

A MAGYARSÁG VONZÁSÁBAN
VÁLOGATÁS CARLILE AYLMER MACARTNEY ÍRÁSAIBÓL ÉS BESZÉDEIBŐL

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 31.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:
PAPP KLÁRA

Barta Róbert

A magyarság vonzásában

**Válogatás Carlile Aylmer Macartney írásaiból
és beszédeiből**

Debrecen, 2021

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE

A borítót tervezte:

PINTÉR ZOLTÁN ÁRPÁD

A kötetet lektorálta:

PÜSKI LEVENTE
egyetemi tanár, DE BTK

Technikai szerkesztő:

H. BALÁZS ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

Az NKFI K 120197 azonosítószámú pályázata
és a Klebelsberg Kunó Kutatási Ösztöndíj

ISSN 2060-9213

ISBN 978-963-490-270-2

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

I.	Előszó	7
II.	A történész-diplomata pályája	11
III.	Carlile Aylmer Macartney írásai a magyarságról és a magyar történelemről	25
IV.	A kapcsolati háló egyik eleme – Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel)	47
V.	Előadások, memorandumok, levelek és publicisztika	65
	C. A. Macartney: A magyarországi helyzet	68
	C. A. Macartney: A mai Magyarország helyzetének néhány vonatkozása	83
	C. A. Macartney: A magyarországi állapotok	101
	C. A. Macartney: Politikai kapcsolatok a Balkánon	110
	C. A. Macartney: Ruténia: a közeljövő egyik problémája	125
	Carlile Aylmer Macartney: Memorandum a Duna-medencéről – a békés változás problémája	143
	Carlile Aylmer Macartney: Kisebbségvédelem. Kulturális autonómia (Memorandum)	150
	Carlile Aylmer Macartney: Külpolitikai kapcsolatok Magyarországon	154
	C. A. Macartney levele Seton-Watsonnak Bécsből	172
	Csáky gróf beszéde Magyarország tengelyhatalmaktól való függőségéről. C. A. Macartney levele Philip Nichols-nak (Foreign Office, Southern Department) és az arra adott válasz (1940. november 18.)	173
	Philip Nichols válasza	174

Bethlen gróf 1943. december 13-ai beszéde. C. A. Macartney összefoglalója	175
C. A. Macartney levelének másolata, melyet 1940. február 29-én a budapesti brit nagykövetnek írt az aznapi, Teleki Pállal folytatott beszélgetéséről	177
A kisebbségek szenvedései: Magyarország esete. C. A. Macartney levele a The Times szerkesztőjének Budapestről (1938. szeptember 19.)	179
C. A. Macartney: Magyarok és szlovákok. Rivalizáló követelések – lehetőség az igazságos revízióra	181
VI. Összegzés és kitekintés	185
VII. Carlile Aylmer Macartney írásainak válogatott bibliográfiája	191
VIII. Források és szakirodalom	201

I. ELŐSZÓ

Carlile Aylmer Macartney (1895. január 24. Crockham Hill, Westerham – 1978. Horbeams, Boars Hill) történész-diplomata nevét Magyarországon szélesebb körben is ismerik (*Macartney Elemér*), írásai a magyar történelemtől már inkább csak a téma szakértői számára közismertek, életútjáról viszont az angolul és/vagy magyarul olvasók is csak alapos kutatás után tudnak tájékozódni. Sajátos módon a skót-ír származású brit történész-diplomatáról sem angolul, sem magyarul nincs átfogó monográfia, noha, ahogyan utalunk is erre, tevékenységének és írásainak egy részét a magyar és nemzetközi történetírás már részben érintette.

C. A. Macartney neve (saját rövidítésével: C. A. M.) a hazai történetírásban egybeforrt a Horthy-rendszert példátlan alapossággal és részletességgel bemutató, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1940* című 1956–57-ben megjelent, és a témában máig megkerülhetetlen kétkötetes munkájával, s mindez Magyarországon évtizedekre kijelölte helyét a Horthy-korszakot pozitívan, támogatólag bemutató nyugati történészek között. Véleményünk szerint C. A. Macartney életpályája ennél jóval bonyolultabb és sokrétűbb, noha természetesen a hazai olvasókat és kutatókat leginkább annak magyar vonatkozásai érdeklik. Az 1921-ben bécsi brit alkonzulként induló életút mindvégig több párhuzamos, olykor egymást keresztező pályán futott; a folyamatosan publikáló tudós-történész mellett a diplomata, közhivatalnok, valamint a nagy kedvvel utazgató Macartney előadóként, sőt rádiós személyiségként (1940–43) is szerepelt, mindez világosan mutatja jellemének, intellektusának és érdeklődésének összetettségét.

Magyarország iránti érdeklődése, mely rövid idő alatt nem is inkább az ország, hanem a magyar történelem és a magyarság iránti rokonszenvvel bővült, részben a történész-diplomata szakmai érdeklődése volt, amely mögött kezdetben ott munkált a klasszikus brit politikai/külpolitikai hagyomány (Még a vesztes is megérdemel egy újabb esélyt!). A későbbiekben, a Foreign Office külügyi szakértőjeként és összhangban a brit külpolitika térség felé irányuló változásaival, 1937-től már elképzelhetőnek tartott egy Magyarország számára kedvező határkorrekciót. Magyarországi utazásai, melyek 1945 után megritkultak nem csupán a főváros és a korabeli politikai-szellemi elit angol barát (nyugatbarát)

részének felkeresését jelentették. Főként 1940 előtt, az ország számos pontját bejárta, törekedett arra, hogy a helyi lakosság lehető legszélesebb rétegeinek képviselőit megismerje, mellesleg ilyen módon magyar nyelvtudását is tökéletesítette. A háború alatt három évig közvetített magyar nyelvű BBC rádiós beszédei szélesebb körben ismertté tették Magyarországon és ez a pozitív reputáció még a háború utáni években is kitartott.

C. A. Macartney nem volt a Horthy-rendszer feltétlen híve. Írásaiban, publicisztikájában és beszédeiben folyamatosan kritizálta az elmaradt földreformot, az általános, egyenlő és titkos választójog hiányát, a súlyos társadalmi és vagyoni egyenlőtlenségeket és a konzerválódó feudális szokásokat. Ugyanakkor a Horthy-rendszer külpolitikáját megértőbben fogadta és interpretálta, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy Magyarországnak az adott geopolitikai helyzetben nem volt túl sok mozgásteret.

A tisztelt olvasó által kézbevert kötet célja kettős. Egyrészt arra törekedtünk, hogy C. A. Macartney sokszínű pályájának és írásainak összegző bemutatásával érzékeltessük viszonyát a magyarsághoz, történészi és diplomata szakértői álláspontját a magyar és közép-kelet-európai problémák kapcsán (nemzeti kisebbségi kérdések). A kapcsolatai hálót érzékeltető esettanulmányként tekintetük át Márffy-Mantuano Judit (Judit Listowel) angliai tevékenységét, mely számos ponton kapcsolódott C. A. Macartney munkásságához. A kötet második része forrásközlés, mely válogatást nyújt C. A. Macartney előadásaiból, memorandumaiból, külügyi szakértőként készült véleményeiből, elemzéseiből, levelezéséből, valamint publicisztikájából. Mindezt kiegészítettük C. A. Macartney válogatott publikációs jegyzékével. Ebben a tekintetben is arra törekedtünk, hogy bemutassuk Macartney sokoldalúságát, ugyanakkor minden magyar fordításban közölt forrás valamilyen módon kapcsolódik Magyarországhoz és a magyarsághoz. A kötet nem titkolt további célja, hogy megalapozzon egy, C. A. Macartney pályáját és munkásságát bemutató monográfiát.

A kötethez szükséges levéltári és könyvészeti anyaggyűjtés során számos intézménynek, történész, levéltáros, könyvtáros, diplomata szakembernek és munkatársnak tartozom köszönettel. A Klebelsberg Kunó Kutatási Ösztöndíj (2016) és az NKFI K120197. számú, A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti szerepvállalása és kapcsolatrendszere a 16–20. században című kutatói pályázat (2016–2021) támogatása nélkül londoni (*The National Archive, Chatham House, SSEES-UCL*) és oxfordi (*Bodleian Library-Weston Library*) kutatóútjaim nem realizálódhattak volna. Az említett levéltárak és könyvtárak mindig és mindenben segítőkész munkatársai mellett külön köszönet illeti volt oxfordi tutoromat R. J. W. Evans professzort, aki értékes tanácsaival sokat segített C. A. Macartney pályájának rekonstruálásában és a *genius loci* jegyében 2019 szeptemberében lehetővé tette számomra, hogy meglátogathassam a Macartney házaspár egykori

Boars Hill-i házát és kertjét (*Hornbeams*). Köszönöm Papp Klára professzornak (*Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet*), hogy szerkesztőként befogadta kéziratomat a *Speculum Historiae Debreceniense* könyvsorozatba, és hálás vagyok Püski Levente professzornak, lektori észrevételeiért, tanácsaiért.

Meggyőződésem, hogy nincs különösebben szükség Carlile Aylmer Macartney tevékenységének és pályájának újraértelmezésére. Arra azonban feltétlenül szükség van, hogy pályafutását, írásait, diplomáciai szakértői tevékenységét árnyaltabban, tágabb összefüggésekben és kapcsolódásokkal mutassuk be. Ezt a törekvést szolgálja ez a kötet, melyből a tisztelt olvasó reményeim szerint nemcsak mélyebb ismereteket szerezhet „Macartney Elemérről”, de megismerheti a lelkiismeretes és keményen dolgozó, precíz és kritikus tudóst és a sokoldalúan művelt, magyarbarát diplomatát és diplomáciai szakértőt.

Debrecen, 2021. augusztus

Barta Róbert

II. A TÖRTÉNÉS-Z-DIPLOMATA PÁLYÁJA

Carlile Aylmer Macartney neve a szélesebb hazai és nemzetközi történész társadalom előtt leginkább az 1938 és 1945 közötti időszakban Magyarország mellett kifejtett aktív diplomáciai, politikai és propaganda „lobbi” tevékenysége, valamint a brit és amerikai egyetemeken évtizedekig tankönyvként használt történeti munkái¹ révén ismert. A modernkori brit–magyar kapcsolatok diplomácia- és politikatörténeti vonatkozásaival foglalkozó hazai és külföldi szakemberek a skót származású, jómódú, Észak-Írországból élő családba született brit történész Magyarországgal kapcsolatos tevékenységének különféle vonatkozásait már érintették,²

¹ *Carlile Aylmer Macartney: October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I–II.* Edinburgh at the University Press, Edinburgh 1956–1957. (továbbiakban Macartney, 1956.) Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney: Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945. I–II.* Gede testvérek, Bp. 2006. *Carlile Aylmer Macartney: Hungary. (The Modern World. A Survey of Historical Forces.)* Foreword by H. A. L. Fischer. Ernest Benn Ltd. London 1934. (továbbiakban Macartney, 1934.) Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney: Magyarország.* Ford. Fest Sándor – Kállay Miklós. Révai Világkönyvtár, Bp., 1936. *Carlile Aylmer Macartney: Hungary. From Ninth Century Origins to the 1956 uprising.* Aldine Transactions. A Division of Transaction Publishers. New Brunswick – London 2009. (továbbiakban Macartney, 2009.) (A kötet az 1962-es kiadás reprintje). *Carlile Aylmer Macartney: The Habsburg Empire 1790–1918.* Faber Finds, London 1969. (Reprinted with Correction 1971.), (továbbiakban Macartney, 1969/1971.)

² *Robert John Weston Evans: The Making of October Fifteenth: C. A. Macartney and his Correspondents.* In: *British-Hungarian Relations since 1848.* Ed. by László Péter – Martyn Rady. SSEES Occasional Papers, 62. University College, London 2004. 259–271. (továbbiakban Péter – Rady, 2004.), *Hugh Seton-Watson: Carlile Aylmer Macartney 1895–1978.* In: *Proceedings of The British Academy, LXVII.* Oxford University Press, London 1981. 411–432. (továbbiakban Seton-Watson, 1981.), *Beretzky Ágnes: Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945).* Akadémiai Kiadó, Budapest 2005., *Lojtkó Miklós: C. A. Macartney and Central Europe, European Review of History* 6/1. (1999) (továbbiakban Lojtkó, 1999.), *Czigány Lóránt: Trianon angol kritikusa. Száz éve született „Macartney Elemér.”* Magyar Nemzet, 1995. 1/19. 14. (továbbiakban Czigány, 1995.), *László Péter: The Political Conflict between R. W. Seton-Watson and C. A. Macartney over Hungary.* In: Péter – Rady, 2004. 167–193., *Ránki György: Találkozásaim Macartney Elemérrel. Élet és Irodalom* XXII. évf. 27. sz. (1978) 6. (továbbiakban Ránki, 1978.)

azonban „Macartney Elemérről”³ még nem született tudományos igényű, átfogó magyar nyelvű feldolgozás. Ismertségét az is jelzi, hogy az online térben a nevére keresve a *Google* több mint százezer, de a szűkebb hazai keresztmetszetű *hungaricana.hu* is ötszáznál több találatot jelez. A folyamatosan publikáló, ezért talán grafománnak is nevezhető Macartney pályája során a történelmi és a közéleti, diplomáciai tevékenység szorosan összekapcsolódott. Macartney 1926 és 1978 között folyamatosan publikált,⁴ számos Magyarországgal foglalkozó szak-történelmi munkája több kiadást is megélt, bizonyíthatóan alakítva a korabeli brit és angol nyelven olvasó más országok közvéleményének Magyarország képét. Ebben a tekintetben röviden érdemes áttekinteni Macartney és Szekfű Gyula kapcsolatát is, hiszen a két életpálya többször is összefonódott, másrésről Macartney történelmi látásmódját jelentősen befolyásolta a magyar történész munkássága.⁵

„*Boy born.*” (Fiú született.) Ezzel a szűkszavú feljegyzéssel emlékezett meg Carlile Henry Hayes Macartney (1842–1924) ötödik gyermeke születéséről 1895. január 24-ei naplőbejegyzésében.⁶ A jogász, tájképfestő, műgyűjtő apa családjának talán legismertebb oldalági felmenője George Macartney (1st Earl of Macartney, 1737–1806) volt, aki 1792-ben a brit birodalom első kínai nagykövete volt és kínai tartózkodásáról írott könyve 1818-ban magyar nyelven is megjelent.⁷ A Kent-

³ A brit és a magyar közvélemény főként a második világháború első éveiben, magyar nyelven sugárzott BBC rádió adásain keresztül ismerhette meg Macartney magyarosított nevét. Rádiós szerepléséről bővebben: *Pál Monika*: „Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél.” C. A. Macartney és a BBC magyar adása. In: Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről. Szerk. Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Bp. 2004. 340–357. A krabeli brit–magyar kapcsolatokról: *Romsics Ignác*: A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914–1946. = *Századok*, 130. 1996/2. 273–339. Tágabb közép-európai kitekintéssel: *Gábor Bátorfy*: Britain and Central Europe 1918–1933. Oxford Historical Monographs, Clarendon Press, Oxford, 1999.

⁴ *Carlile Aylmer Macartney: Studies on Early Hungarian and Pontic History*. Variorum collected studies. Ed. by Lóránt Czigány – László Péter. Ashgate Variorum, Aldershot 1999. A kötet Macartney 17 tanulmányát tartalmazza a korai és érett középkori Magyarországról, valamint Hugh Seton-Watson nekrológját és Macartney műveinek hét oldalas, a szerkesztők által 1915-től kronologikusan válogatott listáját.

⁵ Erre nézve ld.: Balogh József és C. A. Macartney levelezése. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, 1/2064., valamint *Dénes Iván Zoltán*: A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Kalligram Kiadó, Pozsony 2015. 364. 450. (továbbiakban Dénes, 2015.)

⁶ Diary of Carlile Henry Hayes Macartney, 1895. In: C. A. Macartney Papers Ms. Eng. c. 3316. Box. 37. doc. 19. fols. 274–444. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

⁷ Gróf Macartneynek Chinába tett követségi utazása. Fordította: Horvát Sigmund. Nevezetes utazások tárháza. Több tudóssal együtt készítette ’s kiadta Kiss János. Ötödik kötet. Pesten, Nyomtatott Trattner János Tamás betűivel ’s költségével, 1818. Az 1806-ban elhunyt George Macartney után unokahúga és annak fia Maxwell Macartney (Carlile Aylmer Macartney nagypapa, 1814–1881) örökölte a vagyont és a rangot.

ben (Newlands, Crockham Hill, Westerham) és Berkshire-ben (Crockham) jó anyagi körülmények között, biztonságban töltött gyermekévek után Macartney 1909-ben a jó hírű Winchester College-ba került (*Pitt exhibitioner and scholar*).⁸ A mai napig a legjobb magániskolák (*public school*) között számon tartott intézményben, 1914-ben végzett Macartney a következő évre ösztöndíjat nyert a Cambridge-i egyetemre (Trinity College), melyet első világháborús katonai szolgálata miatt csak később fejezett be. 1917 júliusában Ypres-nél C. A. Macartney lövészhadnagy megsérült, életét Horace Brown bajtársa (civilben bányamunkás) mentette meg, akivel eltérő társadalmi helyzetük ellenére élete végéig tartotta a kapcsolatot.⁹ Miután egyetlen bátyja, a tizenöt évvel idősebb Maxwell ekkorra már jól ismert bécsi tudósítója és Kelet-Európa, valamint Balkán szakértője volt a *The Times*-nak, valószínűsíthetően az ő közbenjárásának is köszönhetően 1921 és 1925 között Macartney bécsi brit alkonzulként kezdte diplomáciai pályafutását.¹⁰ Bécsi évei alatt ismerkedett meg Nedella Mamarchev-vel (1899–1989), Dimitrij Mamarchev bolgár ezredes lányával, akit feleségül vett, és a későbbiekben, tudományos, diplomáciai tevékenysége során folyamatosan támaszkodott nejeire.¹¹ Macartney ebben az időben is többször járt Magyarországon, először Pécs környékén, Baranyában Krisztics Sándor pécsi egyetemi tanár és a Magyar Nemzeti Szövetség¹² vendégeként. Bécsi éveiben személyes, baráti kapcsolatot épített ki a magyar követség katonai attaséjával, Hindy Ivánnal, aki 1944 végén tábornoki rangban Budapest városparancsnoka volt. Macartney főként a régi barátság miatt dedikálta¹³ az 1946-ban a népbíróság által halára ítélt és kivégzett Hindynek legismertebb művét – *October Fifteenth* – részben ezért időnként még

⁸ Carlile Aylmer Macartney életrajzáról: Alan Palmer: Macartney, Carlile, Aylmer (1895–1978). Oxford Dictionary of National Biography. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/4655> Letöltés: 2019. 09. 14.

⁹ Local Hero Saves Commanding officer. <http://www.doncaster1914-18.org.uk/subjects/exhibitions/our-communities-in-war/tickhills-soldiers-officers/> Letöltés: 2021.08.10.

¹⁰ Ekkor kezdődött ellentmondásos kapcsolata Robert Seton-Watsonnal. Erre nézve: Correspondence with C. A. Macartney. Library of the School of Slavonic and South East European Studies, University College London (továbbiakban UCL–SSSEES). SEW 17/15/5. A file 15 db levelet tartalmaz az 1921 és 1938 közötti időszakból, ebből 14-et Macartney írt Seton-Watsonnak. A levelezéssel kapcsolatban ld. még: Lojkó, 1999. 44.

¹¹ A Macartney-családban ugyan nem születtek gyermekek, de Nedella kitűnő háziasszonynak, szervezőnek, társasági személyiségnek bizonyult, emellett orosz és bolgár nyelvismeretével segítette férje tudományos-diplomáciai tevékenységét. Mrs. Macartney a két világháború közötti Nagy-Britanniában bolgár szakértőnek számított, előadást tartott Bulgáriáról a Royal Institute of International Affairs-ben (Chatham House) és publicisztikával is foglalkozott. 1945 után az Oxfordtól délre elterülő Boars Hill-en lévő otthonukban (Hornbeams) élénk társasági élet folyt.

¹² Krisztics Sándor és a Magyar Nemzeti Szövetség korabeli brit kapcsolatairól: *Barta Róbert*: Oxfordi Magyar Liga a Magyar Önrendelkezésért. Debreceni Szemle 2/3. (1994) 371.

¹³ Macartney, 1956. To the honoured memory of Iván Hindy, General. † August 26th, 1946.”

manapság is szélsőséges politikai kontextusba helyezik Macartneyt és tevékenységét. Csupán arról volt szó, hogy 1945 után Macartney olyan helyzetben volt, hogy brit állampolgárként mindenféle akadály nélkül felkereshette, és kapcsolatba léphetett a Horthy- és a Szálasi-rendszer bukása után külföldre került magyar emigráció képviselőivel, akik közül kétségkívül szép számmal akadtak jobboldali, olykor nyilas meggyőződésű személyek is. Másrészről a magyar emigránsok személyes visszaemlékezései, a magukkal hozott dokumentumok kincsesbányát jelentettek Macartney Horthy-korszakról szóló tervezett könyvének forrásaihoz, mint ahogyan azt Robert Evans kitűnő tanulmányában részletesen is elemzi.¹⁴

Első, 1926-ban megjelent könyvében (*The Social Revolution in Austria*) Macartney leírta friss benyomásait az éppen megalakult Osztrák Köztársaságról, hangsúlyozva az óriási civilizációs és életszínvonalbeli különbségeket a volt birodalmi főváros és a vidéki Ausztria között. A bécsi évek mégis inkább a magyar történelem felé fordulást indukálták és vonzalma a magyarság iránt (nem elsősorban az ország, hanem inkább a nép iránt) élete végéig kitartott. Bécsi éveiben nagyon jó szinten megtanult magyarul, olvasni jobban, mint írni és beszélni. Számos magyarországi útja¹⁵ eredményeképpen még a helyi dialektusokat is megértette. 1926 és 1928 között az *Encyclopedia Britannica* munkatársaként, majd 1928 és 1934 között a brit *League of Nations Union* és az *Intelligence Department of the League of Nations* alkalmazottjaként széleskörű publikációs tevékenységet fejtett ki, mely a *League of Nations* tevékenységének brit és európai népszerűsítése¹⁶ mellett, Magyarországgal kapcsolatos publikációkat¹⁷ is

¹⁴ *Robert John Weston Evans: The Making of October Fifteenth: C. A. Macartney and his Correspondents.* In: *British-Hungarian Relations since 1848.* Ed. by László Péter – Martyn Rady. SSEES Occasional Papers, 62. University College, London 2004. 259–271. (továbbiakban Péter – Rady, 2004.)

¹⁵ Macartney 1921 és 1940 között, néhány év kivételével (pl. 1936) szinte minden évben járt Magyarországon, többnyire a Népszövetség és/vagy a *Foreign Office* megbízásából, időnként magánúton, vagy tudományos testületek, intézmények (*British Council, Hungarian Quarterly, egyetemek*) meghívására. 1945 után a magyarországi politikai viszonyok változása miatt ezek az utazások megritkultak, már csak 1946 elején és 1973-ban járt Magyarországon. Látogatásai során mindig szakított időt arra, hogy a fővároson kívül a vidéki magyarságot is megismerje (1921 – Baranya, 1931 – Dombóvár, 1946 – Sárospatak, 1973 – Debrecen).

¹⁶ *Maurice Fanshawe – Carlile Aylmer Macartney: What the League Has Done 1920–1936.* League of Nations Union. (továbbiakban LNU) 195. March 1936. 94.; LNU Miscellenous. 1. Austria. What the League Has Done for Austria. 1934. LNU Pamphlet (C. A. Macartney közreműködésével); LNU Miscellenous. 2. The League and Human Welfare. March, 1939. LNU Pamphlet, 155. Rochester, (A 4. fejezet – The Relief of Refugees – C. A. Macartney közreműködésével. 60–81); LNU Miscellenous. 2. Five Years Treaties 1919–1923. LNU Pamphlet, 156. London, September, 1924. (C. A. Macartney közreműködésével 12.); LNU Miscellenous. 2., The International Federation of League of Nations Societies. LNU Pamphlet, London, April, 1933. (C. A. Macartney közreműködésével 20.); LNU Miscellenous. 3. The Union at Work. LNU Pamphlet, 252. London, July, 1923. (C. A. Macartney közreműködésével); LNU Miscellenous. 4. The League Cares for the Homeless. LNU Pamphlet, London, 1928. (C. A.

eredményezett. Ezekből a művekből kiderül, hogy szerzőjük erős szociális érzéssel rendelkezett, liberális alapállása és reformpárti gondolkodása a későbbiekben, a Magyarországgal kapcsolatos írásaiban is megjelenik. Ebben az összefüggésben Macartney többször is bírálta a Horthy-rendszert a földreform elmaradása és az elégtelen szociálpolitika miatt. Bethlen István gróf 1933. novemberi, Londonban megtartott előadása utáni vitában Macartney éles hangnemben támadta Bethlennek az önálló Erdélyt érintő koncepcióját, ami illeszkedett a Horthy-rendszert kritizáló ekkori véleményéhez. A későbbiekben azonban már ő maga is elképzelhetőnek tartotta az önálló Erdély létrehozását.¹⁸ Az 1934-ben angolul, majd két évvel később magyar nyelven is megjelent *Hungary* című, összefoglaló ország történetét Czigány Lóránt úgy értékeli, hogy az nem más, mint a Weis István által 1932-ben kiadott, „A mai magyar társadalom” című munka módszertanát követő kiváló társadalomszociológiai elemzés.¹⁹ Ugyanakkor Macartney kritikussai hangsúlyozzák, hogy a brit történész-diplomata írásaiban túlságosan magyarbarát volt, a Horthy-rendszerrel alapvetően pozitív képet festett és történelmi attitűdjében közel állt a Szekfű Gyula által képviselt történelmi iskolához. Kapcsolata Szekfű Gyulával az 1920-as évek elején kezdődött Bécsben, ahol Szekfű, mint a korábbi osztrák–magyar levéltár munkatársa és ekkor már magyar részről annak felszámoló biztosa bevezette Macartneyt a középkori magyar történelem forrásainak tanulmányozásába. Részben ennek eredményeképpen publikálta 1930-ban a „*Magyars in the Ninth Century*” című művét, amely a legkorábbi magyar krónikák első angol nyelven írott elemzése. 1953-ban ennek javított kibővített kiadása (*The Medieval Hungarian Historians*) brit

Macartney közreműködésével); LNU Miscelleneous. 4., Minorities by C. A. Macartney. LNU Pamphlet, 268. London, January, 1929. (C. A. Macartney 40 oldalas tanulmánya 11 alkalommal említi Magyarországot és a magyarságot: 8., 10., 17., 18., 25–29., 31., 37.); LNU Miscelleneous. 4. A Memorandum on the Protection of Minorities. London, 1934. (30 oldalas ajánlás a brit kormánynak C. A. Macartney közreműködésével); LNU Miscelleneous. 6. Treaty Revision and the Covenant of the League of Nations. LNU Pamphlet, 353. London, August, 1933. (C. A. Macartney közreműködésével. Magyar vonatkozások: 9–13.); LNU Miscelleneous. 7. The Assembly at a Glance. LNU Pamphlet, 373. London, October, 1934. (C. A. Macartney közreműködésével. Magyar vonatkozások: 10–11.); LNU Miscelleneous. 7. The League of Nations and the Coal Problem by C. A. Macartney. LNU Pamphlet, 384. London, May, 1935. 29.; LNU Miscelleneous. 8. Refugees and the League. LNU Pamphlet, 389. London, September, 1935. 60. (C. A. Macartney: Refugees című munkájának felhasználásával); LNU Miscelleneous. 8. The Minorities Problem. Report by the Executive Committee of the League of Nations Union. LNU Pamphlet, 427. London, June, 1942. 8. (C. A. Macartney közreműködésével. Magyar vonatkozások: 2–3.); LNU Miscelleneous. 10. Social and Economic Planning by C. A. Macartney. Report on the Industrial Advisory Committee Conference (February 19–21, 1935.). LNU Pamphlet, 383. London, May, 1935. 95. (C. A. Macartney bevezetőjével).

¹⁷ *Macartney*, 1934. National States and National Minorities. Oxford University Press, London 1934. 553.

¹⁸ *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 248.

¹⁹ *Czigány*, 195. 14.

és amerikai egyetemi tankönyvként vált ismertté. A korai magyar történelem forrásainak angol nyelvű kritikai kiadását, mely 1931 és 1951 között részben meg is valósult Macartney mindvégig nagyfontosságúnak tartotta.²⁰

Az 1920-as években Szekfűvel együtt az *Encyclopedia Britannica* szócikkírói voltak és leveleztek is egymással. 1929 tavaszán Szekfű felkérte Macartneyt, hogy vállalja a Londoni Egyetemen alapítandó magyar tanszék vezetését. Ez azonban a világválság okozta pénzügyi nehézségek, valamint a korabeli angol belpolitikai és tudománypolitikai viták miatt csak évekkel később és Macartneyt mellőzve valósulhatott meg. A *Society for the Hungarian Quarterly* még 1935-ben is Macartneyt javasolta a tanszék élére.²¹ Szakmai kapcsolatuk és személyes barátságuk azonban fennmaradt, melyet Szekfű nyugati orientációja, angol barátsága és növekvő németellenessége csak erősített.²² Később, 1943-ban Szekfű, nyílt náciellenes kiállása miatt már az angliai emigrációt fontolgatta, melyet Törökországon keresztül tervezett megvalósítani, azt remélve, hogy Macartney segítségével majd oxfordi egyetemi katedrához jut. Ebből azonban semmi nem lett, mert a magyar külügy nem támogatta Szekfű isztambuli utazását²³ és az is kérdéses volt, hogy ekkor Macartney rendelkezhetett-e olyan befolyással, hogy egyetemi pozícióba juttassa magyar tudóstársát. Ugyanis Macartney a háború alatt a Foreign Office hivatalos munkatársaként megtarthatta egyetemi pozícióját (1936-tól Elected Research Fellow, All Souls College, Oxford), de ez alapvetően kutatói állás volt, melynek súlya és mai szóhasználattal élve, lobbijereje vélhetően nem volt elégséges egy ilyen horderejű ügy sikerre viteléhez. Szakmai kapcsolatuk mindenesetre túlélte a háború viharait, amit az is bizonyít, hogy Macartney az

²⁰ Részben Szekfű biztatására, Macartney 1938 és 1951 között szerzőként is aktívan közreműködött a magyar történelem korai forrásainak angol nyelvű kritikai kiadásaiban: *Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources. 1–2.: The Lives of St Gerald, The Composition of the Zágráb and Várad Chronicles and their relationship to the longer narrative chronicles. Études sur l'Europa Centre-Orientale, Ostmitteleuropäische Bibliothek 18. Dirigées par Emeric Lukinich, 1938. 456–507. Idem, Studies of the Early Hungarian Historical Sources III/1–2. The relations between the narrative Chronicles and other historical texts. The Attila Saga, The Hun Chronicle, and T. Études sur l'Europa Centre-Orientale, Ostmitteleuropäische Bibliothek 21. Dirigées par Emeric Lukinich, 1940. Idem, Studies of the Early Hungarian Historical Sources III–IV. (recte part IV.): The Hungarian Texts Relating to the life of St. Stephen. IV (recte part V): The interpretation of the Chronicon Poseniense and the Genealogy of Almus on (!) the Chronicon Budense. Études sur l'Europa Centre-Orientale, Ostmitteleuropäische Bibliothek, 21/a, Dirigées par Emeric Lukinich, 1940.; Idem, Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources VI: Unrecognised components of the Chronicon Budense. VII: The Origin, Structure and the Meaning of the Hun Chronicle. Oxford University Press, Oxford 1951. 184.*

²¹ *Frank Tibor: Britannia vonzásában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 242.*

²² *Czigány, 1995. 14.*

²³ *Dénes, 2015. 364.*

English Historical Review 1947-es évfolyamában recenziót írt Szekfü Gyula, *Állam és nemzet* című, francia nyelven megjelent munkájáról.²⁴

1938 és 1946 között Macartney közhivatalnokként a *Foreign Office* szolgálatában állt, előbb, mint a szintén történész Arnold Toynbee vezette *Foreign Research and Press Service* (F. R. P. S.) munkatársa, majd 1943-tól, mint a *Foreign Office Research Department* (F. O. R. D.)²⁵ alkalmazottja. A *Foreign Office* már az 1930-as évek közepétől rendszeresen kikérte szakmai véleményét kelet-európai és magyar ügyekben, ami a brit külügy működési mechanizmusában szokásos eljárás volt, amennyiben számon tartották a diplomáciai apparátus átmenetileg inaktív tagjait, és igénybe vették szaktudásukat. Ezzel összefüggésben a *Royal Institute of International Affairs* (Chatham House) regisztrált tagjává ált, amely ugyan a mai napig magánintézmény, de mint olyan a legfontosabb brit külügyi tanácsadó, kutató, háttérintézmények közé tarozik. A Chatham House regisztrált tagsága nagyjából lefedte az aktív, vagy éppen nyugállományba vonult brit diplomáciai, politikai, katonai és szellemi elit egy jelentős részét és ezért az intézménynek befolyása volt a brit külpolitikai döntéshozatalra. Macartneyt külügyi tisztviselőként is nyugodtan nevezhetjük grafománnak, de a korabeli hatályos brit törvények szerint minden hosszabb írásához már engedélyt kellett kérnie a *Foreign Office*-tól. Írásainak jól körülhatárolható, tematikus csoportja a külügyi tisztviselőként készült munkák. 1938 és 1946 között több mint 120 rövidebb-hosszabb memorandumot készített Magyarországról és Közép-Európáról a *Foreign Office* számára.²⁶ A F.O.R.D. alkalmazottjaként, 1943 nyara és 1946 ősze között szinte minden Magyarországgal kapcsolatos diplomáciai jelentést ellátott különböző hosszúságú széljegyzetekkel (*Minutes*). Ez három és fél év alatt több mint háromszáz *Minutes*-t jelentett, amelyekből kiderül, hogy Macartney pontos, nap-

²⁴ Carlile Aylmer Macartney: *État et nation* by J. Szekfü. = *English Historical Review* 62/243. 1947. 264–265.

²⁵ A *Foreign Research and Press Service* (F.R.P.S.)-ről és a *Foreign Office Research Department* (F.O.R.D.)-ről részletesen: Bán D. András: *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-közép Európáról, 1942–1943. Osiris Kiadó, Budapest. 1996., Christopher Brewin: Arnold Toynbee and Chatham House. In: Chatham House and British Foreign Policy 1919–1945. The Royal Institute of International Affairs during the interwar period. Eds. Andrea Bosco – Cornelia Navari. Lothian Foundation Press, London 1994. 137–161. (C. A. Macartney említése: 132; 136. jegyzet. 147. 212. 234. 248.); Robert H. Keyserlingk: *Arnold Toynbee's Foreign Research and Press Service, 1939–43 and its Post-War Plans for South-East Europe. Journal of Contemporary History* 21. (1986) 539–558. (C. A. Macartney említése: 553; 21. és 71. jegyzetek)*

²⁶ C. A. Macartney ekkor készült memorandumairól: Beretzky Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945). Akadémiai Kiadó, Budapest 2005. 107–129. Jóó András: Szervezetek, háborús célok, memorandumok. A brit politikai hadviselés Magyarország és Románia irányában 1942–1944. Múltunk 2020/1. melléklet. 20–21. http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2020/04/jooa_20_1.pdf Letöltés: 2021. 07. 29.*

rakész és bennfentes információkkal rendelkezett a magyar ügyekről.²⁷ 1940 elején a Foreign Office vezető tisztviselői egy terjedelmes anyagban tárgyalták Macartney tevékenységét, magyarországi látogatását, ekkor készült aktuális memorandumát. A külügyi levéltári anyagból világosan látszik, hogy Macartney márt ekkor is megkerülhetetlen volt a magyar és közép-európai ügyekben, noha tevékenységét a brit külügy részéről több kritika is érte.²⁸ 1940. november 18-án Macartney az All Souls College-ból a Foreign Office-nak címzett levelében Csáky István magyar külügyminiszter egy korábbi beszédét elemezve arra a megállapításra jutott, hogy Magyarország nem vállalhatja fel nyíltan az angolbarátságot, de bátorítani kéne Budapestet, hogy közeledhessen Angliához. Véleményében az is nagy szerepet játszott, hogy Macartney 1940 elején Magyarországon járt, találkozott Teleki Pál miniszterelnökkel és ekkor úgy vélte, hogy „Magyarország oázis a dunai fasizmus sivatagában.”²⁹ Philip B. Nichols, a Foreign Office tanácsadója a Macartney véleményhez írott széljegyzetében ugyanakkor megjegyezte, hogy Anglia nem mehet el szó nélkül a mellett a tény mellett, hogy Magyarország csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez és ha Macartney magyarbarát rádióbeszédre készül a témában, annak gépelt kéziratát – Nichols kissé nehezményezte Macartney nehezen olvasható kézírását – előzetesen látni kívánja.³⁰

Bethlen István gróf 1941. február 10-én, Budapesten a Kisfaludy Társaság közgyűlésén mondott ünnepi beszédét (*Korunk uralkodó eszméi és báró Eötvös József*), mely utolsó nyilvános szereplése volt, O'Malley budapesti brit nagykövet lefordíttatta angolra és megküldte a Foreign Office-nak, ahol azt kedvezően fogadták. Az akció mögött az is szerepet játszott, hogy ezzel talán a londoni magyar emigráns kormány reménytelennek látszó ügyéhez is lehet némi lökést adni. A brit külügyminisztérium részéről Arnold Toynbee és C. A. Macartney látták el széljegyzetekkel az anyagot, és azt bátor és fontos lépésként értékelték.³¹

²⁷ A londoni *The National Archives* (továbbiakban TNA) 1938 és 1946 közötti magyar külpolitikával foglalkozó file-jai (FO/371/2300–5900), egyéb iratanyagokkal együtt 355 olyan levéltári dokumentumot tartalmaznak, melyekben a Macartney által írott és/vagy az ő közreműködésével készült memorandumok, *minute*-ok találhatóak. Emellett az oxfordi *Bodleian Library Western Manuscripts* gyűjteménye (*Weston Library*) tartalmazza a Macartney által a *Foreign Office*-nak készített memorandumok egy részének másolatait, az ezekhez kapcsolódó, részben magánjellegű levelezést, sajtóanyagot, valamint történetírói tevékenységével összefüggő iratokat (Carlile Aylmer Macartney Papers. Ms. Eng. c. 3280-3316. Box 1–37.)

²⁸ Activities of Mr. Macartney. TNA FO/371/24429/ 316–430.

²⁹ *Czigány*, 1995.

³⁰ Mr. C. A. Macartney to Mr. Nichols. Speech by Count Czaky (sic!) on Hungary's dependence upon the Axis. TNA FO/371/24431. C 12800/12482/21.

³¹ TNA FO 371/2603, C4271, 5355/123/21., valamint Balogh József és Bethlen István 1941. február–márciusi levélváltása. OSZK Kézirattár, Fond 1/322. Idézi: *Romsics Ignác*: Bethlen István. 285.

1942. november 4-én egy Leo Amery-nek címzett feljegyzésében Macartney kritizálta a BBC jugoszláv adásának élesen magyarellenes hangvételét, ugyanakkor említést tett arról is, hogy az újvidéki vérengzés tükrében ez némiképpen érthető. Feljegyzésében azt kérte a külügytől, hogy enyhítsenek a BBC magyarellenes hangvételén, de ehhez ő nem kívánja a nevét adni, kivédendő a magyarbarátság és a Kállay-kormány iránti rokonszenv vádja. Leo Amery, aki ekkor az Indiáért és Burmáért felelős miniszterként szolgált, azzal a megjegyzéssel továbbította a kérést Anthony Eden külügyminiszternek, hogy *„Macartney mindkét nemzettel (a jugoszlávval és a magyarral) rokonszenvezik, bár nyilvánvalóan inkább magyarbarát. Jól látja annak a veszélyét, hogy milyen nehéz lesz a délkelet-európai térséget a háború után újraprendezni, hogyha ezek a nemzetek közötti feszültségek kezelhetetlenné válnak.*”³²

A két világháború között a Magyarországot körülvevő kisantant államoknak jó sajtója volt Angliában és a brit külügyminisztériumban különösen erős volt a cseh lobbí. Noha a brit külügy mindig kikérte Macartney véleményét a magyar és a közép-európai ügyekben, valójában ritkán fogadták meg tanácsait. 1937-ig ez bizonyosan igaz volt, utána azonban a brit külpolitika hallgatólagosan elfogadta a Párizs környéki békerendszer bizonyos fokú revíziójának jogosságát, ugyanakkor sohasem tudták eldönteni, hogy Macartney csak a Horthy-rendszert védi, vagy az egész magyarságot.³³ 1937-ben, a trianoni béke politikai és gazdasági következményeiről publikált könyve (*Hungary and her Successors*) az első angol nyelven írott, tudományos igényű összefoglalása a magyar békeszerződés hatásainak. A kötet megjelenése illeszkedett a brit külpolitika változásához, amely 1937-től a megbékéltetés (*appeasement*) politikájának meghirdetésével párhuzamosan már elképzelhetőnek tartotta a Párizs környéki békerendszer által létrehozott európai határok bizonyos mértékű és etnikai alapú megváltoztatását. A kötet mérsékeltlen magyarbarát hangvétele ugyanakkor végérvényesen kijelölte Macartney helyét a brit Kelet-Európa szakértők között, annak ellenére, hogy az 1940 és 1943 között a BBC heti rendszerességgel sugárzott magyar nyelvű adásában mindig finom iróniával kezelte a Horthy-rendszert. Ugyanakkor rövid magyar nyelvű beszédeinek élesen náciellenes tónusa miatt a Foreign Office támogatta Macartney rádiós szerepléseit, még annak ellenére is, hogy 1942-ig az oxfordi történész ellenfelei dühösen fogadták a Horthy-rendszerrel kapcsolatos toleráns és megengedő Macartney-féle álláspontot. Ugyanakkor azt mindenki érezte, hogy a magyar hallgatóság számára ez a fajta kiegyensúlyozott, finom kritikával színesített brit rádió propaganda némiképp ellensúlyozta a német propaganda gépezet egyeduralmát. A Macartney rádiós szerepléseivel elért mérsékeltlen pozitív magyar reputáció a brit közvélemény szemében még a háború után

³² Jugoslav–Hungarian relations. TNA FO/371/5243. C 11783/5243/21.

³³ Ránki, 1978.

is érzékelhető volt: „Macartney olyan elismertséget szerzett Magyarországnak, amely túlélte a háború megpróbáltatásait.”³⁴

Az All Souls College történésze meghatározó szerepet játszott az 1943 tavaszán napvilágot látott brit kelet-európai konföderációs tervek³⁵ kidolgozásában, melyekből ugyan nem lett semmi, de ez nem Macartney-n múlt, hanem azon, hogy a térséget végül a Vörös Hadsereg csapatai szállták meg. 1943 végén, amikor döntést kellett hozni a Magyarország elleni brit légitámadások megindításáról, Macartney határozottan ellenezte az ország bombázását, féltette az országot és a népet, és ez jól tükrözte Magyarország iránti vonzalmát.³⁶ A Foreign Office Research Department alkalmazottjaként és a hivatal felkérésére 1944 novemberében egy 34 oldal terjedelmű géppel írott memorandumban³⁷ Magyarország nemzeti kisebbségeiről értekezett. Írásából kiderül, hogy mélyreható történeti ismeretekkel rendelkezett a Kárpát-medence etnikai viszonyairól és ezt a tudásanyagot jól ötvözte az 1920-as években népszövetségi kisebbségi szakértőként felhalmozott tapasztalataival. Az 1934-ben kiadott, a nemzetállamokról és a nemzeti kisebbségekről írott könyvében hangsúlyozza, hogy a békeszerződések gyakorlati megvalósításai szinte minden esetben revíziót igényelnek, mert azonos nemzettudattal rendelkező népek feldarabolva kerültek más nemzettudatú népek uralma alá. Ez Macartney szerint rosszabb helyzetet teremtett még annál is, mint amikor egy nemzetiség egy soknemzetiségű birodalomban teljesen idegen uralom alá került.³⁸

1945 nyarán alapos és pontos elemzést adott a Magyarországon tapasztalható szovjet dominanciáról.³⁹ 1943-tól ő szerkesztette a *Foreign Office* térséggel foglalkozó heti sajtószemléjét (*Reports & Bulletins of Axis Controlled Europe*) és a későbbiekben döntő részt vállalt a Magyarországról szóló *Handbook* összeállításában (1944–1945).⁴⁰ A brit hadsereg tisztjeinek és legénységének, egy esetleges magyarországi bevonulás esetére szánt kézikönyv (*Handbook*) magyar történelemről szóló részét eredetileg A. J. P. Taylor történésszel írták meg, de Taylor emlékiratai szerint kicserélték a szöveget Macartney írására. A baloldali, liberális nézeteiről ismert Taylor nyilvánvalóan megnehezte ezt és ettől kezdve

³⁴ *Asa Briggs: The History of Broadcasting in the United Kingdom. Vol. III. Oxford University Press, Oxford, 1995. 428. Idézi: Alan Palmer: Macartney, Carlile, Aylmer (1895–1978). 2.*

³⁵ *Confederation in Eastern Europe. TNA FO/371/35261. U 716/58/72, U/723/58/72, U/2011/58/72, U/2079/58/72.*

³⁶ *Ránki, 1978.*

³⁷ *The Minorities of Hungary. TNA FO/371/39289. C 16272/21.*

³⁸ *Czigány, 1995.*

³⁹ *Political Situation: Soviet Domination of Hungary. Foreign Office Minute Macartney. 29 August 1945. TNA FO/371/48467. R 15313/26/21. 75–76.*

⁴⁰ *Hungary Basic Handbook. London. Part I: Historical, Political and Social. March, 1944. pp. 99. Part II: Economic Survey. May, 1944. pp. 56. Part III: Supplement. Who's Who. January, 1945. pp. 108 (Az első kötet II. és V. fejezetei C. A. Macartney közreműködésével készültek.).*

Macartneyt jobboldali történészként emlegette.⁴¹ Ezeken túl szorosan együttműködött a második világháború alatti brit külpolitika és hírszerzés olyan fontos szervezeteivel, mint a *Political Intelligence Department* (P. I. D.) és a *Warfare Executive Committee* (W. E. C.) Ebben a funkciójában 1945. július 17-én és 18-án brit részről ő hallgatta ki Horthy Miklóst luxemburgi hadifogságában.⁴²

Macartney történészi, egyetemi oktatói pályafutási döntően az oxfordi *All Souls College*-hoz kötődött, 1936 és 1965 között *Research Fellow*, 1976-tól pedig az 1978-ban bekövetkezett haláláig *Fellow Emeritus* volt. 1951 és 1957 között az *Edinburgh University*-n is tartott kurzusokat (*Montagu Burton Professor of International Relations*). 1946 végén Macartney kilépett a külügyi szolgálatból és minden idejét a tudományos tevékenységnek szentelte. A döntés hátterében részben a Foreign Office állt, amely a háború után és a munkáspárti kormány takarékosági programjának megfelelően csökkentette szakértői létszámát. Másrészről egyéni sérelem is motiválta Macartney elhatározását, ugyanis 1946. január végi magyarországi látogatása után az év második felében újabb budapesti utazást tervezett, melyet a brit külügy már nem támogatott. 1946-ban tervezett második útja eredetileg a British Council által szervezett magyarországi előadókörútnak indult, de miután a British Council brit kormányzati szervezet volt, a munkáspárti kormány irányította Foreign Office nem akart azonosulni Macartney Horthy-rendszert „kedvelő” álláspontjával.⁴³

Az aktív külügyi szolgálatból visszavonult történész-diplomata évtizedek alatt összegyűjtött magánkönyvtárának nagy része (826 tétel, ebből 112 magyar nyelvű, köztük Szekfű Gyula számos, Macartneynek dedikált munkája) jelenleg a *Lancaster Univeristy* könyvtárában található.⁴⁴ C. A. Macartney írásai és magyarországi kapcsolatrendszere nem szűkíthető le a magyar történelemmel kapcsolatos tudományos, publikációs tevékenységre. Legismertebb műve (*October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Edinburgh, 1956–1957.*) mellett több tucat Magyarországgal kapcsolatos monográfiát, tanulmányt és cikket publikált. Válogatott publikációs listája 1915 és 1978 között 80 tételt tartal-

⁴¹ *Frank Tibor*: Britannia vonzásában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 152.

⁴² Report on Admiral Horthy. TNA War Office WO204/12489. Magyarul: Egy angol professzor beszélgetései Horthy Miklóssal. Élet és Tudomány. 48. évf. 36. sz. (1993) 1128–1130. és 37. sz. (1993) 1160–1162. *H. Haraszti Éva*: Horthy Miklós dokumentumok tükrében. Balassi Kiadó, Budapest, 1993. 18.

⁴³ Erre nézve: Arrangement for a Lecture Tour in Hungary by Mr. Aylmer Macartney. Dr. Noel Paton (British Council-lectures Department) to J. A. Thwaites (Cultural Relations Dept. FO) 15 th June, 1946. TNA FO 371/59026 R 9694/1334/21. Mr. Macartney's desire to visit Hungary. Mt. Macartney (FORD) to Hayter (FO) 1, July, 1946. TNA FO/371/59026 R9938/1334/21.

⁴⁴ *Mary S. St Germain*: The C. A. Macartney Collection. Lancaster University Press, Lancaster 1981.

maz, közöttük olyan munkákat, melynek révén Macartney nemzetközi ismertségre tett szert.⁴⁵

Közéleti, publicisztikai tevékenysége során Macartney több Magyarországgal kapcsolatos előadást tartott a *Royal Institute of International Affairs* (Chatham House) felkérésére.⁴⁶ 1921 és 1973 között több mint húsz alkalommal járt Magyarországon és a *Foreign Office*-ban már 1940-től őt tartották az első számú Magyarország szakértőnek. A brit és a magyar közvélemény mégis inkább az 1943-ig tartó, magyar nyelven sugárzott BBC rádió adásain keresztül ismerhette meg a nevét. Ezek a rádiós szereplések ellentmondásos hatásokat és reakciókat váltottak ki és ezek után Macartney-t egyértelműen a Horthy-rendszert támogató, magyarbarát személyiségként kezelték.⁴⁷ Ez okozta személyes ellentétét és politikai szakítását Robert Seton-Watsonnal, akit sokan cseh, szerb és románbarátként aposztrofáltak. A két „kelet-európai lobbista” közötti kapcsolat akkor szakadt meg végérvényesen, amikor Macartney 1938 kora őszen két írást is közölt a *Times*-ban, melyekben kifejtette, hogy a magyar–szlovák etnikai feszültség és a történelmi ellenségeskedés nyugvópontonra juthat, hogyha a nagyhatalmak

⁴⁵ *Carlile Aylmer Macartney: National States and National Minorities*. Issued under the auspices of Royal Institute of International Affairs. Oxford University Press, London 1934. *Carlile Aylmer Macartney: Hungary and Her Successors (1919–1937). The Treaty of Trianon and its Consequences*. Oxford University Press, Oxford 1937. Macartney, 1934. Macartney, 2009. *Carlile Aylmer Macartney: The Danubian Basin*. Oxford Pamphlets of World Affairs 10. Oxford at the Clarendon Press, Oxford 1939. 32. New edition: 1941. Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney: A Dunamedence problémái*. Current Problems 12. Ed. by E. Barker. Cambridge 1942. Keresztes. Bp. 1943. *Carlile Aylmer Macartney – Alan Warwick Palmer: Independent Eastern Europe*. Macmillan, London 1962. Macartney, 1969.

⁴⁶ Macartney 1931 és 1946 között hat előadást tartott a Royal Institute of International Affairs (továbbiakban RIIA) székházában, a londoni Chatham House-ban, ezek keretei általában az aktuális magyarországi újtájról szóló beszámolók voltak. Részletesen: The Situation in Hungary. October 12th 1931. (Macartney előadásának és az azt követő vitának 25 oldalas gépelt változata). Library of Royal Institute of International Affairs (RIIA), 8/161.; Some Aspects of Present-Day Hungary. 2nd December 1937. (Macartney előadásának 18 oldalas és az azt követő vitának 12 oldalas gépelt változata), RIIA 8/475. Conditions in Hungary. 1946, March, 18, 1946. (Macartney előadásának és az azt követő vitának 10 oldalas gépelt változata), RIIA 8/1209. Ruthenia: A Problem of the Future. 27, February 1936. (Macartney előadásának 16 oldalas és az azt követő vitának 11 oldalas gépelt változata), RIIA 8/399. Political Relations in the Balkans. 2nd February 1931. (Macartney előadásának és az azt követő vitának 24 oldalas gépelt változata), RIIA 8/120. Hungary and the Present Crisis. 2nd February 1931. (Macartney előadásának és az azt követő vitának 24 oldalas gépelt változata), RIIA 8/551.

⁴⁷ Propaganda to Hungary. TNA FO/371/30965 C. 5358. Czechoslovak criticism of the BBC propaganda broadcast to Hungary. TNA FO/371/30965 C. 6701/116/21.; BBC Surveys of European Audiences: Czechoslovakia, Poland and Hungary. TNA FO/371/34383 C. 3345/50/62. Hungarian Broadcast from London. TNA FO/371/26624 C. 4270/2240/21. Hungarian Broadcast from BBC. TNA FO/371/26624 C. 5898/2240/21. Jaroslav Cisař feljegyzése Seton-Watson részére Macartney rádió adásairól (2 oldalas gépelt szöveg, évszám nélkül, valószínűleg 1941. október–november). UCL–SSSEES, Seton-Watson Papers, SEW 14/1/1.

teljesítik Magyarországnak a Felvidék déli részével kapcsolatos, etnikailag szerte jogos területi igényeit.⁴⁸

Noha a *Times* szerkesztői tétovaságból és politikai nyomásra csak a müncheni szerződés aláírása után tették közzé Macartney írásait, a brit liberális közvélemény, élén Seton-Watsonnal örökre megharagudott rá.⁴⁹ Furcsa iróniája kettejük konfliktusokkal terhelt kapcsolatának, hogy Macartneyről máig talán a legkorrektebb pályaképet halála után három évvel éppen Hugh Seton-Watson, Robert Seton-Watson fia adta.⁵⁰

⁴⁸ Grievances of Minorities: The Case of Hungary. A letter by C. A. Macartney. The Times, 1938. Oct. 7. 10. (C. A. Macartney 1938. szeptember 19-én Budapestről írott levele. A levelet politikai nyomásra a The Times csak a müncheni szerződés aláírása után közölte.); *Carlile Aylmer Macartney: Magyar and Slovak. The rival claims: an opportunity for just revision.* The Times, 1938. oct. 26. 5–16.

⁴⁹ *Czigány*, 1995.

⁵⁰ *Seton-Watson*, 1981.

III. CARLILE AYLMER MACARTNEY ÍRÁSAI A MAGYARSÁGRÓL ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMRŐL

Az 1934-ben megjelent *Hungary*⁵¹ című összefoglaló történeti feldolgozásban, majd annak későbbi, bővített és átdolgozott változatában (1962), valamint a Duna-medence problémái és az Október 15-e című munkáiban Macartney nem csupán történeti elemzéseket közölt, de megpróbálta leírni az úgynevezett magyar nemzeti karaktert is. Az 1936-ban magyar nyelven is kiadott *Hungary* című, 376 oldalas áttekintése azzal a megállapítással kezdődik, hogy központi fekvése miatt a kárpát-medencei térséget állandó támadások érték és az ezek elleni védekezés szervesen beépült a magyar nemzeti karakterbe. Ez az idegen inváziók elleni sorsszerű és kényszerű védekezés itt azonban nem a Szekfü Gyula által képviselt hanyatlás történet részeként jelenik meg, inkább pozitív értelemben erősíti a magyarság túlélő képességét. Macartney mintegy száz oldalt szentelt a magyar történelem vázlatos áttekintésének az államalapítástól egészen 1931-ig, különösen hangsúlyozva a 19. századot, ahol véleménye szerint a nemzeti küzdelem a Habsburgok ellen és a nemzetiségi kérdés ügye szorosan összekapcsolódott a magyar állam integritásának védelmével.⁵²

A szerző középkori és újkori magyar történelemben szerzett jártasságát bizonyítja, hogy megállapításai a Hunyadiak koráról alig térnek el a modern angol és magyar nyelvű, vonatkozó szakirodalom téziseitől. Az első, 1934-es angol nyelvű kiadásban Hunyadi János neve mindössze két alkalommal, Mátyásé öt alkalommal szerepelt. Hunyadi Jánossal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy mint sikeres kormányzó fiának trónra juttatásával nemzeti királyságot teremtett és elévülhetetlen érdemeket szerzett a török elleni küzdelemben, de mindez kimerítette az ország erőforrásait.”[...] *1458-ban a magyarok Corvin Mátyás személyében nemzeti királyt választottak, aki nem királyi vérből származott, hanem a dicső kormányzó, Hunyadi János fia volt. Addig Magyarországon is minden esetben az európai dinasztikus trónörökösödési rend működött. Így 1301 és 1526 között az országnak négy Anjou, egy Luxemburg, két Habsburg, három Jagelló és egy nemzeti uralkodója volt [...] a török előrenyomulás fenyegető közelsége miatti*

⁵¹ A *Hungary* című angol nyelvű kötetéről bővebben: Beretzky Ágnes, 2005. 80–85.

⁵² *Macartney*, 1934. *The Magyars in History*. 35–126.

szakadatlan háborús készültség a 15. században folyamatosan és egyre nagyobb mértékben vette igénybe az ország erőforrásait. Európa és a saját védelmében Magyarország kimerült. Ebben a küzdelemben tűnt fel hősiességével Hunyadi János, egy magyar mágnás család feje, akit 1446-ban az ifjú László király mellé kormányzóvá választottak [...]"⁵³

A nemzeti királyság intézményének hangsúlyozása mellett Macartney Mátyás kapcsán a magyar rendekkel kialakított ambivalens viszonyt is fontosnak tartotta, és egy későbbi írásában azt hangsúlyozta, hogy a magyar nemesi ellenállás, illetve ennek az ellenállásnak folyamatosan fenntartott képessége szorosan kapcsolható az ország önállóságához: „[...] Tetszik, vagy sem, Magyarország a nemeseinek és csakis nekik köszönhetette, hogy nem vált a német birodalom egyik német tartományává[...]"⁵⁴ Hasonlóan a hazai történészek értelmezéséhez, a rendi országgyűlés és a rendek háttérbe szorítását, a központi adminisztráció és az adózás hatékonyságának megerősítését és az önkényeskedések letörését a brit történész is pozitív folyamatnak tartotta, ugyanakkor elismerte, hogy Mátyás központosított uralma és az ez elleni tiltakozás volt az egyik oka a halála után bekövetkezett széleskörű anarchiának. Az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelést és annak megtorlásául bevezetett örökös röghözkötést is ebbe a logikai sorba illesztette, hangsúlyozva, hogy ez utóbbi rendelkezés a magyar történelem legrosszabb pillanatban meghozott, legigazságtalanabb törvénye volt.⁵⁵ Macartney, nyilván jórészt azért, mert hazájában az európai kisebbségi kérdés egyik legfelkészültebb szakértőjének tartották, történészként különösen pozitívan értékelte Mátyás ilyen irányú politikáját. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy Mátyás méltányosan bánt a Délvidékre betelepült szerbekkel és az országban élő zsidókkal is: „[...] 1483-ban a pápának írt levelében Corvin Mátyás említette, hogy négy év alatt 209 ezer szerb telepedett le Magyarország déli részén és ezek a szerbek a török fenyegetés árnyékában a királyi haderő fontos részét jelentették, megerősítették az ország katonai védelmi képességét [...] Számos magyar uralkodó, különösen Corvin Mátyás humanusan és bölcsen bánt a zsidósággal és ezért ritkán voltak olyan üldöztetésnek kitéve, mint a német birodalomban élő társaik [...]"⁵⁶

Ezeket az alapvetően helytálló megállapításokat annyival mindenképpen ki kell egészítenünk, hogy a magyar uralkodó-humanista neveltetése mellett a szer-

⁵³ Macartney, 1934. i. m. 72. 74.

⁵⁴ Goodwin, A. (eds.): *The European Nobility in the Eighteen Century*. London, 1953. Idézi: *Brian Cartledge: Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Rubicon-Ház, Budapest, 2016. 179.

⁵⁵ „[...] In 1514 a frightful jacquerie broke out. It was put down with more than inhuman savagery, and the Diet thereafter, perpetrating the worst social injustice in Hungarian history at the moment when she could least well afford it, condemned the participants to 'true and perpetual serfdom! [...]” Macartney: Hungary, 1934. i. m. 65.

⁵⁶ Macartney: Hungary, 1934. i. m. 67. 209.

bek esetében nyilvánvalóan katonai-védelmi, a magyarországi zsidóság tekintetében pedig finansiális-adózási megfontolásokból követte ezt a toleráns politikát. Macartney azt is helyesen látta, hogy Mátyás külpolitikája végső soron egy erős közép-európai monarchia megteremtésére irányult, amit az országot körülvevő tartományok egy részének meghódításával, valamint a korai abszolutizmust idéző uralkodási módszerekkel uralma végére sikerrel meg is valósított.

Az 1934-es *Hungary* című országtörténeti kézikönyv 1962-es újabb, átdolgozott kiadása,⁵⁷ amely 1956-ig tárgyalja a magyar történelmet, a Hunyadiak korával is bővebben foglalkozik. Hunyadi János üstökösszerű felemelkedését és félig román származását Macartney összefüggésbe hozta azzal a korabeli és azóta is időnként a köztudatban élő legendával, hogy talán Zsigmond törvénytelen fiáról volt szó és ez is segítette gyors karrierjét. Vagyon- és birtokgyűjtésben legalább olyan sikeres volt, mint katonaként (*he was as great a money-maker as he was soldier*) és sikeres hadjáratai miatt, különösen Nándorfehérvár felszabadítása után a Hunyadi név legendássá vált a magyar köznemesség körében (*the name of Hunyadi was magical among the small nobles*) és ez nagymértékben hozzájárult Mátyás királlyá választásához.

Macartney szerint Hunyadi Mátyás uralkodását a magyar történetírás részben azért tartja egyfajta fénykornak, mert Szapolyai Jánoson kívül ő volt az egyetlen nemzeti király, aki úgy nyerte el a koronát, hogy származását tekintve nem kapcsolódott ősi királyi dinasztiahoz.⁵⁸ Ugyanakkor a brit történész hangsúlyozta Mátyás kitűnő személyes tulajdonságait, műveltségét, államférfiúi és katonai tehetségét, kiemelve, hogy képzett csillagász volt, hat nyelven beszélt és komoly adományokkal támogatta a tudományt és a művészeteket. Ebben a tekintetben Macartney Mátyást már korábban is igazi reneszánsz hercegnek tartotta és ezért nem véletlen, hogy a *New Cambridge Modern History* 1957-ben megjelent, a reneszánsz korát bemutató első kötetében a Kelet-Európáról szóló részt megírva, Hunyadi Mátyás uralkodását az európai reneszánsz kissé perifériális, de mégis csak annak szerves részekét tárgyalta.⁵⁹ Másokhoz hasonlóan a királyi könyvtár

⁵⁷ C. A. Macartney: *Hungary. A Short History*. Chicago, 1962. 54. A továbbiakban: Macartney, 1962. Macartney a kötet kéziratát 1961 novemberében zárta le az oxfordi All Souls College-ban és két akkori magyar származású oxfordi diákjával, Bak Jánossal és Péter Lászlóval is átnézte. A következő évben publikált kötet a térképek mellett már képi illusztrációkat is tartalmazott, köztük a Hunyadi Jánosról készült korabeli rézmetszetet és a bécsi Kunsthistorisches Museum-ban található, Mátyást ábrázoló dombormű fotóját (48.o.).

⁵⁸ „[...] Mátyás Corvinus, as he is commonly known from his crest, a raven, is, with the somewhat qualified exception of John Zápolyai, the only completely 'national' king to have worn the Holy Crown after the extinction of the old dynasty, and it is natural that Hungarian historians should have seen his reign, in retrospect, through something of a golden haze [...]” Macartney, 1962. i.m. 54.

⁵⁹ C. A. Macartney: *Eastern Europe*. In: *The New Cambridge Modern History* (Potter). Vol. I. Chapter XIII. *The Renaissance 1493–1520*. Cambridge, 1957. 368–396.

gyűjteményét (*Bibliotheca Corviniana*) európai jelentőségűnek tartotta és nem csupán a kézzel másolt, miniatúrákkal ellátott kötetek tárgyi értéke, hanem annak tartalma miatt is, hiszen ezek a könyvek a történeti szövegek és a szépirodalom mellett a tárgyi művészeteknek (*objets d'art*) is fontos hordozói voltak, mert korabeli illusztrációkat tartalmaztak szobrokról, ékszerekről, ötvösművészeti alkotásokról. Macartney, majd későbbi követője Brian Cartledge ehhez szorosan kapcsolódva hangsúlyozza, hogy a Hess András-féle budai nyomdából 1473-ban kikerült latin nyelvű magyar krónika négy évvel megelőzte William Caxton első angliai kiadású kötetét.⁶⁰ A Mátyás-kor építészeti alkotásainak jó része, a könyvtári gyűjteménnyel együtt a későbbiekben a török hódítás és a pusztítások miatt ugyan jórészt elenyésztek és a budai alapítású egyetem sem volt hosszú életű, a budai Mátyás-templom azonban ma is áll, Macartney szerint azt reprezentálva, hogy Mátyás korának legfejlettebb államaival is fel tudta venni a versenyt. A kritikai szemléletet is jelző pontosításként fogható fel a brit történész két megállapítása, miszerint a reneszánsz (annak korai itáliai szakasza) jórészt csak az aragóniai Beatrix-el 1476 decemberében megkötött házasság után terjedt el magyar földön. Másrészt a kor abszurditásaként jelzi, hogy ekkor élte fénykorát az Attila kultusszal felerősített hun-magyar rokonság mítosza és a Hunyadiak római leszármazásának Bonfini általi bizonygatása (a Hunyadi család eszerint egy római konzul leszármazottja, aki egyenesen Zeuszig és a Tygeta nevű nimfáig vezette vissza családfáját). Macartney úgy látta, hogy mindez a magyar nemzeti büszkeség és dicsőség megerősítésére is szolgált, hasonlóan a sokak által idézett, Mátyásnak tulajdonított történethez: „[...] *Amikor Mátyás apósa egy spanyol lóidomárt küldött vejének, a király így válaszolt: 'Mi magyarok évszázadokon keresztül híresek voltunk lovagló tudásunkról, ezért a magyaroknak nincs szüksége arra, hogy lovaink spanyol módon táncoljanak' [...]*”⁶¹

Kevésbé romantikus megközelítésben a brit történész Mátyás uralkodását a pozitív és negatív vonások egyvelegeként jellemezte. Úgy látta, hogy uralkodása elején az erőskezü konszolidációs politika szükségszerű volt, hiszen a külső ellenfelek (Podebrád György, III. Frigyes) és belülről a magyar mágnások és a nemesség jó része gyengekezü és befolyásolható királyként képzelte a kisebbik Hunyadi fiút. Mindezek mellett a délről fenyegető török veszély, Szilágyi Mihály hatalmi ambíciói is indokoltá tették a kemény uralkodói fellépést. Ez utóbbit Macartney alapvetően pozitívan tárgyalta, azzal együtt, hogy a török elleni

⁶⁰ Macartney, 1962. i.m. 55. Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 86. William Caxton (cc. 1422–1491) angol kereskedő, nyomdász, fordító és könyvkiadó. A flandriai posztókereskedelemből bekapcsolódva nagy vagyont gyűjtött, 1474-ben Brugge-ben, majd 1476-ban Londonban nyitott könyvnyomtató műhelyt. 1477 novemberében jelentette meg a *Dictes and Sayenges of the Philosophers* című angol nyelvű művet, melyet az első angol nyomtatott könyvként tartanak számon. Életéről bővebben: <https://www.britannica.com/biography/William-Caxton>. Letöltés: 2019. 02. 18.

⁶¹ Macartney, 1962. i.m. 55–56.

politikában ő is inkább a defenzív vonásokat hangsúlyozta. A rendi állam alapvetően nemesi kézben lévő intézményeit Mátyás nem oszlatta fel, sőt megnövelte a vármegyék hatáskörét. Ugyanakkor a királyi abszolutizmus korai és a korban divatos eszméjét követve megpróbálta ezeket az intézményeket kiüresíteni, működésüket formálissá tenni. A királyi tanács helyett inkább az általa személyesen kiválasztott és megbízott hivatalnokokra támaszkodott és ebben a körben a szakértelem és a személyes hűség fontosabb volt, mint a származás. Macartney hangsúlyozta, hogy Mátyás uralkodása, bármennyire is felvilágosult, vagy sikeres volt, mégiscsak a korai abszolutizmus egyik közép-európai megvalósítási kísérletének volt tekinthető. A kormányzati mechanizmus egyszerűsítése és hatékonyabbá tétele, a bírósági rendszer anakronizmusainak csökkentése, a visszaélések háttérbe szorítása és a városi rétegek támogatása miatt Mátyás a korabeli magyar társadalom alsóbb és középső rétegei szemében népszerűvé vált, annak ellenére, hogy adóztatási politikája óriási terheket rótt a jobbagysorban élő népességre, akiknek jogi státusza uralkodása alatt nem változott. Macartney ennél nagyobb kritikával illette Mátyás katonapolitikáját. Elismerte ugyan, hogy a huszita harcosokkal feltöltött Fekete Sereg a kor és a térség egyik legütőképesebb hadereje volt, ennek fenntartása azonban olyan rendkívüli adók bevezetését és következetes beszédését igényelte, amelyet a magyar rendi országgyűlés 1470 után általában nem támogatott, ezért az országgyűlés megkerülésével, királyi utasításra és a központi apparátus segítségével történt az adók behajtása,⁶² ami a magyar nemesség széles rétegeiben okozott érdeksérelmet. Noha a magyar nemesség kezdetben elfogadta az adóterhek növelését, mert azokat az uralkodó támogatható célkitűzésekkel (a Szent Korona visszaszerzése III. Frigyesről, a csehek kiűzése az ország északi részéről, a török elleni déli végvári vonal megerősítése) indokolta, a későbbi nyugati hódító politikája már egyre kevésbé az ország védelmét és egyre inkább személyes ambícióit szolgálta. Noha a cseh és osztrák területek megszerzése Mátyás értelmezésében éppenséggel a török elleni magyar erőforrások bővítését jelentette, a magyar rendek ebben mégsem látták közvetlen érdekeik megvalósulását. Macartney szerint: „[...] a magyarok, akiknek ugyan különösebben nem okozott nagyobb lelkiismeret furdalást Mátyás zajos, agresszív háborús politikája, ebből azonban nem húztak hasznot és nem vágytak arra, hogy egy többnemzetiségű birodalom középpontjává váljanak. Úgy gondolták, hogy Mátyás egyszerűen mindent személyes ambíciói alá rendel, még az ország déli védelmi vonalának meggyengítése árán is [...]”⁶³

A brit történész a Mátyás ellen szőtt összeesküvést is ennek az elégedetlenségnek a fényében látta, amit ugyan a magyar király gyorsan és hatékonyan megfékezett, de emiatt – Macartney szerint – az utókor sohasem övezte olyan

⁶² Macartney szerint Mátyás uralkodásának második felében a királyi adóbevétel elérte az évi 6–800 ezer aranyforintot, sőt esetenként meg is haladta azt. *Macartney*, 1962. i. m. 58.

⁶³ *Macartney*, 1962. i. m. 59.

dicsfénnyel, mint I. Istvánt, vagy akár Nagy Lajost. Az 1490 tavaszán, törvényes fiú utód nélkül elhunyt uralkodó halála előtti utolsó éveit a jól bevált dinasztikus családi politizálásra fordította, amennyiben természetes fia, Korvin János számára egy Habsburg házassági szerződéssel kívánta a magyar trónt biztosítani. Halála azonban minden számítást keresztülhúzott; a magyar rendek mindenképpen gyengekező utódot akartak, miközben a Habsburgok nagyon közel kerültek az áhított magyar trónhoz. Ráadásul a délről fenyegető török inváziót egy fokozatosan befelé forduló, anarchiába süllyedő országnak kellett volna elhárítania.

Brian Cartledge két angol kiadást is megért *Will to Survive. A History of Hungary* című munkájának 2016-os magyar nyelvű kiadásához írt előszavában John Lukacs megemlíti Carlile Aylmer Macartney nevét, főként abban az összefüggésben, hogy a Horthy-rendszerrel szülő *October 15* című könyve megkerülhetetlen olvasmány: „[...] *A 20. században C. A. Macartney oxfordi történész írta meg a két világháború közötti és a második világháború alatti Magyarország talán legrészletesebb és legalaposabb történetét, olyan adatokkal, amelyeket a magyar történészek sem ismertek: ez valóban jelentős alkotás [...]*”⁶⁴ John Lukacs azonban azt is hangsúlyozza, hogy Macartney időnként politikai-ideológiai szempontból részrehajló és túl nagy szerepet szán a politikai események részletezésének. Ezzel szemben Cartledge „könyve szélesebb témakört ölel fel, és mélyebbre hatol.” A neves magyar származású amerikai történész egyenesen úgy fogalmaz, hogy „[...] *Brian Cartledge mélyre hatol a magyar történelemben. Figyelme nemcsak a történelmi események értő feltárására terjed ki, hanem nyommon követi a magyar tudomány és kultúra fejlődését, az ország gazdasági életének alakulását, portrét rajzol a kiemelkedő személyiségekről is. Megállapításai olyannyira eredetiek és helytállóak, hogy talán nem túlzás kijelentem: a külföldiek által írt összes magyar történelemből közül valószínűleg Cartledge-é eddig a legkiválóbb [...]*”⁶⁵

Brian Cartledge könyve első nagyobb részének negyedik fejezetében, 25 oldalon keresztül foglalozik a Hunyadiak tágabb értelemben vett időszakával (A fényből a sötétségbe /1444–1526/). Ennek több mint a felét teszi ki Hunyadi János és Mátyás korának tárgyalása (16 oldal), ami világosan jelzi a szerző hangsúlyait. Cartledge kötetében hat alkalommal név szerint is hivatkozik Macartney munkáira, amin nem lehet csodálkozni, hiszen a két oxfordi történész személyes ismeretségben volt, ráadásul a szakmai kapcsolódáson túl szorosán összekötötte őket a magyar történelem iránti érdeklődés és a magyarság melletti rokonszenv. Noha Macartney szellemi hatása végig érezhető a kötetben, Cartledge elemzései mégis árnyaltabbak és időnként kritikusabbak, mint az All Souls College-beli kollégájáé. Hunyadi Jánossal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „[...] *minden jel szerint román (oláh) származású volt, katonának nevelték, de nem volt zsoldos-*

⁶⁴ John Lukacs: Előszó. In: *Brian Cartledge: Megmaradni*. i. m. 13.

⁶⁵ Uo. 14.

vezér, mindazonáltal a magyar bárók familiárisaként sokat tanult az itáliai zsoldosoktól.”⁶⁶

Amíg Macartney még az 1962-es kiadású, bővített Magyarország történetében sem szentel túl nagy figyelmet Hunyadi Jánosnak (leginkább Mátyás trónra kerülésének összefüggésében tárgyalja), addig Cartledge egy kisebbfajta jellemrajzzal igazítja el olvasóját, rámutatva Hunyadi János pályájának legfontosabb jellemzőire: „[...] Hunyadi alapvetően egy 'arriviste' (törtető, karrierista) volt, aki azért harcolt a török ellen, hogy ezáltal is növelje saját és családja hírnevét és státuszát, hogy védelmezze nagykiterjedésű birtokait (amelyek pályafutása vége felé több mint hárommillió hold földet jelentettek) és, hogy teljesítse királya iránti kötelességét. Valószínűleg ez volt az érvek fontossági sorrendje, de ez nem von le semmit abból, hogy felbecsülhetetlen értékű szolgálatokat tett a Magyar Királyságnak és az ország keresztény szomszédainak: Hunyadi diadalai további nyolcvan évre biztosították Magyarország területi egységét és függetlenségét.[...]”⁶⁷

Bizonyítandó, hogy ismeri a vonatkozó magyar történeti kutatásokat és publikációkat, Cartledge Engel Pál angol nyelven megjelentetett összefoglaló munkája⁶⁸ alapján a Hunyadi család felemelkedését a magyar nemesség 15. századi szerkezeti jellegzetességeivel együtt tárgyalja. Hangsúlyozza, hogy ekkorra már a magyar nemesség fejlődése nyugvópontra jutott, így levonhatóak általános következtetések. Az akkori összlakosság mintegy 3%-át kitevő magyar nemességet Európában létszámában csak a lengyel előzte meg és vagyon, valamint kiválóság (privilegiumok, tisztségek) alapján három részre tagozódott. A legfelsőbb bárói, réteg 30–40 családja betöltötte ugyan a királyság legfontosabb tisztségeit, de a 14. század végétől hozzájuk csatlakozó mágnás réteg egyre gyarapodó vagyonával annak ellenére is ellensúlyozta őket, hogy a mágnások sokáig nem töltöttek be állami hivatalokat. Ez utóbbi csoport kiemelkedő alakja volt Hunyadi János 30 várral, 49 vásártartási joggal rendelkező mezővárossal és majdnem ezer faluval.⁶⁹

Cartledge árnyalt elemzései mutatják talán leginkább az eltérést és a fejlődést Macartney helyenként leegyszerűsítő, sommás Hunyadi ábrázolásaihoz képest. Ennek megfelelően a dicsőséges hadvezér tevékenységének árnyoldalait is megemlítette, amennyiben Hunyadi János győzelmes hadjáratai hosszú távon beleteljesítették az országot a nyugati kereszténység védelmezője szerepkörbe és ezt a nyugati keresztény államok a pápasággal az élen egy idő után kötelező feladatként már el is várták a Magyar Királyságtól. A kényeszeres hadjárat szervezések viszont folyamatosan és egyre fokozódó mértékben vették igénybe az ország erőforrásait, melyet a Nyugat törökellenes anyagi és katonai segítsége alig-

⁶⁶ Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 72.

⁶⁷ Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 73.

⁶⁸ Pál Engel: The Realms of St Stephen: a History of Medieval Hungary, 895–1526. I. B. Tauris, London, 2001.

⁶⁹ Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 66.

alig gyarapított. Hunyadi János összegző értékelése kapcsán Cartledge reális képet adott, egyszerre hangsúlyozva a pályafutás gyengéit és erősségeit: „[...] Hunyadi nem volt kiemelkedő hadvezér: a Várnánál és Rigómezőnél elszenvedett vereségei legalább akkora kárt okoztak hazájának, mint amennyi előnyt a diadalai. Nem volt tehetséges államférfi sem, amit kormányzóságának zavaros politikai hagyatéka is jelzett. Hunyadi ugyanakkor vitéz és bátor katona volt, aki macacs elszántsággal kitartott a török elleni harcban, annak ellenére, hogy mind Magyarországon, mind azon kívül csak igen szerény támogatásra talált[...]⁷⁰

Hunyadi Mátyás uralkodását Cartledge, sokakkal együtt a középkori Magyar Királyság fénykorának tartotta és ennek megfelelő terjedelmet szentelt az időszaknak (a korabeli kultúra és műveltség bemutatásával együtt 18 oldalt). Pozitív hatású belpolitikai reformjai közül kiemelte a központi hatalom megszilárdítását és az uralkodó újfajta kinevezési politikáját: „[...] Mátyás – a központi hatalom megerősítése érdekében – jelentősen javította a kormánygépezet működését. A királyi kancellária és a kincstár tisztségviselői immár nem kizárólag nemesek és püspökök voltak: a központi adminisztráció hatékonyságát nagyban növelte, hogy az embereket nem származásuk, hanem képességük szerint válogatták, és sok volt közöttük a külföldi[...]⁷¹

Politikájának sajátos kettősségét az angol történész abban látta, hogy miközben Mátyás a kortárs európai uralkodókhöz (XI. Lajos francia és VII. Henrik angol királyok) hasonlóan mélyen hitt az abszolút uralkodói hatalomban és kormányzásban, hazájában a sajátos politikai hagyományok és a nemesség ellenállása miatt sok mindenben engednie kellett. Erre példaként az 1486-os rendi országgyűlésen hozott határozatot említi, miszerint a nádor közvetítő szerepet töltött be a korona és az országgyűlés között, amennyiben a nemesi jogok sérülnek. A magyar uralkodó külpolitikája, mely szoros koherenciát mutatott a hadjáratokkal Cartledge megítélésében végső soron egy erős közép-európai birodalom megteremtését tűzte ki célul, mely uralkodása végére többé-kevésbé meg is valósult. Mátyás személyes célja a német-római császári cím elérése volt, ami nem csupán a nyugati politikát, de az oszmán-magyar viszonyt is meghatározta. Jelezvé, hogy fontos kérdésről van szó, Cartledge több okkal is magyarázta azt a tényt, hogy Mátyás 1466 után nem indított nagyobb offenzívát az Oszmán Birodalom ellen. Véleménye szerint a Közép-Európa felé irányuló terjeszkedő politika nagyobb anyagi bevételt, a hadsereg számára kecsgetetőbb zsákmányt jelentett, mint a lepusztított Balkán elleni támadás. Mindezzel erőt lehetett demonstrálni az északi és nyugati szomszédok felé, hogy ez által az európai dinasztiák egyenrangú félként kezeljék a nem királyi vérből származó Mátyást. Cartledge szerint a magyar király ezzel azt is érzékeltette, hogy nem kíván a régi európai dinasztiák zsoldosává válni a török elleni harcban, ráadásul nyugati irányból III.

⁷⁰ Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 79.

⁷¹ Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 81.

Frigyes folyamatos fenyegetést jelentett. A déli végvárrendszer megerősítése és fenntartása, a fényűző királyi udvar költségeivel együtt teljesen felemésztették a királyság éves bevételeit, a párhuzamosan folytatott északi és déli hadjáratokra egyáltalán nem voltak meg az anyagi források. A jelenlegi hazai történeti megítéléssel jórészt egybecsengő fentebbi megállapítások után nem csoda, hogyha Cartledge kritikusan vonta meg Mátyás uralkodásának mérlegét és uralma következményeit: „[...] *Annak ellenére, hogy megújította az államigazgatás gépezetét és hatékony állandó hadsereget állított fel, amikor [...] meghalt, olyan országot hagyott hátra, amely még kevésbé volt felkészítve arra, hogy szembeszálljon a török veszéllyel, mint trónra lépésekor [...]*”⁷²

C. A. Macartney korábbi véleményével és írásaival egybehangzóan, Cartledge értelmezésében is a leginkább pozitív mátyási örökség a kultúrateremtő, pártoló, mecénási szerep, az ország bekapcsolása a korai itáliai reneszánsz és humanizmus áramlataiba. Ugyanakkor ez csak szűk körben, szelektív módon és rövidtávon történt meg: „[...] *Mátyás kétségtelenül megismertette Magyarországgal a reneszánszt, de ennek nem voltak tartós következményei. Sikerei egy időre meg is változtatták a képet, amelyet Európa alkotott Magyarországról. A kultúrában megmaradtak bizonyos nyomok, de a magyar társadalom a legtöbb vonatkozásban 'kivetette' ezt a beültetést. A magyar reneszánsz csekély hatást gyakorolt a királyi udvar köreiben túl, ahol a kancellária Mátyás két Jagellóházból való utóda idején is a humanista tudományosság eleven műhelye maradt, és ahol az egyházi hierarchia számos tagja is bátorította saját székhelyén a művészeteket és a tudományokat. A bárók és a köznemesség azonban zömmel mentesek maradtak a reneszánsz hatásoktól, csak egy nemzedékkel később vált jelentőssé a művészet és a tanulás világi pártolása. Budának egyetem nélkül nem volt esélye arra, hogy utolérje Prágát, Krakkót és Bécsset, amelyek Közép-Európában a szellemi élet központjai voltak. Az a hagyaték, amelyre Mátyás a legbüszkébb volt, ötven éven belül megsemmisült [...]*”⁷³

Mátyás örökségét figyelembe véve az angol történésznél a mérleg nyelve végső soron mégis inkább pozitív irányba billent, mert humanista, a korszak kulturális modernizációját bevezető uralkodóként és kiemelkedő tehetségű államférfiként aposztrofálta: „[...] *Corvin Mátyás uralkodását azonban Magyarországon nem elsősorban katonai sikerei, vagy közigazgatási reformjai miatt tisztelik, hanem azért, mert – ha csak egy rövid időszakra is – Magyarországot az európai humanista kultúra fősodrába állította. Hatására Magyarország egy időre részese lett az olasz reneszánsznak.*”⁷⁴ Végül Cartledge Hunyadi János és Mátyás alakját sajátos módon, elsősorban kimagasló személyiségjegyeik alapján illeszti a magyar történelem hosszabb trendjébe: „[...] *A Magyar Királyság alapvető*

⁷² Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 84.

⁷³ Brian Cartledge: Megmaradni. i. m. 86.

⁷⁴ Uo. 84.

*gyengeségét a nagy, válságos pillanatokban néhány kivételes képességű személyiség kiemelkedő tulajdonságai és bátorsága rejtette el. Ezek közé tartozott III. és IV. Béla, I. (Nagy) Lajos és a két Hunyadi. A középkori Magyarország felemelkedő, terjeszkedő szakaszai a rossz kormányzás és a belső megosztottság szakaszaival váltakoztak[...]*⁷⁵

Carlile Aylmer Macartney és Brian Cartledge történétírói munkássága szorosan összekapcsolódott diplomáciai, politikai tevékenységükkel, s mindkét területen érzékelhető a magyarság iránti érdeklődés, rokonszenv. Macartney 1934-es *Hungary* című országtörténete jórészt az ismeretterjesztést szolgálta, ugyanakkor az angol nyelven olvasók jó részének ez volt addig az első hozzáférhető történeti munka Magyarországról. A kötet és annak 1962-ben napvilágot látott bővített, átdolgozott újabb kiadása évtizedekig egyetemi jegyzetként szolgált az angol és amerikai felsőoktatásban, bizonyíthatóan alakítva brit és amerikai közvélemény egy részének Magyarország képét. Macartney magyar története persze helyenként vázlatos és mozaikszerű, de ez nem magyarázható pusztán azzal, hogy az All Souls College történész professzora inkább a 20. század szakértőjének számított. Macartney komolyabb ismeretekre tett szert a középkori Magyarország történetéről és forrásairól, amikor az 1920-as évek elején fiatal diplomataként megismerte az akkor szintén Bécsben tartózkodó Szekfü Gyulát. Ugyanakkor meg kellett felelnie a kiadói elvárásoknak is, főként abban a tekintetben, hogy írásainak közérthetőnek kellett lennie. Ezért országtörténete inkább átfogó és a nagyobb történeti folyamatokat elemző munka, amely azonban nem nélkülözi a mélyebb, elsősorban társadalomtörténeti megközelítéseket sem. A két Hunyadi időszakát szoros egységben tárgyalta és fontosnak tartotta a királyi hatalom megerősítését, valamint az ország védelmi képességének fenntartását. A korszakot biztos kézzel kapcsolta a térség korabeli dinasztikus, nagyhatalmi viszonyaihoz, a török elleni védekezés európai horizontú ügyéhez és a reneszánsz, valamint a humanizmus korai áramlataihoz. Ebben a tekintetben a legfontosabbnak Mátyás kultúra és tudománytámogató politikáját tartotta, a reneszánsz magyar király portréja pozitív színben tűnt fel olvasói előtt.

Azt viszont le kell szögezni, hogy Macartney ugyan ismerte a témával foglalkozó alapvető magyar nyelvű szakirodalmat (olvasni jobban tudott magyarul, mint beszélni), de az 1978-ban bekövetkezett halála miatt csak az 1970-es évek végéig követhette a magyar történészek ide vonatkozó kutatásait és írásait. Így a Hunyadiak koráról is csak saját, aktív történészi tevékenységének értékítéleteit közvetíthette. A frissebb, mélyebb áttekintést Brian Cartledge végezte el, aki nemcsak hogy felhasználta Macartney Magyarországról szóló történeti munkáit, de személyesen is ismerte a kalandos életű oxfordi történészt, számos alkalommal konzultált is vele. A magyarul is napvilágot látott Cartledge-féle Magyarország történet már kritikusabb hangvételű, hangsúlyozza Hunyadi János politikusi

⁷⁵ Uo. 95.

és hadvezéri korlátait, Mátyás belpolitikai hibáit, a túladóztatás veszélyes következményeit. Ugyanakkor árnyalt képet kapunk a rendek és az uralkodó viszonyáról, valamint a kül- és katonapolitika dilemmáiról, alternatíváiról. Cartledge egyenesen Machiavelli elveit követő reneszánsz uralkodónak tartja Mátyást, akinek kultúrateremtő és -támogató munkájából még középtávon sem maradt sok minden, de ezzel mégis egyfajta „modernizációt” hajtott végre, pozitív irányba alakítva a kor Európájának addigi sematikus magyarság képét.

A korszakkal behatóan foglalkozó magyar történészek újabb összefoglalásaiban⁷⁶ a főbb megállapítások nagyjából alátámasztják Macartney és Cartledge elemzéseit, ugyanakkor természetesen mélyebben és árnyaltabban tárgyalják a Hunyadiak korát. Hunyadi János származását tekintve abban konszenzus alakult ki, hogy biztosan román ősei voltak és egy 1440-es keltezésű királyi oklevélből az is kiderül, hogy az azt aláírásukkal megerősítő 55 főúr közül már a 34. helyen állt.⁷⁷ Engel Pál a korabeli magyar rendi állam és a rendi struktúra leírásához és elemzéséhez kapcsolja a Hunyadi család felemelkedését, hangsúlyozva, hogy a nemesi nemzet, a nemesség összessége (*gens, natio*) már ekkor is rendelkezett valamiféle ideológiával, amennyiben legfőbb törekvésük „a rendek politikai jogainak lehető legnagyobb kiszélesítése volt a királyi hatalom rovására.”⁷⁸ Hunyadi János ebből a nemesi körből, az ún. nagybirtokos nemesség csoportjából emelkedett ki és birtokain a közhatalom (a tisztségekért kapott földek igazgatása) és a magánhatalom (a családi birtokok fölötti uralom) sohasem váltak szét teljesen. Politikai és katonai pályáját összességében értékelve a kortárs magyar történetírás – hasonlóan a tárgyalt brit történészek álláspontjához – elismeri, hogy a nándorfehérvári diadal után több mint fél évszázadig az Oszmán Birodalom vezetői nem indítottak nagyobb katonai akciót a Magyar Királyság ellen. Mindemellett Hunyadi János hősies kitartása megszilárdította hívei küldetéstudatát és ezzel előkészítette az utat kisebbik fia trónra lépéséhez. Ugyanakkor katonai tevékenységének öröksége magyar részről bizonyos fokú passzivitást is eredményezett: „[...] *A főkapitány halálával nemcsak az elmúlt évtized vezető magyar politikusa tűnt el, hanem az a katonai stratégia is, amelyet képviselt. Ettől kezdve a mindenkori magyar vezetés – mindjárt Hunyadi saját fiával, Má-*

⁷⁶ Az újabb, egyre gyarapodó számú magyar nyelvű szakirodalomból az alábbi munkákat használtuk a brit történészek megállapításainak reflexióihoz: Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 419. Pálosfalvi Tamás: A Hunyadiak kora 1437–1490. In: Magyarország története 7. Főszerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 104. Kubinyi András: Mátyás király. Bp. 2001. 171.

⁷⁷ Pálosfalvi Tamás szerint Hunyadi János 1395 és 1407 között bármikor születhetett, viszont az bizonyos, hogy apja, Vajk Zsigmond udvari vitézeként 1409-ben kapta meg az erdélyi Hunyadvár uradalmát, ami a család központja lett. Pálosfalvi Tamás: A Hunyadiak kora. i. m. 17.

⁷⁸ Engel Pál: A Hunyadiak kora. In: Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 197.

*tyással kezdődően – soha többé nem tett kísérletet arra, hogy támadó hadjárat-
tal, nyílt csatában próbálja legyőzni az Oszmán Birodalmat[...]*⁷⁹

Mátyás hatalomra jutásakor jelentős nemesi rétegek támogatására számíthatott – a magyar nemesség politikai, hatalmi szerepét a Hunyadiak korában és előtte is mind Macartney, mind Cartledge döntő fontosságúak tartotta –, de kezdetben ehhez még nem társult megfelelő anyagi erő, az ország várai közül csak minden tizedik volt a kezében.⁸⁰ Az említett angol történeti összefoglalásokkal egybecsengően a magyar történészek is kiemelik, hogy a rendekkel fenntartott ambivalens kapcsolat Mátyás uralkodásának egyik sarokköve volt, főként az 1464. évi hivatalos koronázás előtt, de azután is, amikor egy sokkal konszolidáltabb időszakban is folyamatos engedményekre kényszerült a bárókkal szemben. Ez jól tükröződött a kancellári tisztségben, mert a kancellárok egyszerre képviselték az uralkodó és a rendek akaratát. Ez a kettőség folyamatos konfliktusokat okozott a mindenkori kancellár és Mátyás között, ezért a magyar király több rendeletet is kiadott a kancellártól független pecsétjeivel ellátva (időnként cseh királyi és osztrák hercegi pecsétjeit használva a magyar ügyekben).⁸¹ A pénzügyek és az évenkénti királyi adóbevételek tekintetében a magyar szakemberek között sincs teljes konszenzus. Az évi 6–700 ezer aranyforintra becsült átlagos adóbevétel mások szerint csak az évi kétszeri adókivetéssel volt elérhető, de így sem közelítette meg a brit történészek által közel egymillió aranyforintra becsült értéket. A magyar történészek ebben a tekintetben inkább azt hangsúlyozzák, hogy Mátyás rendet tett a pénzügyekben és az adópolitikában azzal, hogy Ernuszt János kincstartóságától (1467) kezdve minden bevétel és a teljes adóki-
vetés mechanizmusa központilag a kincstartó felügyelete alá került. Ugyanakkor ez a bevétel meg sem közelítette a korabeli Oszmán Birodalom anyagi erejét és nyugat-európai mércével sem volt túl magas. A Mátyás elleni 1471-es összeesküvés és annak kezelése valójában inkább azt mutatta, hogy a magyar uralkodó nagyjából fél évszázaddal Machiavelli működése előtt szinte ösztönösen alkalmazta a reneszánsz államkormányzás alapelveit, amelynek azonban nem sok köze volt a későbbi abszolutisztikus berendezkedésekhez. Esetében az abszolút kormányzás inkább a szilárd állami intézményekre támaszkodó szuverén királyi döntéseket jelentette, melyek során időnként túltette magát a törvényes előírásokon és a szokásjogon. A korabeli felfogások szerint ezt meg lehetett tenni, még akkor is, ha mindez nem volt feltétlenül jogszerű.

⁷⁹ *Pálosfalvi Tamás*: A Hunyadiak kora. i. m. 44.

⁸⁰ Kubinyi András szerint Mátyás megkoronázásakor családi vagyonként és királyi joron az ország 360 vára közül csak 36-ot birtokolt. In: *Kubinyi András*: Mátyás trónra kerülése és a hatalom megszilárdítása. In: *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 217.

⁸¹ *Pálosfalvi Tamás*: A Hunyadiak kora. i. m. 58.

Mindenesetre a magyar történetírás Mátyás abszolutista kormányzását korántsem kapcsolja olyan szervesen a későbbi nyugat-európai abszolutizmusokhoz, mint Macartney és Cartledge. A magyar király kül- és védelmi politikáját tekintve világosan látszik a fő cél: a Zsigmond által megkezdett déli végvári vonal kiépítésének befejezése és megerősítése. Ez ötven éven át biztosította az ország védelmét, az átlagos évi állami bevételek viszont még a zsoldossereg teljes fenntartására sem voltak elegendők. Ezért szinte törvényszerűek voltak a nagyobb zsákmánnyal kecsegtető északi és nyugati hadjáratok, melyek így jelentősen hozzájárultak a Fekete Sereg fenntartásához: „[...] *A Fekete Sereg a török ellen többre nem volt képes. A nyugati hadjáratok valóban kimerítették a kincstárt, de az ottani zsákmány ki is egészítette a sereg ellátását[...] Kiszámítható, hogy az állandó zsoldossereg fizetése, továbbá az udvartartás és a király kulturális mecénási tevékenységének fedezése Mátyás birodalma bevételeiből szinte lehetetlen volt[...]*”⁸²

A magyar történészek között abban is egyetértés van, hogy a cseh és osztrák területek megszerzésére fordított hatalmas összegek politikai szempontból haszontalannak bizonyultak, ugyanakkor Mátyás zsoldosserege akkor sem tudott volna ellenállni a török invázióknak, hogyha utódai képesek lettek volna azt egyben tartani. A nyugati háborúk jórészt azt a célt is szolgálták, hogy ott a Fekete Sereg tartsa el magát és így a déli végvári vonal fenntartására több anyagi forrás juthatott. Mátyás uralkodása kultúrpolitikai vonatkozásainak megítélésében szinte teljes az összhang az újabb magyar összefoglalások megállapításai és Macartney, valamint Cartledge következtetései között: „[...] *Mátyás korának kulturális fejlődésében megkülönböztethető a királyi udvar reneszánsz kultúrája az ország nagy részében uralkodó középkoriastól, bár az utóbbi az udvarban is megtalálható volt. E korszakban nemcsak az udvari kultúra fejlődése jelentős, hanem a kultúra alapjainak érzékelhető kibővülése, a nemesi világi értelmiség térnyerése, valamint a városi és mezővárosi polgárság növekvő képzettsége is. A mátyási reneszánsz bizonyos mértékben a politikai reprezentációt szolgáltatta: a király jól tudta, hogy a fényes udvar, a magas szellemi kultúra, modern építészet itthon és külföldön egyaránt politikai propagandaeszköz is. Az már más kérdés, hogy ennek a költségei jelentősen megerhelték a kincstárat.*”⁸³ A magyar történetírás azt is hangsúlyozza, hogy a korszakban az állandó egyetem hiánya, melynek egyik oka a magyar nemesség jó részének ilyen irányú érdektelensége és közömbössége volt valóban nagy kulturális hátrányt jelentett.

A magyar történelmet, benne a Hunyadiak korát a nyugati világgal megismertetni kívánó Carlile Aylmer Macartney és Brian Cartledge nagyon jól tud-

⁸² Kubinyi András: Mátyás trónra kerülése és a hatalom megszilárdítása. In: *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526.* Bp. 2005. 266.

⁸³ Kubinyi András: A kultúra Mátyás korában. In: *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526.* Bp. 2005. 274.

ták/tudják, hogy a magyarság viszonyulása saját történelméhez sokszor különleges és eltérő, mint a nyugati civilizáció legtöbb nemzetéé. Brian Cartledge frapáns összegzése szerint: „[...] *Az Árpádok, az Anjouk, a Hunyadiak és a Jagellók kora* [...] megismertette Magyarországgal a nagyság varázsát, és az iránta érzett nosztalgia ott élt a népben a későbbi századokban is. Csak nagyon kevés nemzet van, amelynek olyan sokat jelent középkori múltja, mint a magyarnak.”⁸⁴

C. A. Macartney 1934-es kiadású Magyarország története tematikus áttekin-téssel és nem kevés kritikai éllel ismerteti a magyar történelem alkotmányos, intézmény- és társadalomtörténeti vonatkozásait. A szerző megállapítja, hogy az országnak nincs írott alkotmánya és a Szent Korona hatalma, mint jogforrás a gyakorlatban az ország intézményein, közigazgatási berendezkedésén keresztül érvényesül.⁸⁵ A szerző húsz oldalt szentelt a magyar egyházak áttekintésének, kiemelve, hogy Magyarországon jelenleg nincs és történetiségében sem volt államegyház, de az egyházak (főként a katolikus egyház) és az állam szerepe mégis speciális, leginkább az egyházak oktatásban betöltött szerepe miatt. A protestáns egyházakat, különösen a református egyházat „magyar vallásként” aposztrofálja, példaként említve Sárospatakot, ahová 1946 februárjában személyesen is ellátogatott.⁸⁶ A magyar arisztokrácia történelemformáló szerepét a szerző az Esterházy család történetén keresztül mutatja be, hangsúlyozva azt, hogy Magyarország az 1930-as évek elején egyike a világ azon kevés országának ahol az arisztokrácia szerepe és súlya alig csökkent.⁸⁷ A magyar dzsentri réteg Macartney-féle megítélése ellentmondásos és árnyalt volt. A brit történész pozitívumnak tartotta azt, hogy sokáig ez a réteg azonosította magát a magyar nemzettel és ők adták a magyar nemzeti mozgalom derékhadát. Ugyanakkor véleménye szerint szűk látókörűek voltak, ez a társadalmi réteg nem volt nyitott, innen mindenki fölfelé törekedett és ők léptek föl legerélyesebben a nemzetiségiek ellen. Horthy Miklós és Gömbös Gyula politikai pályája a szerző szerint az 1930-as években is jelzi a dzsentri erejét és befolyását. A magyar polgárság, a kereskedő rétegek története a magyar városfejlődés és a német városlakók betelepítése szemszögéből kerül bemutatásra. A zsidóság magyarországi megjelenése kapcsán Macartney a magyar állam és a zsidóság viszonyát az ide vonatkozó törvénykezésem keresztül vizsgálja, de nem értékeli az együttélést, nem foglal állást a zsidóság magyar történelemben betöltött szerepéről. A magyar parasztság és munkásság történeti bemutatása kapcsán az előbbi réteg leírása terjedelemben is nagyobb súlyt kapott

⁸⁴ *Brian Cartledge*: Megmaradni. i. m. 95.

⁸⁵ A Macartneynek tulajdonított bon mot szerint: „A magyarok számára a Szent Korona mindig fontosabb volt, mint az, aki viseli.”

⁸⁶ Macartney, 1934. 155. Macartney 1946. január 22. és február 12. között járt Magyarországon (Budapesten és Sárospatakon). Erre nézve: *Organizations in Liberated Hungary*. Ministry of Information-Related papers. TNA FO 930/262.

⁸⁷ *Macartney*, 1934. 147.

(29 oldal), hangsúlyozva azt, hogy ez az ország paraszti jellegű ország és a magyar parasztság sorsa elválaszthatatlan a magyar nemességtől és arisztokráciától, még akkor is, hogyha történelme során sohasem volt hatalmon. A magyar parasztsággal kapcsolatos törvénykezés, a parasztmozgalmak történetének bemutatása során világos a szerző rokonszenve és az 1920-as földtörvényt, az azt követő földreform novellát, Nagyatádi Szabó István parasztpártját, valamint Gaál Gaszton és Eckhardt Tibor személyét is ezen a pozitív fókuszon keresztül szemléli. A magyar munkásság kapcsán hasonló a szerző vizsgálati módszere. A magyar munkásság Macartney szerint alig megbecsült, fiatal osztály, akiknek mindig keményen meg kellett harcolniuk a jogaikért. A magyar szakszervezeti mozgalmat, a Bethlen–Peyer-paktumot, a társadalombiztosítási törvényt pozitív fejleménynek tartotta, melynek nyomán, véleménye szerint a Horthy-rendszer 1934-re a munkásság nagy részét sikeresen integrálta a magyar társadalomba.⁸⁸

Az 1920-as években Macartney a Népszövetség alkalmazottjaként a nemzeti kisebbségi kérdés szakértőjének számított, így nem véletlen, hogy munkájában külön fejezetet szentelt ennek a problémának. A trianoni határokon belüli Magyarország nemzetiségeinek felsorolása és rövid történeti áttekintése (külön fókuszálva a hazai németekre és sajátos logikával itt említve a *numerus clausus* hatásait) után a szerző kiemelte, hogy a trianoni Magyarország hivatalos nemzetiségi politikája alig különbözik az 1914 előttitől. Az egész kérdés véleménye szerint azért neuralgikus, mert szorosan kapcsolódik a határokon kívül, kisebbségi létben élő magyarsághoz és Budapest revíziós politikájához. Ráadásul bármilyen határmódosítás megváltoztatja a térség etnikai arányait. Ezt az érvelést viszi tovább a revízió problémájáról szóló külön fejezetben, amely alapvetően korrekt történeti elemzés, ugyanakkor a végkövetkeztetése kissé naiv, amennyiben Macartney szerint egy nyugati típusú nemzeti modernizáció a térség minden államában újra definiálhatja az állam és a nemzet viszonyát, és ez elhozhatja a határok átjárhatóságát.⁸⁹ A korszakbeli magyar külpolitika elemzése ugyancsak kiegyensúlyozott és alapos, világosan látszik, hogy a szerző diplomáciai gyakorlattal rendelkezik. A trianoni Magyarország külpolitikáját a külső izoláció megtörése és a szövetségkeresés kettős feladatán keresztül elemzi, de kitér az 1933 utáni helyzetre is, amelyről megállapítja, hogy Budapest az olasz és/vagy németbarátság között ingadozik. Ugyanakkor végkövetkeztetése itt is kissé naiv, amennyiben szerinte a német fenyegetés összehozhatja a Duna-medence kis államait, és ebben a konstellációban a magyarok esetleg kaphatnak területi engedményeket.⁹⁰ A kötet végén, mintegy kitekintésképpen Macartney egy jórészt gazdaságtörténeti megközelítéssel reménytelinek festi le Magyarország jövőjét. Ebben nyilván ott volt a Bethlen-féle gazdasági konszolidációs politika elisme-

⁸⁸ *Macartney*, 1934. 223–270.

⁸⁹ *Macartney*, 1934. 332.

⁹⁰ *Macartney*, 1934. 352.

rése, melyről később egy önálló kisebb tanulmány is írt az *Egész Látóhatár* című, Münchenben kiadott magyar nyelvű irodalmi és politikai folyóiratban.⁹¹

A *Hungary* című kötetben az államformáról és a királykérdésről írott önálló fejezetének indoka vélhetően abban kereshető, hogy Macartney az új- és legújabb kori osztrák történelemnek legalább olyan komoly szakértője volt, mint a magyarság történetének. Ennek egyik oka vélhetően bécsi alkonzuli éveiben (1921–1925) lelhető fel, ahol nem csupán német nyelvtudását tökéletesítette, de magyar kapcsolatrendszerének kiépítéséhez hasonlóan osztrák tudományos és diplomáciai ismeretségekre is szert tett. Ebből logikusan következett, hogy történetíróként különösen érdeklődött a két nép közös múltjának fordulópontjai iránt. Ezért az 1969-ben megjelent és 1971-ben átdogozott 908 oldalas Habsburg Birodalom történeti nagymonográfiájában Macartney 74 oldalt szentelt a Kiegyezés átfogó ismertetésének.⁹² A kötet egyébként a manapság újra előtérbe került és a nemzeti történetírást fölülíró, birodalomtörténet írást hangsúlyozó irányzat előfutárának is tekinthető, amennyiben a szerző leginkább a Monarchia központi intézményeit, a központi kormányzati apparátust és a birodalmi elitet, valamint az uralkodói rendeleteket, intézkedéseket és azok hatásait, következményeit állítja vizsgálódásainak középpontjába.⁹³ Macartney hangsúlyozza, hogy nem akart nemzeti történelmet⁹⁴ írni, mert ez feltétlenül torzította volna az összképet, ugyanakkor Magyarországnak a birodalomban elfoglalt helyét mégis külön fejezetben ismertette.⁹⁵

Véleménye szerint a Kiegyezés megkötésével „*a kárpát-medencei magyar szupremáciát féltő mérsékelt politikai erők (Deák-párt) összefogtak Béccsel, hogy Magyarországon fenn tudják tartani uralmukat a nemzeti kisebbségek fölött, és elejét vegyék a társadalmi feszültségeknek. Ezért egyeztek meg a Habsburgokkal, melyet „szükséges rossz”-ként (necessary evil) fogadtak el.*”⁹⁶ Ugyanakkor szerinte a Kiegyezés nem volt valamiféle örökké tartó és univerzális meg-

⁹¹ Macartney, C. A.: A bethleni konszolidáció. = *Egész Látóhatár*. Irodalmi és politikai folyóirat. III. évf. 2. sz. München, 1952. július. 33–36.

⁹² Macartney, 1971. 495–568. Chapter 11: Eight Years of Correction.

⁹³ Macartney Habsburg Birodalommal kapcsolatos történet szemléletének hatása leginkább Robert J. W. Evans és Péter László munkásságában érhető tetten, akik közül Péter László Oxfordban tanítványai is volt az *All Souls College* professzorának. Ld. *Robert John Weston Evans: The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700: An Interpretation*. Clarendon Press, Oxford 1979. *Péter László: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Osiris Kiadó, Bp. 1998.

⁹⁴ Macartney, 1971. xii: But the tribal histories [...] cannot be completely satisfactory even for their own tribes, for the political, social and economic development of each people was bound up with and largely conditioned by that of the others, without some knowledge of which it does not even make a sense.”

⁹⁵ Macartney, 1971. 687–739. Hungary under Dualism, 1867–1903.

⁹⁶ Macartney, 1956. 11.

oldás a Monarchia és a tágabb térség problémáira, hanem inkább egy, a fennálló helyzetből adódó, ad hoc megegyezés a bécsi udvar és a magyar elit között, melybe a birodalom más nemzetiségeinek politikai vezetői – jobb megoldás híján – kényszerűen beletörődtek.⁹⁷ Macartney szerint ebben a tekintetben a magyarok számára 1867-ben a nemzeti, nemzetiségi kérdés (nacionalizmus) fontosabb ügy volt mindenféle társadalmi, gazdasági, vagy külpolitikai aspektusnál. Mielőtt azonban ebből azt szűrni le, hogy Macartney minden magyarokkal kapcsolatos történeti áttekintésében ezzel a néhány sommás megjegyzéssel mintegy elintézi a Kiegyezés ügyét, vegyünk figyelembe két további szempontot. Egyrészt Macartney nem csupán a magyar, de az osztrák történelem szakértőjének is számított (a már említett kitűnő német nyelvtudás, osztrák diplomáciai szolgálat), így nagy mélységben ismerte a kiegyezés kori osztrák belpolitikai viszonyokat. Másrészről szinte minden Magyarországról szóló hosszabb-rövidebb angol nyelvű munkája érthető módon az ismeretterjesztést is szolgálta, ilyenformán szaktörténeti nyelvezete számos ponton és esetben, sokszor a kiadók kérésére egyszerűsödött.

1970-ben, egy hosszabb tanulmányában Macartney összefoglalta a Kiegyezéssel kapcsolatosan addig megfogalmazott álláspontját.⁹⁸ Mindenekelőtt fontosnak tartotta a történeti-fogalmi tisztázást, ezért kettéválasztotta és definiálta a Kiegyezés és a dualizmus fogalmait. Úgy látta, hogy amíg a Kiegyezés nem volt más, mint egy kétoldali megegyezés a magyar király (Ferenc József) és a magyar nemzet képviselői között (az 1867/12. tc. alapján), addig a dualizmus – az előbbi törvényre alapozva – egy szélesebb politikai szerkezetet jelentett, meghatározva a Habsburg Monarchia politikai berendezkedését egészen 1918-ig. A Magyar Korona országai és a volt Habsburg örökös tartományok, mint két politikai entitás 1867 előtt önálló államisággal, azon belül eltérő berendezkedéssel rendelkeztek, de mindig voltak közös ügyeik. Macartney hangsúlyozza, hogy a közös ügyeket már a Pragmatica Sanctio is tartalmazta.⁹⁹ Szerinte az igazi kérdés valójában az volt, hogy a Kiegyezés valós választ adott a birodalom problémáira, vagy csupán egy válaszadási kísérletnek tekinthető. Áttekintése során részletes leírást kapunk a Kiegyezés közvetlen előzményeiről, a neoabszolutizmus elnyomó rendszeréről és annak fenntarthatatlanságáról. Ebben a tekintetben Macartney az olasz Risorgimento kezdetét (tehát a háborút a Piemont-Szárd Királysággal és a

⁹⁷ Macartney, 1971. 567. „The Compromise was not even in intention a general settlement of the problem of the Monarchy, still less of that of Central Europe. It was an ad hoc agreement between Francis Joseph and the Hungarian leaders, other parties intervening with more or less effects, under which each “compromised” by making certain sacrifices of rights and aspirations in the interest of security.”

⁹⁸ C. A. Macartney: *The Compromise of 1867. Studies in Diplomatic History. Essays in Memory of David Boyle Horn.* Ed. by Rognhild Hatton – Matthew Smith Anderson. Longman, London 1970. 287–300. (továbbiakban Macartney, 1970.)

⁹⁹ Ua. 288. Pragmatic subjects, common interests.

villafranca-i békét), a német–osztrák liberális ellenzék birodalmon belüli szerepét és a magyar ellenzék tevékenységét azonos súlyúnak tartotta, noha hangsúlyozta, hogy ez utóbbi két csoport is több belső frakcióra oszlott. A magyar ellenzék vezető ereje, az 1855-től egyre erősebbé váló Deák Párt (Macartney szóhasználatával) elvetette a szeparatizmust, elfogadta a Pragmatica Sanctio-t, de Macartney szerint maga Deák is túlzottnak tartotta a közös ügyek terén tett korábbi engedményeket. Az osztrák császári seregek 1859-es lombardiai veresége ugyan felgyorsította a megegyezési politika ritmusát, de Macartney szerint Ferenc József még ekkor sem kötötte össze ezt a vereséget a magyarok felé tett „gesztus politizálással”, mert legfőbb célja ekkor is a Monarchia egyben tartása volt.¹⁰⁰ Az ekkor tett engedmények (októberi diploma, februári pátens) inkább az osztrák tartományoknak jelentettek alkotmányos reformot, ugyanakkor az arisztokrata származású birodalmi elit vezette föderatív alkotmányos reform kísérlet zátonyra futott. Ebben a tekintetben a Jaroslav Clem-Martinitz cseh gróf vezette Föderális Nemesi Párt 1859 és 1861 közötti programja és működése teljes kudarcnak bizonyult. Ráadásul 1861 és 1865 között a birodalmi *Reichsrat*-on belül olyannyira megerősödött az erőteljes centralizációs programot hirdető osztrák–német szárny, hogy emiatt a birodalmi gyűlés működését ekkor már nemcsak a magyarok, de a csehek, horvátok, lengyelek is bojkottálták. Macartney szerint 1866-ra (az osztrák–porosz háború kezdete) a magyar és osztrák tárgyaló felek között a szakadék már csak ott húzódott, hogy Ferenc József még ekkor is közös birodalmi parlamentben gondolkodott. Az áprilisi törvényekkel és a közös ügyekkel kapcsolatban azonban már megvolt a tárgyalási alap.¹⁰¹ Macartney ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a lengyel, cseh és horvát politikai vezetők föderalista elképzeléseit nem Deákék futtatták zátonyra, hanem a birodalom szláv elitjei közötti mély és szerteágazó ellentétek.¹⁰²

A Kiegyezés létrehozásában a brit történész fontosak látta Andrassy Gyula gróf szerepét, aki felvidéki birtokokkal rendelkező, liberális elveket valló magyar arisztokratáknak a szláv veszéllyel szemben javasolta a magyar–osztrák (német) összefogást. Ez a brit történész szerint sommázva akár a dualista rendszer egyik alapvetése is lehetne.¹⁰³ Sajátos párhuzamként úgy látta, hogy az oszt-

¹⁰⁰ Ua. 291.: „After this there began the story of Franz Joseph’s retreat towards constitutionalism, his object being to find an ally which would help him to hold the Monarchy together at the least cost of his authority. It was zigzag course, during which one such ally after another was tried and proved ineffective. It is often written [...] that this concessions to Hungary began on the morrow of the armistice of Villa Franca. This is not the case [...] Francis Joseph was still entirely against any concessions to any group of Hungarians.”

¹⁰¹ Ua. 295.

¹⁰² Ua. 296.

¹⁰³ Ua. 296.: „You take care of your Slavs [...] and we take care of ours /the version barbarians-for the Slavs-is not authenticated, although it would have been characteristic enough/ a lapidary formulation of what is usually said to have been the philosophic basis of Dualism.”

rák belpolitikában a birodalmi föderalisták és a birodalmi centralisták éppúgy támadták a kiegyezéspárti Habsburg-udvart, mint Magyarországon a Kossuth pártiak Deák táborát, ráadásul ugyanúgy érvelve: túl nagy engedményekre kényszerülünk.¹⁰⁴

A Kiegyezéshez vezető út objektív és döntően korrekt áttekintése után Macartney értékeli az osztrák–magyar megegyezést és megpróbál a kiindulópontként szereplő kérdésre is válaszolni. Hangsúlyozza, hogy a Kiegyezést nagyon rosszul fogadták a csehek és a keményvonalas német centralisták, ellenérveiket pedig még évtizedekig használták a Kiegyezés ellenzői. Eszerint az osztrák(német) és magyar hegemonia a birodalom két felében halálra ítélte a Monarchiát, hiszen lehetetlenné tette a nemzetiségi mozgalmak jogszerű kibontakozását és ezzel az irredentizmus felé sodorta őket. Másrészt a Lajtán túli lakosság számára is igazságtalan volt, hiszen az ott élő népesség száma meghaladta a magyarság létszámát (nem beszélve a gazdasági fejlettségbeli különbségekről), így a két nemzet közötti paritás elve súlyosan sérült. Ehhez azonban jogosan fűzi hozzá Macartney azt, hogy a magyarok viszont a közös hadsereg és a közös pénzügyek terén egyáltalán nem voltak paritásos helyzetben. Noha hangsúlyozza, hogy a Kiegyezés nyilvánvalóan nem volt ideális megoldás a közép-európai nemzeti, nemzetiségi és társadalmi problémák megoldására, azt azért abszurdnak tartja, hogy annak megkötése törvényszerűen vonta volna maga után a dualista rendszerre halálos veszélyt jelentő irredentizmus megerősödését.¹⁰⁵

Összességében úgy látta, hogy minden Kiegyezés ellenes koncepció (abszolutizmus, arisztokratikus föderalizmus, német típusú centralizáció, ausztro-szlávizmus, a Kossuth-féle magyar szeparatizmus) végső soron azért bukott meg, mert az azokat támogató erők mindig gyengébbek voltak, mint az osztrák–magyar megegyezés hívei.¹⁰⁶ Csak a Kiegyezésnek és az ez alapján létrejött dualista rendszernek volt erősebb a támogatottsága, mint az elutasíthatósága és ezért volt életképes. Hangsúlyozza, hogy a dualista rendszer háromszor annyi ideig létezett, mint az 1918 után a térségben létrehozott új berendezkedés.¹⁰⁷ Végül

¹⁰⁴ Ua. 296–297.: „[...] in Hungary [...] a considerable party still thought that Deák was going too far in conciliation, and even more in Austria, from the federalists headed by Belcredi, on the one hand and the German centralists on the other.”

¹⁰⁵ Ebben az összefüggésben Macartney a dél-tiroli olaszok példáját említi, ahol nagyon erős volt az irredenta mozgalom – maga a kifejezés is innen származik – mégsem ez okozta az Osztrák–Magyar Monarchia bukását, sőt, a birodalmon belüli más nemzetiségi mozgalmakkal összevetve a dél-tiroli olaszok mozgalma nagyon is kezelhetőnek bizonyult. Ibid. 298.

¹⁰⁶ Macartney, 1971. 568.: „Any possible alternative to that of 1967 would have created other discontent, inflicted other injustices, and the real touchstone by which Dualism must be judged is not whether it was good but whether it was better (or less bad) than the possible alternatives to it.”

¹⁰⁷ Macartney, 1970. 299.: „[...] living for fifty-one years—a very long life for any structural arrangement of central Europe, about three times as long as that with which the Allies tried to replace it after 1918.”

Macartney megjegyzi, hogy a dualista berendezkedésben sem magyar részről, sem osztrák részről nem volt semmi új, hiszen a közös védelmi és külpolitikát leszámítva a Pragmatica Sanctio és az 1790. X. tc. már biztosította Magyarország belső önállóságát a birodalmon belül. A Lajtán túli területek alkotmányos helyzetében sem történt sok újdonság, mert az 1849. áprilisi Stadion-féle alkotmány, valamint az 1861-es februári pátens már rendezte helyzetüket (már Mária Terézia is egységesen kezelte ezeket a területeket azzal, hogy 1749-ben megszüntette a cseh és osztrák udvari kancelláriát és bevezette helyette a *Directorium*-ot és az *Oberste Justizstelle*-t). Ugyanakkor Macartney hangsúlyozza, hogy a Kiegyezés Ferenc József számára a magyarok irányába folytatott kompromisszumos politika végső határát jelentette, míg Budapestről nézve ez csak egy korszak kezdete volt, melyben a mindenkori magyar politikai elit az ún. közjogi kérdés (*issue of public law*¹⁰⁸) napirenden tartásával permanensen az adott és folyamatosan változó körülményekhez kívánta igazítani az Ausztriával fenntartott viszonyt.¹⁰⁹

A Kiegyezés és annak következményeképpen létrejött dualista rendszer Macartney szerint valójában egy régebbi berendezkedés adaptációja volt az újabb viszonyokhoz, mely azért volt sikeres, mert „ötven éven át egyben tartott egy ötvenmilliós népeiséget, ami a térség történetében unikális jelenség volt.”¹¹⁰

Az 1956–57-ben, két kötetben megjelentetett és magyar nyelven 2006-ban publikált, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945* című könyve évtizedekig egyetemi tankönyvként szerepelt a brit és amerikai felsőoktatásban. A szerző által elsőként, konzervatív-autoriter típusúnak jellemzett Horthy-korszak, melyben a rendszer konzervativizmusán volt a hangsúly lényegében a mai napig egybevág a témával foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalom általános értékelésével.¹¹¹ A kétkötetes nagymonográfia megírását kilenc éves kutató és forrásgyűjtő munka előzte meg, melynek során Macartney szinte minden Magyarországon kívül fellelhető anyagot felkutatott. A korabeli magyarországi történészek közül csak keveseknek adatott meg, hogy frissen olvassák az angol nyelven kiadott könyvet. A kevés kivétel közé tartozott Ránki György, aki

¹⁰⁸ Ez Macartney értelmezésében lényegileg a magyar nemzet és a mindenkori magyar uralkodó között fennálló kapcsolat.

¹⁰⁹ Macartney, 1971. 687.: *It has been said that while Francis Joseph looked on the Compromise as the end of the process, the Hungarians regarded it as a begining [...] the Hungarian [...] entire political history had consisted of a series of periodical re-statement of their relationship to their Monarch [...] If satisfactory to them, it should be maintained; if it proved unsatisfactory, they were as a nation neither legally nor morally bounded to refrain from trying to get it amended.*”

¹¹⁰ Macartney, 1970. 299.: *„The proof of the pudding, to change the metaphor, is in the eating: and by that test the Compromise, if not generally palatable, at any rate contained enough vitamins to support fifty million people for fifty years.”*

¹¹¹ *Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz.* 175.

már 1957-ben elolvasta Macartney munkáját és lenyűgözte az, hogy a szerző „óriási, a hazai történészek számára hozzáférhetetlen anyagot halmozott fel: az emigráció legkülönbözőbb személyiségeinek szóbeli információit, a külföldre került fontos iratokat, a már Nyugaton hozzáférhető német dokumentumokat és azokat a sajtóanyagokat, amelyeket ő gyűjtött össze, még a háború alatt.”¹¹²

Részben a nyugati magyar emigráció körében végzett kitartó gyűjtőmunkájával, valamint a bőséges emigrációs forrásanyag és irodalom felhasználásával magyarázható, hogy a könyv megjelenése után az aktív magyar emigráció bizonyos mértékben zászlajára tűzte Macartney nevét. Az 519 oldalas munkában a szerző a Horthy-rendszer történetét személyes és diplomáciai ismeretanyagai, élményei alapján az angol nyelvű szakirodalomban mindaddig példátlan alapos-sággal és mélységben tárja fel.¹¹³ Ennek bizonyítására számtalan példa hozható, de talán a leginkább jellemző az, amikor Macartney részletesen leírta a háború alatti magyar kiugrási kísérlet egyik kulcsszereplőjének, Ullein-Reviczky Antalnak családi kapcsolatait, isztambuli rokonai szálait és nyaralásait (Ullein-Reviczky apósa Cyril James Cumberbatch 1894 és 1939 között az isztambuli brit főkonzulátus munkatársa volt).¹¹⁴ A kötet elkészítésében a szerzőt nemcsak a Foreign Office-nál eltöltött diplomáciai szolgálati évek tapasztalatai segítették, de magyarországi utazásai is, valamint a folyamatos, és folyamatosan fenntartott kapcsolatai a Horthy-korszak intellektuális és politikai elitjének egy részével. 1945 után Macartney a magyar emigráció mellett folyamatosan kapcsolatban állt a „hivatalos” Magyarország történészeivel is, ugyanakkor politikai állásfoglalása inkább csak az 1956-os forradalom leverését követően Angliába érkező magyar menekültek megsegítésében érhető tetten.

A trianoni döntés előzményeitől a Szálasi-rendszer bukásáig felvázolt magyar történeti tablóban a szerző a Horthy-rendszer kapcsán többször is kritikusan fogalmaz. Noha a kötet inkább a magyar külpolitikai és a rendszer belpolitikájának általános bemutatására koncentrált, Macartney nem kerüli el a korabeli magyar gazdaság és társadalom bemutatását, a társadalmi osztályok és rétegek kapcsolódását a politika világához. Ebben a tekintetben joggal hangsúlyozza (koherens módon illeszkedve korábbi történészi szemléletében már tapasztalt erős szociális érzékéhez), hogy a vagyontalan és politikailag alávetett paraszti-munkás rétegek politikai képviselete a Bethlen-konzolidáció idején (jórészt a választójog szűkítésének és az Egységes Párt létrehozásának köszönhetően) minimálisra csökkent

¹¹² Ránki, 1978.

¹¹³ A kötet megírásának körülményeiről részletesen: *Robert John Weston Evans: The Making of October Fifteenth: C. A. Macartney and his Correspondents. British-Hungarian Relations since 1848. SSEES Occasional Papers 62.* Ed. by László Péter – Martyn Rady. University College, London 2004.

¹¹⁴ *Frank Tibor: Britannia vonzásában.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 188.

és marginálissá vált.¹¹⁵ Az 1920-as évek magyar külpolitikáját tekintve Macartney a rendszer kommunista és bolsevik ellenességét legalább olyan súlyúnak tartja, mint a revíziós külpolitikai célokat, de azt is hangsúlyozza, hogy éppen az 1918–19-es forradalmi kísérletek kudarca miatt, a korabeli magyar elit szovjet és bolsevizmus ellenessége széles körű társadalmi konszenzuson nyugodott. Ezen a nyomvonalon haladva Macartney némi kritikai élel, de helyesen hangsúlyozza, hogy a Duna-medencében már a Gömbös-kormány első évében sem volt reális alternatívája a német orientációnak, az olasz–osztrák–magyar közeledés azt még rövidtávon sem tudta ellensúlyozni.¹¹⁶ Macartney kétségkívül rokonszenvezett Horthy Miklóssal, nagyra értékelte mértéktartó konzervatívizmusát, egyenes jellemét és becsületességét, de leginkább azt, hogy véleménye szerint a magyar kormányzó sohasem ragaszkodott a politikai hatalom feltétlen megszerzéséhez és megtartásához, a kormányzóságra inkább környezete beszélt rá.¹¹⁷

¹¹⁵ „The political subjugation of the dispossessed agrarian classes, threequarters accomplished when the new franchise was introduced, was soon completed, those few deputies of genuine small peasants or labourer origin as had survived the Party fusion being, with a handful of exceptions, digested and quietly exerted by the simple process of dropping them all of the list of Party candidates.” Macartney, 1956. I. 66.

¹¹⁶ „It is important for the understanding of Danubian politics of the day to be clear that neither Gömbös, nor for that matter many of the Austrians who followed it through that an Italian orientation, even if it involved temporary renunciation of the Anschluss or even opposition to it, really constituted an anti-German policy.” Macartney, 1956. I. 138.

¹¹⁷ „He was upright, honourable and courteous, generous, open-hearted and affectionate... Nor, in the writer's opinion, is there any real foundation for the accusations brought against him of ambition and vanity. He had not elbowed or intrigued his way towards power; it was pressed on him by others, who assured him that it was his duty to accept it, as being the fittest man for it.” Macartney, 1956. I. 52–53.

IV. A KAPCSOLATI HÁLÓ EGYIK ELEME – MÁRFFY-MANTUANO JUDIT (JUDITH LISTOWEL)

Carlile Aylmer Macartney személyes és szakmai kapcsolati hálójának felvázolása tekintetében figyelembe kell venni brit hivatalos és nem hivatalos kapcsolatait, valamint magyarországi kötődéseit, amely nem csupán az 1945 előtti hivatalos Magyarország politikai és szellemi elitjének egy részével fenntartott kapcsolatokat jelentette, de a Nagy-Britanniában, vagy máshol élő, hivatalosan, vagy félhivatalosan, magyar állami megbízással, vagy magánszemélyként tevékenykedő magyarokkal fenntartott nexusait is. Az említett teljes kapcsolati háló felvázolásának előmunkálataként és esettanulmányként szerepel Márffy-Mantuano Judit (Judit Listowel) pályafutása és tevékenysége, aki több alkalommal is kapcsolódott Macartney pályájához, nemcsak „magyar lobbista”-ként de Macartney tágabb nagy-britanniai ismeretségi körének tagjaként is.

A kötetünkben elemzett, Carlile Aylmer Macartney pályájáról szóló levéltári iratokban több esetben is előfordul Judit Listowel neve, ami világosan jelzi ismeretségüket és kapcsolódásaikat. 1945 januárjában Macartney a Foreign Office szakértőjeként véleményezte a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormányral és a londoni *Hungarian Council*-al kapcsolatos külügyi anyagot, benne Lady Listowel 1945. január 13-án az *Economist*-ban megjelent olvasói levelével, melyben megvédi az ideiglenes kormányt, különösen Dálnoki Miklós Bélát.¹¹⁸ Macartney személyes levéltári hagyatékában található Lady Listowel 1944. április 4-én Lisszabonból küldött három gépelt oldal terjedelmű levele, melyben a náciellenes magyar ellenállás történetét foglalja össze, azzal a nem titkolt céllal, hogy rábírja Macartneyt a magyar ügy támogatására a Foreign Office-ban.¹¹⁹ Kötetünkben teljes terjedelmében, magyar fordításban közölt, 1946. március 18-án a *Royal Institute of International Affairs*-ban elhangzott Macartney előadáson¹²⁰ és

¹¹⁸ New Hungarian Government and Hungarian Council in London. The Nationak Archives (TNA), FO/371/48461. Southern, 1945, Hungary, File No. 26. To. pp. No. 6167.

¹¹⁹ Memorandum on the Hungarian resistance by Judit Countess of Listowel, Lisbon, 4/4/44. Carlile Aylmer Macartney's Papers Ms. Eng. c. 3290. Box 11. Doc. 4. fols. 30–32. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

¹²⁰ C. A. Macartney: Conditions in Hungary. Marc, 18, 1946. Royal Institute of International Affairs (RIIA), Chatham House, London. Library of RIIA, 8/1209. p. 10.

az azt követő vitán Judit Listowel részt vett és a magyar politikai rendőrségről, valamint a kommunisták és a kizsárdák viszonyáról kérdéseket is intézett az előadóhoz. Mindez azt jelzi, hogy Judit Listowel a *Royal Institute of International Affairs* előadásainak rendszeres látogatójaként 1945 után is kapcsolatban állt a brit külügy szakértői gárdájával, köztük Macartney-vel is.

A magyar arisztokrácia politizáló, közéleti szerepet vállaló tagjainak egy része, családi kapcsolataikat is kihasználva, a 20. században aktív nemzetközi tevékenységet fejtett ki, ami ugyan nem minden esetben hasznosult, de kétségkívül alakította, befolyásolta a Magyarországról külföldön alkotott képet. Ebbe a körbe tartozott Márffy-Mantuano Judit, aki a manapság divatos és az angol nyelvű történetírás által kedvelt kifejezéssel élve a nonkonformista (*nonconformist*) arisztokraták¹²¹ közé tartozott. Persze nem elsősorban azért, mert hölgyként szerzett nemzetközi ismertséget, hanem inkább kalandos, az elvárt és megszokott arisztokrata életmódtól eltérő karrierje, szerteágazó hazai és külföldi kapcsolatai miatt és annak okán, hogy „polgári” foglalkozással rendelkezett (közgazdász és újságíró volt) és életének nagyobb részében ez jelentette számára a megélhetést.¹²²

Márffy-Mantuano Judit pályafutása, kapcsolatrendszere, angliai tevékenysége azt is bizonyítja, hogy a két világháború közötti – és részben az 1945 utáni – politizáló magyar arisztokrácia markáns részét alkották a nyugatbarát-angofil személyiségek, még akkor is, hogyha tevékenységük jórészt az informális kapcsolatok világában, a nagypolitika és a diplomácia második, harmadik vonalában zajlott.¹²³

¹²¹ A szó eredeti jelentései: 1. Olyan személy, aki a hivatalos anglikán egyházon kívül van. 2. Aki elveti az általánosan elfogadott szabályokat, a szokványostól eltérő módon él és cselekszik. In. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/nonconformist>–2019.01.22. A korabeli brit arisztokrácia köréből leginkább W. S. Churchill-re alkalmazták ezt a kifejezést. Erről bővebben: *John Charmley*: Churchill. The End of Glory. A John Curtis Book, Hodder & Stoughton, London, 1993. 7–139.

¹²² Márffy-Mantuano Judit életéről és tevékenységéről mindeddig nem készült összefoglaló történeti munka. 1943-ban, Londonban megjelent angol nyelvű könyve (*This I Have Seen*) önéletrajzi ihletésű és pályafutásának első szakaszát tekinti át. A továbbiakban ld. még: *Lajos Z. Tamás*: Egy rendkívüli utazás. Novum Publishing GMBH, Pécs, 2017. *András D. Bán*: Hungarian-British Diplomacy 1938–1941. The Attempt to Maintain Relations. Routledge, London, 2004. 73–74. *Andrea Orzoff*: Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948. Oxford University Press, Oxford, 2011. Judith, Countess of Listowel = *The Telegraph*, 22, July, 2003. In. <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html>–2018.09.24. *Egy kalandos életű magyar származású újságíró nő harcos száz éve*. In. https://24.hu/belfold/2003/07/31/egy_kalandos_élet_369_magyar/–2018.09.24. *Ötvös István*: Államvédelem a kalapszalmon nyomában. Márffy Mantuano Tamás sikertelen szervezési kísérlete. = *Kommentár*, 2012/2. In. http://kommentar.info.hu/iras/2012_2/allamvedelem_a_kalapszalmon_nyomaban Letöltés: 2019. 01. 22.

¹²³ Az 1945 előtti angol–magyar kapcsolatokra és az angolbarát magyar elitre legújabbban: *Frank Tibor*: Britannia vonzásában. Bp. 2018.

Az 1903. július 12-én, Kaposváron született Márffy-Mantuano Judit apai ágon a Vas megyei (verseggy) Márffyak (az 1754/55. évi országos nemesi összeírás alapján) és a 12. századig visszavezethető itáliai (olai és modenai) Mantuano családok összeolvadásából illusztris arisztokratának számított. A Mantuano családi legendárium egy, a szentföldi keresztes hadjáratokban is harcoló lovagig vezette vissza az család eredetét, amit a családi címer szimbolikája is reprezentált (vörös mezőben koronán átszúrt fekete kardot tartó kar; sisakdísz: két fekete sas-szárny között a kard). Ugyanakkor anyai ágon (Maár Ilona) jobbára köznemesi ősök voltak.¹²⁴ A verseggy Márffyak nevét és nemességét 1902-ben ruházták át Mantuano Raoulra, innentől kezdve használták a kettős családnevet (Márffy-Mantuano). Márffy-Mantuano Judit édesapja Mantuano Raoul (Rudolf, Rezső) hat nyelven beszélt, diplomataként az Osztrák–Magyar Monarchia római nagykövetségén szolgált, közgazdasági szaktudósító és minisztériumi osztálytanácsos volt. Politikai nézeteiről azon túl, hogy Tisza István híve volt, sokkal többet nem tudunk. Az 1903. július 12-én Kaposváron született Juditnak egyetlen fiútestvére volt, az 1907-ben született Tamás, akinek mozgalmas életútja¹²⁵ számos ponton befolyásolta nővére pályafutását. Márffy-Mantuano Judit 1914 és 1926 között Budapesten élt, viszonylagos létbiztonságban, bár a *The Telegraph* haláláról megemlékező 2003-as cikkében kiemelte, hogy az ifjú hölgy időnként felfellobbanó forradalmi radikalizmusát vélhetően az 1918–19-es forradalmak szemtanújaként szerezte. Ezzel együtt mélyen hívő római katolikus volt és felháborította az 1919-es vöröskatonák harsány ateizmusa és egyházellenessége. Az arisztokrata körökben átlagosan induló életpálya azzal vett szokatlan irányt, hogy Márffy-Mantuano Judit 1926 és 1929 között a London School of Economics hallgatójaként közgazdaságtant tanult, a korszak neves, többnyire baloldali, liberális szakembereit hallgatva (Elen Powel középkorász, Harold Laski közgazdász, Leonard Hobhouse szociológus).¹²⁶ A londoni évek alatt érlelődött meg benne az elhatározás, hogy újságírói pályára lép, amit édesapja teljesen haszontalan tevékenységnek tartott: „*Tudod mit jelent újságírónak lenni? Az egy olyan személy, akit sohasem engednek be egy ház főbejáratán, a zsebében pedig egy állandóan szivárgó tintásüveg van és melleleg sohasem józan.*”¹²⁷

¹²⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/7-kotet-C-Letoltés: 2019.01.22.>

¹²⁵ Márffy-Mantuano Tamásról bővebben: *Ötvös István: Államvédelem a kalapszalonn nyomában*. Márffy Mantuano Tamás sikertelen beszervezési kísérlete. = *Kommentár*, 2012/2. In. http://kommentar.info.hu/iras/2012_2/allamvedelem_a_kalapszalonn_nyomaban Letöltés: 2019. 01.22.

¹²⁶ A családban az angliai tanulmányoknak kiemelt jelentősége volt, mert Márffy-Mantuano Judit öccse, Tamás is angliai egyetemre, Cambridge-be járt mielőtt 1930-ban magyar külügyi szolgálatba lépett.

¹²⁷ Judith, Countess of Listowel=*The Telegraph*, 22, July, 2003. In. <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html> Letöltés: 2018. 09. 24.

Az apai intelmek ellenére Márffy-Mantuano Judit mégis az újságírói pályára lépett, döntésében nagy szerepet játszott a munkával járó folyamatos külföldi utazások lehetősége és az, hogy londoni tanulmányai alatt ismerkedett meg William Hare-el (5th Earl of Listowel),¹²⁸ aki angol-ír származású arisztokratként baloldali (munkáspárti) nézeteket vallott, ugyanakkor a brit politikai elit első vonalába tartozott. 1932-től folyamatosan a Lordok Házának tagja volt, 1941 és 1944 között a Lordok Házának munkáspárti frakcióvezetője. 1944–1945 között, majd 1947 és 1948 között India és Burma ügyeiért felelős miniszter, később Clement Attlee kormányában postaügyi, majd mezőgazdasági és halászati ügyi miniszterként tevékenykedett. Politikai karrierjét Ghána utolsó brit kormányzójaként fejezte be (1957–1960). Márffy-Mantuano Judit családjában William Hare-t időnként kommunistának tartották,¹²⁹ ami persze túlzás volt, mindenesetre Juditot ez nem zavarta és újságíróként inkább profitált férje politikai kapcsolataiból. Noha a Budapesten 1933-ban megkötött házasságuk¹³⁰ – ami az év egyik nagy társasági eseménye volt – csak 12 évig tartott, a hagyományos, konzervatív elveket valló Márffy-Mantuano Judit a későbbiekben is, haláláig viselte a Lady(Judith)Listowel és/vagy a Judith Hare nevet és ezzel együtt 1945 után is folyamatosan felhasználta volt férje baloldali, munkáspárti politikai kapcsolatait.

A rendkívül energikus Márffy-Mantuano Judit 1926 és 1939 között szinte egész Európát bejárta. 1936-ban az Egyesült Államokban is járt és ebben az évben még egy hathetes Szovjetunióbeli körutat is tett. Az 1944-ben, már negyedik kiadásban megjelent önéletrajzi ihletésű könyvében¹³¹ rövid fejezetek kronologikus sorrendjében írt családjáról, gyerekkoráról, tanulmányairól, utazásairól és az általa készített interjúkról. 1939 augusztusában a Galeotto Ciano gróf olasz külügyminiszterrel készült interjújában burkolt formában ugyan, de felhívta a világ

¹²⁸ William Hare, 5th Earl of Listowel (1906–1997) angol-ír származású munkáspárti politikus. Márffy- Mantuano Judit 1933 és 1945 között volt a felesége. Házasságukból 1935-ben egy lány született. Earl of Listowel-ről bővebben: <https://www.thepeerage.com/p3817.htm#i38165> Letöltés: 2019. 01.23. Lányukról, Lady Deirdre Elisabeth Mary Freda Hare-ről bővebben: <http://www.thepeerage.com/p3819.htm#i38190> Letöltés: 2019. 01. 23.

¹²⁹ Lajos Z. Tamás: Egy rendkívüli utazás. Pécs, 2017. In: https://www.novumpublishing.hu/koenyvek/eletrajz-politika-kortoertenet/toertenelmi_eletrajzi.html?tx_mdprodukte_pi1%5BshowUid%5D=22906&tx_mdprodukte_pi1%5Bmode%5D=reading&cHash=45f28dc93ed533cf15a102cc5e88ff6f Letöltés: 2019.01.23.

¹³⁰ Eljegyzésükről és közelgő esküvőjükről még a Prágai Magyar Hírlap 1933. május 4-ei száma is közölt egy rövid hírt, kiemelve, hogy a rendkívül művelt és feltűnő szépségű Márffy-Mantuano Judit a cambridge-i egyetemen ismerkedett meg William Hare-el. A cikk azt is hangsúlyozta, hogy a Prágai Magyar Hírlap korábban az újságíró nő több írását is közölte. In: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PragaiMagyarHirlap_1933_05/?pg=15&layout=s Letöltés: 2019.01.23.

¹³¹ *Judith Listowel: This I Have Seen*. London, 1944. 327.

figyelmét a várható német katonai agresszió veszélyeire. 1932 nyarán a berlini Operában találkozott és rövid beszélgetést folytatott Adolf Hitlerrel, aki nem tett rá kedvező benyomást. Ezek után érthető, hogy a nemzetiszocialistákkal kapcsolatban többször is figyelmeztette távoli rokonát, gróf Teleki Pált, akinek egyetemi gazdaságföldrajzi kurzusait 1926 előtt a budapesti egyetemen több alkalommal is látogatta. A Teleki rokonság Márffy-Mantuano Judit öccsének, Tamásnak volt köszönhető, aki 1934-ben Teleki lányt vett feleségül (Teleki Margit Sarolta), akinek édesanyja Teleki Eduardina a kővárvidéki Teleki-ághoz, édesapja, Teleki Domokos a széki Teleki-ághoz tartozott.¹³² Márffy-Mantuano Judit 1940 májusában Teleki Pál miniszterelnökkel hosszabb interjút készített, melyben a magyar miniszterelnökkel együtt hangsúlyozta, hogy rendkívüli kockázattal jár a hitleri külpolitikát támogatni és követni. Márffy-Mantuano Judit hasonló figyelmeztetést küldött Ciano-n keresztül Mussolininek is. 1932-ben, Berlinben, az akkor már nemzetközi ismertségű magyar újságíró interjút készített Ernst Franz Sedgewick Hanfstaengl-el, a náci párt sajtófőnökével, akit nemzetiszocialista párttársai csak „Putzi”-nak neveztek.¹³³ A náci gazdaságpolitikát firtató újságírói kérdésekre Hanfstaengl olyan ostoba válaszokat adott, hogy a dologból nemzetközi botrány kerekedett. Két évvel később, immár Lady Listowel-ként férjével együtt újra Németországba utazott, ahol a frissen felállított koncentrációs táborokban kívánt vizsgálgódní. Ehhez nem kapott engedélyt és William Hare-el együtt felkerült azok listájára, akiket Anglia tervezett német megszállásakor el kellett fogni. A Listowel házaspár tehát ugyanúgy feketelistára került, mint W. S. Churchill későbbi irodalmi- és sajtóügynöke Révész Imre (Emery Reves), aki, felszámolva sajtóirodáját már 1933-ban elmenekült Berlinből.¹³⁴ Márffy-Mantuano Judit éles fasizmus és náciellenessége, mely az antikommunizmussal együtt egész pályafutását jellemezte valószínűsíthetően az olasz fasiszta és a német nemzetiszocialista berendezkedés kapcsán szerzett gyakorlati élményekből táplálkozott. Az 1944-ben, immár negyedik kiadásban megjelent első könyvének

¹³² <https://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=2571> Letöltés: 2019. 01. 23. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Ablonczy Balázsnak a Márffy-Mantuano–Teleki családi kapcsolatok felderítésében nyújtott segítségéért.

¹³³ Ernst Franz Sedgewick Hanfstaengl (1887–1975) amerikai–német származású üzletember. Az 1920-as években az NSDAP lelkes támogatója, a *Mein Kampf* és a náci pártlap, a *Völkischer Beobachter* kiadásának egyik finanszírozója. 1933-ig a náci párt sajtófőnöke. Később kegyvesztetté vált, Svájcba, majd az Egyesült Államokba menekült, ahol aktív részese volt a náci elit megismerésével és jellemzésével kapcsolatos amerikai kutatásoknak. Életéről bővebben: <https://www2.gravestone.com/people/hanfstaengl-ernst-franz-sedgwick-putzi/> Letöltés: 2019. 01.23.

¹³⁴ Révész Imre (Emery Reves) pályájáról bővebben: *Barta Róbert*: Az államférfi és a világpolgár. W. S. Churchill és Emery Reves. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2013. (továbbiakban Barta, 2013.)

(*This I Have Seen*) utolsó fejezete¹³⁵ hosszan tárgyalja Magyarország német megszállását, nem rejtve véka alá a szerző erőteljes náci és nyilasellenességét. A *Magyarság*, a *Nemzeti Újság*, valamint a *Pester Lloyd* londoni tudósítójaként tevékenykedő Márffy-Mantuano Juditnak azonban még kiváló arisztokrata kapcsolataival sem volt egyszerű a brit politikai és diplomáciai elit első vonalához férköznie. Ehhez minden követ meg kellett moztatnia, amit jól illusztrál az, hogy 1935-ben hogyan jutott el a ritkán nyilatkozó Winston Churchillhez. Az eset jól illusztrálja a korabeli brit elitben működő politikai, közéleti, informális kapcsolati hálókat: „*A mellőzött és anyagi gondokkal küszködő Churchillt tisztelője, a filmmogul Korda Sándor környékezte meg. Tisztes előleg ellenében felkérte, hogy írjon filmet V. György királyról, aki akkor ünnepelte trónra lépésének harmincadik évfordulóját. Hogy a forgatókönyv formailag is jó legyen Korda elküldte Churchill Chartwell-i kastélyába két legjobb szkriptíróját, Anthony Asquith-et és Bíró Lajost [...] Bíró Lajos felesége, Vészi Jolán, a Pester Lloyd főszerkesztőjének, Vészi Józsefnek (Sárközy Mátyás dédnagyapja – B. R.) volt a lánya. A lap megbízásából Márffy-Mantuano Judit utat talált Churchill-hez.*”¹³⁶

Sárközy Mátyás és az interjút publikáló Lojkó Miklós is kiemeli, hogy Márffy-Mantuano Judit mennyire meglepődött Churchill alapos tudásáról a közép-európai térség történetét illetően. Ez valószínűleg Emery Reves-nek volt köszönhető, aki folyamatosan ellátta Churchill-t Magyarországgal kapcsolatos információkkal. Reves nemzetközi sajtóügynökségén (*Cooperation Press Service*) keresztül 1937 júliusa és 1938 júliusa között a *Pesti Hírlap*, a *Pester Lloyd* és az *Újság* hasábjain tizenöt Churchill cikket jelentetett meg.¹³⁷ Ugyanakkor Churchill-nek ez a fajta tájékozottsága a háború végére már alig volt érzékelhető. Amikor a potsdami értekezlet során Szálin kérdést intézett Churchillhez London magyarországi szándékait illetően, a brit államférfi egyszerűen nem tudott válaszolni. Churchill ilyen irányú felkészületlensége még saját delegációjának tagjait is meglepte.¹³⁸

¹³⁵ *Judith Listowel: This I Have Seen. London, Fourth Impression, 1944. 214–241.*

¹³⁶ *Sárközy Mátyás: Vízszintes zuhanás. Naplójegyzetek, 2006–2007. = Kortárs, 51. évf. 7–8. szám. 2007. július–augusztus. In. <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00117/sarkozi.htm> Letöltés: 2019. 01. 23. *Miklós Lojkó: Churchill, Eden and Hungary. In. British-Hungarian Relations Since 1848. Eds. László, Péter; Martin, Rady London, 2004. 217–235.**

¹³⁷ Barta, 2013. 59.

¹³⁸ *John Lukacs: A párviadal. Bp., 1993. 362. Idézi: Bán D. András: A közép-kelet-európai brit külpolitika és Magyarország 1939–1947. In. Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Szerk. és bev. Romsics Ignác, Bp. 1995. 146.*

A Judith Listowel néven, tíz önálló kötetet¹³⁹ publikáló újságíró irodalmi munkássága 1932-ben kezdődött, amikor angolra fordította Viski Károly néprajztudósnak a magyar parasztság népszokásairól szóló munkáját.¹⁴⁰ Későbbi szépirodalmi tevékenysége jól tükrözte pályájának alakulását és szerteágazó érdeklődését. A családi gyökereket, hátteret, egyéni életsorsokat bemutató munkái (*This I Have Seen* – 1943, *The Golden Tree: The Story of Peter, Tomi and Their Family Typifies to Enduring Spirit of Hungary* – 1958) mellett nagy sikert arattak és több kiadásban is megjelentek a társasági étellel, az előkelő háztartások és szalonok vezetésével, szervezésével kapcsolatos kézikönyvei (*Manual of Modern Manners: A Practical Up-To-Date Guide For All Occasions*-1959, reprint-1960, *The Modern Hostess: a Practical Guide to Entertaining with Ease and Economy on All Occasions* – 1961).

A társadalom, a közélet, a politika és a történelem iránti mélyebb érdeklődését jelezte két munkája; az 1920-as évekbeli magyar városi társadalom viszonyait rövid történetekben bemutató, *Dusk on the Danube* című 1969-ben megjelent könyve és a tragikus sorsú, Habsburg Rudolf trónörököséről szóló, nagyobb terjedelmű, monografikus feldolgozás (*A Hapsburg Tragedy – Crown Prince Rudolf* – 1978). Ez utóbbi kötet bizonyos tekintetben a Rudolf trónörökös öngyilkosságát a pszicho-történelem kutatási szempontjait és módszereit alkalmazó, későbbi történeti feldolgozások¹⁴¹ előfutárának tekinthető. Afrika iránti érdeklődése, mely különösen 1945 után erősödött föl, részben volt férjének afrikai diplomáciai kapcsolatrendszerével magyarázható, részben azzal, hogy ekkor már felkérésre, tetemes honoráriumért is írt könyveket. Így született meg 1965-ben a Tanganyika függetlenségéről szóló kötet (*The Making of Tanganyika*), melyben általános optimizmussal írt az ekkor sorra önállósodó afrikai gyarmatok jövőjéről. Ez a derülátó optimizmus az Idi Aminról szóló könyvének¹⁴² 1973-as megje-

¹³⁹ *This I Have Seen* (1943), *Crusader in the Secret War* (1952), *The Golden Tree: The Story of Peter, Tomi and Their Family Typifies to Enduring Spirit of Hungary* (1958), *Manual of Modern Manners: A Practical Up-To-Date Guide For All Occasions* (1959, reprint – 1960), *The Modern Hostess: a Practical Guide to Entertaining with Ease and Economy on All Occasions* (1961), *Dusk on the Danube* (1969), *The Making of Tanganyika* (1965), *Idi Amin* (1973), *The Other Livingstone* (1974), *A Hapsburg Tragedy-Crown Prince Rudolf* (1978).

¹⁴⁰ *Károly Viski: Hungarian Peasant Customs*. George Vajna & Co. Bp. 1932. (Translated by Judith Márffy-Mantuano Hare Listowel)

¹⁴¹ Itt elsősorban John T. Salvendy: *Rudolf. Egy lázadó Habsburg lélektani tükörben*. Bp. 1988. és Brigitte Hamann: *Rudolf trónörökös*. Bp. 2008. munkáira gondolunk.

¹⁴² A kötet megszületését botrányos események kísérték. Lady Listowel másfél hónap alatt írta meg a könyvet, akkor jelentős, 300 fontos honoráriumért. Az ugandai diktátornak annyira megnyerte tetszését a kötet, hogy meghívta az írónőt egy fényűző ugandai fogadásra. Lady Listowel repülőgépe azonban az ugandai–szudáni határon kényszerleszállást hajtott végre és csak két nap múlva sikerült kimenteni az utasokat. A későbbiekben a kötet bizonyos állításai

lenésére már szertefoszlott, mert ekkorra már nagy nemzetközi nyilvánosságot kaptak az afrikai államokban tapasztalható hatalmi visszaélések és korrupciós ügyek. A David Livingstone-ról szóló munkája (*The Other Livingstone* – 1974) Judit Listowel kritikai érzékét és a hamis mítoszok iránti fenntartásait bizonyította, amennyiben meggyőzően érvelt a mellett, hogy a 19. századi viktoriánus, keresztény missziós erkölcsi elveket valló skót felfedező valójában álszent volt és sohasem látta a Viktória-vízesést, azt hallomásból írta le. A Jan Kowalewski¹⁴³-ről szóló kötete (*Crusader in the Secret War* – 1952) nem csupán egy kalandos életű lengyel hírszerzőtiszttörténete, de tisztelgés a szovjet és németellenes lengyel emigráció előtt és gesztus Kowalewski felé, aki 1955-ig a Lady Listowel által életre hívott *East-Europe and Soviet Russia* című folyóirat főszerkesztője volt.

1939-től 1941-ig a brit Tájékoztatási Minisztérium (*Ministry of Information*) polgári előadójaként, majd 1942 és 1944 között a brit hadsereg polgári alkalmazottjaként Lady Listowel közvetlen kapcsolatba került a felsőbb brit kormányzati, katonai körökkel és döntéshozókkal, ami azért nem volt egyedi eset. Andrea Orzoff 2009-es munkájában hangsúlyozza, hogy: „[...] számos brit külügyminisztériumi alkalmazott szoros kapcsolatokat épített ki magyar arisztokratákkal [...] Márffy-Mantuano Judit, Teleki Pál gróf rokona, aki Lord Listowel felesége, közvetíti Teleki különféle üzeneteit a briteknek.”¹⁴⁴

Noha Barcza György londoni magyar követ, aki jól ismerte Lady Listowelt „intelligens, de szereplésre vágyó valaki”¹⁴⁵-nek titulálta, ez talán túl sommás és elfogult ítélet volt, aminek Bán D. András szerint „[...] az lehetett az oka, hogy Teleki időnként kisebb-nagyobb feladatokkal, többnyire nem hivatalos, vagy félhivatalos közlések átadásával bízta meg rokonát, s ezekről Barcza csak utólag értesült, ha egyáltalán.”¹⁴⁶

miatt peres eljárásra is sor került, melynek nyomán Lady Listowel-t pénzbüntetésre ítélték (az ugandai kormány még aranysempézéssel is megvádolta).

¹⁴³ Jan Kowalewski (1892–1965) lengyel származású kódfejtő, katonai hírszerző, mérnök és újságíró. 1919-ben létrehozta az első lengyel kódfejtő irodát. 1920-ban Varsónál meghatározó szerepet játszott a szovjet Vöröshadsereg fölött aratott lengyel győzelemben. Lengyelország német megszállása után előbb Franciaországban, majd Portugáliában a lengyel ellenállási mozgalom egyik vezetőjeként tevékenykedett, szorosan együttműködve a brit katonai hírszerzéssel. 1945 után Angliában telepedett le és újságíróként aktív tagja volt a kommunista ellenes lengyel emigrációnak. Életről és tevékenységéről bővebben: *Nigel Cawthorne: The History of Code Breaking*. New York, 2018. 102–104.

¹⁴⁴ *Andrea Orzoff: Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. Oxford, 2011. Lásd még a 122. jegyzetet.

¹⁴⁵ *Barcza György: Diplomataemlékeim. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból 1911–1945*. Bp. 1994. 2. kötet. 265.

¹⁴⁶ *Bán D. András: Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*. Bp. 1998. 180.

Hasonló, informálisan működő kapcsolatokat bizonyít a brit külügyi levéltári anyagban található 1942. szeptember 5-ei feljegyzés, miszerint Sir Robert Campbell lisszaboni brit nagykövetet ifj. báró Radvánszky Béla informálta az 1942 kora őszi magyar helyzetről, kiemelve Kállay Miklós miniszterelnök nyugatbarát politikáját.¹⁴⁷ Mindezek tükrében nem meglepő, hogy politikai kapcsolatait kihasználva Lady Listowel 1944. december 30-án levélben fordult a brit külügyminisztériumhoz, személyesen Anthony Eden külügyminiszterhez, hogy az angol külügy vesse latba befolyását magyarországi barátai megmentéséért, akiket a nyilasok bíróság elé akartak állítani. Ügyes újságírói érveléssel az egész kérdést a magyar kiugrási kísérlethez és az ország akkori súlyos helyzetéhez kötötte:

„Tisztelt Mr. Eden

Most amikor törvényes magyar kormány jött létre az oroszok által felszabadított magyar területeken, szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy közben mi zajlik hazám németek által megszállt részén. A Szálasi bábkormány által bevezetett terror olyan durva, hogy még a német katonai hatóságokat is aggodalommal tölti el. December 28-án arról kaptam híreket, hogy a magyar külügyminisztérium teljes korábbi állományát letartóztatták. Közülük négyen személyes jó barátaim, őket rögtönítélő bíróság elé kívánják állítani és közülük Zilahy-Sebess Jenőnek már meg is volt a tárgyalása, ahol kötél általi halálra ítélték.

Őn sokkal jobban tudja, mint én, hogy a Kállay-kormány 1943 tavasza óta kapcsolatban állt a szövetséges hatalmakkal és a Lisszabonból érkező instrukcióknak megfelelően egy titkos összeesküvést szerveztek, melynek célja Magyarország háborúból történő kiléptetése és a szövetséges hatalmakhoz történő átállítása volt. Nem szükséges részletesen ismertetnem Önnek a szervezkedés részleteit és azt sem, hogy ez miért vallott kudarcot. Az akkori magyar külügyminisztériumban Ghiczy Jenő külügyminiszteren kívül három személy volt felelős a lisszaboni brit követségről érkező instrukciók megvalósításáért, Szegedy-Maszák Aladár, Bede István és Kállay Kristóf (Kállay Miklós volt miniszterelnök fia). Magyarország 1944. március 19-ei német megszállása után ezt a három fiatal diplomatát letartóztatták. A Szójay- és Lakatos-kormányok idején Zilahy-Sebess Jenő megpróbálta tovább vinni ezt az ügyet, fenntartva a kapcsolatot Lisszabonnal. Az a tény, hogy Horthy sikertelen kiugrási kísérlete után őt is letartóztatták és halálra is ítélték, azzal együtt, hogy a másik három személy március óta csak most kerül rögtönítélő bíróság elé, egyetlen irányba mutat; nagyon valószínű, hogy a németeknek és

¹⁴⁷ The National Archives, London-Kew (továbbiakban TNA) TNA FO/371/30962 Central, 1942, Hungary, File No. 81.-with minutes of Carlile Aylmer Macartney.

nyilas kiszolgálóiknak bizonyítékok kerültek a kezükbe arról, hogy a magyar hazafiak az ország német megszállása után is folytatták titkos akcióikat a kiugrás érdekében.

Látva azt, hogy Ófelsége kormánya mennyire elkötelezett a háborús bűnösök felkutatásában, szeretném megkérdezni Öntől, tudna-e valamit tenni, hogy nyomást gyakorolva a Stzálasi-kormányra megmenthessük négy barátom életét. Egy nagyhatalom számos olyan eszközzel rendelkezik, melyekről a közvélemény semmit sem tud és én tudom, hogy az ilyen fajta beavatkozás már sok ember életét megmentette. Ebben a tragikus pillanatban, amikor a magyar főváros romokban hever, és budapestiek tízezrei pusztulnak el teljesen értelmetlenül, Ön joggal kérdezheti, hogy én miért lépek fel négy fiatal élet megmentéséért. Ők azonban személyes jóbarátaim és olyan magyarok, akik nagy szerepet játszhatnak majd az új Magyarország életében.

Noha tisztában vagyok vele, hogy mennyire elfoglalt, mégis levelemhez csatolom a magyar kiugrással kapcsolatos feljegyzéseimet. Sajnos a történet nem teljes, az ezzel kapcsolatos események leírása csak 1944. július végéig tart. A feljegyzésben ('Hungarian Record') csak egyetlen személyt nevezek meg, Keresztes-Fischer Ferencet, mert ő már meghalt, Gestapósok verték agyon, felesége szeme láttára. Ami a magyar külügyminisztériumot illeti, a szövetséges hatalmak ügyét az a már említett négy személy képviseli, akiknek sorsa jelenleg hajszálon függ. Kérem, ha módjában áll, segítsen.

Őszinte tisztelője

Judith Listowel¹⁴⁸

A levélben Zilahy-Sebess Jenőről, Szegedy-Maszák Aladárról, Bede Istvánról és Kállay Kristófról¹⁴⁹ volt szó, akik mindannyian Márffy-Mantuano Judit

¹⁴⁸ TNA FO/371/48461 Southern, File No. 26. R.. 305/26./21. A file-ban található Judith Listowel levelet a kötet szerzője fordította magyar nyelvre.

¹⁴⁹ Zilahy-Sebess Jenő jogász, 1936-tól a magyar külügyminisztérium tisztviselője, 1942 és 1943 között a külügyminisztérium sajtóosztályának irányítója. 1943 és 1944 között a brassói magyar konzulátus vezetője. 1944 végén a nyilasok letartóztatták. A háború után Argentínába emigrált. Szegedy-Maszák Aladár közgazdász, 1928 és 1937 között a magyar külügyminisztérium alkalmazottja, 1937 és 1942 között a berlini magyar követség titkára, 1943–44-ben a külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. Magyarország német megszállása után letartóztatták, majd Dachauba deportálták. 1945 és 1947 között washingtoni magyar követ, majd az Egyesült Államokba emigrált. Visszaemlékezése: *Szegedy-Maszák Aladár: Az ember összel visszanez.* Bp. 1996. Bede István diplomata, szerkesztő, 1929-től a magyar külügyminisztérium alkalmazottja, 1943 és 1944 között a külügyminisztérium sajtóosztályának a vezetője. 1947 és 1948 között londoni magyar követ. Londonból nem tért haza, előbb az angliai magyar emigráció aktív tagja, majd 1955-től 1974-ig a müncheni székhelyű Szabad Európa Rádió szerkesztője és a szerkesztőség vezetője. Kállay Kristóf diplomata, Kállay Miklós miniszterelnök fia, 1942 és 1944 között magántitkára. 1946-ban Rómába emigrált és az ENSZ élelmezési szervezetének (FAO) tisztségviselőjeként, valamint a Máltai Lovagrend va-

angolbarát szűkebb köréhez tartoztak. Effektív brit tiltakozásnak az ügy kapcsán nem maradt fenn nyoma, viszont Anthony Eden külügyminiszter 1945. január 15-én egy rövid levélben udvariasan, de határozottan visszautasította a brit közbenjárást: „[...] Nagyra értékelem a magyarok sorsa iránt érzett szimpátiáját, de sajnos Ófelsége kormánya semmit sem tehet értük. Még ha esetleg módunk is nyílna arra, hogy valamilyen módon nyomást gyakoroljunk a Szálasi-kormányra, nagyon nehéz lenne ezt azzal magyarázni, hogy mindezt négy személy érdekében tesszük. Annál is inkább, mert jelenleg magyarok százai, vagy ezrei vannak hasonló helyzetben [...]”¹⁵⁰

Végül az említettek mindegyike „megúsztá” a nyilas uralmat, bár Szegedy-Maszák Aladár megjárta a dachau-i koncentrációs tábort. Lady Listowel lankadatlan aktivitását jelezte következő akciója. A *The Economist*-ban közzétett, 1945. január 13-ai olvasói levelében nyíltan megvédte Dálnoki Miklós Bélát, az Ideiglenes Kormány miniszterelnökét a német és nyilas kollaboráció vádjaiával szemben és a magyar helyzet téves bemutatásával vádolta meg a tekintélyes és befolyásos brit sajtóorgánum szerkesztőjét:

„Uram, ön a december 30-ai számban úgy jellemzi a Debrecenben létrejött Ideiglenes Magyar Kormányt, mint a helyi darlanisták és a baloldali pártok furcsa koalícióját. Darlanhoz hasonlítja Dálnoki Miklós Béla tábornokot, a nagy tiszteletnek örvendő magyar katonát, aki már a müncheni szerződés idején is kifejezte nyílt németellenes álláspontját? Vörös János tábornokot is hozzá hasonlítja, aki a nácik börtönéből szabadulva végrehajtotta Horthy proklamációját, átállt a Vörös Hadsereg oldalára és harcot hirdetett a németek ellen? Vagy esetleg Teleki Géza grófra gondol, akinek az apja a néhai Teleki Pál miniszterelnök 1941 áprilisában inkább a halált választotta, mint-hogy engedélyezze a német csapatok áthaladását Magyarországon? Személye minden magyar ember számára a mártíromság szimbóluma, fia az elismert tudós a magyar konzervatív politikusok egyik legjobbjá. A *The Economist* magyar belpolitikával kapcsolatos tájékoztatatlanságát az is jelzi, hogy fogalmuk sincs a magyarok mélyen gyökerező alkotmányos hagyományairól, ami miatt sohasem tisztelnének egy illegitim kormányt. A Dálnoki Miklós Béla vezette kormányt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége nevezte ki, ez a testület jelenleg a magyar szuverenitás letéteményese. A *The Economist* semmit sem tud a magyar helyhatósági választások nagy hagyományairól. Az oroszok által felszabadított országrészen ezeket a választásokat titkos szavazással

tikáni nagyköveteként tevékenykedett. 1997-ben családjával hazatelepült és Nyíregyházán megalapította a Kállay gyűjteményt.

¹⁵⁰ TNA FO/371/48461 Southern, File No. 26. R.. 305/26./21. A file-ban található Eden levelet a kötet szerzője fordította magyar nyelvre.

nemrégén sikeresen megtartották. Jellemzően nem a régi rendszer szélsőséges hívei nyertek mandátumokat, hanem azok a személyek, akik a magyar nép igazi akaratát képviselik. A választásokkal kapcsolatban Magyarországon a szovjet katonai hatóságok Molotov ígérete szerint jártak el, miszerint a szovjetek nem avatkoznak azon országok belügyeibe, melyeket katonai megszállás alatt tartanak. Üdvözlettel, Judith Listowel¹⁵¹

A *The Economist* szerkesztőjének válasza rámutatott arra, hogy Lady Listowel mennyire szubjektíven tekint az eseményekre és ő sem rendelkezik pontos információkkal:

*„A *The Economist* Dálnoki Miklós Bélát, az Ideiglenes Magyar Kormány miniszterelnökét helyi Darlan-ként aposztrofálta. Lady Listowel valószínűleg nincs tisztában a darlanizmus jelentésével, vagy elfelejtette, hogy milyen szerepet játszott Darlan admirális. Francia katonaként ő is nagy tiszteletnek örvendett, aki miután a németekkel kollaborált, átállt a szövetségesek oldalára. Mindenesetre, ellentétben Horthyval ő nem vált Hitler utolsó szövetségesévé. A magyar választásokkal kapcsolatos érvelése sem állja meg a helyét. A Debrecenben létrejött Ideiglenes Nemzetgyűlés jogi státusza csak egy politikai fikció, mert nem parlamenti választások alapján jött létre. Az üdvözlendő, hogy a helyhatósági választások titkos szavazás alapján zajlottak le, de jó lenne tudni azok eredményeit és azt is, hogy a nemzetgyűlésben szereplő pártok milyen szavazati arányokat értek el. Ezen a ponton a *The Economist* elfogadja, hogy hiányosak az információi, mert a választások részletes eredményeit mindezekig hivatalosan nem tették közzé. Ugyanezért Lady Listowel információi a magyar belpolitikát irányító igazi erőkről szintén bizonytalanok.”¹⁵²*

A *The Economist* szerkesztői válaszával jórészt megegyező kommentárt fűzött az ügyhöz a Foreign Office ekkori első számú Magyarország szakértője, Carlile Aylmer Macartney is, aki 1942 és 1946 között szinte minden magyar tárgyú külügyi dokumentumot ellátott jegyzeteivel és megjegyzéseivel.¹⁵³

¹⁵¹ TNA FO 371/48461, Southern, 1945, Hungary, File No. 26.-with minutes of Carlile Aylmer Macartney. Judith Listowel olvasói levelét a kötet szerzője fordította magyar nyelvre.

¹⁵² TNA FO 371/48461, Southern, 1945, Hungary, File No. 26.-with minutes of Carlile Aylmer Macartney. A *The Economist* szerkesztői válaszát a kötet szerzője fordította magyar nyelvre.

¹⁵³ Carlile Aylmer Macartney ekkori tevékenységére: *Barta Róbert*: Történész a Foreign Office szolgálatában: C.A. Macartney (1895–1978) tevékenysége és írásai Magyarországról. In: *Diplomata írók – író diplomaták*. Szerk. Bárány Attila–Pusztai Gábor, MTA-DE, Memoria Hungariae 6. Debrecen, 2018. 131–146.

1944 és 1954 között az egyre inkább írói tevékenységet folytató Lady Listowel az élesen szovjet és kommunistaellenes *East Europe and Soviet Russia* című hetilap kiadásával a szovjet blokkban is feketelistára került, hasonlóan ahhoz, ahogyan 1932 után a náci Németországban is nemkívánatos személynek nyilvánították. A hetilap, mely az 1944-ben a Foreign Office-ban belső használatra kiadott *Soviet Orbit* című sajtószemle folytatásának tekinthető nem csupán hidegháborús szócső volt, de folyamatosan gúnyolta is a szovjet rendszert.¹⁵⁴ A 41 országban terjesztett hetilap egyik számában például a „Butaság Akadémiája” (*Academy of Nonsense*) címmel közöltek írást, miszerint a szovjet tudományos akadémia egy hölgy tagja meg van arról győződve, hogy 150 évig lehet élni, hogyha mindennap pezsgőfürdőt veszünk.¹⁵⁵

Lady Listowel öccsét, Márffy-Mantuano Tamást 1948-ban politikai okokból eltávolították a magyar külügyminisztériumból, aki ezek után az emigrációt választotta és emiatt nővérével együtt hamarosan a magyar állambiztonság látókörébe került. Ötvös István, a Márffy-Mantuano Tamás sikertelen szervezési kísérletéről szóló tanulmány szerzője kiemeli, hogy 1953-ban a magyar állambiztonság megállapította és tényként kezelte azt, hogy Lady Listowel nem csupán a Londonban élő magyar fasiszta emigráció központi alakja, de a brit titkosszolgálat embere is és angol nyelvű folyóirata folyamatosan rágalmazza Magyarországot.¹⁵⁶ Az Államvédelmi Hivatal (ÁVH) londoni rezidentúrája¹⁵⁷ el is kezdte Lady Listowel és a folyóirat szerkesztőségének megfigyelését és ezzel párhuzamosan itthon adatokat próbáltak felkutatni Lady Listowel-re vonatkozóan. Ennek során Ignotus Páltól, a Nyugat alapítójának fiától vettek fel vallomást, akit koholt vádak alapján 1950-ben a Szakasits Árpád és társai elleni perben tizenöt év fegyházbüntetésre ítélték. A vélelmezhetően kikényszerített vallomás szerint Judit Listowel a háború alatt a Horthy-rendszer híveként tevékenykedett Londonban és nemcsak a kormánypárti-konzervatív körökkel, hanem munkáspárti politikusokkal is kapcsolatban állt.¹⁵⁸ Lady Listowel szerteágazó angliai társadalmi kapcsolati hálója miatt Ignotus

¹⁵⁴ Erről bővebben: *John Jenks*: *British Propaganda and News Media in the Cold War*. Edinburgh, 2006. 27–61. 108.

¹⁵⁵ Judith, Countess of Listowel = *The Telegraph*, 22, July, 2003. In. <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html> Letöltés: 2018. 09.24.

¹⁵⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 3. 2.4 K-1019, 10–11. Feljegyzés, 1953. július 2. Idézi: *Ötvös István*: *Államvédelem a kalapszalonn* nyomában. Márffy Mantuano Tamás sikertelen szervezési kísérlete. = *Kommentár*, 2012/2. In. http://kommentar.info.hu/iras/2012_2/allamvedelem_a_kalapszalonn_nyomaban Letöltés: 2019. 01. 22. (továbbiakban Ötvös, 2012.)

¹⁵⁷ Az Angliában működő 1945 utáni magyar hírszerzésről bővebben: *Rainer M. János*: *Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967*. In. 1956-os Intézet *Évkönyv* IX. 2001 69–86.

¹⁵⁸ ÁBTL 3. 2. 4 K-1019, 47–65. Ignotus Pál feljegyzése a börtönben, 1950. Idézi: *Ötvös*, 2012.

Pál szerint ez a kör eléggé változatos volt. A Daily Herald egyik szerkesztőjével, Barcza György volt londoni követtel, az Amerikai Magyar Nemzeti Bizottmány irányítóival állandó kapcsolatban volt, így a már említett Szegedy-Maszák Aladár mellett Eckhardt Tibort is jól ismerte. A szociáldemokrata Peyer Károly köréhez sorolt néhány személy mellett az angliai emigrációja előtt a Katonapolitikai Osztály helyettes vezetőjeként tevékenykedő Kruchina Viktor, valamint Sztankovich Viktor, a háború alatti brit hírszerzés magyarországi ügynöke is helyet kapott Lady Listowel politikai szalonjában. Sir Ian Jacob tábornok, a BBC európai-kontinentális és tengeren túli kimenő adásainak politikai ellenőre szintén ebbe a körbe tartozott, s mindez némileg alátámasztotta Lady Listowel feltételezett brit titkosszolgálati kapcsolatait. Ignotus Pál szerint ebben a körben mindenki valamilyen mértékben klerikális volt és a külpolitika terén mindannyian egyetértettek abban, hogy Nagy-Britanniát és Németországot a háború után meg kell békíteni, akár úgy is, hogy kommunista ellenes alapon támogatják a német újjáépítést és újrafelfegyverkezést.

Az Ignotus-féle feljegyzésből képet alkothatunk a londoni magyar követség felé irányuló szálak tekintetében is. Lady Listowel kapcsolatban állt Szabó Tamás követségi titkárral, akit Nagy Ferenc volt miniszterelnök bizalmasának tartott, és aki a Magyar Testvéri Közösség-ügy kirobbanása, valamint Nagy Ferenc lemondása után 1947 nyarán disszidált. Luby Géza követségi titkár, Bede István követ bizalmasa szintén Lady Listowel belső köréhez tartozott, annak ellenére, hogy Bede viszonya Szabó Tamással nem volt felhőtlen. A későbbiekben a Luby Gézát felváltó Pulay Gábor is feltűnt Lady Listowel környezetében, ami azt bizonyítja, hogy a követségen lezajlott személyi változások ellenére Judith Listowel folyamatos információkhoz jutott a magyar külképviseletről. Emiatt személye mindenképpen gyanússá vált. Ráadásul a későbbiekben Chornoky Viktor, Tildy Zoltán veje, az ellene zajló eljárás egyik kihallgatása során azt közölte, hogy Tildy Zoltán külföldre távozása ügyében Judith Listowel-el is levelezett.¹⁵⁹

Judit Listowel 1945 utáni angliai tevékenysége nem csupán a magyar kommunista rendszernek okozott problémát, de Moszkvának is, hiszen a *Soviet Orbit* és az *East Europe and Soviet Russia* című sajtóorgánumok, ha döntő módon nem is, de valamennyire mégis ellensúlyozták és csökkentették a külföldre irányuló szovjet propaganda hatását és segítették a nyugat-európai és amerikai közvéleményben, valamint a kelet-európai emigráció körében a szovjetellenes gondolkodás megerősödést. Ezért Judith Listowel semlegesítését, de legalábbis megfigyelését a magyar állambiztonság öccse beszerzésével kívánta elérni, akit családegyesítési kérelme ürügyén próbáltak megzsarolni. Az

¹⁵⁹ A Chornoky Viktor elleni perről részletesen: *Szűcs András*: Az akasztófa két oldalán. Chornoky Viktor és Szász Béla. h. n. 2007. 110. Idézi: *Ötvös*, 2012. 7. jegyzet

állambiztonsági iratok alapján a beszerzési fedőnevén „Ajtay”-ként említett Márffy Tamásról 1952 óta gyűjtöttek információkat. Egy 1954-es állambiztonsági jelentés szerint: „[...] Az ügygel két éve foglalkozunk, mivel Magyarországon élő 9 éves fiúgyermekén és apósán keresztül lehetőségünk van vele kapcsolatot felvenni és rajta keresztül a nővére által irányított objektumról fontos híryanagot szerezhethünk. Céljuk, hogy gyermekét és apósát magukhoz kivehessék Londonba [...]”¹⁶⁰

A cél tehát az volt, hogy testvérén keresztül – Magyarországon tartózkodó kislia kiutazási engedélyének megtagadásával zsarolva – megismerjék Judit Listowel politikai szalonját és befolyásolják a *Soviet Orbit* című lapot. Márffy Tamás beszerzése végül okafogyottá vált, mert 1954 őszén a *Soviet Orbit* és az *East Europe and Soviet Russia* kiadása terjesztési nehézségek miatt megszűnt. Ugyanakkor Judit Listowel ez ügyben hatékonyan gyakorolt nyomást a magyar hatóságokra, kihasználva volt férje munkáspárti politikai kapcsolatait. Ennek eredményeképpen a budapesti angol követség 1955-ben távozó első titkára a magyar külügyminisztériumban tett búcsúlátogatása során Márffy-Mantuano Tamás fiánk függőben lévő ügyét is megemlítette és ezzel egyidőben Lord Listowel még levelet is küldött Rákosi Mátyásnak. Ennek következtében a magyar kémelhárítás kínosan magyarázkodó igazoló jelentést volt kénytelen írni a belügyminiszternek és Rákosinak, majd 1955-ben az ügyet végleg lezárták. Márffy-Mantuano Tamás fiát végül 1956 tavaszán külön engedéllyel kiengették az országból.¹⁶¹

Az 1956-os forradalom idején Judith Listowel az osztrák–magyar határhoz utazott és a határon átszökve Budapestre próbált eljutni. Egy sofőr azonban figyelmeztette, hogy a szovjet katonák válogatás nélkül lőnek mindenkire, így visszatért osztrák területre. A forradalom leverése után, mint ahogyan C. A. Macartney is, meglátogatta a magyar menekültek ausztriai táborait és a velük készült interjúkból készült hosszabb írását az amerikai *Saturday Evening Post* két részletben közölte. Ebben a cikkében és a későbbiekben is úgy vélte, hogy a Nyugat túlságosan el volt foglalva az ugyanekkor zajló szuezi válsággal és ezért nem érzékelték a magyar forradalom igazi üzenetét, miszerint az „emberek lelki erejét nem lehet megtörni.”¹⁶² Ezek után érthető, hogy magyarországi beutazását egészen 1964-ig megtagadták, így az 1980-as évek végéig inkább Lengyelorszá-

¹⁶⁰ ÁBTL 3. 2. 4 K-1019, 74–75. Jelentés, 1954. március 26. BM II/1. alosztály. Idézi: *Ötvös*, 2012. 9. jegyzet

¹⁶¹ A *The Telegraph* információi alapján 1956-ban Judith Listowel beszélt rá sógornőjét, hogy levélben egyenesen Hruscsovhoz forduljon fia ügyében. In: *The Telegraph*, 22. July, 2003. In: <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html> Letöltés: 2018. 09. 24.

¹⁶² *Judith Listowel: Hungary's Terrible Ordeal.* = *Saturday Evening Post*, Jan 5, 1957. 22–23. Jan 12, 1957. 26–27.

got látogatta. Noha a rendszerváltás után többször is járt Magyarországon, sőt az államosított családi vagyon után némi kárpótlásban is részesült, igazán mindvégig az Egyesült Királyságban fejtett ki intenzív magyarbarát tevékenységet. Az *Anglo-Hungarian Society* és az *Oxford-Hungarian Society* rendezvényeinek aktív látogatója volt és rendszeresen megjelent a londoni magyar követség és a magyar kulturális központ március 15-ei és október 23-ai megemlékezésein is. Erről Sárközy Máttyás is említést tesz naplójegyzeteiben: „[...] *Lady Listowel négy éve, kilencvenkilenc éves korában még eljött a magyar nagykövetség március 15-i ünnepségére. Az állófogadáson mindössze két szék árválkodott a fal mellett, az egyikre letelepedett Határ Győző, a másikra Márffy Judit. Maga kicsoda? – kérdezte éles fisztulahangján Győzőtől az öreg hölgy. Határ Győző író vagyok – hangzott a válasz. Hiába mondja. Már megint nem működik a hallógépem – legyintett a grófné.*¹⁶³

Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) három nappal századik születésnapja után, 2003. július 15-én hunyt el¹⁶⁴ angliai otthonában.

Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) életpályája, tevékenysége arra példa, hogy a 20. század első felében a magyar arisztokrácia köreiből már kikerültek olyan egyéniségek, akik szembeszálltak a társadalmi konvenciókkal, polgári, sokak által megvetett foglalkozást választottak (újságíró), akkoriban modernnek számító tudományokkal foglalkoztak (közgazdaságtan, szociológiai) és fontosnak tartották a külföldi tanulmányokat. Ez utóbbi azért nem állt távol a magyar arisztokrácia értékrendjétől, mint ahogyan a katolicizmus hagyománytisztelése sem, ami sokukat nem gátolt abban, hogy radikálisabb, liberális-baloldali eszmékkel is rokonszenvezzenek. Mindezt Márffy-Mantuano Judit esetében több szempontból is szokatlan pályáiv keretezte, hiszen házassága William Hare-el már az 1930-as évek közepétől kiszakította őt a magyar arisztokrácia hagyományos világából. Folyamatos utazásai és újságírói munkája során nem csupán a korszak híres politikusaival, közéleti személyiségeivel került személyes kapcsolatba, de világgépe, gondolkodásmódja is kiformalódott. Konzervativizmusát, mélyen megélt hívó katolikusságát otthonról hozta, ami számára összeegyeztethető volt a mérsékelt reformok és változások elfogadásával, valamint a modern, karriert építő nőideál nyílt felvállalásával. Náci, fasizmus és bolsevizmus ellessége egyértelműen arra predesztinálta, hogy 1945 előtt a Horthy-rendszer

¹⁶³ Sárközy Máttyás: Vizszintes zuhanás. Naplójegyzetek, 2006–2007. = *Kortárs*, 51. évf. 7–8. szám. 2007. július–augusztus. In. <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00117/sarkozi.htm> Letöltés: 2019. 01. 23.

¹⁶⁴ Lady Listowel egyetlen lánya, Lady Deirdre Mary Hare 1955-ben ment férjhez John Richard Brinsley Norton-hoz, Grantley hetedik bárójához. A házasságból két fiú született; 1956-ban Richard William Brinsley Norton a bárói cím örököse, majd 1960-ban Francis John Hilary Norton. In. https://www.findagrave.com/memorial/83268685/john-richard_brinsley-norton Letöltés: 2019. 01. 30.

nyugatbarát elitjéhez kapcsolódjon. Angliai tevékenységével megkísérelte a számára fontosnak tartott magyar érdekeket képviselni, különösen a háború évei alatt, amikor valószínűsíthetően kapcsolatba került a brit polgári és katonai hírszerzéssel, valamint a Foreign Office szakértőivel, köztük C. A. Macartney-vel. 1945 után intranzigens antikommunizmusa és szovjetellenessége világosan kijelölte helyét a hasonlóan gondolkodó angliai magyar emigránsok között. Az írói munkásságával is nevet szerzett Judith Listowel szervesen beépült a brit arisztokrácia köreibé, de ez számára nem jelentette a teljes asszimilációt. Ahogyan a *The Telegraph* nekrológja is hangsúlyozta, élete végéig harcos magyar hazafi maradt.¹⁶⁵ Lady Listowel számos alkalommal csak közvetítőként és a háttérből, de mégis fontos szerepet töltött be abban, hogy az 1945 előtti időszak magyar politikai elitjének angolbarát része egyáltalán megjelenhetett az akkori brit politikai, külpolitikai döntéshozatal látóterében.

¹⁶⁵ *The Telegraph*, 22, July, 2003. In. <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html> Letöltés: 2018. 09. 24.

V. ELŐADÁSOK, MEMORANDUMOK, LEVELEK ÉS PUBLICISZTIKA

A kötet szerzőjének fordításában közölt, eddig publikálatlan, vagy csak érintőlegesen, hivatkozások szintjén publikált, Carlile Aylmer Macartney tevékenységéhez kötődő válogatott források (14) közül az első öt a londoni Royal Institute of International Affairs-ban (Chatham House) elhangzott, C. A. Macartney által megtartott előadások, és az azt követő viták korabeli gépirásos változatának fordításait tartalmazza. Macartney három magyarországi útja (1931., 1937., 1946.) után megtartott előadásai izgalmas „pillanatfelvételei” az ország akkori helyzetének, ráadásul a három időpont összevetésekre is lehetőségeket nyújt. Az 1931. október 12-én megtartott előadás a Bethlen István lemondása utáni időszakkal és a világválság magyarországi hatásaival foglalkozik, az 1937. december 8-án sorra került következő előadás a Gömbös időszak utáni Magyarország jobbratolódását, a náci Németország befolyását és ennek tükrében a magyar belpolitika jelenségeit, perspektíváit taglalta. Az 1946. március 18-án elhangzott előadás egy teljesen új helyzetben lévő Magyarországot mutatott be, kitérve a szovjet megszállás következményeire, valamint a rövid és hosszabb távú belpolitikai trendekre. Az előadásokat követő eszmecserek, viták jegyzőkönyvét is fontosnak tartottuk közölni, egyrészt azért, mert a kérdésekből, hozzászólásokból kiderül, hogy a korabeli brit politikai és szellemi elit egy részét mi érdekelte, másrésztől így némi ízelítőt kaphatunk a korszak brit vitakultúrájáról is. Az 1931-es, balkáni politikai viszonyokat tárgyaló előadás, valamint az 1936-os, Ruténiát (Kárpátalját) taglaló elemzés ugyan csak részleteiben érinti Magyarországot, ezért itt a választás indoka az volt, hogy érzékeltesük C. A. Macartney sokoldalú felkészültségét a térség nemzetközi politikai és nemzeti kisebbségi ügyeiben.

A C. A. Macartney magániratait tartalmazó gyűjteményből (C. A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3280-3316. Western Manuscripts, Bodleian Library-Weston Library, Oxford) választott három memorandum közül kettő (*Memorandum on the Danube Basin with Problem of Peaceful Changes – 1937, Minority protection: Cultural Autonomy*, 1945) szerzőjének speciális és átfogó ismereteiről tanúskodnak a nemzeti kisebbségek és a nemzetiségi ügyek tekintetében. A harmadik memorandum (*The Foreign Political Relationship in Hungary*, 1940) ala-

pos és nagy ívű parabolája a magyar külpolitikának a kezdetektől egészen 1940 nyaráig. A memorandum súlypontja a két világháború közötti és a háború első éveiben zajló magyar külpolitikai törekvések bemutatásán van, melyhez a szerző nyilván felhasználta magyarországi útjainak tapasztalatait és magyarországi személyes kapcsolatait.

A levelek és rövidebb összefoglalók, vélemények (*Minutes*) köréből az 1921-ben Bécsből, Robert Seton-Watsonnak írott levél egy sajátos szakmai kapcsolat kezdetét jelzi az akkor már neves Kelet-Európa és Balkán szakértő és a kezdő történész-diplomata között. Az 1940-ből származó két levél (kommentár Csáky István beszédéhez és feljegyzés a Teleki Pállal lezajlott találkozóról) rövid, ugyanakkor lényegre törő összegzése a magyar külpolitika revíziós céljainak, a Háromhatalmi Egyezményrel kijelölt kényszerpályának és a nyugati kapcsolatok korlátainak. A Bethlen István által 1943 végén, a felsőházi költségvetési bizottsági vitában elmondott hozzászólás Macartney által interpretált összefoglalója világosan jelzi a magyar politikai vezetés akkori dilemmáit és a németektől való katonai, hadiipari függés és alárendeltség okozta kényszerű helyzetet.

Végül C. A. Macartney publicisztikájának két, talán legismertebb darabjának (*Grievances of Minorities. The Case of Hungary – The Times*, 1938. oct. 17. *Magyar and Slovak. The Rival Claims: an opportunity for just revision – The Times*, 1938. oct. 26.) magyar nyelvű közzétételével azt kívántuk érzékeltetni, hogy a müncheni szerződés idejére Macartney már elfogadta, sőt jogosnak tekintette az etnikai érvekre alapozott magyar területi igényeket, mint ahogyan a hivatalos brit külpolitika sem zárkózott már el ettől. Ugyanakkor ezek a *The Times* cikkek okozták a végső szakítást a brit liberális körökkel, élükön Robert Seton-Watsonnal, akik Macartneyt ezek után végérvényesen a magyarok szószólójának tartották.

A közölt források magyar fordításait magyarázó és kiegészítő jegyzetekkel láttuk el, az előadások hozzászólóit és a viták résztvevőit csak azokban az esetekben azonosítottuk, amennyiben beosztásuk, betöltött pozíciójuk, befolyásuk, vagy kapcsolódásuk Macartney-hez azt indokolta. A közölt források fontosabb részeit, illetve C. A. Macartney lényeges megállapításait, saját álláspontjának, véleményének kifejtését kurziváltuk.

C. A. MACARTNEY: A MAGYARORSZÁGI HELYZET¹⁶⁶**Levezető elnök: G. P. Gooch**¹⁶⁷

A levezető elnök megnyitja az ülést és kifejti, hogy Mr. Macartney azon túl, hogy egyedülálló tudással rendelkezik a jelenlegi magyar helyzetről és Magyarország múltjáról, józan ítélőképességével távol tartja magát a pro és kontra érvektől és ezért érdemes adni a véleményére.

Magyarország ügye mindig is érdekes volt és különösen az a jelenlegi helyzetben. Tíz éves „parlamentáris egyeduralom” után Bethlen gróf lemondott, de nem a miatt, mert elvesztette a választást, hiszen a legutóbbi választást, hasonlóan az elmúlt tíz év összes választásához, megnyerte. Dr. Gooch kifejezte reményét, hogy Mr. Macartney választ tud adni arra a nehéz kérdésre, hogy mi volt az oka Bethlen lemondásának. Számos magyarázat szóba jöhet. Az egyik szerint Bethlen belefáradt a kormányzásba. Ez kétségtől igaz, de nem elégséges magyarázat. Mások szerint az ország pénzügyi helyzete olyan mértékben romlott, hogy a miniszterelnök nem látott esélyt ennek rendezésére. Egy harmadik értelmezés szerint a franciák akarták megbuktatni Bethlent, és lemondásától tették függővé a francia pénzügyi segély folyósítását, valamint olyan magyar miniszterelnököt akartak, aki nem annyira elkötelezett Olaszország irányában, így jobban megfelel a francia politikának.

Dr. Gooch azt is reméli, hogy Mr. Macartney megvilágítja Bethlen lemondásának hátterét és segít megérteni és értelmezni eredményes kormányzásának tíz évét. Schmidt-Pauli, Bethlen grófról frissen megjelentetett könyve¹⁶⁸ is értékes információkkal szolgálhat. Ebben a szerző Bethlent csendes és visszafogott politikusként írja le, aki erős víziókkal és határtalan önbizalommal rendelkezik, és mindezzel azt sugallja az olvasóknak, hogy minden tekintetben neki köszönhető az ország újjáépítése. A levezető elnök reméli, hogy Mr. Macartney objektív képet fest erről a figyelemre méltó politikusról.

A levezető elnök azt is reméli, hogy megtudunk valamit az ország gazdasági és politikai perspektíváiról, valamint a magyar demokrácia jövőjéről. Vajon az

¹⁶⁶ Carlile Aylmer Macartney 1931. október 12-én elhangzott előadása és az azt követő vita a Royal Institute of International Affairs /RIIA/ londoni székházában /*Chatham House*/. The Situation in Hungary, October 12th 1931. Library of RIIA, 8/161. p.25.

¹⁶⁷ George Peabody. Gooch (1873–1968) angol történetíró, kutatási területe a modernkori diplomácia volt, emellett az elsők között publikált angolul a 18–19. századi német történelemeről. 1906 és 1910 között liberális parlamenti képviselő, 1911-től 1960-ig szerkesztette a *Contemporary Review* című folyóiratot. Publikációjáról bővebben: <https://www.britannica.com/biography/George-Peabody-Gooch> Letöltés: 2021. 08. 02.

¹⁶⁸ *Edgar von Schmidt-Pauli*: Nikolaus von Horthy. Admiral, Volksheld und Reichwerwerer. I. P. Toth-Verlag, Hamburg 1942. Az első kiadásban, 1936-ban publikált német nyelvű könyv magyar fordítása csak 2019-ben jelent meg.

ország politikai fejlődése az igaz önkormányzatiság és a nemzeti önrendelkezés felé fordul, ami meghozhatja az általános, egyenlő és titkos választójog vidékre történő kiterjesztését és a sajtó nagyobb szabadságát? Milyen erők a magyar legitimisták és van-e esélye IV. Károly legkisebb fiának megszerezni és megtartani a magyar trónt?

Végül az elnök reméli, hogy, Mr. Macartney beszélni fog a határok problémájáról is. A háború győztesei által létrehozott európai status quo ellenzói közül a magyarok a leginkább elégedetlenek. A németek, az osztrákok és a bolgárok sem elégedettek, de egyetlen nemzet sem ellenzi annyira jelenlegi országhatárait, mint a magyar. Bethlen gróf lemondásánál, vagy a nemzeti valuta (pengő) jövőjénél sokkal fontosabb a magyarok számára az, hogy a jövőben lesz-e majd lehetőség a határok kisebb-nagyobb módosítására. Ez a kérdés összefügg a Kisantant államok erejével és álláspontjával is.

Szintén szeretnék hallani valamit az új miniszterelnökről, Károlyi Gyuláról,¹⁶⁹ akit mérsékelt Bethlen-követőnek, kevésbé antidemokratikusnak és inkább franciabarátnak tartanak.

MR. MACARTNEY ELŐADÁSA

Attól tartok, hogyha követném a Dr. Gooch által felvázolt kérdéseket, az olyan mennyiségű információ lenne, hogy önök már akkor megünnák, mielőtt befejezném az előadásom. Mindenesetre, amikor Magyarországon jártam még fogalmam sem volt arról, hogy a dolgok ilyen bonyolulttá válnak. 1931. június végén és július elején, az általános választások idején jártam ott és akkor úgy tűnt számomra, hogy Magyarország tíz év stabil kormányzás után újabb tízéves stabilitás elé néz. A választási eredmények elsöprő többséget hoztak a jelenlegi kormánynak. Természetesen lehet azt mondani, hogy a magyar választójog eltér a nyugat-európaiktól, de például a Jugoszláviában alkalmazottól még talán jobb is. Teljesen igaz, hogy a választójog Magyarországon erősen korlátozott és ebben az évben a szokásosnál is több panasz érkezett ez ügyben. Ezek jórészt a szociáldemokraták és a független keresztény pártiak köréből érkeztek, akik rosszabbul szerepeltek a választásokon, mint ahogyan remélték és Bethlen leginkább őket támogatta. Másrészről viszont úgy gondolom, hogy elhibázott és téves dolog lenne azt hinni, hogy a magyar választások teljesen hamis képet adnak az ország belső viszonyairól.

Két választókerületet is meglátogattam a választások idején a kormány ellenzéki jelöltjeinek vendégeként. Egy éjszakát töltöttem az egyik jelölt házában,

¹⁶⁹ Gróf Károlyi Gyuláról a legújabb feldolgozás: *Püski Levente: A Horthy-korszak szürke emienciája – Károlyi Gyula (1871–1947). Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2016.

majd két napig kísértem mindkét jelöltet. Úgy gondoltam, hogy a helyi közigazgatás, a főispán és a csendőrség részéről erős nyomásgyakorlás történik majd, de a szavazás menetébe nem szóltak bele és az egész procedúra tisztességesen lezajlott. Nem hiszem, hogy bárkit is, aki egzisztenciáját és személyét tekintve független volt a kormányzattól, befolyásoltak volna a választások során. Tény az, hogy mindkét általam felkeresett választókerületben az ellenzéki jelölt győzött. Egyikük, Pallavicini György¹⁷⁰ örgróf azt nyilatkozta a sajtónak, hogy fényes győzelme kizárólag az én személyes jelenlétemnek volt köszönhető, mert ez megakadályozta a kormányzati embereket, hogy bevessék a szokásos választási manipulációikat. De én úgy gondolom, hogy Pallavicini örgróf túlértékelt a befolyásomat.

Ezért nem hiszem, hogy a választási eredmények nem tükrözték az ország hangulatát. Amennyiben figyelembe vesszük a titkosan szavazó körzetek választási eredményeit, a kormánypárt itt 19 parlamenti helyet szerzett, a szociáldemokraták 14-et és más ellenzéki pártok – döntően a keresztény ellenzék – 13-at. Amennyiben a jobb és baloldal választási harcát tekintjük, akkor ez számottevő jobboldali fölény. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a választójog titkosága még a városokban sem teljes, köszönhetően a jelöltállítási rendszernek, és a szélsőbaloldali szavazatok meg sem jelenhetnek. *A személyes véleményem az, hogy a minden választókerületre kiterjedő általános, egyenlő és titkos szavazás esetén a városokban enyhe baloldali, vidéken viszont számottevő jobboldali fölény alakulna ki.*

Bethlen minden kétséget kizáróan jelenleg is a legnagyobb támogatottsággal bíró politikus Magyarországon. Mindenki arra számított, hogy a választások után folytatja majd a kormányzást. Az aktuális politikai vicc szerint Bethlen mindaddig hatalomban marad, amíg a Szentháromság úgy nem dönt, hogy egy számmal bővíti önmagát. Ugyanakkor gazdasági szempontból az ország helyzete, finoman fogalmazva is a lehető legrosszabb. A magyar gazdaság döntő részben az agrártermékek exportjától függ és ezek (búza, bor, stb.) árai katasztrofális mértékben zuhannak. Ez a magyar mezőgazdaságit mély válságba sodorta. A parasztság nagy része súlyosan eladósodott, a nagybirtokok pedig nem különösebben produktívak. Ezért a magyar mezőgazdaság igen különös helyzetben van. A nagybirtokok jórészt nem osztották fel, másrésztől létezik egy nagy létszámú agrárproletariátus és törpebirtokos réteg, akik szerződés alapján kézi erővel aratnak a nagybirtokokon, melyeket ezért nem modernizálnak, és az aratás idején a

¹⁷⁰ Pallavicini György örgróf (1881–1946) nagybirtokos, legitimista politikus. 1922. elején az Andrássy–Friedrich-féle párt tagja. 1931-ben a dombóvári egyéni választókerületben pártönkívüli jelöltként szerzett képviselői mandátumot, legyőzve Kállay Miklóst, az Egységes Párt hivatalos jelöltjét, a későbbi miniszterelnököt. A második világháború alatt a Hitler ellenes legitimista csoport prominens tagja volt. Bővebben: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/pallavicini-gyorgy-orgrof-7729D/> Letöltés: 2021.08.02.

maguk által felépített nyomorúságos sátrakban élnek. Ez a 300 ezer fős réteg nem képvisel igazi vásárlóerőt és a nagybirtokosokkal kötött aratási szerződések, bár vélhetően társadalmi szempontból hasznosak, nyilvánvalóan csökkentik a magyar nagybirtok versenyképességét a világpiacon.

A magyar ipar is nehéz helyzetben van. A háború után beindult növekedés ingatag talajon áll. Az export volumene relatíve alacsony, bár van néhány export termékük, mely megemlíthető (pl. mozdony kazánok kivitele Indiába). A magyar ipar így főként a belső piac függvénye, és amikor a belső piac ilyen depressziót él át, a következmény az ipari munkanélküliség növekedése. Sajnos elveszítettem az ezzel kapcsolatos feljegyzéseimet, melyben a munkanélküliségi adatokat rögzítettem a magyar Közjóléti Minisztérium egyik alkalmazottjának jóvoltából. De eléggé biztos vagyok abban, hogy az általa közölt adatok alapján 1931 júliusában a munkanélküliek összlétszáma 800 ezer fő volt, ebből az ipari munkanélküliek száma 250 ezer fő. Ezek nagyon magas számok az ország lakosságához mérten.

Ez a nagymértékű munkanélküliség társadalmi szempontból is veszélyes, mert nincs munkanélküli segély. Ennek hiányát az ország gazdasági teherbíró képességével magyarázzák, ugyanakkor a szociális ellátó rendszerük jól szervezett, és úgy tájékoztattak, hogy csak Budapesten naponta 40 ezer lakos kap ingyen ebédet. Másrésztől nehéz megmagyarázni, hogy ilyen kiterjedt szociális ellátórendszer ellenére, mégis kialakultak forradalmi mozgalmak. Amennyiben egy agrár országban jó a termés, bármilyen nehéz is azt eladni, a megélhetés biztosított és ebből a szempontból a dolgok változatlanul mehetnek tovább.

Nos, miért következett be Bethlen gróf lemondása és ennek milyen háttere van? A legközvetlenebb ok a pénzügyi helyzet. A magyar állam pénzügyi helyzete mindaddig az egész gazdasági élet legstabilabb pontja volt. A pengő bevezetése óta őrizte stabilitását, az 1931-es államháztartási egyenleg némi pozitív szaldóval számolt és az 1931–38 közötti időszakra is hasonlóak voltak az előrejelzések. Az 1930-as külkereskedelmi egyenleg 77 millió pengős többlete 1931-re negatívba fordult. A fizetési mérleg egyenlegét tovább rontotta az, hogy évi 220 millió pengőt kellett elkülöníteniük a külföldi adósságok törlesztésére (1 L a jelenlegi árfolyamon 27 pengő). A népszövetségi kölcsön óta nem érkezett Magyarországra nagyobb külföldi pénzmennyiség, és így a magyar állam, valamint a bankok csak rövidtávra tervezhettek.

A tavalyi évben a magyar kormány 95,7 millió pengő rövid lejáratú külföldi hitelt kapott és garanciát még további 159 millió pengőre. Azután bekövetkezett az osztrák Credit Anstalt bank csődje és kivonulása Közép- és Kelet-Európából. Kezdetben a magyar bankok ettől még nem rendültek meg, de nagy nyomás nehezedett rájuk, különösen a Magyar Általános Hitelbankra, amely nem olyan nagy pénzügyintézet, mint az osztrák Credit Anstalt, de így is befolyása alatt tartja a magyar ipar nagy részét. Így sajnálatos módon a bankszektor csődje átterjedt a kormányzatra. Kormányzati döntések születtek a munkanélküliség megállítására

egy 150 millió pengős mentőcsomag formájában, ami nem volt az éves költségvetésbe betervezve. Az összeg folyósítását a bankokra, különösen a Magyar Általános Hitelbankra bízta, és amikor a bankcsőd bekövetkezett, ezek a bankok a kormányhoz fordultak az összeg folyósításáért. A magyar kormánynak azonban ez az összeg nem állt rendelkezésére, mert a választásokig az éves adóbefizetések közül még 210 millió pengő hiányzott.

Ezek után kiderült, hogy a teljes pénzügyi helyzet eltér attól, amit reméltek, és amit a sajtó közölt. Az 1930-as költségvetési többlet, csak az államigazgatás kiadásait tekintetbe véve is 120 millió pengős deficitbe fordult. A kormány a napi kiadásokat folyamatos belső hitelfelvételekkel fedezte (adataim forrása Teleszky¹⁷¹ beszéde, melyet néhány napja közölt a Pester Lloyd). A tavalyi évi államháztartási többlete és a népszövetségi kölcsön maradékát a költségvetési körön kívüli „termelő beruházásokra” költötték, és amikor ez a pénz elfogyott, a beruházások tovább folytatódtak. Ezeknek a rendkívüli beruházásoknak az egyik haszonélvezője a Kultuszminisztérium volt. A költségvetésen kívüli rendkívüli kiadások összege jelenleg eléri a 450 millió pengőt.

Közben sürgető kényszerré vált a válság kezeléséhez szükséges pénz előteremtése. Egy kisebb, alacsony kamatozású hitel érkezett a Nemzetközi Beruházási Banktól és tárgyalások kezdődtek további hitelekért a First Insurance Trust of Italy and Great Britain pénzügyi intézetekkel, de egyikük sem tudott azonnali pénzügyi segílyt folyósítani. Az osztrák pénzügyi pánik áttérjedése Németországra újabb figyelmeztető jel volt, megközelítőleg ötmilliárd pengőnyi külföldi befektetés hagyta el az országot és ezért sürgetővé vált a kormány számára a szigorú kényszerintézkedések meghozatala, amely a parlamenti ciklus szünetében pánikhangulatot teremtett. Amikor a parlament összeült, Bethlen olyan kemény bírálatokat kapott, amire Magyarországon tíz éve nem volt példa. A parlament néhány napig ülésezett, heves vitákat folytattak, majd feloszlott. Létrejött az ún. 33-as bizottság, melyet a válsághelyzet kezelésére hoztak létre és ennek munkájában az ellenzék nem vett részt, mondván, ők nem felelősek a túlköltekezésért és ebből adódóan a kétségkívül fájdalmas következményekért sem.

Augusztus 15-én bejelentették, hogy sikerült ötmilliárd pengő értékű kölcsönhöz jutni, ebből 1,5 milliárd hazai hitelezők, 3,5 milliárd francia, olasz, svájci és holland bankok biztosítottak viszonylag kedvező feltételekkel. Augusztus 19-én Bethlen gróf lemondott. Lemondása teljes mértékben váratlan volt és mindenkit meglepett. Számos magyarázat született erre, néhányat Dr. Gooch is említett.

¹⁷¹ Teleszky János (1868–1939) pénzügyi szakember, 1912 és 1917 között pénzügyminiszter. 1922 és 1924 között az országos Pénzügyi Tanács elnöke. Döntő szerepet játszott az ország pénzügyi stabilitásának megteremtésében. Bővebben. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/teleszky-janos-781E2/> Letöltés: 2021. 08. 02. Teleszky ekkori nyilatkozatáról: *Ladányi Dezső: Magyarország külföldi eladósodása. Légrády Testvérek Nyomdai Műintézete, Budapest, 1933.* 21. mtda.hu/books/ladanyi_dezso_magyarorszag_kulfoldi_eladosodasa.pdf. Letöltés: 2021. 08. 02.

Ezek közül a legismertebb az, hogy Bethlent francia nyomásra feláldozták egy külpolitikai orientáció váltás érdekében, vagyis Magyarország szüneteltesse olasz kapcsolatait, vegyen fel francia orientációt, működjön együtt a Kisantanttal, adja fel revizionista céljait és végül mind közül a legabszurdabb: hozzon létre Ausztriával perszonális uniót Habsburg Ottó trónra juttatásával.

A különböző magyarázatok legnagyobb részével kapcsolatban komoly kételeyeim vannak. Az teljesen igaz, hogy a franciákkal kapcsolatban új fejlemények vannak. Több, franciák iránti baráti hangvételű beszéd is elhangzott a magyar parlamentben és a franciák egy kereskedelmi szerződésben jelentős mennyiségű magyar búza megvásárlását vállalták, ami fontos Magyarország számára. A franciák közvetítőként lépnek fel a magyarok és a csehek között, hogy ellentéteiket elsimítva kereskedelmi egyezményt kössenek. Mint bizonyára tudják, már mintegy másfél éve nincs kereskedelmi kapcsolat a magyarok és a csehek között. A franciák ebben segítenek és én meg vagyok győződve arról, hogy emiatt egyre több franciabarát megnyilvánulás lesz Magyarországon.

Az nagyon is elképzelhető, hogy kevesebb olaszbarát hang lesz Magyarországon; amikor ott jártam, az volt az érzésem, hogy bár a magyarok hivatalosan az olaszok barátai és szövetségesei, nagyon kevés magyar kedveli őket. Hogyha azt kérdezed tőlük, miért vagytok barátai az olaszoknak, azt válaszolják: Egyáltalán nem kedveljük őket. Különösen a katonaviselt magyarok nem szeretik őket, ami azért is érdekes, mert a két ország között jelentős a katonai együttműködés. Ezek a veteránok azt mondják, hogy „régén az olaszok a szövetségeseink voltak és mégis a másik oldalra álltak a Nagy Háborúban.” Egy alkalommal megkérdeztem egy magyart, hogy miért foglalkoznak olyan sokat az olaszokkal. Ő egy anekdotával válaszolt, ami a La Manche-csatornán átkelő, tengeribeteg utazóról szólt: „Az ott már a szárazföld? Nem uram, az csak a horizont. Nos, az is jobb, mint a semmi.”

Másrészről azt is éreztem, hogy a magyarok körében jelen van az erős francia ellenesség is. A leggyűlöltebb politikus a magyarok szemében Benes és a leginkább ellenszenves nemzet a cseh, de a csehek után rögtön a franciák következnek. Természetesen hasonlóan éreznek a jugoszlávok és a románok irányába és ezért nehezen tudok elképzelni egy mélyreható és igazi együttműködést a magyarok és a franciák között. Számos explicit és hivatalos magyar deklaráció született arról, hogy a magyar külpolitika iránya változatlan. A jelenlegi magyar külügyminiszter, Walko Lajos gróf¹⁷² a Bethlen-kormányban is tárcát viselt, most ennek ellenére visszahozták, ezzel is jelezvén, hogy a külpolitika nem fog

¹⁷² Walko Lajos (1880–1954) politikus, több fontos kormányzati pozíció betöltése után 1925-től 1930-ig a Bethlen-kormány, majd 1931-től 1932-ig a Károlyi-kormány külügyminisztere. 1938-tól a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke. Bővebben: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/walko-lajos-78730/> Letöltés: 2021. 08. 02.

változni. Hangsúlyozom, hogy Bethlen kétségkívül nagy szerepet játszott a jelenlegi magyar kormány létrejöttében és Károlyi miniszterelnök személyes jó barátja.

Ami a Habsburg restaurációt és az Ausztriával létrehozandó perszonális uniót illeti, nehéz jóslatokba bocsátkozni, de nem gondolom, hogy erre valaha is sor kerül. Az igaz, hogy aktuális erről beszélni, különösen az elmúlt év tavasza óta. Akkor néhány figyelemre méltó cikk jelent meg az olasz Tribuna című újságban, melyekből úgy tűnt, hogy Olaszország nem ellenezné a Habsburg restaurációt. Az is elhangzott (magam is értesültem erről, megbízható, nem magyar forrásokból), hogy a francia és a brit kormányok sem elleneznék ezt, bár nem tudom, hogy Angliában egyáltalán ki ellenezte, vagy támogatta ezt a tervet. Az is tény, hogy a mostani magyar választásokon érzékelhetően megerősödtek a legitimisták, de nem is inkább az Apponyi vezette régi gárda, akiknek az volt a jelszavuk, hogy mindennek megvan a maga ideje, és bár legitimisták, de nem tartották időszerűnek a Habsburg restaurációt. Inkább a fiatalabb generáció (Pallavicini, Esterházy) vezette csoport erősödött meg, akiknek célja pontosan egy francia segítséggel megvalósítandó osztrák–magyar perszonálunió volt. Ezt erőteljesen képviselték is, amikor napirenden voltak az osztrák–német vámuniós tárgyalások, de mostanra ebből nem lett semmi, így azt hiszem a perszonáluniós terv is kútba esett.

Mindenesetre, hogyha a legitimisták Bethlen gróftól féltik a perszonálunió tervét, akkor azt rosszul teszik. Ennek nem Bethlen a legfőbb ellenzője, hanem a Bethlen környezetében lévők, főként Gömbös Gyula¹⁷³ honvédelmi miniszter, aki jelenleg is kormányzati pozícióban van. Amennyire én meg tudom ítélni, a jelenlegi magyar kormány egyáltalán nem legitimistákból áll. A belpolitikai életet irányító három kulcspozícióban (hadügy, belügy, igazságügy) szabad királyválasztók, vagy azokkal rokonszenvezők vannak. Ezért úgy gondolom, hogy jelenleg nagyon kevés esélye van egy Habsburg restaurációnak.

Két másik szempontot is figyelembe kell venni: mióta Alfonz király¹⁷⁴ elhagyta Spanyolországot, az összes Habsburg lehetőségei beszűkültek, mert ő jelentős pénzügyi támogatást nyújtott nekik; másrésről és a magyar legitimistákat figyelembe véve, nem tudom, hogy Habsburg Ottó most vissza akarna-e térni, amikor a helyzet minden országban egyre rosszabb.

Attól tartok, hogy nem tudok egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy Bethlen miért távozott a hatalomból. Azt hiszem részben azért, mert valóban beteg volt, részben pedig azért, mert a jelenlegi magyar kormány beláthatatlanul sok időt tölt a majdnem tisztán pénzügyi és gazdasági kérdésekkel, ami jórészt

¹⁷³ Gömbös Gyuláról a legújabb feldolgozás: *Vonyó József: Gömbös Gyula és a hatalom*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.

¹⁷⁴ XIII. Alfonz spanyol király (1886–1941) 1902-től Spanyolország királya, anyja Habsburg főhercegnő volt. 1931. április 14-én a köztársasági erők választási győzelme miatt elhagyta az országot és Olaszországban telepedett le.

abból áll, hogy mindannak az ellenkezőjét kell megtenniük, ami a Bethlen-kormány tíz éve alatt ezen a téren történt. Ez lehet, hogy túl egyszerű magyarázatnak tűnik, és esetleg valaki tud jobbat is.

Ami a magyar belpolitikát illeti, nekem úgy tűnik, hogy alapvető változások nem lesznek. Ugyanazok a politikai erők vannak hatalmon, mint a választások előtt, de a régebbi biztonságtudat és a megkérdőjelezhetetlen engedelmesség elmúlt. Az ellenzék soha nem látott módon összefogott és a parlament néhány napos ülése alatt a kormányt szokatlan nyíltsággal kritizálták. A sajtó is kritikusabb hangnemet használ és maga a kormány is elismerte múltbéli hibáit, ilyesmit azelőtt még sohasem tettek.

Várható, hogy az ellenzék sokkal keményebb lesz, mint Bethlen idején volt. A magyarokra zord tél vár. Az idei termés nem volt túl jó. Az exportból még mindig van többletbevétel, de több vármegyében is ellátási problémák vannak, és egyre nagyobb mértékben van szükség az állami segíelyekre. Vidéken és a városokban is mindenki a kormány intézkedéseire vár. Sok hivatalnokot bocsátottak el és az ipari munkanélküliség is tovább növekszik. Noha úgy gondolom, hogy a jelenlegi politikai elit marad hatalmon, mégis nehéz idők várnak rájuk. A kormányt a magyarok stabilnak tartják, különösen a honvédelmi és a belügyi tárcáknak van nagy tekintélye. De a jövőbeli konfliktusok forrása lehet a politikai tüntetések és sztrájkok betiltása, a statáriális bíraskodás kiterjesztése, ami ellen a szociáldemokraták máris tiltakoznak. Ezzel kapcsolatban eléggé szkeptikus vagyok. Történet egy megrázó vonatszerencsétlenség,¹⁷⁵ melyben 24 fő veszette életét, és én azt hiszem, hogy a statáriális bíraskodás kiterjesztése ezzel az eseménnyel függ össze.

Amennyiben a dolgok nem változnak (és a nemzetközi környezet sem), akkor nem hiszem, hogy bármilyen változás kezdődne Magyarországon. Ugyanakkor a kormány drasztikus gazdasági lépésekre készül. A 33-as bizottság a 150 millió pengős költségvetési hiányt adóemeléssel akarja kiegyenlíteni, és úgy tűnik, hogy ez sikerrel jár. De a fizetési mérleg hiányának kezelése már korántsem ilyen hatékony. A jövő évi magyar export kb. 550 millió pengőt fog kitenni. Valószínűleg exportálni tudják a búzatermés jó részét, de hogy milyen áron, az már más kérdés. Ez az exportbevétel éppen, hogy fedezi a szükséges importot, de semmi sem marad a 220 millió pengős külföldi adósságtörlesztésre, ráadásul túl kevés arany van az országban ahhoz, hogy annak felhasználásával rövid lejáratú, kedvező kamatozású kölcsönökhöz jussanak. Nincs sok remény arra, hogy visszafizessék az éppen felvett rövid lejáratú hiteleiket, például a tavalyi évben tőlünk felvett 3 milliós kölcsönt. A *The Economist* múlt heti forrásaira hivatkozva állíthatom, hogy a magyar bankoknak hitel visszafizetési moratórium megállá-

¹⁷⁵ 1931. szeptember 13-án éjjel Matuska Szilveszter felrobbantotta a biatorbágyi vasúti hidat az áthaladó bécsi gyorsvonat alatt. A 24 fő helyett, pontosítva 22 áldozatot és 17 súlyos sebesültet követelő merénnyellett Károlyi Gyula kormánya a kommunistákat vádolta és statáriumot hirdetett.

podást kell kötniük a külföldi hitelezőkkel. Azt mindenki belátja, hogy a gazdaságuk rendbetételének egyetlen esélye egy újabb hosszú lejáratú hitel.

Végül megjegyezném, hogy vélhetően nem vázoltam fel a teljes helyzetet és bár Magyarországgal foglalkoztam, ezek a problémák nemcsak a magyarokra vonatkoznak. A problémák jó része világméretű és mindegyik jellemző egész Kelet-Európára. Az összes kelet-európai ország a magyarokéhoz hasonló helyzetben van. Magyarországnak vannak sajátos nehézségei és elkövettek sajátos hibákat a múltban, ugyanakkor elkerültek olyan hibákat, melyeket más országok elkövettek, és olyan eszközöket alkalmaztak, melyeket mások nem. Tárgan értelmezve, miután az összes térségbeli ország agrárjellegű, mindannyian ugyanabban a helyzetben vannak. Mezőgazdasági exportjuk elértéktelenedett, hitelfüggővé váltak, melyeket aligha tudnak visszafizetni, és nem bírnak versenyezni a nagy, tengeren túli mezőgazdasági termelőkkel. A Nemzetek Szövetsége és más szervezetek is figyelmeztették az említett országokat, hogy az agrárjelleg fenntartása ugyan az ő dolguk, de ha nem alkalmaznak vámhatárokat, és nem fejlesztik iparukat, úgy nem tudják finanszírozni mezőgazdaságukat, és így mi lesz velük? Kelet-Európa százmilliós népességének életszínvonala rohamosan csökken. Nyomorúságos körülmények között élnek és vásárlóerejük a nullához közelít.

Nekem úgy tűnik, hogy ez az igazi probléma, melyet valahogyan meg kellene oldani. Nagy örömmre szolgálna, hogyha a hallgatóság köréből erre lenne valakinek megoldása, ha egyáltalán lehetséges ilyen.

A VITA ÖSSZEFOGLALÁSA

Egy hozzászóló a rossz nyári terméshez kapcsolódva hangsúlyozta, hogy Magyarországon sokkal rosszabb volt az idei termés, mint Csehszlovákiában. A Balkánon és Romániában sem volt annyira rossz a termés, de ezek a különbségek aligha számítanak valamit, mert a katasztrofálisan alacsony mezőgazdasági export árak már-már a 13–14. századi árviszonyokhoz közelítenek. A hozzászóló szeretne valamit hallani a magyarországi kommunistákról, annak kapcsán, hogy őket gyanúsítják a biatorbágyi merénylettel. Ezzel kapcsolatban hajlamos azt gondolni, mint az angolok többsége (Amelyik kutya ugat, az nem harap.) és a magyaroknál fellelhető kommunizmust teljesen a szovjetektől hozták be. Úgy gondolja, hogy jelenleg Jugoszláviában és Bulgáriában nagyobb a kommunista veszély, mint Magyarországon.

A hozzászóló arra is kíváncsi, hogy mi lehet az alternatíva abban az esetben, amennyiben a nem túl céltudatos és karakteres, Károlyi Gyula miniszterelnök vezette kormány nem teljesít megfelelően. Bethlen gróf elmúlt tíz éves határozott politikai vonalvezetése kizárt bármiféle politikai alternatívát. Bethlen politikájának köszönhetően ebben az időszakban az ellenzék frakciókra esett szét. A

liberálisoknak és a demokratáknak csak kis parlamenti frakciójuk volt, mint ahogyan a keresztény ellenzéknek is. A független kiscgazdák feljövőben voltak a parasztság körében tapasztalható széleskörű elégedetlenség és nyomor miatt, míg a szociáldemokraták a városokra próbáltak támaszkodni. Jellemző példa volt az ellenzék erőtlenségére az a parlamenti próbálkozásuk, amikor Bethlen gróf ellen bizalmatlansági indítványt nyújtottak be, ami támogatás híján megbukkott, és csak azzal tudták megvádolni a miniszterelnököt, hogy túlköltekezik.

A gazdasági és pénzügyi gondok jelenleg háttérbe szorítják a revizionizmus ügyét, de a felszólaló kíváncsi lenne Mr. Macartney véleményére Bethlen gróf választási programbeszédéről, melyben kifejtette, hogy kormánya sohasem lesz a szomszéd államok kiszolgálója és csak akkor lépnek bármelyik szomszédal gazdasági kapcsolatba, hogyha az nem jár politikai feltételekkel. A magyarok és a csehek közötti jelenlegi feszült helyzeten túl, nincs jele annak, hogy bármelyik szomszédal is rendezni akarják kapcsolataikat, legalábbis addig, amíg Európa ki nem lábál ebből a mély válságból. A felszólaló úgy gondolja, hogy az viszont biztató, hogy a kisanant államok közül a magyaroknak a jugoszlávokkal szemben van a legkevesebb kifogásuk, ahol persze az összes nemzeti kisebbség nagyon rossz helyzetben van, de az ottani magyarok helyzete a többi nemzeti kisebbséghez képest mégis rendezettebb. Ez is jól mutatja a térség népeinek a hangulatát és a patológikus viszonyokat.

HOZZÁSZÓLÓK

Sir William Goode¹⁷⁶ a magyar kormány korábbi, nem hivatalos pénzügyi tanácsadójaként gratulált Mr. Macartney-nek a Magyarországgal kapcsolatos áttekintéséhez.

A magyar munkanélküliséggel kapcsolatban úgy véli, hogy a 800 ezres szám túlzás. Az általa ismert legmagasabb becslés is csak 300 ezer fő. Nagyon nehéz megbecsülni ezt a létszámot, mert sok az alkalmi, időnymunkás és az ő fizetésük nem rendszeres.

Egyetért Mr. Macartney megállapításával, miszerint a magyar kormány a Magyar Általános Hitelbankra bízta a 150 millió pengő előteremtését, ami tönkretette volna a bankot. Végül csak 50 milliót kellett biztosítani és a kormány ezt is csökkentette 32 millióra.

¹⁷⁶ Sir William Goode (1875–1944) újságíró, pénzügyi szakértő. Az első világháború után a Népszövetség ausztriai jóvátételi bizottságának brit tagja, a későbbiekben húsz évig a magyar kormány nem hivatalos londoni pénzügyi tanácsadója. A korszakban több Magyarországról szóló cikke, tanulmánya jelent meg és a BBC-ben is volt ilyen témájú adása. Ld. *The Radio Times*, 23, September, 1927. <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/be343ecbc5c9438a99fd3e1807870137?page=26> Letöltés: 2021. 08. 02.

A hozzászóló úgy gondolja, hogy valamit elmond az új magyar miniszterelnökről az, miszerint ő szereti a nyitott ablakokat, majdnem annyit pipázik, mint Mr. Baldwin, tökéletesen beszél angolul, és nem veszi túl komolyan a politikát. Sohasem töltött be kormányzati pozíciót, leszámítva az ideiglenes nemzeti kormány 1919-es időszakát, de az a kormány valóságos hatalommal nem rendelkezett.

Bár ez nem olyan lényeges, de 1930-ban a Magyarországnak nyújtott hárommillió, rövid lejáratú hitelből, Nagy-Britannia csak egymilliót folyósított, a második milliót az USA, a harmadikat pedig Svájc, Hollandia és Olaszország. Ne értékeljük túl Nagy-Britannia súlyát a más országoknak nyújtott pénzügyi segélyek tekintetében.

A magyar helyzettel kapcsolatban az egyik legérdekesebb fejlemény az, hogy a Nemzetek Szövetsége talán az egyik legjelentősebb pénzügyi delegációját küldte Magyarországra, hogy megvizsgálják az ottani helyzetet, valamint, hogy milyen módon lehetne elkerülni a hiteltörlesztési moratórium bevezetését. A Nemzetek Szövetsége természetesen nem tud hitelezni, de a delegáció kiküldését a magyar kormány kérte. Ez a pénzügyi delegáció azt jelentette a Népszövetség Tanácsának, hogy Magyarország pénzügyi helyzete – eltérően az 1924-es helyzettől – mindaddig nem fog javulni, amíg a világgazdasági helyzet ilyen súlyos, valamint sürgették a magyar kormányt (ahogyan a bázeli és londoni bizottságok is), hogy sürgősen tegyenek lépéseket a válsághelyzet megoldására. A pénzügyi delegáció jelentését még a tanács következő ülése előtt nyilvánosságra hozták.

A gazdasági szükségintézkedéseket jól összefoglalja Teleszky János beszéde, aki korábban pénzügyminiszter volt és nem vállalta az új kormányban sem a miniszterelnöki, sem a pénzügyminiszteri posztot. Ő volt a 33-as albizottság elnöke. Sir William Goode ezek után felolvasta a Teleszky beszéd részleteit, mely a 33-as bizottság 1931. október 8-ai ülésén hangzott el, és a Pester Lloyd közölte.¹⁷⁷

Sir William Goode azzal a végkövetkeztetéssel zárta mondanivalóját, hogy az egész ügy megoldása többé-kevésbé a Népszövetség kezében van. Magyarország megpróbálta külföldi adósságait aranyalapra helyezni, de ez jelenleg egyetlen országnak sem sikerülne. Azt javasolta az egyik felelős brit pénzügyi döntéshozónak, hogy talán Magyarországnak jót tenne, hogyha az országban még meglévő pénzmennyiséget tartalékolnák, de erre azt a választ kapta, hogy ebben az esetben az ország lehúzhatná a rolót. Mindeközben a Nemzetek Szövetsége azon dolgozik, hogy valamiféle kiutat találjon. Valószínűleg rá lehetne venni egy-két

¹⁷⁷ A hozzászóló tévedett, Teleszky beszéde 1931. október 7-én hangzott el a 33-as bizottság ülésén. Részletesen: MTI Napi Hírek, 1931. október 7. 16.50. 17. 05. 17. 25. 17. 50. 18. 00. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1931_10_1/?pg=202&layout=s&query=Teleszky%20János Letöltés: 2021. 08. 02. Johann Teleszkys Rezept. Pester Lloyd, Morgenblatt, 8 Oktober 1931. 1–2. https://adt.arcanum.com/hu/view/PesterLloyd_1931_10_1_Reggeli/?query=Pester%20Lloyd&pg=74&layout= Letöltés: 2021.08.02. Teleszky 1931-es miniszterelnöki megbízását Horthy a volt pénzügyminiszter zsidó származása miatt ellenezte. Ld. *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. 236.

országot arra, hogy kölcsönöket folyósítsanak Magyarországnak, melyekkel át-vészelnék a világgazdasági válságot.

KÉRDÉSEK

Kérdések hangoztak el Magyarország jelenlegi hivatalos álláspontjáról a határok ügyében, a magyar zsidóság helyzetéről, az oktatás állapotáról, különösen a vidéki agrárzónákban és a modern mezőgazdaság fejlesztéséről.

Magyarország legnagyobb nehézségei a világgazdasági árzuhanás miatt alakultak ki, és amennyiben ez folytatódik, mi fog történni az országgal? Van-e remény arra, hogy segítsünk Magyarországnak és a vele hasonló helyzetben lévő országoknak, anélkül, hogy néhány nagyhatalom nyomására újra emelkedjenek az árak? Nem lenne-e helyesebb feladni a meddő próbálkozásokat, és biztosítani ezeknek az országoknak a hiteltörlesztési moratóriumot? Aztán amikor rendbe jön a világgazdaság és ezek az országok is talpra állnak, akkor újra gúzsba köti majd őket a külföldi adósságtörlesztés. A bankcsőd törvény a lakosság számára nyújt némi biztosítékot, és ezért az ilyen országokban ez a megoldás széles körben elfogadható.

Amennyiben az egész délkelet-európai térséget egységes válságzónaként tekintjük, ahol a problémák és a megoldási lehetőségek (vámtarifák bevezetése, kisebb térségek önellátásának megszervezése) tekintetében nem lenne-e hasznosabb a Nemzetek Szövetségének egy közös pénzügyi, újjáépítési testületet felállítani, mintsem különféle delegációkat küldeni az egyes országokba? Volt bármilyen kapcsolatfelvétel az Ausztriába és Magyarországra kiküldött ilyen delegációk között?

Voltak-e arra utaló jelek, hogy a térségben mutatkozó francia politikai és gazdasági aktivitás jeleként szerveződő agrárkonferenciákra meghívják Bulgáriát, Magyarországot és Ausztriát? Magyarország továbbra is a középkori fejlettségű mezőgazdasági modellt képviseli, mai miatt képtelen versenyre kelni az USA-val és Kanadával?

Egy felszólaló kifejtette, hogy már a Nagy Háború előtt is ismerte Magyarországot, és az óta egy gyerekeket segélyező szervezet (*Society of Friends, Save the Children Fund*) tagjaként is járt ott. A munkások életkörülményei a téli időszakban különösen megnehezülnek, mert a munkanélküliség ellen nem nagyon tudnak védekezni. Voltak próbálkozások Budapesten a munkanélküliek segélyezésére, de ezek csekély eredményt hoztak. Kis csónakokat tárolnak a dunai hidak mellett, hogy ezekkel mentség ki az öngyilkosokat, vagy az öngyilkosságra készülőket, vagy éppen összegyűjtsék az öngyilkosok személyes tárgyait. A Vöröskereszt próbál segíteni és segélyprogramok felé irányítani őket, de nekik sincs erre anyagi fedezetük. Az elkeseredés akkor volt a legnagyobb, amikor kiderült, hogy vidéken van élelem, de a fővárosi munkanélküliek semmit sem kaptak. A

felszólaló úgy véli, hogy a magyarok lennének az utolsó nép, amelyik a kommunizmust támogatná. Volt már alkalmuk azt megtapasztalni, és a műveltebb munkások gyűlölik a kommunista eszméket. De hogyha nem kezelik a munkanélküliséget, akkor sok ember fog a betiltott kommunista mozgalom felé mozdulni.

A Habsburg restauráció kérdése Magyarországon jelenleg sem a lakosság körében, sem a kormányban nem kulcskérdés. Amikor Habsburg Ottó 18 éves lett, Apponyi gróf úgy nyilatkozott, hogy szeretné, hogyha mindenki zászlót tűzne ki a születésnap alkalmából, de ennél több nem történt. A római katolikusok inkább szimpatizáltak az ügyel, de félték az özvegy királyné¹⁷⁸ intrikáitól.

A határkérdés a Magyarország körüli utódállamokban nem súlyponti dolog, Budapesten annál inkább. De a gazdasági helyzet ezt is a háttérbe szorítja. Azzal a megjegyzéssel kapcsolatban, hogy a magyarok a cseheket gyűlölik a leginkább, a felszólaló úgy fogalmazott, hogy, hogy a magyarok inkább félnek a csehektől. Beneš éles eszű diplomata volt és sikerre vitte a csehek ügyét. Valójában a románokat gyűlölik igazán, mert Erdélyhez minden magyar érzelmileg is kötődik és ezt nehéz megérteni Angliában, ahol a lakosság az ország egyetlen térségét sem kedveli jobban, vagy kevésbé, mint a többit. Ráadásul a románok Budapestet is megszállták, és a kivonulásuk után a magyarok még hosszú ideig gyűlölködve emlegették őket.

Bárki, aki látta Budapestet tizenegy évvel ezelőtt, éppen a kommunisták bukása után, amikor az épületek lerobbant állapotban voltak, az utcákon óriási kátyúk, és ha most megnézzük, akkor láthatjuk, hogy a magyarok csodát tettek és jelentős fejlődést értek el az ipar, a társadalmi és a politikai élet terén. A felszólaló együtt dolgozott Bethlen gróffal, amikor a gróf az utódállamokból ezrével érkezett magyar menekültek ügyeivel foglalkozó adminisztrációt vezette, és bármit is kért tőle, biztosan lehetett tudni, hogy amit Bethlen ígért, az meg is valósult. Nem mindig ismerik el, hogy brit menekültügyi missziók mennyit segítettek Magyarországon, az amerikaiak munkájáról többet lehet hallani. Bethlen gróf kiemelkedő miniszterelnöke volt Magyarországnak és a titkosan szavazó körzetek ellenére is úgy tűnik, hogy a jelenlegi kormánynak nincs politikai alternatívája Magyarországon. A titkosan szavazó körzetek miatt az ellenzék megerősödhet, de az átlagembert jelenleg még az sem nagyon érdekelné, hogyha a régi kormány térne vissza. Természetesen sokkal jobb lenne, és az utódállamoknak is jobban tetszene, hogyha olyan magyar kormány lenne hatalmon, amely igazán a nép érdekeit képviseli, bár ez valószínűleg a jelenlegi kormány lenne, csak más néven.

¹⁷⁸ Bourbon-Pármai Zita hercegnő (1892–1989) IV. Károly magyar király felesége. Károllyal 1911-ben kötöttek házasságot, majd az utolsó magyar király halála (1922) után az özvegy királyné családjával Spanyolországba költözött. 1929-től Belgiumban éltek, ahol Zita megpróbált nemzetközi támogatást szerezni fia, Habsburg Ottó magyar trónra juttatásához.

Mr. Macartney válaszában kifejtette, hogy nem azt akarta sugallni, hogy a kormány 150 millió pengős követelése teljesen a Magyar Általános Hitelbankot terhelte. Ez az összeg a kormány teljes válságkezeléséhez kellett, aminek egy része a külföldi adósság törlesztésére ment, a többi a belső gondok megoldására. A 800 ezres munkanélküliségi adatot a magyar Népjóléti Minisztérium egyik hivatalnokának információi alapján közölte, ezt ő is túlzásnak tartja, de a 600 ezres számot reálisan el lehet fogadni. A Nemzetközi Munkaügyi Iroda számai nem egyeznek a jelenlegi magyar munkanélküliségi adatokkal.

A magyarországi zsidóság mindeddig nem játszott számottevő szerepet. A 3%-os bejutási kvótájuk az egyetemekre már nincs érvényben, de az új rendszer, amely a szülők foglalkozását veszi alapul, valójában ugyanilyen arányokat produkál. Az egyetemi felvételiknél a katonatisztek és vezető értelmiségiek gyermekei sokkal nagyobb bejutási kvótákkal rendelkeznek, mint a bankárok gyermekei. A jelenlegi válsághelyzetben elképzelhető az antiszemitizmus feléledése, mert a bankrendszer szorosan kapcsolódik a zsidó tőkéhez.

Az oktatásüggyel kapcsolatban elmondta, hogy a legtöbb támogatás az egyetemeknek jut. A kolozsvári és pozsonyi egyetemeket Szegedre és Pécsre telepítették és a Debreceni Református Kollégiumot egyetemi rangra emelték. Az oktatásügyi miniszternek számos konfliktussal kellett szembe néznie az egyetemi finanszírozások növekedése miatt. Az elemi oktatás színvonaláról az előadó kívülállóként nem tud érdemben mit mondani. A hírek szerint a vidéki elemi oktatás elég jó színvonalú és sok pénzt költöttek erre.

A magyarországi szociáldemokraták nem olyan megbecsültek és népszerűek, mint néhány más országban. A szakszervezeteken kívüli munkásság körében nem túl népszerűek és az értelmiség középső és alsóbb rétegeiben sincs nagy támogatottságuk. Sokan kommunistáknak tartják őket, bár nem az ortodox bolsevik, vagy marxista értelemben. Egy műveltebb magyar kommunista közlése szerint a kormánypárton kívül az egyetlen említésre méltó párt a kommunista párt. Ez nyilvánvalóan veszélyes dolog lehet, főként a tél közeledtével, amikor a nyomor növekedni fog.

Az előadó úgy fogalmazott, hogy a magyarok a jugoszlávoktól félnek és a cseheket szívből gyűlölik, de ez megítélés kérdése.

A mezőgazdaság középkorias jellege tovább él, mert az átlagemberek nem tudják a pénzüket ipari vállalkozásokba fektetni. Ezért a vidéken élők vagy éheznek, vagy elfogadják a hagyományos mezőgazdasági termelési módszereket. Ezt nem a kormány erőlteti, hanem egyszerűen nincs más lehetőség a vidéki agrárnépesség ellátására. Valószínűleg ez senkinek sem jó, sem az egyszerű embereknek, akiknek a jövedelme olyannyira függ a búzaterméstől, sem a földbirtokosoknak. A modern módszerek bevezetésének csak akkor lenne esélye, hogyha az egész termelési rendszer megváltozna.

A királykérdés kapcsán az előadó úgy véli, hogy a magyar arisztokrácia nagyobbik része nem akarja az uralkodó visszatérését. A király nélküli királyság

jelenlegi állapota teljesen megfelelő számukra. A király és az arisztokrácia küzdelme egyébként végigvonul az egész magyar történelmen. Az országban ezzel kapcsolatosan egyáltalán nincs nagy lelkesedés, amit jól jelez az is, hogy a legutóbbi választások során még a legitimista képviselő jelöltek sem kampányoltak ezzel.

Amennyiben a jelenlegi kormány megbukik, akkor Gömbös diktatúrája következik. Bethlen gróf hitelességét jelzi, hogy ő csakis olyan diktatúrát tudott elképzelni, amelyre a parlamentarizmus szabályai érvényesek. Amennyiben kommunista felkelés következne be, arra egyértelműen a diktatúra bevezetése lehet a válasz.

Arra az általános kérdésre, hogy hogyan lehetne kezelni a helyzetet, Teleszky beszéde tükrözi a közvélekedést. Hogyha a gabonatermelésre nem lehet alapozni a tömeges megélhetést, akkor másra kell. De ez nem oldja meg az összes problémát. Nemcsak a búza ára zuhant a mélybe. Macartney úgy látja, hogy az egyetlen hatékony megoldás a teljes adósság elengedése lehet, hogy ezek az országok tiszta lappal induljanak. Nem tudja megmondani, hogy más országok segítségével hogyan lehetne az árakat szintre hozni. A Nemzetek Szövetsége nem képes az összes kelet-európai országot egy sikeres rekonstrukciós tervvel megsegíteni, mert az ilyen a döntésekhez nincs meg az ereje, és a különböző országok valószínűleg nem is értenének egyet ezzel.

Az előadó nem hiszi, hogy a nemzetközi agrárkongresszusok teljesen francia politikai befolyás alatt lennének. Létrehozásuk a jelenleg kormányon lévő román agrárpárt ötlete volt és ezt Magyarország is támogatta. Az első ilyen konferenciát Sinaia-ban tartották Magyarország, Románia és Jugoszlávia részvételével, a következőt Varsóban, majd Bukarestben. A magyarok a többi tárgyaló felet rendkívül sovínisztának találták és nem kétséges, hogy a többiek is ugyanezt gondolták a magyarokról. A magyarok álláspontja az volt, hogy az ő életszínvonaluk és mezőgazdaságuk magasabb szinten áll, mint a balkáni országoké, ezért nem fognak össze velük. Az ügy a Nemzetek Szövetségének Európai Bizottsága elé került, mégpedig egy olyan javaslat formájában, hogy az európai búzával preferenciális vámtételekkel lehessen kereskedni. De általános derogációkat nem lehetett bevezetni, csakis a bilaterális szerződések jelenthettek megoldást. A németek kötöttek illet Magyarországgal és Romániával, a magyarok Ausztriával és Olaszországgal, sőt a franciákkal is. Nehéz eldönteni, hogy mindez segített-e a magyarokon és ők nem is nagyon bíztak az ilyen a szerződésekben, ahogyan az a Teleszky beszédben is látszik. De ez a módszer máshol is működik, a görögök is hasonló szerződésekre készülnek. Teleszky megjegyzései vélhetően csak a problémák felszínét érintik. Amíg a hiteleiket el nem törlik, és nem találnak ki helyette valami mást, addig ezek a kelet-európai országok egyre mélyebbre süllyednek és ez Nagy-Britanniát is érintheti. Magyarországon volt egy „Vásárolj magyar terméket!” kampány, hogy ezzel egyensúlyba hozzák a kereskedelmi mérleget és Nagy-Britanniában is ugyanez történt. Úgy tűnik, hogy ezek a jelenségek szétterjednek és minden ország helyzete egyre rosszabb lesz.

C. A. MACARTNEY:
A MAI MAGYARORSZÁG HELYZETÉNEK NÉHÁNY VONATKOZÁSA¹⁷⁹

Levezető elnök: A. G. Lias¹⁸⁰

MR. MACARTNEY ELŐADÁSA

A Nagy Háború után szinte minden évben jártam Magyarországon, de az 1936-os évet kihagytam. Most 1937 nyarán, többéves kihagyás után jártam ott. *Nagyon figyelemre méltó változásokat tapasztaltam, de hála istennek nem az ország intézményrendszerében, melynek stabilitásához már hozzászokhattunk, hanem az ország hangulatában és az emberek lelkületében. Sokkal nagyobb az elégedetlenség és széles körben bírálják a fennálló viszonyokat. De ez nem a véleménynyilvánítás szabadságának a bővítését jelenti. A sajtószabadságot tovább szűkítették és egy szerencsétlen polgárt éppen mostanában ítétek hat hónapos börtönbüntetésre, mert elmondta a véleményét a földkérdésről. A széles körű kritikák közül három olyan terület van, ahol megoldásra kell jutni és ezekről a legutóbbi időkig nem nagyon volt szó. A három probléma, melyeket nem fontossági sorrendben említek, hanem az előadás sorrendjében: a zsidókérdés, a németekhez fűződő viszony és a társadalmi problémák, különös tekintettel a földkérdésre.*

A külpolitikát tekintve még inkább éreztem a változást. A háború befejeződése óta Magyarországot járva mindig olyan érzésem volt, hogy az emberek minden külpolitikai változásra optimistán tekintettek, lehetőségként arra, hogy az ország helyzete javuljon, és a békeszerződést a javukra módosítsák. Úgy gondolom, hogy ez a változás egy általános és egy konkrét okra vezethető vissza. Az általános ok természetesen nagyon egyszerű. Már 19 éve véget ért a háború, 18 éve a kommunista időszak és a magyaroknak ma már nem lehet úgy élniük, mint Bethlen gróf kormányzása idején, amikor az volt az alapelv, hogy amennyire csak lehet, mindent vissza kell rendezni, és nem kell semmilyen kellemetlen dolgról beszélni. Nos, Bethlen gróf távozott a hatalomból, jött Gömbös, aki egy egészen másfajta politikus volt és nem azért, mert haladóbb volt, mint Bethlen, hanem azért, mert Bethlennel ellentétben ő folyamatosan a bajokról beszélt, vagy arról, hogy hogyan fogja azokat megoldani. Aztán Gömbös meghalt, amit a magyarok nagy része közömbösen fogadott. (Úgy gondolom, hogy ez hiba volt. Én inkább kedveltem.) Aztán hatalomra juttattak egy olyan politikust, akiről úgy

¹⁷⁹ Some Aspects of Present-Day Hungary by C. A. Macartney. 2nd December, 1937. Library of The Royal Institute of the International Affairs (RIIA) 8/475. p. 18+12.

¹⁸⁰ A. Godfrey Lias hivatásos katona, újságíró, külügyi szakértő. A két világháború között a Christian Science Monitor, a The Times, a The Economist külügyi tudósítója. A Foreign Office közép- és kelet-európai szakértőjeként elsősorban Csehszlovákiával foglalkozott. Fő műve: *Godfrey Lias: Beneš of Czechoslovakia*. G. Allen and Unwin, London, 1940.

gondolták, hogy a nyugodt, konzervatív, a bethleni tradíciót képviseli; a kevésbé offenzív Darányit.¹⁸¹ De a szellem kiszabadult a palackból és már nehéz lenne visszaparancsolni. Mostanra már nyíltan ki lehet mondani, hogy Magyarországon vannak problémák. És ahogyan említettem, manapság viszonylag szabadon lehet kritizálni a fennálló viszonyokat. Érzékelhető egységesülés van az ipari munkásság és a parasztság körében és még a fiatalabb értelmiségiek körében is, akik a háború óta első ízben próbálnak kapcsolatba lépni a tömegekkel, hogy egy sokkal haladóbb és egészségesebb politikai irányt adjanak az országnak.

A konkrét oka ennek a változásnak a német nemzetiszocializmus, vagyis a náci Németország megerősödése. A lényegét tekintve teljesen mindegy, hogy melyik kifejezést használjuk. Ez manapság az egész magyar bel-és külpolitikát beárnyékolja. Németországgal kapcsolatban egy dolog biztos: függetlenül attól, hogy kedveljük őket, vagy sem, nem lehet őket figyelmen kívül hagyni, sem ebben az országban, sem a Németországhoz olyan közel lévő Magyarországon. Hogyha egy olyan helyzetű országról van szó, mint Magyarország, melynek lakói Androméda által a sziklához láncolt Perseushoz hasonlítják magukat és feltűnik a horizonton Németország, érzékeljük, vagy sem, de megváltozik a kép. Tekintheünk Németországra is Perseusként, vagy sárkányként, de úgy is, hogy Németország sárkány ugyan, de először a láncokat falja fel és miután ezzel jólakott, a leláncolt szabad lesz. Nem vennék rá mérget, hogy ez biztonságos dolog, de sok magyar gondolkodik hasonlóan. De ahogyan már említettem, nem lehet Németországot figyelmen kívül hagyni. Magyarországról nézve Németország, főként a háború után Perseusként jelenik meg. *A magyarok úgy hiszik, hogy a németek és a magyarok között fegyverbarátság volt, mindkettőjüket legyőzték és igazságtalan békére kényszerítették. Úgy gondolják, hogy Németország a versailles-i békével együtt a trianonit is lerombolja és ezzel: „Az egész békerendszert eltüntetjük és visszatérünk a háború előtti állapotokhoz. Németország visszaszerzi, amit elvettek tőle, mi pedig visszaállítjuk a háború előtti Magyarországot.*” Ebben az esetben a folytatás már egyszerű. A tisztán mesterségesen megkonstruált békerendszer összeomlik, és a régi ország darabjai újra összeállnak, mint azokon a képeslapokon, melyeket minden Magyarországon járt utazónak látnia kell. Manapság sokan hisznek ebben. Ugyanakkor azt is kezdik felfogni, hogy a jelenlegi Németország nem teljesen ugyanaz, mint 1914-ben, amikor a németek támogatták Ausztriát, és a balkáni kérdést kevesebbre tartották, mint egy porosz gránátos életét. A mostani Németország ellenségesen viszonyul Csehszlovákiához és a magyaroknak ez a legfontosabb. Másrésről viszont a németek csak annyira rokonszenveznek a magyarokkal, mint a románokkal, vagy a jugoszlávokkal. Magyarországgal kapcsolatban Herr Rosenberg nem is olyan régen kijelentette, hogy a magyar revizionizmus a németek számára kö-

¹⁸¹ Darányi Kálmán életéről és politikai pályájáról legújabban: *Kerepeszki Róbert*: Darányi Kálmán. Pályakép, személyiség, korrajz. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.

zömbös dolog. Aztán ott van a magyarországi német kisebbség ügye. Létszámuk legalább félmillió fő és van még 1-2 millió olyan lakos, akinek az ősei németek voltak, de az elmúlt 50–100 évben elmagyarosodtak. A háború után ők alkották az egyetlen jelentősebb létszámú nemzeti kisebbséget, amely az országban maradt és *általános volt az a vélekedés, hogy teljesen helyes volt a magyarság háború előtti, nemzeti kisebbségeket beolvasztó politikája. Csakhogy túl sok nemzeti kisebbség volt az országban és a magyarság nem volt képes beolvasztani őket. Tehát ez egy sikertelen politika volt, mert ha sikerült volna a németeket, szlovákokat, ruténeket beolvasztani, akkor Magyarország a nemzeti önrendelkezés elve alapján nem esett volna szét.* Ebben az érvelésben sok igazság van. A háború utáni országban sokkal kevesebb nemzeti kisebbség él, vagyis ez a kérdés megoldódott. Mindez igazolást nyer azzal, hogy eltérően más nemzeti kisebbségektől, a svábok 1914 előtt örömmel asszimilálódtak és nemcsak teljesen lojális magyar állampolgárokka váltak, de még a sváb paraszti dialektust is feladták, és megtanulták a kiművelt magyar nyelvet. De a legutóbbi időkben a német nemzeti kisebbség nagy része új életre kelt, és noha továbbra is kifejezi lojalitását a magyarság felé, ugyanakkor és másodsorban már hirdeti azt a németiség felé is. És ez az a jelenség, ami a magyaroknak egyáltalán nem tetszik és egyszerűen nem is értik. Az egész mögött Németország áll, jórészt a nem hivatalos német politikai körök. Ezek az erők nem konspirálnak, hanem nyíltan politizálnak. Nagyszámú német turista és mások is járják a félig-meddig elmagyarosított német lakosságú falvakat, és arról gyözködik a lakosságot, hogy ők valójában németek és követeljük a teljes német nyelvű elemi oktatást, függetlenül attól, hogy létezik-e német nyelvű tanítás az adott településen. A németek számtalan olyan etnikai térképet publikáltak, melyeken a nyugat-magyarországi német etnikai csoportokat tüntetik fel. A magyaroknak tudomásuk van olyan térképekről is, melyek Németország jövőbeli határaként a Balaton partját ábrázolják. Én személy szerint nem láttam ilyen térképeket. Lehet, hogy kitaláció az egész, mindenesetre Magyarországon széles körben hiszik azt, hogy ezek a térképek léteznek. És mindez természetesen végtelenül nyugtalanítja a magyarokat. Mindezekből azt a következtetést vonják le, hogy ténylegesen nem sikerült magyarosítani őket, ezért ezt tovább kell folytatni és még azokat a jogokat is meg kell vonni tőlük, melyeket a törvény számukra garantál. Jelentéktelen vádak alapján hathónapos börtönre ítélték a német kisebbség radikális vezetőit. Kulturális ügyekben sokkal kisebb szabadságot biztosítanak a német nemzetiségieknek, mint Romániában, vagy Jugoszláviában. Ezzel most nem azt akarom sugallni, hogy a román, vagy a jugoszláv nemzeti kisebbségi politika elfogadható lenne, sőt bizonyos tekintetben rosszabb, mint a magyar. A magyarok például mindig teljes gazdasági és politikai egyenlőséget biztosítottak nemzeti kisebbségeiknek. Egyedül a tisztán nemzetiségi iskolákat nem engedélyezték. És éppen ez az a pont, amit a németek, főként Németországból vezérelve a fókuszba állítottak. Ez a kérdés komolyan megterheli a magyar–német viszonyt. Ez jelenleg még nem

olyan súlyos ügy, mert Magyarország természetesen nem engedheti meg magának a konfliktust Németországgal, de hosszabb távon ez biztosan problémát jelent majd. Ezen a nyáron a magyar belügyminiszter több nyilatkozatban is biztosította a német kisebbséget, hogy a korábban elfogadott törvények alapján garantálják számukra a jogokat az oktatás és a vallásgyakorlat területén. Rudolf Hess erre úgy reagált, hogy a magyarországi németeknek teljes körű kulturális autonómiát kell biztosítani, de a magyar belügyminiszter nyilatkozatai nem ezt a szándékot tükrözik. Úgy tudom, hogy Darányi és Kánya¹⁸² legutóbbi berlini látogatása során szóba került ez az ügy és született is néhány kisebb horderejű deklaráció. Vagyis a kérdést a szőnyeg alá söpörték, de az ettől még létezik és feszültségforrás a két ország között.

De a magyarországi német befolyás tekintetében nem ez a kulcskérdés. Amennyiben ez csupán egy kis létszámú, paraszti sorban élő magyarországi német kisebbség ügye lenne, úgy a magyar kormány könnyen tenne engedményeket, vagy Németország, hasonlóan a dél-tiroli németiséghez, könnyen feláldozná őket. A probléma ennél sokkal mélyebb. Jórészt a zsidó kézben lévő magyar sajtó az, amelyik minden német dolgot gyűlöl, és Németországot a szerencsétlen magyarországi német kisebbség ügyét felhasználva támadja. De az igazi veszély a dologban a német propaganda, ami nem is inkább magyarországi német kisebbségnél, hanem az utóbbi években a magyar lakosság körében volt rendkívül erős. Ennek célja azt hiszem nem elsősorban az etnikai alapú határrevízió követelése volt, mert ilyen alapon Németország csak egy jelentéktelen északnyugati zónához juthatna. A nemzeti önrendelkezés alapján történő határrevízió Németország szempontjából a térségben jelentéktelen dolog lenne. *Németország igazi célja, amit én a propaganda anyagaikból leszűrtem, az, hogy Magyarországon valamilyen náci típusú rendszer alakuljon ki, ami Magyarországot német csatlóssá teszi. Német frazeológiákat használva: ideológiai, politikai és gazdasági szempontból Magyarországot Németország alárendeltségébe kell helyezni, ha értik, hogy mire gondolok.* Az elmúlt időszakban ez a törekvés rendkívüli mértékben felerősödött és ez heves reakciókat váltott ki a magyar társadalom különböző rétegeiben.

Először is, és ebben a németeknek nagy tapasztalatuk van, főként az antiszemitizmus technikájával élnek. Az egyik dolog, amit erőteljesen érzékelttem ebben az évben, az volt, hogy mennyire felerősödött és széles körben elterjedt az antiszemitizmus Magyarországon a néhány évvel ezelőtti állapotokhoz képest. Mindezt nem akarom túldimenzionálni. Nem uralkodó eszme és nem is kizárólagos, de kétség kívül jelentős teret nyert. A német propaganda hatékonyan működik a hadseregben és talán még inkább hatékony a fiatal generációknál, nem is a vagyonosok között, hanem inkább a fiatal munkanélküli értelmiségiek, vala-

¹⁸² Kánya Kálmán pályájáról: *Tóth Imre: Egy polgári arisztokrata: Kánya Kálmán 1869–1945. Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2016.

mint részben a munkásság és a szegényparasztság körében. Ez utóbbiak közül sokan németországi idénymunkára járnak, ahol az otthoninál jobb ellátást kapnak és megismerik a náci eszméket. Hazajönnek és elmondják, hogy Németországban nincs munkanélküliség. A munkásoknak van állásuk és meg tudnak élni. Nem állítom, hogy ez igaz, csak azt mondom, hogy Magyarországon ezt sokan elhiszik. És azt is tapasztalják, ami szerintem is igaz lehet, hogy Németországban a társadalmi osztályok közötti különbségek sokkal kisebbek, mint Magyarországon. Ez főként a Magyarország keleti részéből németországi idénymunkára járó parasztság körében tesz mély benyomást és erősíti a némettség iránti rokonszenvet. És persze ott van a régi, jól bevált érvelés, miszerint Németország az egyetlen ország, amelyik segíteni fog Magyarországnak visszaszerezni az elcsatolt területeket. Amennyiben a németbarátságot és a náci szimpatizánsokat a magyarországi náci pártok szempontjából tekintjük, akkor mindez nem túl jelentős, mert ezeknek a pártoknak nagyon változó a taglétszámuk és valamilyeni saját vezérrel rendelkezik. Úgy hallom mostanában egyesültek Magyar Szocialista Unionisták Nemzeti Frontja¹⁸³ néven, de az egész mozgalom jelentéktelen és képlékeny. Van néhány nagybirtokos támogatójuk is, köztük a fiatal Fesztetics gróf, aki az Esterházyak után a második legnagyobb birtokkal rendelkező családdhoz tartozik. Nagyon sajtáságos, hogy a magyar nagybirtokosok köreiből, sőt a katolikus egyházon belül is terjed a náci propaganda. Ennek az az oka, hogy a magyar nagybirtokosok, zseniális ötlettel a szegényparasztság nyomorának okait önmagukról a magyar zsidóságra terelik, és ehhez felhasználják a náci propagandát. Eszerint a zsidóság áll a fennálló földbirtokviszonyok elleni támadások mögött, olyan megfontolásokból, mint amit Teleszkynél is olvashattunk, és ezért kritizálják olyan sokan a kormányzatot. A vagyonos osztályok támogatják az ilyen kritikákat, ami ellentmondásos, mert a kormányban is a gazdagok képviselői ülnek. Az igazi náci és német érzelmű politikai erők nem a magyar náci pártokban vannak, hanem bizonyos kormányzati pozíciókban. Legtöbbjüket Gömbös emelte hatalomba és juttatta őket karrier lehetőségekhez és a hadsereget is bevonta a politikába, amire korábban még sohasem volt példa. Sokan úgy gondolták, hogy Gömbös halálával ez a folyamat megszakad, de nem így történt. Gömbös a vezérük volt, kordában tartotta őket, és amikor meghalt, hívei a felszínre kerültek és senki sem volt, aki irányítsa őket. Így ez a folyamat a kormánypártban jelenleg erősebb, mint Gömbös életében volt. A kormánynak legalább két tagja tartozik ebbe a körbe: a vallás- és közoktatásügyi miniszter,¹⁸⁴ aki

¹⁸³ Macartney itt az 1937. október végétől, négy hónapig létezett Magyar Nemzeti Szocialista Pártra gondol, amely Szálasi Ferenc második pártja volt. In: Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010). Főszerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, MTA-ELTE pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2011. 209–210.

¹⁸⁴ Hóman Bálint (1885–1951) politikus, történész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1932–38 és 1939–42 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. Támogatta a zsidótörvényeket és Szálasi

sváb származású (egyébként Darányinak is voltak távoli, sváb felmenői, azt hiszem a nagyapjának német neve volt) és a kereskedelemügyi miniszter.¹⁸⁵ Elég széles körben ismert, hogy Horthy kormányzó is rokonszenvezik velük, és még néhány bizalmasa is, különösen a kabinetfőnök, a volt belügyminiszter testvére.¹⁸⁶ És ez nagyon fontos tényező az adott helyzetben. Értesüléseim alapján úgy gondolom, hogy Horthy közvetlen politikai környezete rokonszenvezik a Gömbös által képviselt eszmékkel, részben azért, mert ebben a körben erős a katonai tradíció, részben pedig azért, mert ez a jobboldali csoport erőteljesen anti-legitimista és az anti-legitimizmusnak a kormányzó által képviselt diszkrét, de határozott változata egy olyan dolog, amelyről nem szívesen beszélnek Magyarországon, ugyanakkor ez nagymértékben meghatározza a királykérdés kezelését. A legitimizmussal sokan szimpatizálnak, a kormányzat nem is üldözi őket mindaddig, amíg valamilyen radikális lépést nem tesznek, mondjuk puccsal királlyá emelni Horthyt, amit a kormányzó nem szeretne. Amíg ez a veszély nem áll fenn, addig a kormányzat nem üldözi őket.

A Gömbös-féle magyar jobboldali erők elfogadnának egy diktatúrát, és a külpolitikában Németország támogatására számítanak. Ehhez valószínűleg némi tömegtámogatást is tudnának szerezni. Nem hiszem, hogy a vagyonos rétegek különösebben támogatnák őket, mint ahogyan nincs komoly bázisuk a parasztság köreiben sem. Valószínűleg beindítanának valamilyen közmunka programot, ami enyhítené a munkanélküliséget. A zsidóság ellen vélhetően semmiféle drasztikus lépést sem tudnának tenni. Magyarországon lehet a zsidókat szidni, ez ott már hagyomány. De olyan fellépésre nincs ellenük lehetőség, mint amelyet a nácik alkalmaztak Németországban. Ebben az esetben az egész ország összeomlana, és ezt minden értelmesebb magyar tudja. Hogyha egy országnak olyan bankrendszere van, amely 2/3-ad részben keresztények, 1/3-ad részben zsidók kezében van, akkor ki lehet abból zárni a zsidókat. Amennyiben 1/3-nyi keresztény és 2/3-nyi zsidó érdekelttség van a bankszférában, akkor is meg lehet ezt próbálni. Ugyanakkor, hogyha a bankrendszer legalább fele részben nincs keresztény kézben, ez nem fog sikerülni és ezt a magyarok nagyon jól tudják.

Másrészről viszont létezik egy mélyen gyökerező, erőteljes és jól megalapozott félelem a magyarországi német befolyástól. Mindig figyelembe kell vennünk, hogy Magyarország történelme során nagyobb energiákat mozgósított a németek elleni védekezésre, mint a szlávok és a törökök elleni harcra. Ez mélyen beivó-

Ferenc hatalomra kerülése után is a parlament tagja maradt. Politikai és tudományos pályájának megítélése ma is vitatott.

¹⁸⁵ Bornemissza Géza (1895–1983) mérnök, politikus, a Gömbös, Darányi, Imrédy és Kállay-kormányok iparügyi, kereskedelem- és közlekedésügyi minisztere.

¹⁸⁶ Keresztes-Fischer Lajos (1884–1948) hivatásos katona, 1935-től a kormányzó Katonai Irodájának a főnöke, 1938–39 között vezérkari főnök, majd újra a katonai iroda vezetője (1939–42). 1945 után Ausztriában élt.

dott a magyarok mentalitásába és folyamatosan jelen van. Emellett a magyarországi zsidóság különösen németellenes, függetlenül a vagyoni helyzetüktől és a pénzügyi életben, valamint a sajtó területén számottevő befolyással bírnak. Az egész magyar katolikus egyház is németellenesnek tekinthető, különösen a Dunántúlon, ahol erőteljesen ki vannak téve az egyházzellenes német agitációnak. Kisebb-nagyobb mértékben, de a kelet-magyarországi protestáns egyházak is hasonló állásponton vannak. Németellenesek a legitimisták, a szociáldemokraták és természetesen a betiltott kommunista párt is. És ide sorolhatóak a konzervatív parlamentáris erők, akik elképzelhetetlennek tartják az ország működését a magyar parlament nélkül. Van még egy igen különleges politikai csoport, akik folyamatosan erősödnek, ők az ún. fajmagyarok (Fajvédők), akik azt vallják, hogy a magyarság a 19. században feláldozta magát a nem magyarok asszimilálása érdekében, közben a kormányzati pozíciókat sváb származásúak töltötték be, és ezért manapság is sokan vannak kulcspozíciókban olyanok, akiknek sváb felmenők vannak. Ez a társaság vissza akarja adni az országot a magyaroknak. De nincsenek könnyű helyzetben, mert a náci faji eszmékkel és az antiszemitizmussal ugyan rokonszenveznek, de a németeket ki akarják szorítani az országból. Ezért rájuk a németbarátok és a németellenesek is számítanak. Utóbbiak a náciizmust rosszabbnak tartják a járványoknál és erőteljesen kételkednek abban, hogy Németország valóban hathatós segítséget nyújt Magyarországnak, különösen a külpolitika terén. És ahogyan már említettem, Németország semmi jelét nem mutatja annak, hogy Magyarországot jobban preferálná Jugoszláviánál, vagy Romániánál. És persze ott van Csehszlovákia, amivel kapcsolatban biztosak lehetünk abban, hogy a lengyelek örömtáncot járnának, hogyha Csehszlovákia széthullana, a németekről pedig azt mondják, hogy vannak térképeik a szlovákiai német kisebbségek területeiről, és nem elleneznének egy önálló, németbarát Szlovákiát. Amennyiben ez utóbbi megvalósulna, a magyarok nem tudnának ellene semmit sem tenni.

A német és náci kérdéssel kapcsolatban jelenleg így néznek ki a magyar politikai erők. De mindez kicsit más a hivatalos magyar politika szemszögéből. *A mostani magyar kormány jellege hagyományosan ugyanaz; a gazdagok kormányoznak a szegényekkel szemben. Ez a különféle pártokhoz tartozó vagyonosok kormánya a vagyontalanokkal szemben. A kormány nagyon elkötelezett a jómódú rétegek irányában. A nagy vagyonokat és földbirtokokat minden körülmények között védi, és keményen fellép az ezt kritizáló baloldaliak ellen, míg a jobboldalt addig engedi működni, amíg túl messzire nem mennek. Így az ember azt gondolhatná, hogy a kormányzatot fenyegető összes veszély balról jön, de ez nem így van. Valójában senki sem számít baloldali forradalomra. Mindenki meg van arról győződve, hogy a kormány ura a helyzetnek. A munkásságot és parasztságot képviselő igazi baloldali erők meggyőződésük szerint nem készülnek hatalomátvitelre. Másrészt azt remélik, hogy egy jobboldali fordulat sem következik be. A jelenlegi magyar kormányt nem nevezhetjük náci ellenesnek, de*

*legalább nem náci*kből áll. És ezért az ellenzék is úgy gondolja, hogy a jelenlegi kormány még mindig jobb, mint bármely más, egy esetleges politikai változás kapcsán. Olyan a helyzet, hogy az ellenzék támogatja a kormányt a kormány saját belső ellenzékével szemben, vagy ha nyíltan nem is támogatják a kormányt, de nem támasztanak nehézségeket a kormányzat tevékenységével szemben. Ez biztosan így van a szociáldemokraták és a legitimisták esetében. Ezzel kapcsolatban az ügyek teljesen stagnálnak. A kormány azt hangoztatja, hogy most nincs idő a napi politikai kérdésekkel foglalkozni és véleményem szerint ez a legtöbb politikai erőnek megfelelő álláspont. Amikor nyáron ott jártam, elterjedt az a híresztelés, hogy a legitimisták hatalomátvételre készülnek, megelőzendő ezzel egy hasonló náci akciót. Én nem hiszem, hogy ez most reális lehet. Kétlem, hogy erre komolyan készültek volna és nem is lett az egészből semmi. Néhány héttel ezelőtt a kispapok vezetője¹⁸⁷ azzal lepte meg a közvéleményt, hogy legitimistának vallotta magát, de én nem hiszem, hogy ez az igazság. Azt hiszem, hogy ezzel nem a legitimistákat akarta politikai lépésekre kényszeríteni, hanem inkább a szélsőjobb felé üzent, hogy az ellenzék nem is annyira megosztott, és pártja egy ilyen egyéni vélemény ellenére is mögötte áll. A jelenlegi ellenzék fő erőit képviselő kispapapárt számára ez az álláspont elfogadható. Az elmúlt néhány hónapban Eckhardt, aki a párt megkérdőjelezhetetlen vezére, nem támadta a kormányt. Nyugalomra intette követőit, elterelte figyelmüket a földreform ügyéről, helyette hosszú beszédeket tartott pénzügyi és külügyi kérdésekről a parasztokból álló hallgatóságnak. Eckhardt álláspontja az, hogy semmit sem lehet tenni addig, amíg a titkos szavazást mindenhol be nem vezetik. Ez utóbbi jelenleg a legfontosabb belpolitikai kérdés Magyarországon. Bizonyára tudják, hogy a titkos szavazás ügye régóta napirenden van. Bevezetését Gömbös is többször ígérte, de ő mindent megígért, és Darányi is több alkalommal elkötelezte magát ez ügyben. Azt hiszem ez év decemberére ígérte ennek bevezetését, de mindenképpen a jelenlegi parlamenti ciklus végéig. Először a kormányzói jogkör megerősítését határozták el, amit meg is valósítottak. Azután a Felsőház megerősítése következik, melynek jogi procedúrája folyamatban van, de azt hiszem, hogy Darányi azt ígérte, hogy ez a titkos szavazás törvénybe iktatása előtt nem lép hatályba. Másrészt, a titkos szavazás bevezetésének van egy kormányon belüli erős ellenzéke. Sokan úgy vélekednek, hogyha Darányi bevezeti ezt, akkor abba be-

¹⁸⁷ Eckhardt Tibor (1888–1972) politikus, ügyvéd, országgyűlési képviselő. Politikai pályáját fajvédőként kezdte és aktív szerepet vállalt a különböző revíziós szervezetek munkájában. 1930-tól kispap, 1932 és 1940 között a Kispapapárt elnöke. 1935-től határozott németellenes és angolbarát álláspontot képviselt. 1941 elején Horthy kormányzó és Teleki miniszterelnök kérésére az Egyesült Államokba utazott, hogy ott kapcsolatokat építsen ki egy tervezett magyar emigráns kormány létrehozásához. Az USA-ból nem tért vissza és 1945 után a szovjet és kommunista ellenes amerikai magyar emigráció vezéralakjává vált. A második világháború alatt és után is kapcsolatban állt Macartney-vel. Pályájáról bővebben: *Kádár Lynn Katalin*: Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

lebukik, és szélsőjobboldali hatalomátvétel következik. Az én álláspontom szerint a titkos szavazás bevezetése esetén – a hatályos választójogi törvény miatt – alig lenne több titkosan szavazó, mint jelenleg. Ezzel kapcsolatban láttam egy kimutatást, amelyet a Darányival tárgyaló egyik ellenzéki vezetőnek készítettek. Nem hiszem, hogy a kimutatásokkal komolyabban kellene foglalkozni, de úgy gondolom, hogyha Magyarországon valaha bevezetik a titkos szavazást a vidéki lakosság számára, az ugyanolyan látszatz megoldás lesz, melyekből már volt néhány.

Tehát a magyar belpolitika jelenlegi helyzetét egyfajta mozdulatlanosság jellemzi. A kormány egyik politika irányba sem kíván elmozdulni. Meglátásom szerint nincs is igazi ellenzéke. Nagyon valószínű, hogy a Darányi-kormány ezt a helyzetet fogja konzerválni, ami nem a legrosszabb a magyarok számára. Másrészről viszont nem is a legjobb. Ahogyan én látom a régi társadalmi problémák továbbra is erősödni fognak Magyarországon.

Szeretnék néhány szót szólni a német kérdésről és a külpolitikai helyzetről. A német kérdés természetesen beárnyékolja az egész magyar külpolitikát. Az itt ülő hallgatóságot valószínűleg a jelenlegi magyar külpolitika érdekli a leginkább. És mindenki azt kérdezi: Magyarország közeledni fog az utódállamokhoz, vagy sem? Természetesen a németektől való félelem erre alapot adhat, főként a magyar közvélemény azon részénél, akik érzékenyek erre. Mindez az olaszokkal fenntartott kapcsolatokat is befolyásolhatja. Olaszország erőteljesen sugallta Magyarországnak, hogy közeledjen az utódállamokhoz. Nem szabad elfelednünk, hogy bizonyos szempontból Olaszország is utódállam, és ugyan Németország szövetségese, de ez a szövetség ingatag és a két államnak gyökeresen eltérő érdekei vannak a közép- és délkelet-európai térségben. A német, vagy olasz érdekek felülkerekedése a térségben nem változtat az érdekellentét alapjain. Én úgy vélem, hogy Olaszország az utóbbi időben megváltoztatta álláspontját, főként mióta Németország megerősödött. Láthatóan már nem tudja a térség mérvadó nagyhatalmának a szerepét betölteni és befolyásolni az itteni országokat. Arra is rájöttek, hogyha ez a helyzet folytatódik, akkor Németország egymás után szerzi meg a térség országait, ezért az olaszok, a franciákhoz hasonlóan megpróbálják összefogásra kényszeríteni a térség államait. Másrészről viszont Németország növekvő ereje jó érveként szolgál azoknak a politikai erőknél, amelyek nem kívánnak az utódállamokkal szövetségre lépni, mert úgy látják, hogy német segítséggel nélkülük is boldogulhatnak. Mindenesetre úgy gondolom, hogy az utóbbi néhány hónapban elindult, ilyen irányú megbeszélések mögött másféle motiváció húzódik. *És ez nem más, mint annak a felismerése magyar részről, hogy az utóbbi években a térség országai közül ők a gyengébbek. A háború után azt várták és remélték, hogy a területi revízió viszonylag gyorsan be fog következni, ezért alig törődtek az utódállamokhoz került magyar kisebbségekkel. Úgy gondolták, hogy kibírják az a néhány évet, amíg visszakerülnek az anyaországhoz, ezért nem tettek értük semmi különöset. De mára kiderült, hogy a revízió*

nem fog egyhamar bekövetkezni, ez alatt viszont a magyar kisebbségek nagyon meggyengültek, különösen Csehszlovákiában és mostanában Romániában is, köszönhetően az ottani kisebbség ellenes törvénykezésnek. A magyarok mindebből azt a következtetést vonták le, hogy az egyetlen járható út számukra az, hogyha félreteszik a revíziós politikát, és mindent elkövetnek a magyar nemzeti kisebbségek túlélésének biztosításáért, mindaddig, amíg kedvezőbb helyzet alakul ki. Valójában ez áll a magyarok és a szomszéd államok között zajló tárgyalások mögött. Amennyire én tudom a magyarok ebben a tekintetben kevés eredményt értek el. Két tárgyalási téma volt: a nemzeti kisebbségek ügye és a fegyverkezési egyenjogúság. Ez utóbbi szerintem lényegtelen kérdés, mert mindenki tudja, beleértve a kisantant vezetőit is, hogy Magyarország már régóta felfegyverezte magát arra a szintre, amit pénzügyi lehetőségei megengedtek. A magyarok álláspontja az, hogy mindez nem tárgyalások kérdése, a szomszédos országoknak el kell ismerniük a magyarság fegyverkezési egyenjogúságát. A kisantant államok vezetői ere azt mondják: Amennyiben ezt megtesszük, akkor azt egy megemlékezési egyezmény aláírásával kell viszonzni. És természetesen Magyarország ezt nem fogadhatja el, nem mondhat le a revíziós politika hirdetésének jogáról. Így a tárgyalások előbb, vagy utóbb, de zátonyra futnak. Nem állítom, hogy teljesen megszakadnak, csak szüneteltetik azokat, konkrét eredmények nélkül. A románokkal különösen nincs esély bármiféle megegyezésre. Végső soron a román álláspont most az, hogy „várjuk meg a választások eredményét, és majd meglátjuk, hogyan folytatjuk tovább.”¹⁸⁸ Személy szerint úgy vélem, hogy ezek a fejlemények nem túl biztatóak azok számára, akik egy németellenes közép-európai blokk tervét támogatják. Úgy gondolom, hogy a kisantant államok ragaszkodnak ahhoz, hogy Magyarország mondjon le minden revíziós igényéről. Ahogyan már említettem, ezt a magyarok nem tehetik meg. A magyarországi revizionizmus a fiatalabb generációk körében bizonyos változásokon ment keresztül. Őket többé már nem érdeklik a nem magyar kisebbségek. Nem nagyon érdekli őket a Vajdaság, vagy Erdély egésze. De az idősebb generációknál sokkal jobban érdeklődnek a trianoni határok mentén élő, elcsatolt magyarság iránt, és azt hiszem, hogy emiatt egyetlen magyar kormány sem mondhat le ezeknek a területeknek a visszaszerzéséről. Ezért is gondolom, hogy a fentebb említett megbeszéléseknek nem lesz túl sok eredménye. Itt ugyanúgy nem lesz változás, mint a

¹⁸⁸ Az 1937. december 30-án megtartott romániai választások győztese a Nemzeti Liberális Párt és a második helyezett Nemzeti Parasztpárt sem tudott kormányt alakítani, pedig a parasztpártiak választási szövetségre léptek a vasgárdistákkal, akik Mindent a hazáért néven a harmadik helyet szerezték meg, mintegy félmillió szavazattal. IV. Károly román király a negyedik helyen befutott Nemzeti Keresztény Pártot (Goga-párt) bízta meg kormányalakítással, ami a következő év elején bevezetett királyi diktatúra első lépése volt. A két világháború közötti román választásokról bővebben: *Ioan Scurtu: Választások Nagy-Romániában (1919–1937). = Magyar Kisebbség, 2. évf. 3–4. szám. 1996. epa.oszk.hu/02100/02169/00003/m960104.html. Letöltés: 2021. 08. 03.*

magyar belpolitikában. Az egyetlen dolog, ami a jövőre nézve drasztikus változást jelenthet; az Anschluss megvalósulása és/vagy Csehszlovákia nyugati részének német bekebelezése. Ez Magyarországon vélhetően hatalomba emelne egy németbarát politikai erőt, kialakulna valamilyen németbarát, náci rezsim és ez isten tudja, hogy milyen változásokat okozna a külpolitikában.

A VITA ÖSSZEFOGLALÓJA

A levezető elnök, Mr. A. G. Lias elmondta, hogy ezen a nyáron néhány napot Magyarországon töltött és megdöbbenette a belpolitikai helyzet megváltozása. Ebben a döntő tényező a náci Németország. Ami az előadó által említett német etnikai térképeket illeti, megemlítette, hogy amikor néhány éve Danzigban járt, ahol meglátogatta a német egyetemet, az egyetem melletti kollégium lépcsőházának falán fényképeket látott a Németországon kívüli, németek által lakott magyar, román, orosz és cseh városokról. A diákok elmondták neki, hogy remélhetőleg a lehető leggyorsabban vissza tudják majd szerezni ezeket a városokat. Németországnak ez a hozzáállása a határain kívül élő német kisebbségekhez nyilvánvalóan erős hatással van a magyar közvéleményre. Az előadó azt is említette, hogy Magyarországon egyre nagyobb támogatottsága van a kisantant államok irányába történő megegyezésnek, különösen Csehszlovákia tekintetében. Ez nagy változás a két évvel ezelőtti helyzethez képest, amikor rossza volt a viszony a szomszédokkal. A magyarok azóta belátták, hogy Csehszlovákiában minden más utódállamnál tisztességesebben bánnak a magyar kisebbséggel. A Nemezetek Szövetségének most zajló genfi ülészakán tárgyalások kezdődtek a magyar delegáció és a kisantant államok küldöttségei között és a politikusok minden oldalon optimisták abban a tekintetben, hogy bár nem azonnal, de egy éven belül megegyezésre juthatnak. Az előadó említette, hogy a kisantant államok ragaszkodni fognak ahhoz, hogy Magyarország hivatalosan is adja fel revizionista politikáját. A levezető elnök végig követte a genfi tárgyalásokat és nem ez volt a benyomása. Úgy gondolja, hogy az utódállamok képviselői nem ragaszkodnak ahhoz, hogy Magyarország ezt hivatalosan is bejelentse, inkább elhalasztanák ezt egy olyan időpontra, amikor a magyarok készek lesznek ezt megtenni. Arra kéri az előadót, hogy mondjon valamit a magyar parasztság anyagi helyzetéről.

Sir William Goode¹⁸⁹ kijelentette, hogy nagy örömmel hallgatta az előadást, amely gondolatgazdag volt és megbízható megállapításokat tartalmazott. Nem

¹⁸⁹ Sir William Goode (1875–1944) újságíró, pénzügyi szakértő. Az első világháború után a Népszövetség ausztriai jóvátételi bizottságának brit tagja, a későbbiekben húsz évig a magyar kormány nem hivatalos londoni pénzügyi tanácsadója. A korszakban több számos Magyarországról szóló cikke, tanulmánya jelent meg és a BBC-ben is volt ilyen témájú adása. Ld. The Radio Times, 23, September, 1927. <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/be343ecbc5c9438a99fd3e1807870137?page=26> letöltés: 2021. 08. 02.

tud reagálni mindenre, ami elhangzott, de mialatt a következtetéseket hallgatta, arra gondolt, hogy milyen jó lenne hallani egy ilyen mesteri előadást egy magyar előadótól, aki Nagy-Britannia kapcsolatait elemezné a skótokkal és az írekkel. Számos olyan kérdésre lehetne rávilágítani egy külföldi szemszögéből, melyek egy brit számára közömbösek, hiszen már régóta az adott körülmények között élnek. Az előadó leírása a svábokról, a zsidókról, a német felmenőkkel rendelkező magyarokról elég pontos volt, ugyanakkor kérdéses, hogy egy átlag magyar a mindennapi életében érzékeli-e ezeket a belső, etnikai (faji) problémákat. Amikor az előadó a zsidókról beszél, az izraelitákra, vagy az átkeresztelkedett, aszsimilálódott zsidóságra gondol? Ez utóbbi csoport a magyarországi zsidóság meghatározó része.

Másodsor, az előadó ismeri Herr Bohle¹⁹⁰ nyilatkozatát, melyben kifejti, hogy teljesen elégedett a magyarországi német kisebbséggel kapcsolatos magyar bánásmóddal. Harmadsor, a titkos szavazással kapcsolatban az előadó többször is sürgette a magyar kormányt annak bevezetésére, bár véleménye szerint a szomszéd országokban létező titkos szavazás semmit sem ér. De a brit közvélemény meggyőzése érdekében és azok számára, akiknek fontos ez az ügy, mégis jó lenne bevezetni. Az előadó elemezte az utódállamok választási rendszereit, és úgy látja, hogy a titkos szavazás ezekben az országokban nem bír olyan jelentőséggel, mint Nagy-Britanniában. A titkos szavazás általánossá tételének elutasítása nem feltétlenül jelenti azt, hogy azok, akik ezt nem akarják, teljesen liberális ellenségek.

A levezető elnök érdeklődve hallgatta az előadó szavait a vagyonos és vagyontalan rétegekről és a magyarországi fizikai munkásokról. Örömmel venné, hogyha ezt az előadó röviden megismételné a brit befektetők tanácskozásán is. Mr. Lias mindig megpróbálta meggyőzni a brit befektetőket arról, hogy a magyar lakosság helyzete olyan rossz, hogy nem várható el az országtól a nagymértékű hiteltörlesztés. Tudna az előadó erről mondani valamit? 1938 elején, azon túl, hogy a magyar kormány vissza fogja fizetni a külföldi adósság egy részét, az állami alkalmazottak fizetésének emelésére is sor kerül, ami maga után vonja az általános béremeléseket. Az már bizonytalan, hogy mi fog történni az árakkal és a pengővel. Úgy gondolja, hogy ez utóbbit a Magyar Nemzeti Bank jól és megbízhatóan kézben tartja, de a béremeléseket sokan kritizálják. Eddig ilyesmire nem kerülhetett sor és vannak, akik úgy gondolják, hogy ez a lépés felborítja az államháztartás egyensúlyát. Remélhetőleg ez nem következik be.

¹⁹⁰ Ernst Wilhelm Bohle (1903–1960) üzletember, náci politikus. 1933 és 1945 között az NSDAP külföldi kapcsolatokkal foglalkozó szervezetének vezetője, 1937 és 1945 között a német külügyminisztérium államtitkára.

A külpolitikai helyzet tekintetében a magyarok pengeélen táncolnak. Hasonlóan Mr. Eden-hez,¹⁹¹ különlegesen nehéz helyzetben vannak, és a magyarok, csakúgy, mint szomszédjaik, megpróbálják kihozni ebből a legtöbbet, ezért sem kellene őket nyomás alá helyezni.

Egy hozzászóló megemlítette, hogy meglepte őt a magyarországi nácibarát hangulatról elmondottak. Nem sokat tud Magyarországról, csak rövid ideig tartózkodott ott, ezért nincsenek olyan ismeretei a magyarokról, mint az előadónak, de ezt az atmoszférát mégsem tapasztalta. Ez év szeptemberében látott nagy horogkeresztes zászlókat a nagyobb budapesti hotelek homlokzatán, de azt mondták neki, hogy ez azért van, mert német veterán katonák a vendégek. Lehet, hogy az előadó alábecsüli Magyarország náciellenességét. Ugyancsak alábecsüli a szociáldemokraták városi befolyását. Figyelemre méltó, hogy a politikailag szervezett ipari munkásság nagy része náciellenes, mint ahogyan a Dr. Eckhardt vezette kisgazdapárt támogatói is azok. És még ott van a zsidóság is, amely nyilvánvalóan náciellenes. Bár a kormányban, amely kétség kívül a nagybirtokosok kormánya van némi rokonszenv a náci rendszer iránt, az országban többen vannak ez ellen.

A hozzászóló egyetértett azzal, hogy a revízió kérdése átmenetileg háttérbe szorult, részben a félmillió (sic) erdélyi magyarság helyzetének javítása miatt, de ahogyan az előadó is hangsúlyozta Magyarország nem mondott le arról, hogy a jövőben az európai hatalmak felülvizsgálják a határokat, különösen a csehszlovák–magyar és a román–magyar határt. Csehszlovákia esetében másfél milliónál is több magyar él a Duna másik oldalán. Románia tekintetében a határ, ami a térképen olyan markánsan kirajzolódik, a valóságban csak néhány határkö egy mezőn, mely jelzi, hogy melyik rész Magyarország és melyik Románia. Ezek a dolgok nem tartanak örökké és a jövőben meg fognak változni.

Pillanatnyilag valószínűleg a leginkább hasznos dolog Magyarország számára az, hogyha nem a határkérdésre koncentrálnak, hanem létrehozzák a lehető legjobb gazdasági együttműködést Csehszlovákiával és Romániával, mert közvetlenül a békekötés előtt szörnyű kereskedelmi állapotok voltak a térségben és az egységes gazdasági tér hiányát Magyarország nagyon is megszenvedte. Az előadó szerint nem ez lehetne jelenleg a járható út?

Mr. J. A. Keyser szerint a legitimizmussal kapcsolatban a magyarok számára Szent István koronája vélhetően többet ér, mint az, aki viseli. Az előadó meg tudná mondani, hogy a magyar társadalom hány százaléka Habsburg párti? Úgy véli, hogy a magyarok kivétel nélkül monarchista érzelműek, de nem feltétlenül Habsburg pártiak. Ebben az összefüggésben az előadó utalt Mr. Eckhardt három

¹⁹¹ Sir Robert Anthony Eden (1897–1977) brit konzervatív politikus. 1936–38., 1940–46. és 1951–55. között külügyminiszter, 1955–57 között miniszterelnök. William Goode megjegyzése arra vonatkozott, hogy Eden ellenezte Chamberlain miniszterelnök megbékéltetési (*appeasement*) és németbarát politikáját és ezért 1938-ban lemondott a külügyminiszteri tisztségről.

nappal ezelőtti, legitimizmussal foglalkozó beszédére és említette, hogy a beszéd azt a célt szolgálta, hogy összeterelje a szabad királyválasztókat és az igazi legitimistákat, mert ellenkező esetben a széthúzás a szélsőségeseknek kedvez.

Mr. M. Zvengintzov úgy vélekedett, hogy a gazdasági megbeszélések Magyarország és a kisantant államai között (az ún. Hodza-terv)¹⁹² különösen fontosak és nemcsak gazdasági, de politikai szempontból is. Ezért amikor néhány hónapja Magyarországon járt, megpróbált utánajárni a szóban forgó tárgyalásoknak. Úgy tapasztalta, hogy az új kereskedelmi egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között gyakorlatilag elkészült és csak ratifikálásra vár, ugyanakkor a szélesebb körű tárgyalások nem haladnak és elképzelhető, hogy Románia megakadályozza az egész folyamatot. Magyarországi kapcsolatai kivétel nélkül az egyezmény szükségességét hangsúlyozzák, de kiemelik, hogy a magyar kormány is tart annak zátonyra futtatásától. Az előadó által is említett két náci érzelmű kormánytag ellenzi a tárgyalásokat, mint ahogyan a kormányzó is, aki számára három dolog különlegesen gyűlöletes: a bolsevikok, a csehek és a Habsburgok. A németek természetesen mindent megtesznek, hogy meggátolják Közép-Európa konszolidációját, mely megnehezítené számukra a térség felé irányuló ellenőrizhetetlen expanziót, ezért a kormányzó már említett gyűlölet főbiáira játszanak. Ebben segíti őket a kormány két náci szimpatizáns minisztere. A német politikai befolyás Romániában is nagyon erős. A magyarok nagyon világosan tudtára adták a hozzászólóknak, hogy a Duna menti gazdasági együttműködés jövője a magyar kormány lépéseitől és a román választásoktól függ. Jelenleg a román választások kimenetele bizonytalan, de sejthető, hogy a Tatarescu-Vaida Voevod¹⁹³ kettős lesz a befutó, ami egyértelmű német orientációt jelent. Ennek tükrében a gazdasági együttműködés esélyei nem túl jók.

Tud mondani az előadó valamit a hadsereg szerepéről Magyarországon? Ő maga két ellentmondásos információt kapott erről; egyrésztől, hogy a honvédelmi miniszter¹⁹⁴ nagyon népszerű a hadseregben, igazi hazafi, nem náci és nem szélsőséges, hanem igazi karizmatikus vezető. Más források szerint inkább poli-

¹⁹² Milan Hodža csehszlovák külügyminiszter (1935–36), majd miniszterelnök (1935–38) 1936 februárjában előterjesztett koncepciója a dunai államok (Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária) fokozatos vámunióját, közös agrárpolitikát, a hitelfelvételek megkönnyítését és a közlekedés, valamint a postaforgalom összehangolását tűzte ki célul. A britek számára rokonszenves elképzelés a térségbeli német hegemonia és az említett országok közötti ellentétek miatt nem valósult meg.

¹⁹³ Tatarescu-Vaida Voevod kettős: A hozzászóló itt a román Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt vezetőinek nevére utalva, az 1937. decemberi román választás eredményét jósolta meg. A két párt valóban jól szerepelt a választásokon, de az uralkodó mégsem e pártok vezetőit bízta meg kormányalakítással. Ld. még a 188. jegyzetet.

¹⁹⁴ Röder Vimos (1881–1969) katonatiszt, vezérezreides, a Darányi-kormány honvédelmi minisztere (1936–38). Lemondása után Bethlen István nyugatbarát köréhez tartozott és ellenezte az ország háborúba lépését.

tikus, népszerűtlen a hadseregben, sikertelenül próbálja a haderőket irányítani, és ezért a hadsereg egyre inkább a náci felé tolódik el.

Nem lehetséges, hogy Mr. Eckhardt legitimizmusa azért van, mert a pártjában egyre terjed a náci propaganda? Ahogyan az előadó is említette, ez a propaganda a szegényparasztság körében különösen erős, mert nem Németország hegemoniáját hangsúlyozza, hanem az osztály nélküli nemzetiszocialista társadalmat, kiemelve, hogy Magyarországot a vagyonosok kormányozzák, ellenben Németország a vagyontalanosok nemzete a vagyonosokkal szemben.

Mr. W. J. Hasler elmondta, hogy elhangzott az, miszerint Közép- és Kelet-Európa gazdasági problémáira megoldás lehet, az ott előállított mezőgazdasági termékek árának növelése, mely függetlenítheti őket Olaszországtól és Németországtól. Ez Magyarország esetében működne? Az előadó említette, hogy Olaszország visszavont bizonyos korábbi, Magyarországnak adott kereskedelmi kedvezményeket és jelezte, hogy a jövőben ilyenekre nem lehet számítani. Milyen hatásai lesznek ennek Magyarországon, és milyen következményeket von le ebből az előadó?

Mr. A. V. Burbury arra kíváncsi, hogy a háború előtt a magyarok milyen termékekkel kereskedtek a mostani utódállamok vezető nemzeteivel? Továbbá, van elégséges anyagi forrása Magyarországnak ahhoz, hogy árucikkeket szerezzen be a szóban forgó országokból? Harmadszor, rendelkezik-e Magyarország megfelelő nehéziparral haderejének fejlesztéséhez? Negyedszer, Ausztria és Magyarország között jelenleg milyen a viszony? A háború után ez nem volt túlságosan baráti.

Mr. Macartney egyetért Mr. Lias-al abban, hogy a kisantant államok vezetői nem ragaszkodnak olyan görcsösen ahhoz, hogy Magyarország hivatalosan mondjon le revíziós céljairól, ugyanakkor a tárgyalások előtt ez volt a vélekedés. Másodsor, véleménye szerint Mr. Lias túlságosan is optimista Csehszlovákia tekintetében. Jelenleg Magyarország még Jugoszláviával is jobb viszonyban van, nem veszik elő az ottani magyar nemzeti kisebbség ügyét. Amennyiben a vezető elnök átnézi a magyar sajtót, láthatja, hogy túlságosan is optimista Csehszlovákia kapcsán. Magyarország természetesen sohasem ismerte el, hogy Prága jobban bánik a magyar kisebbségekkel, mint más országok, noha néhány kivételtől eltekintve a csehszlovák kormány az összes nemzeti kisebbségével jobban törődik, mint bárhol máshol a térségben.

Az előadó hangsúlyozta, hogy a magyarországi náciellenes erők egyik legfontosabb eleme az egyház, amely nagy befolyással bír. Továbbá úgy gondolja, hogy a szociáldemokrata pártnak kevés befolyása van és ez hosszabb távon is így lesz. A párt valójában csak a városokban létezik. Eckhardt kisgazdapártja náciellenes, de ahogyan több hozzászóló is említette nem minden paraszt náciellenes. Egészében véve a lakosság nagyobbik része náciellenes, mint ahogyan a kormány is.

Teljesen helytálló, hogy Szent István koronája sokkal fontosabb, mint az, aki viseli és miután a korona jelenleg Magyarország birtokában van, nincs különösebb szükség arra, hogy bárki is viselje. Az ország lakossága nagyjából fele-fele arányban legitimista és anti-legitimista. De jelenleg ez utóbbi csoport birtokolja a kulcspozíciókat, beleértve a kormányzót és számos magas pozíciójú politikust, akik Gömbös idején emelkedtek fel. A legtöbb magyar tudja, hogy a királykérdés napirendre tűzése polgárháborús helyzetet eredményezne, és ezt senki sem akarja.

A hadsereggel és a honvédelmi miniszterrel kapcsolatban az előadó úgy gondolja, hogy inkább az utóbbit lehet náci szimpatizánsnak nevezni. A hadseregen belüli náci befolyás bonyolult kérdés és ha valaha is politizálni fog a hadsereg, úgy az vélhetően nácibarát irányultságú lesz. Ugyanakkor Gömbös miniszterelnökségéig a hadsereg sohasem keveredett a politikába és még jelenleg is csak részben van kapcsolatuk politikai körökkel.

Teljesen igaz, hogy a parasztság körében terjedő náci propaganda a német osztály nélküli államra alapoz, és nagyon valószínű, hogy ez volt az oka Dr. Eckhardt legitimista beszédének. Aligha az volt a beszéd célja, hogy egybeforassza a szabad királyválasztókat és a legitimistákat, mert ott nincs mit egybeforasztani. A szociáldemokratákat leszámítva mindenki vagy szabad királyválasztó, vagy legitimista és ez a két tábor elég messze van egymástól.

A római jegyzőkönyveket utólag módosították és Olaszország kevesebb búzát vásárol Magyarországtól. A magyar búza árának emelése nyilvánvalóan javítana az ország gazdasági helyzetén, de az előadó szerint mindez nem befolyásolná a német függőséget. Németország és Olaszország marad a magyar búza két legfontosabb felvevő piaca, és ha az olaszok kevesebbet vásárolnak, a fennmaradó mennyiség a németeknek megy.

Azzal kapcsolatban, hogy a háború előtt milyen volt a kereskedelmi forgalom Magyarország és a leendő kisantant államok között: Szlovákia és Magyarország között elenyésző volt a forgalom, mert mindkét régió ugyanazt termelte. A magyarok a Román Királyságból fát és olajat importáltak, ez utóbbit jelenleg is vásárolják. De Romániába nem volt kifizetődő magyar agrártermékeket szállítani, mert a románok ezeket sokkal olcsóbban állították elő. Csehország fontos volt a magyar gazdaság szempontjából, mert a magyarok ellátták a cseheket agrártermékekkel, cserébe iparcikkéért. Azóta mindkét nép sokat szenvedett a csehszlovák kereskedelmi korlátozások miatt, melyeket Prága azért vezetett be, hogy az agrárpártot hatalomban tartsák. Amennyiben a jelenlegi protekcionista vámpolitika megszűnik, a szlovák búza ára lecsökken, ami Mr. Hodža pártjának a bukásához vezet, és ez kevésbé valószínűsíthető opció a jelenlegi csehszlovák belpolitikában. Mindezt a magyar ipar is megsínylené. Sokkal könnyebb a védővám politikát fenntartani, mint lebontani.

Az előadó úgy gondolja, hogy a gazdasági és politikai párbeszéd Magyarország és a kisantant államok között két különböző dolog. Egy kisebb horderejű

gazdasági megegyezés létrejött Magyarország, Csehszlovákia és Románia között, de lehet, hogy a németek ezt is megpróbálják elszabotálni.

Az előadó ismert Herr Bohlen nyilatkozatát és más, a német sajtóban megjelent nyilatkozatokat is, és ezek alapján világos, hogy a német kisebbségek ügyét Berlinben jelenleg nem helyezik előtérbe, de a későbbiekben majd újra előveszik. Az előadó az asszimilálódott, keresztény hitet felvett zsidóságot a magyar zsidóság részeként tekinti. Létszámuk a zsidóságon belül alacsony. Még a háború előtti Magyarországon is csak egyetlen évben érte el a létszámuk a 8 ezer főt, általában évente egy-két ezer fő vált kereszténnyé. Kétséges, hogy jelenlegi létszámuk több lenne, mint 20 ezer fő és közülük száz körüli azok száma, akik teljesen feladták zsidóságukat.

A titkos szavazás tekintetében kétségtelen, hogy ez Csehszlovákiában működik. Az előadó nem ért egyet azzal, hogy ennek ellenzése nem feltétlenül liberális ellenesség. Hogyha a titkos szavazás rendszere nem jár hátrányokkal, akkor miért ne vezessük be? A magyar kormány úgy véli, hogy ennek bevezetése változásokat hozhat. Egy magyar egyetemi tanár azt közölte az előadóval, hogyha az ő választókerületében titkos szavazás lenne, a titkosan szavazók fele a kommunistákra, másik fele a nációkra voksolna.

A parasztsággal kapcsolatban az előadó megjegyzi, hogy nagyon sok magyar parasztnak egyáltalán nincs földje, vagy csak annyira kevés, hogy a gyakorlatban ők is a nagybirtokoktól függnek. Magyarországon a háború után csak egy korlátozott mértékű földreform történt, sokkal kisebb, mint a szomszédos államokban, kivéve Ausztriát, ahol semmiféle földreform nem volt. A magyaroknak ebben lehet, hogy igazuk volt és egy széleskörű földreform gazdasági szempontból teljesen értelmetlen lett volna, de tény, hogy a magyar parasztság földet akart és a komolyabb földreform elmaradása miatt jó részük összehasonlította saját helyzetét a Csehszlovákiában és Romániában élő sorstársaikkal. A gabonaárak emelkedése jó irány és emiatt a birtokos parasztság jobban él, mint azelőtt, másfelől mindez semmit sem segít a nincstelen, vagy törpebirtokos parasztságon. Magyarországon a fizetések kétszeresére, vagy háromszorosára nőttek a gazdasági válság éveikhez képest. *Az előadó egy magyar barátjától hallotta, hogy a magyar lakosság fele még mindig nem jut megfelelő élelemhez és ennek a résznek a fele nincstelen, vagy törpebirtokos paraszt.*

A hallgatóság egy tagja elmondta, hogy több mint 30 éve nagy érdeklődéssel foglalkozik az európai politikával. Úgy gondolja, hogy Sztálin nagyon sikeresen kihasználta a titkos szavazás rendszerét. Náluk csak egy jelölt volt, és akik titkosan nem szavaztak, azoknak nyíltan kellett kiállniuk mellette.

A hozzászóló úgy gondolja, hogy a Berlin–Róma-tengely a jövőre nézve nagy hatással lesz a közép-európai államokra (beleértve Magyarországot is). A felszólalónak a Nagy Háború előtt számos német katonatiszt barátja volt, akikre különösebben nem hatott a háborús propaganda, annál inkább annak a terve, hogy a németek kikötőhöz jussanak a mediterrán térségben. A hozzászóló az

abesszíni háború idején Egyiptomban tartózkodott, ahol rengeteg fiatal, sorköteles korosztályú olasz tartózkodott. Jelenlétük nyilvánvalóan befolyásolta az angol–egyiptomi egyezmény megszületését. Többek között olyan híreszteléseket is hallott, hogy Mussolini a németek megnyerése céljából és tudván, hogy a brit flotta túl nagy falat számára, a német támogatásért cserébe az Adria-tenger olasz részén kikötőt ajánlott fel Berlinnek. Az kérdés, hogy ez a német hadiflottának alkalmas kikötő lett volna, vagy csak egy egyszerű kikötő, szárazföldi összekötéssel Németország felé. Németország déltengeri kijárata nyilvánvalóan egy másik ország területének megszerzésével járna, így jó lenne tudni, hogy ennek a hírnek mennyi a valóságalapja. Mint ahogyan minden Közép-Európával és Magyarországgal kapcsolatos spekuláció is csak a jövő zenéje.

Mr. Stephens arra volt kíváncsi, hogy a magyarországi náci propagandának milyen forrásai vannak. Úgy tűnik, hogy ez a propaganda különféle rétegeket érint, nemcsak a svábokat, de a szélsőjobboldali csoportokat, a földbirtokosokat, a parasztságot és a hadsereget is. Egy központból ered ez a propaganda, vagy több forrásból?

Mr. Macartney válaszában elmondta, hogy a magyarországi német kisebbség felé csak jelentéktelen náci propaganda irányul. A magyarországi német kisebbség egyik vezetője közölte az előadóval, hogy amikor legutóbb Berlinben járt, képtelen volt propaganda kiadványokat szerezni. Otthon a magyarok ilyen anyagokhoz az egész országban hozzájuthatnak. A parasztokat táborokba viszik, ahol németországi idénymunkára szervezik őket, propagandisták beszélgetnek velük. A nürnbergi náci pártnapon óriási tömeg volt és botrány tört ki, mert a helyi gázművek igazgatója három, vagy négy alkalmazottat elengedett az eseményre; erről tudomást szereztek az ottani szociáldemokraták, és üzemzavart okoztak. A német parlament több képviselője is jelen volt a náci tömeggyűlésen. Az erről szóló német nyelvű röplapokat Magyarországon kívül máshol is terjesztették, és még lengyelre is lefordították.

Ross parancsnok azt kérdezte, hogy amikor az előadó a Magyarország nyugati részén lévő kis német enklávéval jelentéktelen ügyként tekintete, ezzel arra akart utalni, hogy a szomszédos Ausztria már jelenleg is a Német Birodalom tartományának számít?

Mr. Macartney válaszában hangsúlyozta, hogy amennyiben Németország megszerzi Ausztriát, akkor ez lesz a helyzet. A Németország és Magyarország leendő határainál élő magyarországi német kisebbség létszáma elenyésző. A magyarországi német kisebbség legnagyobb része az ország déli területein él, és kisebb arányban Közép- és Északkelet-Magyarországon. De emiatt értelmetlen lenne a határok módosítása. Németország számára sokkal előnyösebb lenne, hogyha az egész országot zsebre vághatná.

C. A. MACARTNEY: A MAGYARORSZÁGI ÁLLAPOTOK¹⁹⁵

Sir Harry Haig¹⁹⁶ bemutatja Mr. Macartney-t.

Mr. Macartney elmondja, hogy majdnem hatéves kihagyás¹⁹⁷ után, egy hónappal ezelőtt járt Magyarországon. Rengeteg különféle információt gyűjtött, melyeket lehetetlen egy előadásban kifejteni. Ezért négy fontosabb témával kíván foglalkozni:

1. Magyarország szovjet megszállása
2. Az ország gazdasági helyzete
3. A jelenlegi politikai helyzet
4. Hosszú távú politikai perspektívák

1. A SZOVJET MEGSZÁLLÁS

Ez az első kérdés, mert bárkivel is beszélt Magyarországon, számukra is ez volt az első. Ugyanakkor ez a téma kicsit eltér a következő háromtól, de alapvetően befolyásolja az egész magyar helyzetet.

A szovjetek 1944 őszén érték el az országot, mégpedig harcolva, mintegy kétmillió haderővel. Hogy ez a létszám több volt, vagy kevesebb, senki nem tudja megmondani, hivatalos adatokat erről nem közöltek. A front elvonulás után a magyar hatóságok egymillióra becsülték az ottmaradt megszálló haderőt, de az előadó szerint ez túl magas szám. Úgy véli, hogy a szovjet csapatok jelenleg nincsenek többen félmilliónál és tervezik kivonásukat. *Kétségtelen, hogy jelenlétük óriási terhet jelent a gazdaságilag már egyébként is kimerült országnak és a helyzetet az sem könnyíti meg, hogy vélhetően az Ausztriában állomásozó szovjet csapatokat is magyarországi forrásokból látják el. Az általuk végrehajtott rekvirálások gyakran pazarló és szervezetlen módon történnek, az összegyűjtött élelmiszert hagyják megrohadni, mert nincs szállító kapacitás, vagy éppen azok az egységek, akiknek szánták már régen tovább vonultak.*

¹⁹⁵ C. A. Macartney: Conditions in Hungary. Marc, 18, 1946. Royal Institute of International Affairs (RIIA), Chatham House, London. Library of RIIA, 8/1209. p. 10.

¹⁹⁶ Sir Harry Haig (1881–1956) brit politikus, államférfi, 1934 és 1939 között India brit kormányzója. 1940-től aktív tagja volt a *Royal Institute of International Affairs* szervezetnek.

¹⁹⁷ Macartney 1940-es magyarországi látogatásáról van szó, amikor Teleki Pál miniszterelnökkel is találkozott. A háború és az 1941 végén beállt brit–magyar hadiállapot miatt következő látogatására csak 1946 elején került sor.

A szovjet megszállás alapvető politikai és lélektani hatást gyakorol a magyarokra. Az előadó ezzel nem azt akarja mondani, hogy a szovjetek rosszak és a magyarok jók, hiszen a magyarok már kezdték elfelejteni, hogy a háború idején korábban ők szállták meg a Szovjetunió egy részét. De bármi is történt a múltban, a magyaroknak van okuk a félelemre. Buda szovjet elfoglalása után nem sokkal a szovjetek 40–50 ezer személyt tartóztattak le az utcákon, és hadifogolyként internálták őket; a valóságban azért, mert már korábban hivatalosan közölték ezt a számot, mint a Buda ostrománál elfogott ellenséges katonák létszámát. Valójában alig ejtettek hadifoglyot és ezekkel az internált civilekkel kellett az Sztálinnak küldendő létszámot feltölteni. Sokukat szovjet kényszermunkára küldték és ők nem tértek vissza, egy részüket Ausztriába vezényelték harcolni, és voltak olyanok is, akiket egyszerűen elengedtek.

Ezen kívül ott vannak a folyamatos fosztogatások, különösen az órák tekintetében; a szovjetek órák iránti rajongásáról már viccek is születtek Magyarországon. Aztán ott vannak a nők érintő atrocitások. Az ezekkel kapcsolatos történetek nyilvánvalóan túlzóak, de azt sem szabad hinnünk, hogy nem történtek ilyenek. A szövetséges katonai misszióknak igen kevés bizalmas magyar barátja van, és a nők nem vallják be az őket ért inzultusokat. Az előadó úgy gondolja, hogy ebből a szempontból a legelsőként érkezett csapatok voltak a legrosszabbak, de ez megváltozott, amikor az idősebb katonákat frissen toborzott fiatalok váltották fel; jelenleg nincs túl sok szovjet katona a magyar fővárosban. Szerencsétlen dolog, hogy ilyen esetek még most is előfordulnak; egy nappal azelőtt, hogy az előadó elhagyta a magyar fővárost, megtalálták négy lány holttestét egy kiürített szovjet katonai szálláshely melletti szemétdomb alatt. Az éjszakai Budapesten senki sem mer egyedül az utcára merészkedni; egy vacsorameghívás egész éjszakára szól, hacsak autót nem rendelnek a visszaútra.

Az előadó biztos abban, hogy mélyen gyökerező félelem és gyűlölet van a szovjetek iránt, még a szegényebb rétegek körében is. Időnként ugyan előfordult, hogy a műveltebb magyarok némi orosz és szerb nyelvismerettel barátságosabb viszonyba kerültek szovjet tisztekkel. *A parasztok és a munkások szenvedtek a legtöbbet a szovjet rekvirálások miatt, és az előadó nem hiszi, hogy ekkor szerzett keserű tapasztalatokat bármi is enyhítheti.*

2. AZ ORSZÁG GAZDASÁGI HELYZETE

Mr. Macartney úgy látja, hogy a „helyzet” kifejezés némileg félreérthető, mert az a stabilitás valamiféle szintjét jelenti, viszont talán Lengyelországot leszámítva nincs még egy olyan ország Európában, ahol akkora gazdasági káosz lenne, mint Magyarországon. 1944-ig a magyarok alig érzékelték a háborút, utána vi-

szont egy éven belül nagy gyorsasággal számos esemény követe egymást. Először is a németek elhagyták az országot és vittek magukkal minden mozdíthatót. Aztán 1944 szeptemberétől 1945 májusáig, több mint fél évig az egész országban harcok dúltak, ami óriási anyagi pusztulással járt, különösen Budapesten és a budai részen, ahol a németek utolsó védelmi vonala húzódott. Aztán teljesen összeomlott az ország kommunikációs rendszere, minden hidat felrobbantottak és a teljes vasúti vagon állományt Németországba vitték, ahol az most is az amerikai zónában van. Végül a szovjetek megszállták az országot, elrekviráltak és elraboltak minden élelmet és más ingóságokat is. És persze a fosztogatás és rablás a lakosság körében is kialakult.

Az élelmezési helyzet megdöbbentő. Vannak olyan részei az országnak, ahol egészen tűrhető a helyzet, például egy északkeleti régióban, melyet két folyó határol, és a hidat felrobbantották. Az ott lakók biztosak abban, hogy nem lehet annyira helyreállítani, hogy teherautók is közlekedhessenek rajta, így megmenekülnek a rekvirálásoktól.¹⁹⁸ Az ország más részei nem ilyen szerencsések és a városokban a legrosszabb a helyzet. A kenyérfejadag nagyon alacsony, néha van kukorica és bab, időnként krumpli és só, ezeket fejadag utalványokra adják. Az előadó három alkalommal ebédelt a budapesti egyetemi menzán, ahol kétszer csak leves volt, egyszer pedig tésztaféle.

Pénzügyi szempontból Magyarország szinte nem is létezik, az infláció óriási. Amikor az előadó ott járt, egy angol font egymillió pengőt ért, egy dollár pedig 750 ezret. Úgy tudja, hogy mostanra egy font már hatmillió pengőt ér. A pénz semmit sem ér, egy professzori fizetés havi 250 ezer pengő, amiből lehet egy újságot, vagy néhány bélyeget vásárolni, esetleg villamosjegyet, ezért mindenhol naturális árucserre zajlik. A nagy gyáraknál és minisztériumoknál közellátási hivatalok vannak, amelyek biztosítják az élelmet, mint az említett budapesti egyetemen is. A munka nem a fizetésért folyik, hanem a jobb ennivalóért, több kalóriáért az otthoni hozzátartozóknak. Nem mindenki bízza magát a közellátási hivatalokra, sokan vidékre mennek, hogy ruháikért élelmiszert szerezzenek. Az egykori jómódú családok szolgálkikkal és új bérlőikkel élnek együtt a régi házaikban. A szolgálóknak munkát biztosítanak, akik ezért vidéki rokonaiktól élelmiszert szereznek. Az előadó nem hallott arról, hogy valaki éhen halt volna, de el nem tudja képzelni, hogy hogyan lehet így élni, és mi lesz akkor, hogyha már nem lesz ruha, amit élelmiszerre cserélnek.

Bár ez várható volt, de a szovjeteknek fizetendő jóvátétel a másik nehéz teher és az előadó szerint, amennyiben Magyarország kap öt év haladékot a jóvátétel

¹⁹⁸ Itt nagy valószínűséggel a Bodrogközről van szó és a tokaji Tisza-, vagy a sárospataki Bodrog-hídról. Macartney ugyanis 1946. január végi magyarországi útja során Sárospatakot is felkereste. Erről: Organizations in Liberated Hungary. Ministry of Information-Related papers, The National Archive (TNA) FO 930/262.

fizetésére, akkor 1950-től, vagy 1951-től teljesíteni fogja azt. Jelenleg ezt nem tudják fizetni. A jóvátétel részeként a magyar gyárakból elszállított gépek, és felszerelések hiánya megtöri a termelési láncot, és nem segíti a termelés növelését. De ez a szovjeteknek sem jó, mert ők a Magyarországról érkező gépeket nehezen tudják beilleszteni saját termelési szerkezetükbe. A működő gyárak főként a jóvátételi megrendeléseken dolgoznak, ehhez alapanyagokat a szovjetektől kapnak. Amikor ezek a termékek elkészülnek, egy részük a Szovjetunióba megy, egy részük a feketepiacra, és a maradék részt többé-kevésbé igazságosan szétosztják a lakosság körében. Az árak az üzleteket el sem érik, és miközben a helyzet talán javulhat a nyári aratás után, a termelés folyamatosságának biztosítása továbbra is kérdéses.

3. A JELENLEGI POLITIKAI HELYZET

A politikai helyzet rövidtávú értékelése reménykedésre adhat okot. Az ország felszabadulása után koalíciós kormány jött létre, amelyben ott voltak a kommunisták képviselői, a szociáldemokraták, a nemzeti parasztpártiak (művelt értelmiségiek, akik a földnélküli parasztságot képviselik) a kisgazdapártiak és a polgári pártok politikusai. Ez a kormány, kisebb változtatásokkal (polgári politikusok és szakszervezeti vezetők kiválása) egészen az 1945-ös választásokig hivatalban volt. A választások után a koalíciós kormányzás folytatódott, a kisgazdák 50–60%-os arányban győztek, de helyesen döntöttek, mert nem volt elég önbizalmuk, hogy egyedül kormányozzanak.¹⁹⁹ A szociáldemokraták és a kommunisták 15–20%-os eredményt értek el.²⁰⁰ Történt némi átalakítás a minisztériumoknál, de a kormány úgy tűnik, hogy közmegegyezés alapján, konszenzusos program mentén halad, legalábbis ebben lehet bízni. *Valójában olyan feladataik vannak, melyeket bármely, más összetételű kormánynak is meg kellene tennie: általános egyetértés van abban, hogy újra kell indítani az ország közlekedési hálózatát, és több szénre és élelmiszerre van szükség. A legnagyobb intenzitással és energiával a kommunisták támogatják ezt a programot és a szociáldemokratákkal együtt ők voltak azok, akik 1945 nyarán rábeszélést a munkásságot, hogy vegyék fel a munkát.*

¹⁹⁹ Valójában a kisgazdák a rájuk váró súlyos kormányzati döntések felelősségét akarták megosztani a leendő koalíciós partnerekkel. Erről bővebben: *Barta Róbert: Brit követjelentések és a magyar belpolitika: 1945–1946.* In: Horváth János (szerk.): *Tiltott történelmünk 1945–1947.* Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 84.

²⁰⁰ Az 1945. novemberi választások pontos eredményeire: *Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 190–191.

4. A HOSSZÚ TÁVÚ POLITIKAI PERSPEKTÍVÁK

Ez már más képet mutat; folyamatos elégedetlenség, agitáció és tüntetések. Állandó utcai felvonulások vannak a fővárosban, ahol azt terjesztik, hogy a reakciós erőket le kell verni Magyarországon. Az igazat megvallva egyetlen politikai erő sem tesz mást, mint ami az 1944-es programjukban is benne volt, különleges politikai atmoszféra van, olyan mintha Magyarország 1919-ben lenne.

Ez nagyrészt a kommunisták hibája. Az 1919-es kommün bukása után teljes összeomlás következett be, és bár néhány kommunista az országban maradt, kevesen voltak és a betiltott párt gyakorlatilag nem működött. Amikor a szovjetek 1944-ben elérték az országot, nagyjából ötven magyar kommunistát hoztak magukkal Moszkvából, hogy megalakítsák a Magyar Kommunista Pártot, melynek képviselői ott voltak a koalíciós kormányban. A párt tagjait jórészt a volt Nyilaskeresztes Párt tagságából toborozták, akiket a magyar hatóságok internáltak, és akiknek általános nézeteik közel álltak a kommunistákéhoz, kivéve, hogy antiszemiták voltak és nem Moszkvától, hanem Berlintől kapták a parancsokat. A további internálás, vagy a kommunista párttagság között választhattak, és sokan, akik az utóbbi mellett döntöttek hasznos tagjaivá váltak a kommunista pártnak, persze természetesen a politikában nem hallatták hangjukat. Mások igazi kommunisták, vagy opportunisták voltak és sokan jöttek a szociáldemokratáktól is. A Szovjetunióból érkezettek, akiket moszkovitáknak neveztek, átvették a párt irányítását; képzettek voltak, jórészt magyar származásúak, vagy magyarul beszélők, többnyire zsidók, szovjet eszmékkel és állampolgársággal és minden magyar ügyet csak ilyen fókuszon keresztül szemlélték.

A magyarországi politikai konfliktusok alapvetően az ország jövőbeli, nyugati, vagy keleti orientációjának lesznek a függvényei; bátran ki lehet jelenteni, hogy az ország kettészakad: a kommunista vezetők és követők lesznek az egyik oldalon, az ország többi része a másikon. *Mr. Macartney a háború alatt rendszeresen szerepelt a Magyarországnak szóló BBC rádióműsorokban*²⁰¹ *és ezért Magyarországon jól ismert személyiség; a kommunista vezetők udvariasan fogadták, de csak, mint vendéget és vélhetően legközelebb keményen fel fognak lépni ellene. A lakosság nagy része ugyanakkor vallási és osztály hovatartozástól függetlenül meleg barátsággal fogadta. Az előadó emiatt úgy látja, hogy a magyar lakosság nagy része az ország nyugati orientációjának a híve.*

Ugyanakkor az előadó nem tudja megjósolni az ország jövőjét; nem lehet látni, hogy a kommunisták offenzív politikája milyen eredménnyel zárul. Szerinte

²⁰¹ C. A. Macartney háború alatti rádiós szerepléseiről: *Pál Monika*: „Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél.” C. A. Macartney és a BBC magyar adása. In: Frank Tibor (szerk.): *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 340–356.

nem kell a helyzetet túlértékelni, a magyar kommunisták részben félelemből, részben régebbi tapasztalataik miatt nehezen állnak a polgári erők mögé, inkább politikai ellenfelek lesznek. Mindez részben reflektál a Nagy-Britannia és a Szovjetunió között fennálló jelenlegi viszonyra is. Kérdés, hogy a magyar kommunista vezetők kapnak-e olyan utasításokat, hogy azok teljesítését a koalíciós kormány képtelen vállalni. Amennyiben lesznek ilyen szovjet utasítások, akkor a magyar kommunisták bármit megtehetnek, bár egy kommunista rendszer bevezetése Magyarországon nagyon népszerűtlen lépés lenne a lakosság körében.

A jelenlegi helyzetben elég szerencsétlen dolog, hogy a kommunisták ellenfelei a szélsőségesen jobboldali csoportok köré összpontosulnak. Ezért az előadó úgy véli, hogy a magyar belpolitikai élet legértékesebb elemei, a szociáldemokraták és a kispapok legjobbjai számottevően veszítenek erejükből.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Sír Harry Haig megköszöni Mr. Macartney-nak az életszerű bemutatását egy olyan ország helyzetének, mely oly sok mindenben különbözik a miénktől.

The Countess of Listowel²⁰² első kérdésében magyar politikai rendőrség szerepéről érdeklődött. Továbbá elmondta, hogy véleménye szerint a kommunisták a kispapok megosztásának a politikáját követik; a kispapok jobbszárnya a régi kispapokból áll és őket nehezen lehet reakciósnak bélyegezni, de amennyiben a kommunisták sikerrel járnak, akkor a kormányon lévő kispapokat kisebbségbe lehet szorítani. Ráadásul létezik Magyarországon egy olyan jogszabály, miszerint amennyiben valamelyik párt parlamenti képviselője lemond, akkor vissza kell adnia a mandátumát.

Arra is kíváncsi volt, hogy a „reakciósnak” elleni kommunista támadások hogyan zajlanak Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában, mely országok, Magyarországgal ellentétben inkább részei a nagyhatalmi játszmáknak.

Mr. Macartney az utolsó kérdéssel kezdte válaszát. Egyetért azzal, hogy Magyarország nem annyira fontos nagyhatalmi szempontból, mint a többi állam, de azt nem tudja, hogy a térségbeli kommunista politizálás egy nagyobb terv része, vagy sem. Nem beszélt a politikai rendőrségről, mert kevés ideje volt: ennek létrejöttét egyértelműen a bosszúvágy motiválta. Tagjait főként radikális zsidók közül verbuválták, akik sokat szenvedtek, és nem felejtették el megpróbáltatása-

²⁰² The Countess of Listowel (Márffy-Mantuano Judit) tevékenységéről, kapcsolatrendszeréről részletesen: *Barta Róbert*: Márffy-Mantuano Judit (Judit Listowel) angliai tevékenysége és kapcsolatrendszere. Papp Klára–Püski Levente–Novák Ádám (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2019. 377–392.

ikat. Nem a kommunisták szervezték meg ezt, és noha a bűnüldözés hivatalosan a magyar rendőrség feladata, azt azért nem szabad elfelejteni, hogy Magyarországon nem ez az első eset, hogy politikai rendőrséget hoztak létre.

Az előadó nem hiszi, hogy Listowel grófnőnek igaza lenne a kisgazdák elleni támadást illetően. Úgy gondolja ugyanis, hogy ennek van némi alapja. Mire a kisgazdák politikai programja elkészült, addigra a jobboldali pártok nagy részét betiltották, de szavazóiktól nem vonták meg a választójogot. Így a jobboldallal szimpatizálók jobboldali választókká váltak, látszólag kisgazdákká, bár valójában sokan közülük konzervatívok és gyakran nagybirtokosok. Ilyen módon olyan elemek is kormány közelbe kerültek, akik nem képviselték az eredeti koalíciós partnereket. Ők azok, akik nem értenek egyet a kormány programjával, így a támadások kereszttüzébe állnak, de természetesen nem lehet tagadni, hogy a kommunisták meg akarják gyengíteni a Kisgazdapártot.

Michael Zvegintzov elmondta, hogy egész Kelet-Európában ugyanaz zajlik és azt kérdezi, hogy mi a célja ennek a félelemkeltési kampánynak. Ez a szovjetek ellen fordítja a hétköznapi embereket, újra és újra ezt tapasztalja a Németország keleti részébe érkező kelet-európai menekültek körében. Úgy véli, hogy a szovjetek bizonytalannak érzik helyzetüket, és ilyen félelemkeltő akciókkal akarják megerősíteni pozíciójukat a térségben. A nagyhatalmak közötti viszony nem érinti ezt az ügyet, képtelenség a szovjetek iránti félelmet eloszlatni; ráadásul a kommunisták nagyon tartanak a közvélemény hangjától.

Miss Freda White a magyarországi földreformról kérdezett. Jelezte, hogy különösebben nem foglalkozik a dologgal, de úgy érzi, hogy ez a kérdés befolyásolja az ottani helyzetet. Úgy gondolja, hogy ezt a reformot el lehetett volna halasztani, mert a nagybirtokrendszer felaprózódása termeléscsökkenéshez vezet.

Mr. C. A. Macartney szerint ezt a kérdést nem lehetett megkerülni. *A földreformot mindegyik koalíciós párt támogatta és a kormányprogramban is szerepelt. Úgy véli, hogy amennyiben a földosztás nem történt volna meg törvényes úton, akkor illegálisan valósították volna meg.* Valójában ez termelésnövekedést jelenthet: a régi és tapasztalt birtokosok jól gazdálkodnak, bár kétségtelen, hogy az új tulajdonosok eszközök és vetőmagok híján hátrányban vannak. Az előadó úgy gondolja, hogy a földreform elmaradása esetén semmiféle termelés nem indult volna be. A régi nagybirtokosok jórészt elhagyták az országot és most nagyon nehéz mezőgazdasági munkához jutni. A jelenlegi körülmények között a piacon valószínűleg kevesebb mezőgazdasági termék lesz, mint a nagybirtokok idején volt, de ez alapján nem lehet megítélni a magyar földreform jövőjét.

Mr. John Epstein azt kérdezte, hogy a magyar lakosság hogyan fogadta azt, hogy az ország már nem királyság, hanem köztársaság.

Mr. C. A. Macartney úgy gondolja, hogy a magyarok többsége nem akarta ezt a változást. Elég nagy szégyen Magyarországra nézve, hogy ez ellen csak egyetlen személy tiltakozott nyíltan: Schlachta Margit,²⁰³ egy törékeny apáca, aki korábban kiállt a zsidók üldözése ellen és most egy kis párt vezetője. Úgy tartják, hogy a jelenlegi Magyarországon csak két személy van, akik nem támogatják az államforma váltást, Schlachta Margit és a bátor kiállású Mindszenty József hercegprímás,²⁰⁴ de mindkettőjüknek kevés a befolyása.

Mr. John Epstein azt kérdezte, hogy Mindszenty hogyan tudta megszerezni az esztergomi érseki széket?

Mr. C. A. Macartney azt válaszolta, hogy véleménye szerint senki nem gátolta meg ebben, ez a szokásos szovjet halogatási taktika része volt.

Miss Freda White az erdélyi helyzetről kérdezett.

Mr. C. A. Macartney elmondta, hogy most nem járt ott, ezért inkább nem nyilatkozik, de úgy gondolja, hogy ott robbanásig feszült a helyzet.

H. H. Lloyd alezredes arra volt kíváncsi, hogy a magyar rendőrség fel van-e fegyverezve és lojális-e a kormányhoz. Továbbá megkérdezte, hogy mit lehet tudni a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokról?

Mr. C. A. Macartney a második kérdésre felelt elsőként, kifejtve, hogy a szovjet hadsereg elsődleges funkciója Magyarországon az, hogy biztosítsa a megszállást, amíg az országgal békét nem kötnek. A belső rend fenntartásában alig vállalnak szerepet, noha utcai járőreik ellenőrzik a lakosok papírjait és a Pestet Budával összekötő, egyetlen épségben maradt hídon a szovjet rendszámú gépjárműveket engedik át elsőként.

Az előadó nem nevezné a magyar rendőrséget a szó klasszikus értelmében rendőrségnek. A belügyminisztert,²⁰⁵ aki az egész rendőrségért felelős a felesége irányítja és az egész rendőrség nagyon népszerűtlen. A régi csendőrséget szétverték és a rendőrséget nagy sietséggel hozták létre; a hivatalos rendőrség többnyire nem zsidó származású kommunistákból áll, gyakran felfegyverzett banditáknak nevezik őket, de hatékonyak.

Miss J. M. Westley azt kérdezte, hogy az ENSZ misszió (UNRRA) mit tesz azért, hogy javuljon Magyarország élelmezési helyzete.

Mr. C. A. Macartney azt válaszolta, hogy vannak nem hivatalos segélyszállítmányok is. Az UNRRA tevékenysége kezdetben a nyugati nagyhatalmak és a kommunisták részéről is nehézségekben ütközött, de erről már megszületett a megegyezés.

²⁰³ Schlachta Margit pályájáról részletesen: *Mona Ilona*: Schlachta Margit. Corvina Kiadó, Budapest, 1997.

²⁰⁴ Mindszenty József pályájáról részletesen: *Balogh Margit*: Mindszenty József. Elektra Kiadó, Budapest, 2002.

²⁰⁵ A magyar belügyminiszter 1946. március 20-ig Nagy Imre volt, őt Rajk László követte.

Mr. J. R. Wraight hozzátette, hogy az élelmiszer segélynek áprilisban kell megérkeznie és a magyar kormány felel annak szétosztásáért. A földreform kapcsán elmondta, hogy véleménye szerint a körülmények nem kedvezőek a magyar kormány számára, hogy ebben az ügyben igazolni tudja politikájának helyességét. Ugyanis, ha bármennyi élelmiszer fölösleg van, azt rögtön szétosztják, így a termelési adatok nem pozitívak. Egyszerűen szólva, amikor az élelmiszert központilag gyűjtik össze, akkor a számadatok sohasem jelentenek jó reklámot.

Mr. C. A. Macartney egyetért ezzel, de elmondta, hogy a legutóbbi termés Magyarországon jóval az átlag alatt volt.

Miss Dorothy Fraser elmondta, hogy barátaitól szerzett értesülések alapján az erdélyi magyarság nagyon rossz helyzetben van.

Hugh Seton Watson²⁰⁶ ezredes hozzátette, hogy az ottani románok is ugyanúgy szenvednek.

Sir Harry Haig megköszönte Mr. Macartney előadását. Ennek különösen értékes része volt, hogy áttekintette a szovjet politikát Magyarországon: amennyiben ezt minden hasonló helyzetben lévő országgal meg lehetne tenni, az segíthetne megérteni a szovjetek világpolitikai elképzeléseit.

1946. március 18.

Chatham House, St. Jame's Square, S. W. 1.

²⁰⁶ Hugh Seton Watson (1916–1984) angol történész, politológus, Robert Seton-Watson fia. A második világháború éveiben a brit katonai hírszerzésnél szolgált. Kelet-Európáról és Magyarországról szóló publikációiban a részrehajlás nélküli objektivitásra törekedett. 1981-ben, Macartney halála után három évvel ő írta az oxfordi történész-diplomata pályájáról szóló, ma is jól használható összefoglalást (*Hugh-Seton-Watson: Carlile Aylmer Macartney 1895–1978*. In: *Proceeding of the British Academy*, LXVII. London, 1981. 411–432.)

**C. A. MACARTNEY:
POLITIKAI KAPCSOLATOK A BALKÁNON²⁰⁷**

A levezető elnök²⁰⁸ megnyitja a tanácskozást és elmondja, hogy a mai téma a balkáni államok egymás közötti kapcsolatait tekint át, mert ezek a kapcsolatok erőteljesen befolyásolják a szóban forgó államok belső helyzetét is. Ezek után röviden kitért a különböző államokra. Albánia, fejtette ki szép fejlődés előtt áll és több lesz, mint földrajzi fogalom, amennyiben az új albán generáció túllép a török uralom örökségén. Az országban jelenleg tapasztalható olasz befolyás sokakat dühít, mert Olaszország nem segít Albánián, másokat már az is elszomorít, hogy az olaszok egyáltalán ott vannak. Görögország egészen mostanáig egyet jelent Mr. Venezelos²⁰⁹ kormányzásával, aki a testületi kormányzás helyett mindent egyedül akar irányítani. Mr. Venezelos mostani látogatása Rómában és Belgrádban és általában véve a politikája azt jelzi, hogy sem francia, sem olasz irányba nem kíván elmozdulni, hanem inkább mediterrán államférfiként a mediterrán térségre koncentrál. Bulgáriában ebben az évben általános választás tartottak. A bolgároknak nagyon jellemző, hogy minden bolgár úgy véli, hogy saját magának kell parlamenti képviselővé válnia, minden parlamenti képviselő kormánytag akar lenni és minden kormánytag élete végéig meg kívánja tartani hivatalát. Ami az olasz befolyást illeti, az uralkodó házassága miatt ez egyértelműen erősödni fog, bár ez a frigy nem politikai okokból köttetett.

Végül a levezető elnök reményét fejezte ki, hogy az eszmecsere középpontjában Jugoszlávia lesz, ahol a belpolitika normális működését a mai napig a korrump és eredménytelen kormányzás akadályozza. A jugoszláv kormány semmilyen tekintetben nem képviseli a népet és valódi támogatottsága csak a szlovén részekén van, ott is csak azért, mert az olasz uralom alatt élő szlovének elnyomása miatti elégedetlenséget használja ki. Az összes balkáni probléma valószínűleg Macedóniában összpontosul. Két ismert macedón politikus, Mr. Csalev Skopje-i polgármester és Mr. Anasztazov, Mr. Davidovics pártjának politikusa,

²⁰⁷ Political relations in the Balkans. Adress given by a Section Meeting on February 2nd, 1931. by Mr. C. A. Macartney. Sir Edward Boyle, Bart. in the Chair. Royal Institute of International Affairs (RIIA), Chatham House, London. Library of RIIA, 8/120.

²⁰⁸ Sir Edward G Boyle (1878–1945) jogász, politikus közhivatalnok. Balkán szakértőként 1915-ben a szerb ügyekkel kapcsolatos brit megbízottként tevékenykedett. A két világháború között a Balkan Committee és a Royal Institute of International Affairs aktív tagja. Életéről bővebben: <https://timknightsseattle.wordpress.com/2019/12/08/sir-edward-boyle-2nd-baronet/> Letöltés: 2021. 08. 04.

²⁰⁹ Elefthérios Venizélosz (1864–1936) görög politikus, államférfi. 1910 és 1920, valamint 1928 és 1933 között többször is miniszterelnök. A modern Görögország megteremtője és a pánelhellen eszme elkötelezett híve. Életéről bővebben: <https://www.britannica.com/biography/Elleutherios-Venizelos> Letöltés: 2021. 08. 04.

mostani londoni látogatásuk alkalmával nem adhatott interjút a jugoszláv nagykövetségen. Pedig csak azt akarták elérni, hogy elmondhassák, ők egy független macedón parlamentet akarnak létrehozni. A horvátok évszázadok óta az európai civilizáció részei; a macedónoknak különösen termékeny földjeik vannak, ahol évente kétszer is lehet aratni és erőteljes, tehetséges, aktív nép él ott; a szerbek bátor harcosok, megnyerők és demokratikus gondolkodás módúak. Mindezek nagy lehetőségeket jelentenek, de amíg a horvát és macedón kérdés meg nem oldódik és nem lesz új jugoszláv kormány, addig aligha lesz esély igazi változásra.

MR. MACARTNEY ELŐADÁSA

A Balkán hagyományosan Európa békétlen térsége, és ez a békétlenség nem csupán az ott élő népek erőszakosságának köszönhető, hanem a kívülről jövő intrikáknak és befolyásoknak is. Jelenleg is ez a helyzet és annak ellenére, hogy a hagyományos ellenségeskedések okai már jórészt megszűntek, a békétlenség továbbra is fennáll és nincs igazi magyarázat arra, hogy miért. Úgy gondolom, hogy a közeljövőben nincs arra sok remény, hogy az ottani helyzet javuljon, de amennyiben a legfőbb problémák ügyében elmozdulás történik, úgy a távolabbi jövőben a balkáni helyzet javulhat.

A Párizs környéki békék óta eltelt időszakban és a balkáni helyzetet tekintve három olyan tényezőt látok, melyek meghatározzák a térség viszonyait. Az első: a 19. században és a 20. század elején a térségbeli területek hovatarozására a dinamikus és folyamatos változás volt jellemző. Az Oszmán Birodalom „Európa beteg embere” volt és fokozatosan elveszítette balkáni területeit. Ebből természetesen következett, hogy a létrejövő balkáni államok mindegyike az Oszmán Birodalom utódállamának tartotta magát és folyamatos izgalommal tekintett a külső tényezőkre. Másodszor: a balkáni államok kicsik, gyengék és szegények voltak, az őket körülvevő hatalmak (Ausztria-Magyarország, Oroszország) erősek és gazdagok. Harmadszor: az említett két birodalom nem tekintett semlegesként a térségre, hanem folyamatos célként hirdették a balkáni politikai befolyásteremtést, és amennyiben lehetséges, a területi gyarapodást is. Ezeknek a hatalmaknak a célja Konstantinápoly megszerzése volt, és ezért vitték be a balkáni ügyeket az európai diplomáciába, olyan kérdéseket helyezve reflektorfénybe, mint például, hogy melyik kis állam legyen a teljesen jelentéktelen novibazári szandzsák új birtokosa.

Mindezek a körülmények mára megváltoztak. Sem Ausztria, sem Magyarország nem fogalmozik a Balkánnal, a Szovjetunió az utóbbi években teljes érdektelenséget mutatott és náluk ez a következő öt éves terv végéig így is marad. Az igaz, hogy az orosz bolsevikok bizonyos mértékben jelen voltak a besszarábiai zavargások és az 1922-es bulgáriai forradalmi események mögött, de a Balkán

íránt jelenleg nem mutatnak nagyobb érdeklődést, mint Németország, vagy a Távols-Kelet íránt. Egyetlen európai hatalom sem vette át Oroszország, vagy Ausztria-Magyarország helyét a Balkánon. A németek mindig a Bismarck-i tradícióhoz tartották magukat, miszerint a keleti kérdés annyit sem ér, mint egyetlen porosz gránátos katona élete. Ugyanakkor a német kereskedelmi utazók mindenhol jelen voltak a Balkánon, ezek a jugendek gitároztaak és semmiféle politikai szerepük nem volt. Nagyon könnyű úgy politizálni, hogy nem is akarunk politizálni, és jó okunk van arra, hogy hálásak legyünk a németeknek, hogy ők így tetteak.

Jelenleg Franciaország és Olaszország az a két állam, amelyik ki akarja terjeszteni befolyását a Balkánra. Ebben a tekintetben ugyanolyan riválisok, mint Ausztria-Magyarország és Oroszország voltak a háború előtt, de ez a rivalizálás jelenleg másként zajlik. Céljaikat nem hirdetik olyan direkt módon, mint ahogyan az a háború előtt történt. Az ügyeket különféle aspektusokból közelítik meg és közvetlenül nem konfrontálódnak.

Franciaország a háború befejeződése óta az egész közép- és délkelet-európai térségben nagyon aktív. Nincsenek területszerző céljaik és egyetlen balkáni állam, vagy államok csoportja íránt sem érdeklődnek különösebben. Amivel igazán foglalkoztaak mielőtt kiéleződött volna rivalizálásuk Olaszországgal, az a Rajna-vidék volt. A Rajna-vidék bebiztosítását tartották szem előtt a Balkánon is, így készek voltak minden olyan állam, vagy államok támogatására, melyek ellensúlyozni tudják Németországot, bármely olyan állam támogatására, amely elfogadja a békerendszert, emellett fel kell használni a szláv népek németek íránti ellenszenvét. *Meg vagyok arról győződve, hogy amennyiben a békerendszer egy erős Ausztriát, vagy Magyarországot teremtett volna, Franciaország jelenleg ezeket az országokat támogatná egy gyenge Jugoszlávia és Románia ellen. Miután azonban nem ez a helyzet, így Jugoszlávia és Románia felé közelednek, de főképpen Jugoszlávia felé. A jugoszlávok különösen érdekeltek a békerendszer fenntartásában, így ők a franciák természetes szövetségeseinek számítanak. Franciaország nem érdekelt abban, hogy a térség egyik nemzetét a másik ellen fordítsa. Megbíznaak ottani szövetségeseikben, tudják, hogy a jugoszlávok és a románok nem tehetnek mást, minthogy támogatják őket. A többi ország felé lehetőség szerint baráti viszonyra törekednek, és miközben diplomáciai, morális és pénzügyi eszközökkel támogatják a jugoszlávokat és a románokat, arra törekednek, hogy a többi balkáni népek is jó viszonyt ápoljanak egymással. Ezért támogatják az összefogásukat és a különféle egységtörekvéseket, például a Duna Konföderáció tervét, vagy korábban a magyarországi Habsburg restauráció koncepcióját, és mindig jóindulatúak Bulgária írányába. Amennyiben azt mondjuk, hogy a jelenlegi békerendszer fenntartása a békét szolgálja, akkor azt is kell mondanunk, hogy a francia politika a béke politikája. De hozzá kell tennünk, hogy ez a politika a nagyhatalmi erőre alapozódik. Franciaország térségbeli protezsáltjai erőn felül fegyverkeznek, Jugoszlávia az államkassza 30%-át költi*

erre a célra, és a katonai erőre alapozott térségbeli francia politika veszélyes Délkelet-Európára.

Olaszország ügye egészen más. *Olaszország jelenleg legalább olyan mértékben balkáni állam, mint Románia, amennyiben figyelembe vesszük az olaszok érdekeltségeit az Isztriai-félszigeten, a Dodekanézosz-szigeteken, vagy törekvéseiket Albániában és Dalmáciában. Olaszországnak a kezdetektől fogva ellensége volt Jugoszlávia és az olasz politika régóta a jugoszlávok meggyengítésén munkálkodik.* Ami a jugoszlávok bosszantását illeti, ebben az olaszok igazi balkáni stílusban értek el sikereket. Az első időszakban, amikor még nagyhatalomnak és balkáni hatalomnak számítottak, még bizonytalankodtak (kivéve Fiume esetében), és esetlegesen alkalmazták a húzd meg, ereszd meg politikát. A Nápolyban és Szicíliában alkalmazott módszereket átültették az Isztriai-félsziget közigazgatásába. A foglyok főbelövése, az isztriai bírák megfélemlítése, a Bulgáriából átcsempészett fegyverek, akik bombákat robbantottak a jugoszláv éttermekben és vasútállomásokon különösen irritálták a jugoszlávokat. Másrésről Jugoszlávia meggyengítése tekintetében az olaszok kudarcot vallottak. Minden ilyen próbálkozásuk a visszájára fordult. A jugoszlávok szobrot állítottak Gavriilo Pricipnek,²¹⁰ mint a jugoszláv függetlenség atyjának; gyakran elcsodálkozom, hogy miért nem Gabriele d'Annunzionak²¹¹ állítottak emlékművet. Ez sokkal inkább indokolt lett volna, és felbosszantotta volna az olaszokat. Biztosíthatom önöket, hogy senki sem tett többet az egységes Jugoszláviáért, mint d'Annunzio.

Mióta Mussolini hatalomra került Olaszországban, azóta az olaszok sokkal komolyabban viszonyulnak a jugoszlávokhoz, módszeresen elszigetelik a jugoszlávok barátait és támogatják ellenségeiket. Az elmúlt évben az olasz-francia viszony a mélypontra jutott, részben azért, mert az olaszok egy franciaellenes szövetség létrehozását tervezték. Ez szintiszta balkáni politika. Csak röviden szólnék a különböző balkáni államok felé irányuló olasz politikáról. Először is Albánia. Úgy gondolom, hogy Albánia nehezen maradhat független egy igazi válsághelyzet esetén. Tény az, hogy az albánok nagy összegű hiteleket vetek fel, és ha ezeket vissza kellene fizetniük, mindez nagy nehézségeket okozna számukra, ugyanis ezeket a hiteleket teljesen értelmetlen dolgokra költötték. A tavalyi al-

²¹⁰ Gavriilo Pricip (1894–1918) a sarajevói merénylet elkövetése nyomán elhíresült boszniai szerb terrorista a szerbek egy részének megítélése szerint a szerb nép szabadsághőse. 1918-ban TBC miatt bekövetkezett halála a Monarchia Theresianstadt-i börtönében mártírrá tette őt a szerbek szemében és 1921-ben a jugoszláv kormány Sarajevóban emléktáblát helyezett el sírhelyénél. A későbbiekben Szerbiában több szobrát is felavatták.

²¹¹ Gabriele d'Annunzio (1863–1938) olasz költő, író, politikus. 1919 szeptemberében szabadcsapatái élén elfoglalta Fiumét és a város környéki területekből létrehozta az 1920 decemberéig létezett Carnarói Köztársaságot. Akciójával komoly válságot okozott Olaszországban és felhívta a balkáni szláv népek olasz ellenességét. Macartney erre utalt azzal, hogy d'Annunzio akaratlanul is sokat tett a délszláv népek összefogásáért.

bán költségvetés teljes összegéből (31 385 000 aranyfrank) 14 729 000 aranyfrank ment el hadikiadásokra, ami a teljes költségvetés 47%-a. Az oktatási minisztérium égisze alatt olasz kiképző tisztek irányítják a hadsereg fizikai felkészítését, és még egyéb csatornákon át az összes költségvetés mintegy 60%-a hadikiadásokra megy. Az olasz kommunista párt forrásai alapján, négy év alatt Olaszország 104 ezer puskát, 2 ezer géppuskát és az ezekhez szükséges lőszeret szállított Albániába. Még a legelkötelezettebb Albánia pártiak sem tagadják, hogy milyen szoros kapcsolatban áll az ország az olaszokkal.

Az olasz–magyar viszony az utóbbi években hasonlóan szorosra fonódott. Olaszország meg tudott szervezni egy revíziós blokkot, amelyben Olaszország mellett ott van Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária, Görögország és Törökország. Azt hiszem, hogy a nagypolitika dolga annak megítélése, hogy Olaszország mennyire megbízható állam. Az olaszok nem sokat nyerhetnek a békerendszer revíziójával, de ez az eszköz kiváló arra, hogy megnyerjék maguknak a magyarokat és a bolgárokat. A magyarok esetében ez már sikerült is, mert őket minden revízióval kapcsolatos ügyel meg lehet nyerni. Kétségtelen, hogy a magyarok és az olaszok nagyon közel járnak egy nemzetközi szerződés megkötéséhez, és nem tudom, hogy zajlanak-e már ezzel kapcsolatban titkos tárgyalások.

Az olaszok Romániához is próbáltak közeledni, de Károly román király nagyon jó viszonyt ápol unokatestvérével, a szerb uralkodóval és mióta az olaszok a békerendszer revíziójának az élharcosai, választaniuk kellett a magyarok és a románok között és ők a magyarokat választották. Az Avarescu²¹² vezette romániai olaszbarát pártnak jelenleg nincs befolyása.

Bulgária esetében más a helyzet. A bolgárok és az olaszok természetes szövetségesek abban, hogy közösen gyűlölik Jugoszláviát és az olaszok Jugoszlávia elleni akcióit a bolgár sajtó mindig részletesen tárgyalja. De a bolgárok természetüknél fogva rendkívüli módon megbízhatatlanok és nagyon anyagiasak, míg az olaszokra az anyagiasság a legutóbbi időig nem volt jellemző. Úgy gondolom, hogy a bolgárok mindig is azt tervezték, hogy nem függenek az olaszoktól. De történt egy-két kellemetlen incidens. Mr. Moloff²¹³-ot franciabarátsággal vádolták meg és egy, a szófiai olasz nagykövet által pénzelt bolgár újság sajtóhadjáratot indított ellene. Az egész dolog rosszul sült el. Úgy gondolom, hogy erről Róma is értesült, mert az elmúlt néhány hónapban az olaszok taktikát váltottak és a macedóniai forradalmi szervezeteknek nyújtott támogatásait csökkentették, és egy részét átcsoportosították a bolgár kormánynak. Hirtelen nagyon kész-

²¹² Alexandru Avarescu (1859–1938) román katonatiszt, három alkalommal román miniszterelnök (1918., 1920–21., 1926–27). 1918-ban megalakította a Néppártot, melynek ő lett az elnöke és, amelynek programja az olasz fasiszta mintákat követte.

²¹³ M Moloff bolgár politikus 1923-ban agrár- és közoktatásügyi miniszter, 1926-ban pénzügyminiszter.

ségessé váltak, iskolákat és kollégiumokat hoztak létre, adományozásba kezdtek, vagyis nemcsak a propagandára költöttek, így az utóbbi hónapokban Olaszország nagyon népszerű lett Bulgáriában. Mindezekhez jelenleg egy másik dolog is kapcsolódik; Borisz király házassága egy olasz hercegnővel – ez egy szerelmi házasság, amit persze a politikusok megmosolyognak. Úgy tűnik számomra, hogy ezt a házasságot mindkét fél bizonyos fokú fenntartásokkal kezeli. Gyermekeik esetén mindkét fél fenntartja a jogot, hogy a házassági szerződést módosítsa, bár mindenki pozitív dolognak tartja a trónörökös jövetelét. Az olaszoknak nem sikerült elérniük, hogy az óvatos bolgárok túlságosan elköteleződjenek. Az összes bolgár párt politikája abban áll, hogy Jugoszlávia kivételével, mindenki jó viszonyra kell törekedni, de nem szabad elköteleződniük odáig, hogy bárkivel is szövetségre lépjenek. Úgy gondolom, hogy ebben a tekintetben teljesen megbízhatóak. Tudják, hogy sokan szimpatizálnak velük Angliában, Németországban és Franciaországban, és egy esetleges olasz szövetséggel nem kockáztatják meg nyugati támogatóik elvesztését.

Az elmúlt évben, mialatt a franciák megpróbálták az összes balkáni nemzetet megbékíteni, az olaszok megpróbálták megosztani őket és valószínűleg ők voltak a sikeresebbek. Jugoszlávia és Románia franciabarát, de az olaszok sikeresen megosztották e két állam szomszédjait. De másrésről, amennyiben a franciákat és az olaszokat a térségben kvázi ellenségeknek tekintjük, és figyelembe vesszük szövetségeseiket, akkor a franciák erősebbek. Számíthatnak Csehszlovákiára, Jugoszláviára és Romániára. Az olaszok oldalán csak Albánia, Magyarország és a bizonytalan Bulgária van, ezek sokkal gyengébb államok. Így a dolgok jórészt a görögökön és a törökökön múlnak. Amennyiben be lehet őket vonni egy olasz szövetségbe, akkor az erőviszonyok megváltoznak.

Nem terveztem azt, hogy a törökökről beszéljek. Nem rendelkezem elég ismerettel róluk. Úgy gondolom, hogy mindenkinek lehet mindent ígérgetni, de nem hiszem, hogy a törököknek bármilyen céljuk is lenne Európában. A görögöket tekintve a kérdés már érdekesebb. A háború befejeződése óta mesteri módon értenek ahhoz, hogy mindig a rivaldafényben legyenek. *Néhány hónapja Venezelos szerződést kötött Törökországgal és az Agora-ban lezajlott eseményen Bethlen gróf, a magyar miniszterelnök is jelen volt. Több újságban is azt állították, hogy Görögország el fogja kötelezni magát a revizionista blokk mellett, de Bethlen gróf egy magyar újságírónak adott interjúban kijelentette, hogy: „Senki sem tudhatja a jövőt. Nem tudom, hogy mit hoz a jövő. A jelenlegi tényeket és helyzetet kell figyelembe venni. A szóban forgó országok között jó a viszony, de ez nem jelenti azt, hogy szövetségre lépnének egymással.”*²¹⁴ Ezek a mondatok bármit jelenthetnek, és én úgy gondolom, hogy Bethlen gróf valójában ezt úgy értelmezte, hogy, bármi bekövetkezhet, és ezzel úgy tudta felbosszantani Jugoszláviát és

²¹⁴ Bethlen István 1930. októberi ankarai látogatásáról: *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 1991. 195.

Romániát, hogy semmilyen irányba nem kötelezte el magát. Én nem hiszem, hogy Görögország egy ilyen revizionista blokkhoz csatlakozna. Úgy tűnik számomra, hogy ezzel mindent kockára tennének, és semmit sem nyernének. Ugyanezen az Agora-i találkozón Venezelos említette a görögök nagy álmát, a Bizánci Birodalom újraélesztését Konstantinápoly központtal, de nem hiszem, hogy ezt képesek lennének megvalósítani. Talán csak a Dodekanézosz-szigetek visszaszerzésében reménykedhetnek, de azokat az olaszok nem kínálják fel nekik. Bármilyen békerevízió esetében területi engedményeket kell tenniük Bulgáriának és a jugoszlávoknak, akiktől jogosan tartanak, és a görögök gyűlölik az olaszokat Korfu és a Dodekanézosz-szigetek miatt.

Ami azt illeti, a görögök már megvalósították elképzeléseiket A franciák egy mérsékeltlen németellenes szövetséget akarnak, az olaszok egy megosztott Délkelet-Európát, amely jugoszláv és esetenként francia ellenes, a görögök pedig egy olyan Balkánt, ahol az országok ki tudják védeni az európai hatalmak befolyását. De ezt nem lehet balkáni konföderációnak nevezni. Az egész dolog hat ország (Albánia, Bulgária, Jugoszlávia, Görögország, Románia, Törökország) között létrejött bilaterális egyezményekre épül. Ezek olyan egyezmények, amelyek kizárják az agressziót és egy harmadik féllel történő különalkut. Ennél szorosabb összefogás nem valószínűsíthető, főként azért, mert manapság szigorúan véve csak három állam számít balkáninak: Albánia, Bulgária és Görögország. Románia aligha balkáni állam és Jugoszláviának legalább annyi érdekeltsége van Közép-Európában, mint a Balkánon.

Megpróbáltam valamilyen irreális elemet találni a görög elképzelésekben, de nem sikerült. Úgy gondolom, hogy célkitűzésük reális. Amennyiben a balkáni államok összefognak, akkor meg tudják akadályozni azt, hogy külső függésbe kerüljenek. Egy ilyen típusú balkáni szövetséget valószínűleg Görögország fog vezetni. A balkáni népek közül ők a legfüggőbb észjárásúak. Vélhetően személyes motiváció is hajtja Mr. Venezelos-t, aki úgy érzi, hogy ő nagyobb formátumú államférfi annál, hogy egy olyan kis ország belügyeivel foglalkozzon, mint Görögország. A görögök vezette balkáni blokk ötletét nem hivatalosan Mr. Papanastasiou²¹⁵ képviseli, de e mögött Venezelos áll. De olyan fogalom, hogy nem hivatalos, nem létezik a Balkánon. Tavaly ősszel volt ezzel kapcsolatban egy félhivatalos konferencia Athénban, ahol reménykeltő eredmények születtek a kevésbé ellentmondásos ügyekben.

Hadd térjek ki röviden a várható fejleményekre és arra, hogy milyen tényezők nehezítik a balkáni államok közötti szorosabb kapcsolatokat. *Egy valódi balkáni konföderációt kizártnak tartok és ezt a görögök sem akarják. Ez ugyanis túlságosan függ a külpolitikai helyzettől. Mindezt létrehozni azt jelentené, hogy az összes balkáni államnak át kell értékelnie viszonyát szövetségeseivel. Ez Bul-*

²¹⁵ Alexandros Papanastasiou (1876–1936) görög jogász, szociológus, politikus. 1924-ben és 1932-ben miniszterelnök, Venizelosz politikai bizalmasa.

gária esetében gond nélkül menne, de Jugoszlávia tekintetében már nem. Addig, amíg a görögök és a törökök nem tudják ellensúlyozni a franciák jugoszláviai befolyását, addig a jugoszlávok álláspontja nem fog változni.

Másrészről ott van a balkáni államok közötti szorosabb együttműködés lehetősége, amely hogyha megvalósulna, sokkal működőképesebb lenne a térség békéje szempontjából, mint a francia, vagy olasz orientáció. Úgy tűnik számomra, hogy ennek jók az esélyei és az ezzel kapcsolatos nehézségek nem áthidalhatatlanok, kivéve egyet: Macedónia ügyét, mely megítélésem szerint megkerülhetetlen probléma.

Görögország mostanra teljesen normalizálta államközi kapcsolatait Törökországgal és Albániával is elég jó viszonyban van. Van egy barátsági szerződésük Jugoszláviával, és a Szalonikiben lévő szabadkereskedelmi zóna is jól működik. A kapcsolatok Jugoszlávia és Románia között jók, mint ahogyan Jugoszlávia és Albánia között is. A balkáni konfliktusok jó része Bulgária köré koncentrálódik. Törökország az egyetlen ország a térségben, amely jó viszonyt ápol Bulgáriával, velük a bolgárok nemrég szerződést is kötöttek. Vannak persze konfliktusok a balkáni nemzetek között, de egyik sem olyan súlyos, mint Macedónia esetében. Például, Románia esetében vannak problémák a Dobruzsában élő bolgár kisebbséggel történő bánásmód tekintetében. A jelenlegi román földtörvény alapján csak román nemzetiségű személy birtokolhat földet Romániában; ez megfosztja földjeiktől a bolgár nemzeti kisebbséget. A bolgárok persze tiltakoznak ez ellen, de ez egy olyan ügy, melyet a román kormányzat jó szándékkal és nagylelkűséggel megoldhatna, és nem értjük, hogy miért nem teszik ezt meg. Megkérdeztem egy román barátomat a minap, hogy miért ilyen kérlelhetetlenek ebben az ügyben és ő egy román közmondással válaszolt: „Fukarkodik az ocsúval, pazarol a liszttel.” Még hozzátette azt is, hogy „nincs rá különösebb ok, hogy így viselkedünk velük, de mégis így teszünk.” Nagyjából 5 ezer fontra lenne szükség ahhoz, hogy ezeknek a bolgár kisebbségeknek a helyzete rendeződjön. A románoknak igazán szükségük van a bolgárok barátságára, és hogy felvásárolják tőlük az olajukat, így ez a befektetés számukra sokszorosan megtérülne.

Bulgária és Görögország esetében a nehézségek sokkal bonyolultabbak. Három probléma van itt: a pénzügyek, az Égei-tengeri kikötő használat és a nemzeti kisebbségek. Mint mindig, a pénzügyi problémák a legaktuálisabbak, de mégsem ez a legsúlyosabb ügy. A lakosságcsere tekintetében kissé a bolgárok javára billen a mérleg. A görögök, hasonlóan más népekhez nem szeretnek pénzt kiadni a kezükből, és ahelyett, hogy kártalanították volna a bolgárokat, kiállítottak egy csomó számlát régi ügyekkel kapcsolatban (pl. városok felégetése 1903-ban és 1905-ben), melyeket összegeztek, ahelyett, hogy a bolgároknak adtak volna valamit. Aztán szüneteltették a bolgárok számára nagy fontosságú kereskedelmi megállapodást, azzal a kikötéssel, hogyha a pénzügyi jóvátételi kérdésekben megegyeznek, akkor megújítják azt. Azt sem értem, hogy a

bolgárok miért nem mondanak le a bizánci stílusú politizálásról. A vitatott összegek ugyanis nem jelentősek. Ugyanez a helyzet az égei-tengeri kijáráttal. Mr. Venezelos legutóbbi, nagyvonalú ajánlata alapján a görögök hajlandóak lettek volna égei-tengeri szabad kikötőt adni a bolgároknak a tengerparti zónában, vagy Szalonikinél, ahol ehhez hasonló területe a jugoszlávoknak már van. A bolgárok a mai napig nem fogadták el ezt az ajánlatot. Azt mondják, hogy nekik ez nem lényeges; a dolog számukra nem sürgős és különben sem a görögök dolga kikötőt adni számukra, mert a békeszerződésben a győztes hatalmak égei-tengeri kijáratot ígértek Bulgáriának. Azt hiszem, hogy érvelésük mögött az a félelem van, hogyha a görögöktől kapják meg a kikötőt, akkor azért a görögök kérnek is valamit, viszont a nagyhatalmaktól ingyen hozzájuthatnak. Az úgy nem tűnik különösebben bonyolultnak. Nem hiszem, hogy nagyon fájna a görögöknek, hogyha átadnának a bolgároknak egy kis területet, amely 17 óras vonatútra van Szalonikitől.

A nemzeti kisebbségek tekintetében komolyabbak a nehézségek. 1930 őszén, a Balkán konferencián Venezelos ezzel kapcsolatban tartott egy bátor hangvételű beszédet. Ezek után sajtótájékoztató következett, ahol az alábbiakat mondta:” A nemzeti kisebbségi kérdés haladéktalan megoldása nélkül szó sem lehet balkáni konföderációról. A Balkánon élő nemzeti kisebbségeknek nincsenek saját iskoláik. Miért? Mert nem is igénylik. A békerendszer kötelez minket a kisebbségek védelmére, de arra nem, hogy mi adjunk nekik iskolákat.” Ezzel le is zárta a dolgot. Amennyiben alaposan szemügyre vesszük a békeszerződéseket, akkor láthatjuk, hogy azok igenis kötelezik Mr. Venezelos-t arra, hogy iskolákat hozzon létre a nemzeti kisebbségek számára, még abban az esetben is, hogyha ezeket ők nem kezdeményezik. Az egyetlen feltétel a megfelelő arányban létező, nem görög népesség megléte. Mindenesetre nem hiszem, hogy a görögök különösebben meg akarják tagadni a bolgároktól az iskolák létrehozását. Utóbbiak mindig is zárt közösségben éltek. A gond a szerbekkel van, akik a békeszerződés alapján a görögök és a bolgárok közé szorultak. A görögök számára a bolgár nyelvű nemzeti kisebbség elismerése annak az elismerését is jelenti, hogy Jugoszláviában is vannak bolgár nemzeti kisebbségek, de ezt a szerbek sohasem fogadnák el. Ez az oka annak, hogy Szerbia miért ellenzi a görögök törekvéseit. A görögök és bolgárok közötti vitás kérdések valójában Jugoszláviától függnek.

Mindez egyetlen pontban sűrűsödik, és ez Macedónia. Problémát jelentett azoknak a birtokoknak a helyzete, amelyek Jugoszláviához kerültek, de Bulgáriában élő bolgár tulajdonosaik voltak. Ezeket a jugoszláv hatóságok lefoglalták és a szerbek abba sem egyeztek bele, hogy a határ mentén, 10 kilométeres szélességben legyen egy szabad zóna. A jóvátételi ügyeket rendezték és ebben a tekintetben a jugoszlávok jóval nagyvonalúbbak voltak, mint az olaszok. De ezekből a macedónok kimaradtak és számukra ez mai napig sem rendeződött.

Bulgáriát tekintve, hogyha önök közül még senki sem járt ott, úgy nehezen leírható, hogy a macedón kérdés milyen mértékben uralja a bolgár politikát. Csak kevés olyan hely van, ahol el lehet kerülni ezt a témát. Amennyiben az ember Várnába utazik, ott Dobrudzsáról beszélnek, hogyha pedig Pasmakli városába, ott Thrákia a téma. Mindenhol máshol Macedónia a fő kérdés. A *The Times* cikkei és a különböző brit kiadványok folyton azt hangoztatják, hogy a bolgár király milyen elkötelezett a macedón szervezetek elleni harcban és ezek legyőzése a legfőbb cél. Mindenesetre én ennek semmi jelét nem láttam.²¹⁶ A macedón szervezkedések erősebbek, mint valaha és nincsenek jelei gyengülésüknek. Tény az, hogy a bolgár kormány az elmúlt nyáron számos nyilatkozatában kiállt a Jugoszláviával fenntartandó jó kapcsolatok mellett és célul tűzték ki a macedón szervezetek feloszlátását. Az is igaz, hogy egy időben meghirdették az összes vezető és fegyveres letartóztatását, de ez nem történt meg. Egy másik alkalommal 80 macedón aktivistát letartóztattak, és elfogató parancsot adtak ki a mozgalom vezetője, Mihailov²¹⁷ ellen (aki mellett 270 bolgár ügyvéd ajánlkozott fel védőügyvédnek), de az elfogató parancsot nem hajtották végre. Nahum Tomalevszkij, a Protogeroff²¹⁸-frakció tagjának meggyilkolásáért letartóztatott macedónok egyike, akit 15 éves börtönbüntetésre ítélték, kisebbfajta szenzációt okozott azzal, hogy kiderült: egy másik gyilkosságért ítélték el. Amikor feltették neki a kérdést, hogy saját elhatározásából követte-e el a gyilkosságot, azt válaszolta, hogy „a macedón bizottság parancsára” tették. Úgy érti, hogy Mihailov parancsára, hangzott a kérdés. Válasz: „A bizottság parancsára.” Kérdés: „Nem Mihailov a bizottság elnöke?” Válasz: „De igen.” Senkinek sem lett volna bátorsága ilyen választ adni. Személy szerint nem becsülöm le őket, hiszen mentették a bőrüket. Az egyik elítéltet kivégezték, és nagy temetést rendeztek neki szülővárosában, melyet a püspök celebrált. Mihailov pártjának tagjai 113 embert gyilkoltak meg, de mindegyik macedón párt ellensége a másikkal és a Protogeroff-frakcióról úgy hírlik, hogy, ők 18 személyt gyilkoltak meg. Őszintén megvallva, én semmi jelét nem látom annak, hogy a bolgár kormány keményebben lépne fel ellenük, nem merik megtenni. Önöknek fogalmuk sincs, hogy mi

²¹⁶ Macartney-nak részletekbe menő ismeretei voltak Bulgáriáról, mert felesége bolgár származású volt. Neje, Nedella Mamarchev a Chatham House-ban előadást is tartott Bulgáriáról. Erre nézve: *Bulgaria and her Neighbours*. Handwritten by C. A. M. In: C. A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3286. Box. 7. Doc. 12. fols. 88–92. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

²¹⁷ Vancsa Mihailov (Ivan Mihailov Gavrilov, 1896–1990) bolgár forradalmár a két világháború közötti Macedóniában, a macedón szeparatizmus fő képviselője. Az *IMRO (Inter Macedonian Revolutionary Organization)* macedón terrorszervezet utolsó vezetője. Bolgárbarát, jugoszlávellenes macedón szeparatizmusával a jelenlegi észak-macedón politikai vezetés nem azonosul.

²¹⁸ Alexander Nikolov Protogeroff tábornok a macedón szeparatista mozgalom bolgárbarát szárnyát vezette. 1928-ban a mozgalmon belüli leszámolások során politikai gyilkosság áldozatává vált.

zajlik ott. A chicagói helyzet ehhez képest semmisség. Nem hiszem, hogy a közeljövő bármelyik bolgár kormánya bármit is tudna ez ellen tenni.

Amennyiben a bolgár agrárpárt kerül hatalomra, akkor elképzelhetők a változások. Az agrárpárt hívei és a legtöbb békés polgár sem kedveli a macedónokat. Nyíltan ezt nem hangoztatják, de burkoltan igen. Az agrárpártnak elég volt anynyi, hogy a macedónok megölték Sztambolinszkijt és még sokakat, akinek a neveit nem is ismerjük, és ez minden békés polgár számára azt jelenti, hogy Macedónia komoly veszélyforrás. Szófia utcáin sétálva bármikor eltalálhat egy másnak szánt golyó. Bár a bolgárok gyűlölik a macedónokat, saját érdekeiket is képviselik az ügy kapcsán. Halkan elmondják véleményüket Mihailovról, de ugyanők azt is hozzátesszik, hogy Bulgáriának joga van Macedóniához.

A macedónok tekintetében én nem látok esélyt a változásra. Igaz, hogy Mihailov egy sajtóközleményben úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a macedón forradalmárok üldözése megszűnik, akkor ő is más módszerekhez folyamodik, és amennyire csak tud, békés eszközökkel fog harcolni. Nem tudom, hogyan lehetne bármit is elérni alkotmányos eszközökkel Jugoszláviában. Sejtelmem sincs arról, hogy mi történne a jugoszláv alkotmánnyal, hogyha az nem Jugoszláviában lenne hatályos, mert az ember akkor sem tudná azt elfogadni, hogyha akarná. De újra hangsúlyozom, nem látom a lehetőségét a dolgok pozitív irányba történő elmozdulásának. Nem látom a szükséges jóindulatot a jelenlegi jugoszláv kormányban. Nyilvánvalóan nehéz dolog lehet egy ilyen büszke nép számára elfogadni a macedón célokat. Ez egyenlő lenne az erőszak politikája és a politikai gyilkosságok előtti behódolással.

Ott van a horvát kérdés is, és amíg ez meg nem oldódik, addig a macedón problémát sem lehet megoldani, mert ez szorososan a horvát ügy után következik. Amennyiben a jugoszlávok tisztességes bánásmódban részesítik a macedónokat, és elfogadható kormányzást vezetnek be a térségben, az ott élők abbahagyják a folyamatos tiltakozást, lázadást a jugoszláv kormány ellen és ennek lesz némi eredménye. De sajnos a magam részéről nem hiszem, hogy a jugoszlávokban meg lenne a szándék és az akarat erre. Így tehát a jelenlegi helyzetben úgy tűnik számomra, hogy bár a balkáni föderáció útjában álló egyéb nehézségek másodlagosnak tekinthetők, a rendkívüli nehézségeket okozó macedón probléma megmaradt és nem látok rá megoldást.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Egy hozzászóló két szempontot emelt ki, melyből az egyik optimista jellegű, a másik inkább pesszimista. Az első a jelenlegi belgrádi kormánnyal kapcsolatos nagy elvárásokat érinti, különösen a külpolitika terén és Olaszország irányába. Ebben a tekintetben a jugoszláv kormány sokszor emlegeti az olasz fenyegetést, és semmi provokatív dolgot nem nyilatkozik az olaszokról. Az olaszokkal kapcsolatos elítélő álláspontokat, különösen az olasz flottát és a hadsereget tekintve, éppen, hogy a britek képviselik és a hozzászóló még sohasem hallott ilyet a szerbektől és még a jugoszláv katonai körök is mérsékelt álláspontot képviselnek ez ügyben.

Másrészről a jugoszláv politikai helyzet tekintetében a felszólaló sem látja a megoldást. A macedón kérdés egyértelműen a helyzet kulcsa és ezt az egészet le lehet szűkíteni egy szerb–bolgár ellentétre a Jugoszláviához tartozó Macedóniában. Ehhez képest a görög–bolgár kérdés elenyésző jelentőséggel bír, ráadásul ebben a tekintetben a lakosságcsere folyamata gyakorlatilag lezárult. Mr. Macartney fején találta a szöveget, amikor azt mondta, hogy a macedón problémát nem lehet addig megoldani, amíg a horvát kérdés meg nem oldódik, de ez utóbbi megnyugtató rendezésére a hatalmon lévő jugoszláv vezetők aligha képesek. Függetlenül attól, hogy Sándor jugoszláv király zágrábi látogatása eredményes lesz-e, vagy sem, az ember nem tud belelátni az ottani döntéshozók fejébe, de nem tapasztalható semmiféle szándék, hogy a horvátoknak megadják a szükséges engedményeket. Addig, amíg Jugoszlávia át nem alakul egy föderatív szerkezetű állammá, ahol a különböző országrészek a régi tartományok határait követik, és amíg nem jön létre népképviselői kormány, addig semmi sem fog Macedóniában változni, eltekintve néhány gazdasági és közigazgatási reformtól. Persze ezek a kisebb változások is fontosak, mert így kisebb lett a korrupció és felgyorsult az igazságszolgáltatás, másrészről viszont politikai és kulturális téren elnyomják a szabad véleménynyilvánítást és Macedóniát máshonnan odatelepített hivatalnokok, iskolaigazgatók és papok irányítják.

Lord Noel-Buxton²¹⁹ az Athénban megrendezett konferenciával kapcsolatban megemlítette, hogy ez az esemény meglepő eleme volt a balkáni államok együttműködésének és arra lenne kíváncsi, hogy Mr. Macartney miért nem optimista ezzel kapcsolatban. Korábban ilyen konferencia elképzelhetetlen lett volna. Az 1904-ben, Londonban, az Earl Court²-ban megtartott balkáni kiállítás óta és néhány kisebb eseményt leszámítva, melyek az 1912-es balkáni háború előtt kerültek megrendezésre, a különböző balkáni kormányok alig voltak beszélő vi-

²¹⁹ Lord Noel-Buxton (1869–1948) brit liberális, majd munkáspárti politikus. 1924-ben és 1929–30-ban mezőgazdasági és halászati ügyi miniszter. 1912-től a Foreign Office egyik meghatározó Balkán szakértőjének tartották, különösen a Bulgáriát érintő ügyekben.

szonyban. Az a szándék feltétlenül változásokat kell, hogy jelentsen, hogy rendszeres, éves konferenciák megrendezését tervezik, ahol a kisebbségi ügyek is napirendre kerülhetnek. Elképzelhető, hogy a macedón probléma nagyobb perspektívákba illesztve lenne megoldható, kölcsönös jó szándékon alapuló lakosságcserével, hiszen a félreértések és az ellentétek fő oka a rossz bolgár–jugoszláv viszony. A hozzászólónak az a benyomása, hogy a macedóniai bolgár lakosság ügye nem kap elég figyelmet.

Kérdések hangzottak el a szovjetek balkáni aktivitásáról, mely konfliktusokat gerjeszt a balkáni agrárállamokban, és erre a Harmadik Internacionálé keretein belül milliós összegeket fordítanak, továbbá arról, hogy a nagyhatalmak balkáni jelenlétét inkább a Nemzetek Szövetsége égisze alatt, mintsem saját nagyhatalmi politikájuk eszközeivel lehet érzékelni. Kérdés hangzott el a görögök bizánci elképzeléseiről, a bánáti lakosság Jugoszlávián belüli újjászervezéséről, mely nem a régi tartományi határok mentén történik (és ennek összefüggéseiről a macedón kérdéssel), valamint az agrárválságról, mely közös táborba kényszerítheti a balkáni államokat.

További észrevételek hangzottak el azzal kapcsolatban, hogy jugoszláv Macedóniában a bolgár kisebbségek iskolái külön problémát jelentenek, mert az ot-tani népesség nem kétnyelvű, mint Bulgáriában, vagy görög Macedóniában. Hozzá tették, hogy a görög uralom alatt élő macedónok szabadon használhatják nyelvüket, és azonnal tiltakoznak, amikor a Jugoszláviához tartozó Macedóniában csak szerbül lehet beszélni, és a bolgár könyvek kiadását betiltják. Egy hozzászóló megemlítette, hogy az elmúlt időszakban Belgrádban nem lehetett bolgárellenességet tapasztalni, amit bizonyít azoknak a bolgároknak a példája, akik utcai mozgóárusként, kis kocsijuk oldalára cirill betűkkel írták fel neveiket (és csak alatta szerbül) és hibátlanul beszéltek szerb nyelven. Vagy Szófia esetében, ahol Dobrudzsa miatt erős román ellenesség van, mégis a román nyelvű újságokat nyíltan olvassák a katonai kaszinókban; az említett bolgárok és szerbek tökéletesen értik egymás nyelvét.

További kérdések hangzottak el az Ohridi-tó térségéről, mint konfliktus zónáról, a korábbi bolgár metropolitia peréről, az albánok adózási hajlandóságáról és a leszereléssel kapcsolatos álláspontjukról, az albán–olasz és a bolgár–szovjet viszonyról. A román földreform kapcsán kérdés hangzott el arról, hogy valós-e az állítás, miszerint csak román nemzetiségű állampolgárok birtokolhatnak az országban földet és nincs-e ez ellentétben a békeszerződés kisebbségi rendelkezéseivel. Felvetődött az is, hogy a Chaloff és Anastassoff által jegyzett és a Népszövetség Tanácsának megküldött petíció nem okozhat-e olyan hatást Jugoszláviában, mint a lengyel ügyben készült hasonló petíció Lengyelországban.

A továbbiakban megjegyezték, hogy az olasz–jugoszláv ellentét a bizonytalanságérzet következménye. Velence és Taranto között az olaszoknak nincs a hadiflottájuk számára alkalmas kikötő, míg az Adria szemközti partja tele van

olyan kikötőkkel, melyek egy olaszok elleni támadás kiinduló pontjai lehetnek. Az olaszok és a görögök közötti megbékélés elképzelhetetlen, amíg az olaszok birtokolják a Dodekanészosz-szigeteket. Mihailov macedóniai tevékenysége hasonlít Al Capone chicago-i működéséhez, vagy a korzikai banditákéhoz és ennek nincs nemzetközi jelentősége.

Mr. Macartney válaszában elmondta, hogy erős kételyei vannak azzal kapcsolatban, hogy a szovjetek komolyabb pénzeket költenének a Balkánra. A kommunisták általában azokat támogatják külföldön, aki szemben állnak a hatalmon lévőkkel. Azzal kapcsolatban, hogy a nagyhatalmak a Népszövetség égisze alatt képviselik érdekeiket, példaként említette az 1925-ös évet, amikor eléggé eredményesen véget vetettek a térségbeli ellenségeskedésnek és rákényszerítették a görögöket pénzügyi kötelezettségeik megfizetésére. Az előadó úgy gondolja, hogy Mr. Venezelos eléggé elkötelezett a bizánci eszme iránt, bár a Törökországból érkezett görög menekültek körében ez nem túl népszerű. Amennyiben Törökország egy esetleges következő háborúban összeomlana, a görögök vélhetően megpróbálnák érvényesíteni igényüket Konstantinápolyra, de jelenleg nincs ilyen tervük. A bánáti területek közigazgatási újjászervezése kapcsán elmondta, hogy Macedónia területének kétharmadát közigazgatásilag elcsatolták az északi egyharmadtól.

A gazdasági válság és az agrárkonferenciák nyilvánvalóan közelebb hozzák egymáshoz a jugoszlávokat és a románokat. Bulgária részt vett a korábbi konferenciákon Varsóban és Bukarestben, de a legutóbbiról már hiányzott, vélhetően olasz nyomásra. Jelezték, hogy a következőn részt fognak venni, és ez egy olyan tényező lehet, ami javíthatja a kapcsolatokat a bolgárokkal. A görögök ebben nem érdekeltek, mert az ő országuk nem gabonatermelő állam.

Az előadó nem gondolja, hogy a bolgárok sokat törődnének a volt metropolitájukkal, ő maga a mai napig egyszer sem hallotta a bolgároktól ezt említeni. Ez nem egyházi kérdés, hanem a macedón politika része, hiszen a volt metropolitának már semmilyen egyházmegyéje nincs. Az előadónak friss információi nincsenek Albániáról, de úgy tűnik, hogy az albánok az összes pénzüket fegyverkezésre költik. A londoni román követség egy munkatársától értesült arról, hogy csak román nemzetiségű állampolgár birtokolhat földet Romániában. A románok és a bolgárok legmagasabb szinten mindig baráti viszonyban voltak, de a szorosabb szövetségkötés elé mindig értelmetlen akadályokat gördítettek.

Mr. Macartney egyetért abban, hogy a szerbek különösen az olaszokra figyelnek, és úgy látja, hogy a Balkánon az olaszok az igazi bajkeverők. A franciák politikáját kéne követniük, de ez a megbékítés politikája, az olaszok pedig minden erővel a zűrzavarkeltést folytatják. Nem lát okot az optimizmusra a Népszövetség elé került petíció ügyében, miután ezt elég látványosan elvetették. Az Adria olasz oldalán lévő hadikikötők ügye kapcsán megjegyzi, hogy ezt ellensúlyozza a jugoszláv oldalon teljesen kiépítetlen közlekedési hálózat. Csak egyet-

len keskeny nyomtávú vasútvonal van Ragusától Szarajevóig és az út 14 óra. Az előadó nem gondolja, hogy a macedónokat Al Capone-hoz kellene hasonlítani. Mihailov lehet, hogy kevésbé elismert, mint elődje, de a macedónok egy eszméért harcolnak.

Az athéni konferencia egyértelműen számos eredményt produkált, legalábbis elméletben. A munkaügyi bizottság eredményei nagyon jók. Másrésztől csupán olyan dolgokban értettek egyet, melyek kisebb fajsúlyúak és ezekben is csak elméleti egyetértés született. Kijelöltek egy történész bizottságot a balkáni történelem tanulmányozására, ami nagyon jól hangzik, de nincs két könyv a Balkánról, amelyek még akár az évszámokban is egyetértenének. A konferencia Macedónia ügye miatt volt sikertelen. Nyilatkozat született a nemzeti kisebbségekről, ami semmitmondó, és aztán a szerbek azonnal elkezdtek arról beszélni, hogy meg kell védeni a Görögországban élő szerb közösséget.

A macedón kérdésben az előadó két megoldást lát; az egyik az, hogy a macedónokat hivatalos jugoszláviai nemzeti kisebbségként kell elismerni, és nemzeti jogokat kell adni nekik, vagy pedig szerbökké kell válniuk. Azt a megoldást kell választani, ami a legkisebb véráldozattal jár.

A levezető elnök az ülést bezárva elmondta, hogy minden hozzászóló világosan kifejezte, hogy a macedón probléma a balkáni ügyek kulcsa. Az előadó két alternatívát vázolt fel, közülük bármelyik vérontáshoz vezethet. A levezető elnök úgy véli, hogy lehet egy harmadik megoldás is. Amennyiben Jugoszláviának alkotmányos, népképviselői kormány lesz, ez a kormány remélhetőleg hajlandó lesz engedményeket tenni a macedónoknak, és talán a macedóniai bolgárok a mostani követeléseiknél egy kicsit kevesebbel is beérik majd. Végül a levezető elnök megköszönte Mr. Macartney érdekes és elgondolkodtató előadását.

**C. A. MACARTNEY:
RUTÉNIA: A KÖZELJÖVŐ EGYIK PROBLÉMÁJA**²²⁰

A levezető elnök²²¹ bevezetőjében elmondta, hogy Ruténia, más néven Podkarpatska Rusz²²² Csehszlovákia része, közel van a Kárpátokhoz, és jórészt ukránok lakják. A Ruténia elnevezés az ukránok számára derogáló, ezért van a területnek más neve is. A Podkarpatska Rusz területén élő ukránok az ukrán nemzet legnyugatibb szegmensét alkotják, és az ukrán nép Európa legnagyobb létszámú alávetett helyzetben élő nemzeti kisebbsége.

MR. MACARTNEY ELŐADÁSA

Ez az alkalom az *Anglo Ukrainian Committee*²²³ ötlete volt, ahol, miután Ruténiában jártam, előadást tartottam az ott élő ukránokról. Másrésztől, kissé aggodalommal tölt el, hogy egy ilyen felkészült közönség előtt fogok beszélni, egy kis teremben egy olyan unalmas és érdektelen témáról, mint Ruténia. Ugyanakkor meg vagyok győződve arról, hogyha két nemzet rivalizálásba kezd, akkor ennek érdekében minden eszközt bevetnek, ezért Ruténia földrajzi elhelyezkedése miatt könnyen egy jövőbeli nemzetközi konfliktus csomópontjává válhat.

Ez egy kis terület a Kárpátok északkeleti sarkánál található és pontosan ez a pozíciója adja a térség fontosságát. A terület nemzetközi jelentőségével kapcsolo-

²²⁰ C. A. Macartney: *Ruthenia: A Problem of the Future*. 27th February 1936. Royal Institute of International Affairs (RIIA), Chatham House, London. Library of RIIA, 8/399. pp. 16+11. Mr. C. A. Macartney a *League of Nations Union Intelligence Department*-jének munkatársa. A *National States and National Minorities* című kötet szerzője és nemrég járt Ruténföldön, hogy az ottani helyzetet tanulmányozza.

²²¹ Liet. Col. Cecil L'Estrange Malone (1890–1965) brit politikus, parlamenti képviselő, hivatásos repülőtiszt. Baloldali munkáspárti és szovjetbarát nézetei miatt kortársai közül sokan kommunista szimpatizánsnak tartották, aminek az volt az oka, hogy 1919-ben Szovjet-Oroszországban több bolsevik vezetővel is találkozott. A két világháború között a Foreign Office szovjet szakértőjeként tartották számon.

²²² Az előadó és a hozzászólók a terület megnevezésére a Ruténföld (Ruthénia) kifejezést használják, ami nagyjából lefedi a történelmi Halics területét, és magába foglalja a tágabban vett Kárpátalját. Noha a magyar szakirodalom a területet Kárpátaljának nevezi, a szöveghűség kedvéért a magyar fordításban az eredeti, angol szövegben szereplő elnevezést használtam.

²²³ Az *Anglo Ukrainian Committee* 1935 és 1938 között működött Nagy-Britanniában, főként liberális politikusok és gondolkodók részvételével, akik megpróbálták felhívni a brit közvélemény figyelmét a kelet-európai ukránok helyzetére és problémáira. A szervezet egyik életre hívója és vezetője Cecil L'Estrange Malone volt, mellette fontos szerepet töltött be Fredman Ashe Lincoln az ismert jogász és zsidó közösségi vezető. A társaság előadásokat, eszmecsereket szervezett, cikkeket, tanulmányokat és ismeretterjesztő anyagokat publikált. A szervezetről bővebben: <http://www.ukrainiansintheuk.info/eng/03/aucomm1935-e.htm> Letöltés: 2021. 08. 05.

latban csak annyit mondanék, hogy a csehszlovák állam legkeletibb részeként érintkezik Romániával és a csehek számára ez az egyetlen szárazföldi kapcsolat román szövetségeseik felé, anélkül, hogy áthaladjanak az ellenséges Magyarországon. Ezért a terület fontos kapocs a kisantant államok között, ugyanakkor földrajzilag szétválasztja Magyarországot és Lengyelországot.

Csak röviden szólok a helyi földrajzi adottságokról, melyek nagymértékben meghatározzák a terület helyzetét. A Kárpátok hegyvonulatai és az előttük fekvő síkság alkotják a területet. Közlekedés a teljesen sík vidéken természetesen egyszerű. Itt két fontosabb útvonal és egy vasútvonal van. Másrészről a hegyvidék, bár nem túl magas, mégis majdhogynem áthatolhatatlan. Minden fontosabb völgy a magyar síkság felé fut. Ezért a közlekedés itt szintén könnyű, de a hegyeken történő átkelés nem. A hegység nyugati részén csak egyetlen út van, a középső részén kettő, a keleti részén egy sincs. Így mindegy, hogy gyalogosan, vagy öszvérháton megy az ember, de hogyha a központi részből el akar jutni keletre, akkor előbb le kell ereszkednie a síkságra, majd vissza. Másrészről, a közlekedés a nagyobb völgyekből Galícia felé elé könnyű, ami Galícia rendezett politikai viszonyaival együtt elég vonzó az utazók számára. De jelenleg a vasút nem működik, és csak egyetlen utat használnak, köszönhetően a feszült csehszlovák–lengyel viszonyoknak.

Az 1930-as adatok alapján a terület lakosságának a megoszlása nagyjából a következő: 450 ezer rutén, 110 ezer magyar, 90 ezer zsidó, 30 ezer cseh és szlovák és néhány kisebb népcsoport. A rutének a hegyekben élnek, a magyarok a síkvidéken, a csehek és a szlovákok, (akik jórészt csehek) a városokban, és a zsidók mindenhol. Mi most csak a ruténekkal foglalkozunk, akik ezt a területet hazájuknak tekintik. A rutének az ukrán nép részei és így beletartoznak a nagy Délkelet-Európai ukrán tömbbe. Feltehető a kérdés; hogyha ukránokról van szó, akkor miért hívják őket ruténeknek. A kérdésre három válasz is adható. Az első az, hogy a rutén egy ukrán törzs volt, mely már azelőtt elhagyta Ukrajna területét mielőtt ott állam jött volna létre. Az „ukraine” szó annyit jelent, hogy határ, ezt a területet a 16–17. században csatolták Oroszország déli részéhez és az itt élők körében csak a legutóbbi időkben alakult ki az ukrán nemzeti tudat. Korábban a történelmi orosz állam területén élő északi és déli népek mind orosznak tekintették magukat és a rutén elnevezés nem más, mint a latin *ruthenus* (orosz) szó fordítása. A rutén elnevezést azokra az ukránokra használták, akik nyugati befolyás alá kerültek, lengyel és időnként osztrák és magyar uralom alatt voltak. Ezért vannak, akik úgy gondolják, hogy a rutének ukránok, legalábbis az eredetüket és a nyelvüket tekintve. A második álláspont szerint, melyet az orosz kormány képviselt és néhányan Ruténiában is, a ruszin név miatt, mely oroszot jelent, ezek az emberek biztosan oroszok és nem ukránok. A harmadik álláspont alapján a rutének évszázadok óta egy külön népcsoport, bár a lengyel, osztrák és orosz uralom alatt élő ukránok nyelve nagyon hasonlít az övékre. Az orosz uralom alatt lévő, Ukrajnában élők történelmi hagyományai és kulturális életük nagy-

mértékben különbözött az osztrák uralom alatt élőkétől, mert ez utóbbiakat kisebb-nagyobb erőszakkal görög katolikus hitre térítették, és ugyan ortodox rítusait megtartották, de elfogadták a pápa főségét és nyugati, római katolikus befolyás alá kerültek.

A 19. század végéig az önálló rutén nemzet gondolata meglehetősen népszerű volt a rutének körében, akik leginkább ezt úgy érzékelték, hogy ők különböznek a cári uralom alatt élő ukránoktól. A legutóbbi időben a kelet-galíciai rutének körében az ukrán nemzeti öntudat jelentősen megerősödött, de nem olyan mértékben, mint a magyar uralom alatt élő rutének esetében, akik teljesen önálló életet éltek a magyar uralom alatt, részben kihasználva a Galiciától való elzártságot, valamint a magyarok engedékeny politikáját, mely az elsődlegesen magyar befolyás alatt álló görög katolikus egyházon keresztül érvényesült. A magyarországi rutének jó része így a politikailag egységes magyar nemzet részévé vált. Elégé súrlódásmentesen éltek együtt a magyarokkal. A magyarok a leghűségesebb nemzeti kisebbségnek tartották őket, és lehetővé tették vezetőik számára, hogy teljesen magyarokká váljanak, mégpedig úgy, hogy ne szégyenkezzenek rutén származásuk miatt.

A rutének különösen elmaradott, szegény és mellőzött népcsoportot alkottak a magyar állam északkeleti peremvidékén és bárki, aki kiemelkedett közülük, azonnal átvette a magyar nyelvet és szokásokat. A háború előtt alig létezett rutén nemzeti öntudat. Ahogyan már említettem, az egész térség rendkívül elmaradott volt. Az írástudatlanság még a közelmúltban is 90%-os volt, és még 1914-ben is 80%-os a parasztság körében. Az értelmiségi réteg gyakorlatilag nem létezett. A magyarok a rutén elemi iskolákat gyorsan magyarra cserélték. A rutén nyelvű elemi iskolák száma 1871-ben 353 volt, 1910-ben 45, 1914-ben 18. A békekonferenciára készült magyar adatok szerint csak 543 olyan állampolgár élt Magyarországon, akik rutén nyelvet beszéltek és a művelt rétegekhez tartoztak. Azt is látnunk kell, hogy a művelt réteg kifejezés, összevetve az angolszász országok szóhasználatával teljesen mást jelent egy olyan helyen, mint Ruténia; náluk például az állami alkalmazott többnyire a portásokat, takarítókat és az egyházban a sekrestyéseket jelenti.

Ez a térség nemcsak nagyon elmaradott, de ahogyan említettem, nagyon szegény is. Ipar gyakorlatilag nincs, és csak kevés ásványi nyersanyaggal rendelkeznek. A legfontosabb a fakitermelés. A lakosság fakitermelésből, vadászatok idején a hajtásból és aratási idénymunkából él. A hegyekben élő parasztság aratás idején a magyar alföldön vállalt munkát. Részben pénzben, részben természetben fizették ki őket, és az így kapott búzából tartották fenn magukat a téli időszakban. A térségben alig voltak politikai konfliktusok. Nem létezett rutén nemzeti tanács. Nem létezett ukrán nemzeti mozgalom és véleményem szerint az ott élők ezt nem is igényelték. A háború előtt volt egy orosz nemzeti mozgalom, ami azt célozta, hogy az itt élő rutének térjenek vissza az orosz ortodox egyházhoz, és ez az egész az orosz pánszláv propagandát szolgálta. Ezzel összefüggés-

ben, 1914-ben volt egy bírósági tárgyalás, ami nagy izgalmakat okozott. Néhány személyt és egy, vagy két orosz ügynököt különböző súlyú börtönbüntetésekre ítélték és az akkori sajtó sokat írt a magyar elnyomásról. Tény, hogy ez az agitáció kívülről, a cári kormány utasítására történt. Az egyik ügynök még ma is a térségben él. A tárgyalás után visszatért Oroszországba, de az 1917-es forradalom után visszatért Ruténiába és jelenleg a csehszlovák kormány tisztségviselője.

Még a háborús évek alatt sem volt jellemző a nyugtalanság, bár voltak, akik árulókká váltak és néhány falusi lakost kémkedés miatt fel is akasztottak. Az sem volt meglepő, hogy amikor az orosz csapatok elérték a térséget, a rutén parasztok barátkoztak velük. De a legtöbb ott élő egyszerű lakosnak fogalma sem volt arról, hogy miről szól ez a háború. Hallottam egy történetet erről, de nem tudom, hogy igaz-e, miszerint egy bukovinai paraszt azt mondta, hogy a cár nagyon jól tette, hogy elküldte hozzánk az orosz testvéreket. De, folytatta, valami rosszat tehettünk, mert utána a magyar honvédeket küldte, és az már szörnyű volt.

A háború végén egy teljesen zűrzavaros időszak következett a térség életében, ami abban csúcsosodott ki, hogy a rutének lakta régió Ruténia néven autonóm területté vált és Csehszlovákiához csatolták, amit egészen 1918 végéig senki sem jósolt volna meg. Igazság szerint senkinek még csak fogalma sem volt arról, hogy mi történik. Számos megbeszélés zajlott az önállóságról és a szláv testvériségről, a háború végén több helyen is nemzeti tanácsok alakultak. Magyarország közigazgatása hagyományosan a vármegyékre alapozódik, ezek között alig van kapcsolat és minden vármegyében ilyen nemzeti tanács alakult. Az első Ljubljánában, aztán Eperjesen, ami a rutén terület határán fekszik. Az Ungváron létrejött nemzeti tanács kinyilvánította csatlakozási igényét Galíciához és ezzel együtt a független ukrán államhoz. De a szlovákok felé is közeledtek. Egy másik, nagyobb nemzeti tanács is létrejött a jórészt magyar lakosságú Ungváron, ők kinyilvánították, hogy autonóm területként Magyarország keretein belül kívánnak maradni. Egy harmadik nemzeti tanács az önálló Galíciát támogatta, és egy később létrejött negyedik, a huculokat képviselve a Hucul Köztársaság²²⁴ létrejöttét javasolta. Szerencsére a józanész felülkerekedett és ebből nem lett semmi.

A legerősebb ungvári nemzeti tanács nem kívánt a magyar kormánnyal az autonómiáról tárgyalni, hanem készített egy tervezetet, amelyben az Osztrák–Magyar Monarchia idején létezett horvát autonómiát követelték. Ennek érdekében rutén nemzetiségi minisztert akartak a budapesti kormányban és Nemzeti Tanács felállítását. Végső soron önálló választásokat és parlamentet követeltek.

²²⁴ Hucul Köztársaság: 1919. január 8. és 1919. június 11. között létezett államalakulat, melynek vezetése a Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz történő csatlakozást tűzte ki célul. A hucul, ruszin etnikai csoportról elnevezett állam létét a román és csehszlovák katonai beavatkozás pecsételte meg. Erről bővebben: *Fedinec Csilla–Szakál Imre: A Hucul Köztársaság.= Rubicon*, 31. 2020/4. 10–12.

De az önálló parlament összehívásának a határok megállapítása előtt semmi értelme sem lett volna, így ezt az elképzelést elvetették, és a továbbiakban sem képviselték.

Közben zűrzavaros konfliktusok zajlottak. Csehszlovákia elfoglalta a terület egy részét, Románia egy másik darabját, Magyarországnál is maradt valamennyi, közben 1918-ban Masaryk csehszlovák köztársasági elnök az Egyesült Államokban találkozott az ott élő rutének képviselőivel (véleményem szerint a találkozó ötlete a csehektől és nem a ruténektől származott). Ebből a szegény és hátrányos helyzetű régióból mindig is nagy létszámban vándoroltak ki az Egyesült Államokba, és egy Žatkovič²²⁵ nevű politikus egy kisebb rutén tanácsot hozott létre, és megegyezésre jutott Masarykkal. Wilson elnökkel is kapcsolatba került, akivel közölte, hogy független Ruténiát szeretnének, de ha ez nem megy, akkor valamiféle autonómiát (szerintem eredetileg ezt magyar fennhatóság alatt képzelte megvalósítani). De Wilson elnök nem ígérhetett függetlenséget, vagy önálló galíciai államot, miután már megegyezett Masarykkal, hogy Ruténia Csehszlovákián belül kap autonómiát. Aztán az amerikai elnök Párizsba utazott. Ott Beneš egy Csehszlovákián belüli autonóm Ruténia mellett szólalt fel, úgy érvelve, hogy mindezt Csehszlovákia nem is akarta, hanem maguk a rutének ajánlották fel. Aztán Žatkovič-ot és az eperjesi nemzeti tanács elnökét arra kényszerítették, hogy ugyanezt az álláspontot képviselje. 1919. május elején Žatkovič Eperjesre utazott, ahová a három nemzeti tanács ülését hívták össze. Elmagyarázta a fennálló helyzetet és azt, hogy mi történt Párizsban és ezek után a három nemzeti tanács egybehangzóan a Csehszlovákián belüli autonómiára szavazott. Erről egy jegyzéket küldtek Párizsba, és az álláspontjukat belefoglalták a csehszlovák kisebbségekről szóló szerződésbe, bár nem teljesen abban a formában, ahogyan kérték.

Ezzel az autonómiával kapcsolatban négy különböző elképzelés létezett. A legkidolgozottabb az ukránok tervezete volt. Kicsit elnagyoltabb volt Beneš tervezete, melyet a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elé terjesztett. Egy viszonylag kidolgozott anyag volt a Beneš-tervezet módosított változata, amelyet a békekonferencia készített. A negyedik, a legkevésbé kidolgozott került be a csehszlovák alkotmányba és ez néhány ponton meg sem felelt a csehszlovák kisebbségi szerződésnek. Például az eredeti terv szerint a rutén ügyek minisztere csak a rutén parlamentnek felelős, de az új szöveg alapján a csehszlovák kormánynak is ugyanolyan felelősséggel tartozik. De ez nem is lényeges, mert

²²⁵ Grigorij Žatkovič (1886–1967) rutén származású amerikai ügyvéd, politikus. Családja 1891-ben telepedett le az Egyesült Államokbeli Pittsburgh-ben, ahol nagy létszámú rutén és szlovák bevándorló élt. 1920-tól 1921-ig a Csehszlovákián belüli Ruténia kormányzója, de az autonómia bevezetésének sikertelensége miatt lemondott és a továbbiakban Pittsburgh-ben ügyvédi tevékenységet folytatott. 1921 után folyamatosan támadta a csehszlovák politikát és Macartneyval több alkalommal is levelezett.

Ruténia a valóságban semmiféle autonómiát nem kapott. A kezdő lépések a háború után rögtön megtörténtek, azért, hogy a rutének legalább kapjanak valamit. Žatkovič-ot kinevezték Ruténia első tartományi kormányzójának és a csehszlovák állam képviselőjében a térségbe küldték. Ő meg is kezdte az előkészületeket az autonómia bevezetésére. De nagyon gyorsan szembesült a szlovák–rutén belső határ problémájával. A rutének az általuk ruténföldnek tekintett teljes területre igényt tartottak, de ez túl sok volt. A szlovákok azt mondták, hogy a rutének maradjanak jelenlegi határaikon belül. Ez viszont a ruténeknek túl kevés volt. Amikor a Nemzetek Szövetsége az iránt érdeklődött, hogy az autonómia mikor valósul meg, az volt a válasz, hogy „meg kell várni, amíg az ott élő lakosság rendezi a belső határokkal kapcsolatos vitás kérdéseket.” Azt hangoztatták, hogy az autonómia nem valósulhat meg a határok ügyének rendezése nélkül, de amíg önálló rutén parlament van, addig erre nincs remény. Ugyanakkor csak a rutén parlament tudta volna a kérdést megoldani. Ezt hívjuk ördögi körnek.

Nagyjából másfél éves huzavona után Žatkovič beleunt az egészbe, visszatért az Egyesült Államokba, ma is ott él és Csehszlovákiának ádáz ellenfele. A következő négy-öt évben nem is neveztek ki rutén kormányzót és jelentős mértékű közigazgatási centralizáció történt. A magyar nemzeti tanácsokat feloszlatták. A városi önkormányzatokat visszaszorították és minden hatalom a cseh hivatalnokok kezébe került, akiket nagy létszámban telepítettek cseh területekről a térségbe.

Aztán az utolsó lépés 1927-ben történt, amikor lezajlott Csehszlovákia közigazgatási újjászervezése. Mindezt úgy kommunikálták, hogy decentralizáció történik és a szlovák területek esetében ez bizonyos mértékig igaz is volt. De Ruténia tekintetében mindez azt eredményezte, hogy a terület Csehszlovákia további négy tartományához hasonló helyzetbe került. Az egyetlen különbség az lett Ruténia és az ország többi tartománya között, hogy megmaradt a rutén kormányzói cím, ami teljesen formális tisztséggé alakult át. A csehszlovák belső átalakítás előtt és után is a Nemzetek Szövetségében az volt a kérdés, hogy Ruténianak mikor adnak autonómiát és a válasz mindig ugyanaz volt: hamarosan. Az ezzel kapcsolatos legutóbbi deklaráció Dr. Hodža²²⁶ nevéhez fűződik, melyet nem sokkal az után tett, hogy miniszterelnökké választották. Egyértelműen úgy nyilatkozott, hogy a kérdést hamarosan napirendre tűzik és ez talán hihető is, mert Dr. Hodža-nak egészében véve jó a megítélése és hiteles politikusnak tartják.

A jelenlegi helyzet az, hogy Ruténiát a csehszlovák bürokrácia irányítja. A terület semmiféle önkormányzatisággal nem rendelkezik. Létezik egy nemzeti tanács, amely tanácskozási jogkörrel bír, de még ezt is nagymértékben korlátozza

²²⁶ Milan Hodža (1878–1944) szlovák származású újságíró, politikus. 1905 és 1910 között a Szlovák Nemzeti Párt alelnöke, majd 1918-ban a csehszlovák kormány nevében ő tárgyalta a magyar kormánnyal. Több miniszteri megbízatás betöltése után 1935 és 1938 között csehszlovák miniszterelnök. A müncheni szerződés után Franciaországba emigrált, majd 1941-ben az Egyesült Államokban telepedett le.

az a tény, hogy tagjainak 1/3-át kinevezik és 2/3-át választják. Amennyiben egy ügyben állást foglalnak, az nem jelenti azt, hogy az a gyakorlatban meg is valósul. Ez természetesen nagyon zavarja a ruténeket, még azokat is, akik nem vallják magukat az autonómia híveinek. Másrészt, meggyőződésem szerint az ottani csehszlovák bürokrácia egésze hozzáértő és képzett szakemberekből áll. A rutének állandóan azt mondják, hogy Ruténia Csehszlovákia Szibériája, de én a magam részéről nem hiszem, hogy így lenne. Számomra nagy csalódás lenne, hogyha ez igaznak bizonyulna, inkább úgy hiszem, hogy az ottani csehszlovák hivatalnokok minden tőlük telhetőt megtesznek a helyi lakosság érdekében.

Elég komoly eredményeket értek el az egészségügyi ellátás és az oktatási rendszer színvonalának emelése terén. Nagyon gyorsan visszaszorították az analfabetizmust. Bevezették az elemi és középfokú oktatás teljes struktúráját. A közigazgatás egésze liberális és demokratikus alapon hatékonyan működik. Igaz, hogy létezik katonai bíraskodás, de ezt csak esetenként és nagyon korlátozottan alkalmazzák. Van sajtócenzúra, de az ottani újságírók akkor sem tudnának mást és többet írni, hogyha nem volna cenzúra, és az általános légkör, melyet nagyon áthat a bürokratikus autokrácia, mégis alapvetően demokratikus és liberális. A szegényebb lakosokkal ugyanúgy bánnak, ha nem jobban, mint a jómódúakkal és egészségében véve a terület kormányzása nem rossz.

Másrészt a ruténeket zavarják a nekik tett és be nem tartott ígérek, valamint az a tény, hogy nincs képviselőjük a csehszlovák kormányban, ami nem csupán a rutén politikusok mellőzését jelenti, de az egész fiatalabb rutén generációt is, akik jelentős mértékben függenek az állami állásoktól. Néhány kivételtől eltekintve, alig jutnak állami pozíciókhoz. A közigazgatás magasabb szintjein mindenhol csehek vannak, valamint néhány ukrán és orosz emigráns. A közigazgatás középső szintjein a rutének már többen vannak és a legalsó szinteken a legtöbben, de itt sem annyian, amennyi rutén fiatal végez a középiskolákban.

Azt hiszem, hogy mindezek ellenére sem lehet állítani, hogy emiatt nagyon nagy elégedetlenség lenne, bár vannak problémák a hivatalnokok megítélésében. Ezzel kapcsolatban egy jellemző és hitelesnek tartott történetet hallottam, amikor ott jártam. A rutén kormányzó egy nagy, új börtön épületének megnyitójára érkezett és megpillantott egy idős rutén parasztot. Így szólt hozzá: „Nos, szeretne ebben az épületben élni?” Az öreg úgy hitte, hogy a hatalmas épületben hivatali lakások vannak, ezért így szólt: „Jaj, nagyságos uram, ez a hely nem egy olyan szegény öreg parasztnak való, mint én vagyok. Az Önhez hasonló nagy embereknek kellene ott élniük.”

A jelenlegi helyzet másik nehézségét nem is a cseh uralom okozza, hanem Ruténia általános földrajzi helyzete és az abból adódó gazdasági probléma, amelyen az sem segített, hogy a terület magyar kézből Csehszlovákiához került és a két ország között nem működik a szabad kereskedelem. A mezőgazdasági művelésű síkságok és völgyek szorosan összekapcsolódnak és nagyok a földrajzi távolságok. Ezt akkor lehet érzékelni, amikor a jól járható völgyeket elhagyva ki-

derül, hogy a folyók nem szelik át a hegyeket. A helyzet különösen nehézé vált 1930 óta, amikor a kormányon lévő csehszlovák agrárpárt elutasította a Magyarországgal kötött kereskedelmi egyezményt. Azelőtt, leszámítva néhány háború utáni rövidebb időszakot a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok működtek, és kialakult egy szerényebb méretű naturális csere a síkvidék és a hegyvidék termékei között. Amikor a kereskedelmi egyezményt felmondták, a két ország közötti teljes kereskedelmi forgalom leállt és Ruténia a legteljesebb gazdasági hanyatlás állapotába került. Minden csehszlovák hivatalos forrás megerősíti, hogy ennek következtében az ország lakosságának az életszínvonala csökken és ez különösen igaz a rutének esetében. A térségben a legjobb állásokat természetesen a csehek töltik be és rajtuk kívül csak a síkvidéken élőknek viszonylag magas az életszínvonala, de ők magyarok és nem rutének. A magyarok a ruténekkal ellentétben viszonylag kisebb veszteséggel viselik ezt a helyzetet.

A rutén autonómia kérdése mellett a rutén–szlovák belső határ ügye okozza a legkomolyabb feszültséget. Ez hivatalosan még mindig nincs megállapítva, de a valóságban már 1919-ben létrejött az Ungvár mellett húzódó határ, és emiatt mintegy 80 ezer rutén Szlovákiához került. Úgy gondolom, hogy az ezzel kapcsolatos rutén követelések megalapozatlanok, ugyanakkor az is igaz, hogy kevesebb területet kaptak, mint amennyi járt volna nekik, vagy mint amennyit számukra ígértek. Annak tükrében, hogy a csehszlovák kormány tisztán bürokratikus alapon működik, nem látom értelmét, hogy a helyi pártok mélyebb elemzésébe belemenjek, annál is inkább, mert ez rendkívüli módon bonyolult ügy. *Rögtön a háború után a helyi politikusok a térség régi pártjainak újjászervezésével akarták elindítani a politikai életet. A hagyományos párt a Magyar Párt volt, amely a háború előtt teljesen uralta az ottani belpolitikát. Az volt a politikai hagyomány, hogy a választókeretben mindig két jelöltet állítottak, mindkettő magyar volt, az egyik a kormány jelöltje, a másik az ellenzéké. A rutén választók közülük választhattak és ők, a legkisebb ellenállást követve, általában a kormánypárti jelöltre szavaztak. Ez azt jelentette, hogy a magyarokén kívül a térségben nem volt más politikai szerveződés és még a háború utáni néhány évben is a magyar párt volt a legerősebb. Ez volt a fő oka annak, hogy a csehek nem adták meg a terület autonómiáját. Ez nyomon követhető a Nemzetek Szövetségének küldött csehszlovák anyagokban. Úgy érveltek, hogy a rutén autonómia esetén a helyi lakosság a Magyarországhoz történő visszatérésre szavazna, és én azt hiszem, hogy ez valóban így történne.*

Azután a rutének megpróbálták egy munkás és egy parasztpártot is megszervezni. De a csehszlovák vezetés nem bízott ezekben a pártokban és egy új pártstruktúrát vezettek be, ami feldarabolta a térség politikai egységét. A csehszlovák pártokon kívül létezik néhány kisebb helyi párt és egy nagy kommunista párt. Nem hiszem, hogy túl sok szót kéne szólnunk az említett pártokról. Általában és országosan tekintve a háború óta a legerősebb csehszlovák párt a kommunista párt. Az 1935-ös országos választásokon 80 mandátumot szereztek, 60 jutott a

centrum gerincét alkotó agrárpártnak, 75 mandátumot szereztek a kisebb helyi pártok, 35-öt a magyar pártok és a többi mandátum a kisebb pártok között osztott meg. Ezek a számok azt tükrözik, hogy a kormány ellenzékének nagyobb támogatottsága van, mint a kormánypártoknak. A jelenlegi pártviszonyok rendkívül bonyolultak, ami az 1931-es helyhatósági választások adataiból is leszűrhető.

Visszatérve a Ruténiával kapcsolatos két nagy probléma egyikére; vagyis, hogy a rutének Csehszlovákián belül akarnak maradni, vagy Magyarországhoz csatlakoznának, jelenleg nem könnyű megítélni, hogy mit szeretnének. A legutóbbi időkig úgy gondoltam, hogy többségük kétség kívül Magyarországhoz tartozna, nem érzelmi okokból, hanem anyagi megfontolásból. Hogy ma is ez-e a helyzet, abban már nem vagyok olyan biztos. Az autonómia biztosítása nélkül nyilvánvalóan nem csatlakoznak Magyarországhoz, és nem állítanák vissza a háború előtti berendezkedést.

Ami Csehszlovákiát illeti, a csehek a közigazgatás irányítása kivételével számos esetben kedveztek a ruténeknek, hogy megnyerjék őket. Cseh iskolákat is indítani akartak, de ez a próbálkozásuk nem volt sikeres. Csak a helyi zsidóság gyermekei jártak a cseh iskolákba. Egészében véve nem hiszem, hogy Csehszlovákia túlságosan népszerű lenne a rutének körében, bár olyan nagymértékű csehszlovák ellenesség sem érzékelhető. A hatalmon lévőkkel szemben mindig van egy elutasítás, de nem hiszem, hogy a térségben Csehszlovákia elutasíthatósága különösebben növekedne. Elég sok helyi lakos úgy látja, hogy a csehszlovák államban kell maradniuk, még hogyha ez a jövőt tekintve kockázatos is. Az emberek érzékelik, hogy a jelenlegi helyzet nem tart örökké, de nehéz megjósolni a jövőt.

Sokkal fontosabb kérdés a nemzeti öntudat erősödése. Abban mindenki teljesen bizonytalan, hogy ki minek számított a háború előtt: ukránnak, orosznak, vagy helyi, osztrák–magyar állampolgárságú ruténnek. De ez a háború előtt nem is igen számított. A háború óta ezen a területen jelentős aktivitás mutatkozott, nagyrészt a csehek törekvései miatt, akik sem a ruténekben, sem a rutén egyházban nem bíztak meg. Ez utóbbi jogos is volt, mert ez az egyház régóta és jelenleg is erőteljes magyar befolyás alatt áll. Hogy mennyire volt nemzetközi jelenség és mennyire esetleges, azt nem tudom megítélni, de röviddel a háború befejeződése után nagyszámú orosz emigráns szivárgott be Csehszlovákiába. A cseheknek hagyományosan jó kapcsolataik voltak Oroszországgal és a háború után mindent elkövettek, hogy országukban tartsák a művelt orosz emigránsokat, akik reményeik szerint majd visszatérnek Oroszországba, hogyha a bolsevik rendszer összeomlik. Így a csehek örömmel fogadták az orosz az emigránsokat, Ruténiába küldték őket, ahol azért is meg tudtak erősödni, mert Gyenyikin²²⁷ 1921-ben eva-

²²⁷ Anton Ivanovics Gyenyikin (1872–1947) a cári hadsereg altábornagya, az orosz polgárháború egyik meghatározó fehérgárdista parancsnoka. A lengyel–szovjet háborút lezáró fegyverszünet (1920) után és a dél-oroszországi szovjet csapatok támadása miatt Gyenyikin utódja, Vrangel

kuálta seregét a Krím-félszigetről. Közülük sokukat Szerbiába küldték, de a szerbek nem tudtak velük mit kezdeni, és néhány száz orosz papot visszaküldtek Ruténiába. Ők engedélyt kaptak, hogy az orosz ortodox egyházban tevékenykedjenek, és mindezt eredményesen meg is valósították. Ezt részben azzal érték el, hogy a rutének magyarelles nemzeti érzelmeire hatottak, részben pedig azzal, hogy ellentétben a rutén egyházzal, az orosz ortodox egyház nem szedett egyházi adót híveitől. Egyik napról a másikra egész falvak váltak orosz ortodox vallásúvá, és ez a vallásos hevület időnként erőszakkal társult, amikor az ortodox hitre tért falvak lakossága elfoglalta a rutén egyház templomait. A csehszlovák kormány mindezt tétlenül nézte és mindaddig nem avatkozott be, amíg a térség lakosságának mintegy egynegyede ortodox hitre nem tért. Végül a konfliktus olyannyira kiéleződött, hogy kormányzati közbelépésre volt szükség a feszültség enyhítése érdekében.

De a rutén nemzeti kisebbség mindig is szorosan kapcsolódott az egyházhoz, és az orosz ortodox egyház azon az állásponton volt, hogy a rutének oroszok és nem ukránok. Megkérdeztem egy ukránt erről és ő levelében azt válaszolta, hogy ez az egész dolog megítélés kérdése. Tény, hogy a háború után összehívott és rutén autonómiát követelő nemzetgyűlés az orosz nyelv hivatalossá tételét javasolta, de a rutén nyelvet is elfogadták volna. Annak a ténynek a tükrében, hogy ekkor a lakosság 90%-a analfabéta volt és a maradék 10% sem volt túl művelt, nem jelentett volna nagy különbséget bármelyik nyelv hivatalossá tétele.

De egy második emigráns hullám is érkezett a térségbe Galíciából, amikor azt Lengyelországhoz csatolták. Csehszlovákia örömmel fogadta be őket is, mert egyébként is rossz viszonyban álltak a lengyelekkel. A galíciai menekültek ukrán egyetemet hoztak létre Prágában, és az ott végzett diákokat tanítani küldték a ruténiai iskolákba. De a csehszlovák politikai élet sohasem volt egységes, a különböző politikai erők nagyon is eltérő álláspontokat képviseltek. Ráadásul az egész dolgot nagyon megnehezítette az ukrán vezető réteg viselkedése. Legtöbbjük orosznak tartotta magát és sokan azonosultak az orosz szellemiséggel. Tehát jelenleg három politikai erő harcol azért, hogy milyen irányú legyen a rutének jövője. Nekem úgy tűnik, hogy a három politikai irány közül az ukrán a legerősebb, ebben van perspektíva, bár az oroszbarát irányzatot két helyi párt is támogatja. A kormány kétpártrendszer próbál kiépíteni, és a bizonytalan légkört kihasználva az egész országra ki akarja terjeszteni a csehszlovák oktatási rendszert. Ez utóbbi azonban eddig még nem sikerült és én úgy hiszem, hogy nem is fog. Amennyiben egy háború nem szól közbe, akkor a rutén nemzeti mozgalom növekedése valószínűleg túllép Ruténia földrajzi keretein. Miután azonban ukránokkal vannak körülvéve, alig hiszem, hogy lenne perspektívájuk. A térségben

tábormok kiűrtette a Krím-félszigetet. Az anyai ágon lengyel származású Gyenyikin 1920 áprilisában hagyta el Szovjet-Oroszországot, Angliában, Belgiumban, Magyarországon élt, majd az Egyesült Államokban telepedett le.

mégis létező rutén nemzeti mozgalom, valamint a terület földrajzi fekvése miatt a térség érdekessé válhat a jövőbeli nemzetközi események tekintetében. Ahogyan már említettem, Ruténia földrajzi kapocs Csehszlovákia és Románia között, és ha a térség országai közötti területi viták felerősödnek, könnyen kapcsolcsává válhat Csehszlovákia és a Szovjetunió között. Másrészt, amennyiben a terület Magyarországhoz, vagy Lengyelországhoz csatlakozna, ez közelebb hozná Budapestet Berlinhez, ami nem jelentene túl sok jót a ruténeknek. Mindenhol az esélyeket latolgatják. A közelmúltban olyan térképeket publikáltak Lengyelországban, amelyeken egy széles, vörös színű zóna húzódott Prágától a Szovjetunióig. Arról is hallunk, hogy Csehszlovákia be akarja venni Jugoszláviát egy közép-európai államszövetségbe, ami ebben az esetben elég nagy területű lenne. De van olyan térkép is, ami azt kívánja alátámasztani, hogy a ruténeknek Magyarországhoz, vagy éppenséggel Lengyelországhoz kellene csatlakozniuk. De minden esetben a Csehszlovákiától történő elszakadásról van szó és csatlakozásról valamiféle fasisztabarát blokkhoz. Ez az elképzelés manapság napirenden van. Olvastam egy nemrég megjelent cikket az *Evening Standard*-ban, melynek szerzője ezt a blokkot egyenesen úgy nevezi, hogy Németország, mert Ruténiában németek is élnek. Persze ez teljes képtelenség, mint ahogyan a legtöbb dolog az, amit a németek leírnak. Először is nem hiszem, hogy az ottani németlakta terület elhatárolható. Másodsor, ez a rész Ruténia síksági része, ahol a határmódosításoknak nincs túl nagy jelentősége. Mindenesetre úgy hiszem, hogy Ruténia a jövőben is számíthat az érdeklődésünkre.

A VITA ÖSSZEFOGLALÓJA

Kérdés: A Galíciában élő rutének szintén a görögkeleti egyház tagjai?

Mr. Macartney válasza: A többségük igen. A háború előtt Galícia nagy része orosz protektorátus volt és ezért a lakosság egy része az orosz ortodox hitet választotta.

Miss Durham: Mi a helyzet a Szovjetunióban élő ukránokkal? Amennyiben jobb életszínvonalon élnek, mint az ukránok máshol, ez nem jelent-e vonzerőt a ruténeknek, hogy az oroszok felé közelegjenek? A Csehszlovákiában jelenleg élő rutének száma túl alacsony ahhoz, hogy önálló nemzetet alkossanak.

Mr. Macartney válasza: Nem tud túl sokat mondani arról, hogy az ukránok hogyan élnek a Szovjetunióban. De Ruténiában a rutének egészében véve úgy gondolják, hogy jobban élnek, mint ők és ez az egyik magyarázat arra, hogy miért olyan erős a térségben a kommunista párt. Ez a meggyőződésük talán fontosabb, mint az, hogy valójában hogyan élnek az ukránok a Szovjetunióban.

Kérdés: Az ukránokkal jól bánnak Lengyelországban?

Mr. Macartney válasza: A lengyelbarát ukrán pártnak, bár liberális, nincs sok követője.

Neale ezredes szerint Mr. Macartney véleménye alapján nem világos, hogy a rutén nyelv ukrán, belorusz, vagy teljesen orosz eredetű-e. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején a Ruténiában használt bankjegyeken lévő szöveg alig különbözött az orosztól, de lényegesen más volt, mint az ukrán, vagy a belorusz. Miu-tán Ruténia talán az egyetlen hely a világon, melyet hagyományosan többé-kevésbé orosz befolyási zónának tartanak, a szovjetek nem próbálták a térséget megszerezni?

Mr. Macartney azt válaszolta, hogy ő csak annyit mondott el, amit az ott élők-től hallott és ő nem nyelvész. Tizennégy dialektus létezik a rutén völgyekben, de az ott élők általában úgy tartják, hogy nyelvük az ukrán rokona néhány orosz és szláv jövevényszóval és számos helyi kifejezéssel. Az ottani orosz párt egyik vezetője is ukrán nyelven fogalmazta meg memorandumát, úgy érvelve, hogy az orosz nyelv nem való a ruténeknek. Mrs. Macartney, aki tud oroszul, megpróbált fordítani egy rutén nyelvű újságból, de kudarcot vallott. De a nyelv állapota mindig változik, és néhány éves orosz hatás a rutén nyelvet is átformálhatja.

Lehet hallani a térségbeli szovjet propagandáról és az sem kétséges, hogy a szovjetek támogatták, és valószínűleg mai is támogatják a rutén kommunista pártot. Az előadó úgy tudja, hogy a szovjetek utasításba adták a rutén kommunistáknak, hogy politikai okokból Csehszlovákiát támogassák Lengyelországgal és Magyarországgal szemben, mert Csehszlovákia a Szovjetunió barátja és ez a leginkább liberális állam a térségben.

Mr. T. B. Martin a nyelvről és a dialektusokról szóló részhez tette hozzá a következőket: 1935 nyarán járt a térségben, közel Ruténiához és azt hallotta, hogy a Budapestről és Prágából érkezett, angolul beszélő politikusokat többen értették, mintha helyi dialektusban beszéltek volna. Ez azért volt, mert a térségből sokan megjárták Amerikát.

Tudna Mr. Macartney néhány szót bővebben szólni a térség gazdasági helyzetéről? Milyen távolságra van a hegyektől a síkságon húzódó magyar határ? Amikor Mr. Martin ara járt, csak 30 km-re volt az a határ, ami meggátolta a kereskedelmet a hegyvidék és a síkság között. Vajon elég távol van-e a magyar határ a hegyektől, hogy működhessen a cserekereskedelem a rutén hegyek és a rutén síkság között? Mit tanítanak az ottani iskolákban? Milyen nyelv és világnézet uralja a nyelv és politika keverékét, melyek többnyire egymástól függenek?

Mr. Macartney válaszában kifejtette, hogy a rutén síkság sehol sem szélesebb 25 mérföldnél. Ez a terület eléggé szétszórt népességű, viszonylag nagy városokkal, de nem elég nagyokkal ahhoz, hogy el tudják látni a hegyvidéki lakosság igényeit. A rossz termés különösen gátolja a bevándorlást. A csehszlovák kormányzat próbált alternatívákat nyújtani azzal, hogy Romániába, Jugoszláviába és Litvániába próbálta a kivándorolni szándékozó ruténeket küldeni, de ez nem volt szerencsés politika, mert a szlovák területeken is ugyanilyen problémák adódtak. Az egyetlen dolog, amiben a csehszlovák kormányzat segíteni tud a

hegyvidéken élőknek az a mezőgazdasági támogatások rendszere, ami működik is, de ez nem elég. A térségben van néhány fafeldolgozó üzem, de ezek majdnem teljesen leálltak. Az egyetlen exporttermék a kibányászott só, de a háború előtt a helyi sóbányákban rutének nem dolgoztak. A ruténeket ugyanis nem tartják alkalmasnak ipari munkára. Nagyon lusták és a rutén egyház rendje szerint havonta 14, 3 nap szabadságuk van.

Amit az iskolákban tanítanak az a teljes káosz, mert az iskolarendszer nincs jól megszervezve. A tanárok orosz emigránsok, rutének és csehek, és mindenki a saját nyelvén tanít. Persze elméletileg az alsó és középső szintű oktatásban mindenki a helyi dialektust használja. A cseh iskolák a legjobbak, és lakosság arányosan ezekből van a legtöbb. Eredetileg csak a cseh hivatalnokok gyerekei számára hozták ezeket létre, de megpróbálták a helyi lakosságot is bevonni, a helyi zsidóság gyermekei nagy létszámban iratkoztak be. De az oktatáspolitikai gyakorlata nem egységes és a hatalmon lévő politikai erőktől függ. Beneš például sokáig az ukránokat támogatta, de most már ellenük van, mert jó viszonyra törekszik a lengyelekkel.

Mr. Wharton elmondta, hogy egy barátját, aki a háború után a ruténiai közigazgatásban dolgozott felkérték egy jelentés elkészítésére arról, hogy milyen típusú kormányzat lenne megfelelő az ott élő lakosság számára. Ő úgy gondolja, hogy a jövő az Ukrajnával történő egyesülés és az orosz (szovjet) barátság. Inkább az orosz nyelvet preferálja az ukrán helyett, mert a háború előtti bankjegyeken a rengeteg helyi dialektus miatt használták a hibás orosz szövegeket a rutén nyelv helyett.

Egy ukrán tudós elmondta, hogy Ruténiában vannak olyan helyek, ahol semmit sem értett abból, amit a helyi lakosok mondtak, pedig ő az ukrán nyelv szakértője. Nagy különbségek vannak a Szovjetunióban élő ukránok szókinccse és a kis létszámú, Litvániában élő ukránok szókinccse között, az utóbbiak erőteljes lengyel hatás alatt állnak és még magyar szavakat is használnak.

Sir Ronald Stons azt kérdezte, hogy létezik-e zsidókérdés Ruténiában. Hogyan bánnak ott a zsidókkal? Vannak-e híres rutén származású művészek, tudósok, vagy írók?

Mr. Macartney azt válaszolta, hogy van egy orosz származású író, aki menekülteként Ruténiában telepedett le. A rutének nem töltenek be jelentős szerepet a művészetekben, habár elég jó a népművészetük és fejlett a fafaragó technikájuk.

Ruténiában a zsidókérdés jelentős probléma. A zsidó lakosság dinamikusan növekszik és nem csupán a hagyományos zsidó foglalkozásokat (kereskedelem, pénzügyek) űzik, de az ahhoz kapcsolódó területeken is jelen vannak. A városokban nagy létszámban élnek. A fakitermelésben és az útépítéseknel sok a zsidó munkás. Nagyon jó munkásoknak tartják őket, de általában nagy szegénységben élnek, leszámítva néhány gazdag városi családot.

Az ottani zsidóság nem egységes és legalább három részre oszlik, nem beszélve a cionisták és az anticionisták közötti megosztottságról. Egy csoportjuk

teljesen asszimilálódott és magyarrá vált, míg az ortodoxok jiddisül beszélnek, és az ősi szokásokat követik. Az elmagyarosodott zsidóság Magyarország közép- és keleti területein volt meghatározó, Galíciában azonban ortodox zsidó többség volt. Az ortodox zsidó vallás tanítása szerint jó viszonyt kell ápolni az uralmon lévőkkel, ezért az ottani ortodox zsidóság a háború előtt jó viszonyban volt a magyarokkal, most pedig a csehszlovákokkal. A csehek mindent megtettek, hogy az ortodox zsidók bátran gyakorolhassák hitüket. Visszaszorították az antiszemitizmust. Nagy számban engedélyezték saját iskoláik működését, autonómiát kaptak, és azt tartják az ortodox zsidóságról, hogy ők a csehek legnagyobb támaszai. De kérdéses, hogy ez a jó kapcsolat meddig tart, hiszen amíg a magyarok és a zsidók jól kiegészítették egymást, addig a csehek és a zsidók viszonya egészen más. A magyarok nem akarták azokat az állásokat betölteni, amelyeket a zsidók. Ők nem kereskedők és bankárok, hanem földbirtokosok voltak, miközben a zsidóság pénzügyletekkel foglalkozott. De a csehek szintén üzletemberek, és bizonyos mértékig a zsidóság érdekszférájában is vannak üzleti érdekeltségeik; e miatt a rivalizálás miatt viszonyuk feszültté válhat. Ráadásul eljöhethet az idő, amikor a cseheknek választaniuk kell a zsidók és a rutének között, mert a 200 ezeres rutén népességnek mintegy felét kitevő zsidóság aktivitása nagy súllyal nehezedik a rutén parasztságra. A mennyiben a csehek meg akarják nyerni a rutén parasztságot, akkor olcsó hitelekkel, közös gazdálkodással és a zsidó kereskedők és bankok kiiktatásával tudják ezt elérni. Előbb, vagy utóbb ebből társadalmi konfliktusok lesznek, bár jelenleg ennek kevés jele van. Összességében elmondható, hogy a ruténiai zsidósággal jobban bánnak, mint, ahogyan az angliai zsidósággal bántak régebben.

Mr. Ashe Lincoln megjegyezte, hogy azokat, akik a nyugati világ zsidóságát csak úgy ismerik, hogy azok mind pénzemberek, elküldené Ruténiába, hogy saját szemükkel lássák, hogy a zsidóság a mezőgazdasági termelésben is jelen van. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a rutén falvakban az összes benzinkút zsidó kézben van.

A hozzászóló érti, hogy Mr. Macartney miért említette az oroszbarát rutén pártokat, akinek tagjai azért hirdetik az orosz orientációt, mert a ruténeket oroszoknak és nem ukránoknak tartják. Ugyanakkor a helyi lakosság nagy része nem oroszoknak, hanem ukránoknak tartja magát és ezért oroszellenes. De nem lehet jogos a feltételezés, hogy az ukrán nemzet szovjetbarát? A felszólaló nem beszél ukránul, de úgy értesült, hogy az ukránok határozottan szovjetellenesek és a szovjetunióbeli ukránoknak nem jó a helyzete. Annak sincs sok alapja, hogy a Lengyelországban, vagy a Ruténiában élő ukránok szovjetbarátok lennének. Az ukránok kapitalisták és antikommunisták.

Az ukrán probléma egyik fontos aspektusa, melyről Mr. Macartney nem beszélt, a jelenlegi német rezsimhez kapcsolódik. A *Mein Kampf*-ban Hitler egyértelműen az agresszív keleti terjeszkedést hangsúlyozza, melynek egyik fókuszában Ukrajna áll. Hitler pontosan érzékeli, hogy gazdasági szempontból Ukrajna

milyen fontos Csehszlovákiának és a Szovjetuniónak. Köztudott, hogy 1932-től kezdve a csehszlovák kormány komoly erőket mozgósított a Kárpátokban lévő nyersanyaglelőhelyek kiaknázása érdekében. És amennyiben ez így van, akkor nem kelti-e ez fel a lengyelek érdeklődését a térség iránt?

Mr. David Stephens azt kérdezte, hogy Mr. Macartney tudna-e mondani valamit Ruténiának a csehszlovák politikában betöltött általános szerepéről. A csehszlovák belpolitikának három fő iránya van: a németek felé, a szlovákokkal kapcsolatban és a rutén ügyek tekintetében. Úgy hírlík, hogy Mr. Hodža miniszterelnöki kinevezésével a szlovákok és a rutének ügye a közeljövőben reflektorfénybe kerül. Egyetért ezzel Mr. Macartney? Hajlandó lesz Csehszlovákia több autonómiát adni Ruténiának, vagy folytatja a 15 év óta tapasztalt bürokratikus politikáját. Jó lenne ezekre a kérdésekre válaszolni, mert Ruténia fontos szerepet tölt be a kisantant államok politikájában.

Lord Rankeillour: Milyen távolságra van Ruténia legkeletibb határa a szovjet határtól? Milyen a terület katonai szervezettsége? Élnek-e románok Ruténiában és ukránok Románia északi részén? Ő járt a huculok területén, amikor sikertelenül próbált medvét lőni és meglepte, hogy a helyi lakosok mennyire különböznek a szlávoktól. A Kárpátoktól délre élő ruténeknek van bármilyen politikai szerepük, vagy csak az általános ruténiai politikai viszonyokhoz igazodnak?

Kérdések: A Lengyelországhoz tartozó galíciai ukránok esetleges függetlensége kapcsán Ruténia csatlakozni fog hozzájuk? Milyen gazdasági következményei lesznek ennek? A galíciai hegyvidék parasztsága így a tőlük északra fekvő síksággal tudna kereskedelmi kapcsolatba lépni. Működhet ez a rendszer?

The Rev. E. N. C. Sergeant elmondta, hogy az Európában élő ukránok eltérő mértékben vannak orosz befolyás alatt, és van egy elég jelentős politikai pártjuk, ami azt hirdeti, hogy nincsenek lényeges különbségek az ukránok és az oroszok között. A ruténiai oroszbarát erők szerint az ukrán dialektusok közötti különbségek alig érzékelhetőek, és az orosz kultúra jobban tudná gazdagítani a ruténeket, mint az ukrán. A jelenlegi helyzetben az orosz kultúra terjedése a térségben mélyreható változásokat okozhat.

Mr. G. Mander elmondta, hogy a csehszlovák oktatáspolitikája a ruténiai magyarokkal is törődik és hozzátette, hogy 1935 szeptemberében Ruténiában magyar nyelvű iskola indult, mintegy 400 tanulóval, de az év végére bezárták.

Mr. Macartney megjegyezte, hogy a jelenlegi helyzet tarthatatlan és ő számos lehetséges opciót vázolt fel. A hozzászóló esetleg jelezné, hogy számára melyik lenne az ideális?

The Rev. Hunter Boyd azt kérdezte Mr. Macartney-től, hogy meg tudna-e mondani a térségben 1918 előtt létezett iskolák számát (függetlenül a tanítás nyelvétől) és a jelenlegi számokat. Mr. Hunter Boyd Dr. Alice Masaryk²²⁸ társa-

²²⁸ Dr. Alice Garrigue Masaryk (1879–1966) cseh tanár, szociológus és politikus, Csehszlovákia első köztársasági elnökének, Tomáš Garrigue Masaryk lánya. Az 1903-ban történész doktori

ságában járt a Kárpátokban és azt tapasztalta, hogy Masaryk köztársasági elnök komolyan foglalkozott a térség szegény sorsú lakosságának egészségügyi helyzetével, közülük is a legnyomorúságosabb helyzetben lévő, mezőgazdasággal és fakitermeléssel foglalkozó zsidósággal.

Véleménye szerint alaptalan dolog Csehszlovákiát autokratikus államnak tekinteni és ezzel kapcsolatban elmondta az általa hallott történetet. Egy héttagú rutén küldöttség felkereste a rutén kormányzót azzal a panasszal, hogy túl kevés rutén hivatalnok van náluk. Meghallgatva az érveiket a kormányzó megkérdezte, hogy kiket akarnak a hivatalokba küldeni. A delegáció azzal szembesült, hogy senkit nem tudnak javasolni. A kormányzó azt válaszolta, hogy amint rendelkezésre áll rutén származású hivatalnok, azonnal hozzájuk küldi. Nem szabad elfelejteni, hogy 1920 előtt nem volt rutén hivatalnokképzés és az azóta eltelt 16 év nem volt elég arra, hogy hozzáértő rutén hivatalnokréteg alakuljon ki. Csak rövid ideje van lehetősége az iskolázott ruténiai magyar, rutén, orosz, vagy szlovák fiataloknak, hogy állami, közigazgatási állásokat töltsenek be. De a legnagyobb bizalommal kell lennünk a csehek térségbeli politikája kapcsán. Csehszlovákia jelenleg ukrán nyelvű egyetemi képzést is biztosít, és ennek összes költségét az állam fedezi.

Mr. Willis arra volt kíváncsi, hogy hogyan hat a térség gazdasági helyzete az ottani lakosságszámra. Csökken Ruténia lakossága és létezik-e Nyugatra történő kivándorlás? Az a kérdés, hogy az ukrán, vagy az orosz nyelv lesz-e a domináns, véleménye szerint nem függ össze azzal, hogy a rutén lakosság mennyire szimpatizál a Szovjetunióval. A Szovjetunióban mindkét nyelvet hivatalosan lehet használni.

Mr. Macartney válaszában egyetértett Mr. Willissel és Mr. Ashe Lincolnnal abban, hogy az emberek ukránul, vagy oroszul beszélnek, nincs összefüggésben azzal, hogy bolsevikok, vagy sem. A kommunista párt a legnagyobb Ruténiában, de az ottani orosz pártban, ukrán pártban és a leggyengébb magyar pártban is sokan szimpatizálnak a szovjetekkel. Bár a rutének alapvetően kapitalisták, ez esetükben nem túl erős meggyőződés.

Az iparosítás kapcsán elmondható, hogy Szlovákia elég gazdag érlelőhelyekben és Csehszlovákia is fejleszti a ritkább ércek bányászatát, valamint a szénbányászatot. De az egyik ilyen ércbánya az utóbbi években tönkrement. Az előadó nem biztos abban, hogy új ipari vállalkozások jönnek létre, különösen Ruténiában nem, bár Szlovákiában van néhány ilyen.

Nehéz válaszolni Mr. Stephens kérdésére. Mr. Hodža egyértelműen tett utalásokat arra, hogy foglalkozni kíván az autonómia kérdésével és az ő hatalomra jutása a szlovákság számára valószínűleg nagyobb önállóságot jelent majd. *Cseh-*

címet szerzett Alice Masaryk, amerikai származású édesanyjának 1923-ban bekövetkezett halála után apja mellett gyakorlatilag Csehszlovákia First Lady-jeként tevékenykedett. A csehszlovák Vöröskereszt vezetőjeként számos jótékonyági akciót irányított és támogatott.

szlovákia mindeddig azért nem biztosított autonómiát Ruténiának, mert attól féltek, hogy ezt felhasználva a térség visszatér Magyarországhoz.

A legkeletibb rutén határ közel van a Szovjetunióhoz. A köztük lévő folyosó lengyel terület, némi ukrán többséggel, jó közlekedési hálózattal és közel Ruténiához.

Az előadó hallott a huculokról, akik a háború után függetlenedni próbáltak és egyszerre tartották magukat ukránnak, ruténnek és oroszoknak. Ugyanakkor teljesen másképpen néznek ki, és a dialektusuk is különbözik. Egy helyi elmélet szerint semmi közük a szlávokhoz, hanem egy török törzs leszármazottjai. Román és lengyel területen is élnek hucul közösségek.²²⁹

Az előadó nem hiszi, hogy a csehszlovák agrárpárt antiszemita lenne. A csehek sokat tettek azért, hogy visszaszorítsák az antiszemitizmust Ruténiában. A térségben létezik egy antiszemita párt, de elég jelentéktelen.

Az átkelés a hegyeken a lengyelországi ukránok felé nem túl nehéz és a rutén–lengyel gazdasági kapcsolatok elképzelhetőek, de nem evidensek. A fát nem lehet a hegyeken keresztül szállítani. A szállítás természetes útja mindig is az volt, hogy a folyókon leúsztatták Magyarország középső részére. Ezt Galícia felé nem lehet megtenni. Van némi helyi kereskedelem a határzónában, de Galícia a ruténektől el van vágva.

A magyarok panaszkodnak arra, hogy nincs elég iskolájuk, mert a magyar iskolák számát többé-kevésbé a térségben élő magyarság létszámához igazították. Valóban indult egy magyar iskola, de gyorsan bezárták.

Az előadónak nincsenek adatai ahhoz, hogy válaszolni tudjon Mr. Hunter Boyd kérdésre. Az tény, hogy az iskolák száma a háború előttihez képest mintegy 30%-kal növekedett, bár a középfokú iskolák száma csak 1–2%-kal nőtt. Csehszlovákia sokat tett az oktatásügy területén, főként a cseh nyelvű iskolák tekintetében, melyek száma látványosan emelkedett. A háború előtt a térségben egy cseh iskola sem volt. 1920 és 1931 között az óvodák száma 4-ről 43-ra nőtt, az általános iskolák száma 22-ről 158-ra, a technikumok száma 1-ről 14-re, a középiskoláké 0-ról 3-ra, a tanárképző főiskoláké 0-ról 1-re. Ruténiában nincs egyetem.

Az tény, hogy mostanra már az ottani közigazgatás kevésbé autokratikus. Van már rutén származású hivatalnok a terület közigazgatási vezetésében, de a csehek, akinek van némi támogatottságuk, nem akarják átadni Ruténiát a magyaroknak.

Teljesen igaz, hogy nincs rutén értelmiség, és ezért van arra szükség, hogy a csehek kerüljenek hivatali pozíciókba. A csehek ugyan mondhatják azt, hogy nem akarnak magyar ruténeket, de a rutének döntése az, hogy magyarokká akarnak válni, vagy sem. A háború előtt elég nagyszámú magyar értelmiségi réteg élt a

²²⁹ Az Ukrán-Kárpátokban lévő ún. Huculvidéken élő hucul népesség száma napjainkban 30 ezer főre tehető.

társágban, és ha maradtak volna, akkor nem lett volna szükség a csehek beáramlására.

Bár senki sem gondolja, hogy a jelenlegi megoldás állandósulhat, de kulturális és politikai szempontból a jelenlegi helyzet a legjobb. Gazdasági szempontból az ideális megoldás a Magyarországhoz való csatlakozás lenne. A leginkább elfogadható megoldás a Magyarországon belüli autonómia lenne, de nehéz elképzelni, hogy ez a jelenlegi magyar vezetés mentalitása miatt működhetne. Az ügyben szükség volna egy népszövetségi bizottságot felállítani, tényleges hatalommal felruházva.

A levezető elnök elmondta, hogy nagyon fontosak a Ruténiához hasonló tudományos áttekintések és Ruténiával kapcsolatban Nagy-Britanniának alapvető és valódi felelőssége van, hiszen aláírta a Saint Germain-i békét, amely egyértelműen garantálta Ruténiának a Csehszlovákián belüli autonómiát és lefektette, hogy a területnek saját parlamentje lesz, valamint, hogy ukránok kerülnek a főbb közigazgatási tisztségekbe. Amennyiben ezek a garanciák nem teljesülnek, Nagy-Britanniának, mint a békeszerződés egyik aláírójának a kötelessége, hogy rámutasson ezek szükségességére.

A levezető elnök összességében úgy látja, hogy a Csehszlovákiában élő ukránokkal kapcsolatban nincsenek komolyabb problémák.

Az ukrán nyelvű irodalom térségbeli hiánya nem került említésre. Ez nagyrészt azért van, mert a múltban az ukrán nyelvet és kultúrát folyamatosan elnyomták. Az egyik legnagyobb ukrán költő, Tarasz Sevcsenko²³⁰ emiatt oroszul volt kénytelen megírnia műveit.

²³⁰ Tarasz Sevcsenko (1814–1861) ukrán költő, prózairó, festő és grafikus, humanista gondolkodó. Verseit kezdetben ukrán nyelven írta, ezért az orosz hatóságok 1847 és 1857 között internálták. Az ukránok legnagyobb költőjének tartott Sevcsenko összes művét lefordították oroszra és számos európai nyelvre, köztük magyarra is. Legismertebb gyűjteményes munkája: A kobzos (1840 – legutóbbi magyar nyelvű kiadása: 2006.).

**CARLILE AYLMER MACARTNEY:
MEMORANDUM A DUNA-MEDENCÉRŐL – A BÉKÉS VÁLTOZÁS
PROBLÉMÁJA²³¹**

A Duna-medence és a békés változás összefüggése az ottani népesség, anyagi erőforrások, pénznemek, stb. tekintetében nyilvánvalóan eltérő a többi régiótól. Ezeket a szempontokat minden vizsgált régió esetében lehet hangsúlyozni, szükségszerűnek, vagy éppen a békés változás hátráltatójának tartani, és ezeknek a szempontoknak a tanulmányozása kétségesse teheti az általános igazságok érvényességét konkrét esetekben. Ilyen eset a Duna-medence is, és a mi feladatunk az lenne, hogy megvizsgáljuk a térség helyzetét, és valamit kiderítsünk, hogy egyáltalán lehet-e valamiféle általános rendezési elvet alkalmazni a térségben. Miért éppen ezt a régiót választotta ki az *International Studies Conference* erre a célra? Úgy gondolom, azért, mert Európában sehol sincs olyan hely, ahol jobban várnák a békés, vagy más típusú átalakulást és az ottani általános hangulatból kiindulva ennek megvalósulása nagyon is elképzelhető. Ez valamennyire ironikus is, hiszen a jelenlegi stabil helyzetű nyugat-európai államok szinte mindegyike erőszakos, forradalmi úton jött létre és a Duna-medence jelenlegi megszervezése a gondos tervezés mintapéldája. A térség jelenlegi határait mintegy húsz évvel ezelőtt diktátumként kellett elfogadni, elméletben teljesen, gyakorlatban nagy mértékben a jól definiált igazságosság modern eszméjének megfelelően. Mégis ennek a rendezésnek az igazságtalanságát manapság keményen elítélik. Igazság szerint sem Európának, de talán még a világnak sincs olyan része, ahol a tervszerű rendezésnek ilyen kis esélyei lennének. A Duna-medence problémái sokkal súlyosabbak és aktuálisabbak, mint azoké a nyugat-európai államoké, melyek között csak kisebb ellentétek vannak. A Duna-medencében nincs két szomszédos állam, amelyik egyetértene abban, hogy közös határuk pontosan hol húzódik és a Délkelet-Európában lévő huszonöt politikai határ közül egyről sem tudok, amelynek igazságosságát az érintett felek elismernék. De ez a probléma mélyebb gyökerű, hiszen megkérdőjelezheti a szóban forgó államok közül néhánynak a pusztá létjogosultságát is.

A jelen helyzet és az elméletileg várható fejlemények közötti erőteljes ellentmondások okait érdemes megvizsgálni. A legfőbb ok abban a tényben rejlik, hogy a Duna-medence földrajzi fekvése miatt a legutóbbi időkig célpontja azoknak a népmozgásoknak, melyek Nyugat-Európában már régen megszűntek. A

²³¹ Memorandum on the Danube Basin-its Problem of Peaceful Change. Submitted to the Conference by the British Co-ordinating Committee for International Studies. International Studies Conference on peaceful Change, Tenth Session, Paris, June 28–July 2, 1937. In. C. A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3282. Box. 3. Doc. 1. fols 1–13. Western Manuscripts, Bodleian Library-Weston Library, Oxford, United Kingdom.

Duna-medence folyamatos, erőszakos külső támadásoknak volt kitéve, melyek következtében az itt élő népek képtelenek voltak tartós nemzetállamokat szervezni. Ehelyett a térség politikai megszervezését nemzetek fölötti (szupranacionális) birodalmak hajtották végre, mégpedig olyan formában, hogy a birodalmak erejének függvényében a kezdeti agresszivitást kombinálták a későbbi védekezéssel (pl. a Magyar Királyság, Oszmán Birodalom és a térségen kívüli súlyponttal a Mongol Birodalom), vagy éppen defenzív birodalomként jöttek létre és később váltak agresszívvé (pl. a Habsburg Birodalom és az Orosz Császárság). Az említett birodalmak kivétel nélkül számos különböző nemzetiséget uraltak. Egyrészt a hosszan tartó birodalmi agresszivitás, másrészt a folyamatos védekezés igénye a különféle birodalmi ügyekben kialakított valamiféle közös politikai alapot, de az autokratikus berendezkedések miatt ezek a közös birodalmi értékek nem bizonyultak elég erősnek ahhoz, hogy tartósan ellenálljanak a 18. század végén induló modern nemzeti eszméknek, melyek jelenleg jutottak el csúcspontjukra.

A Duna-medence elmúlt két-három évszázadának politikatörténetét egy mondatban összefoglalva: a hanyatlások jellemzik, először az agresszív Oszmán Birodalomé, aztán a defenzív Osztrák–Magyar Monarchiáé és helyettük létrejöttek a modern nemzetállamok, melyekkel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy mindez teljesen átrajzolta a térség politikai térképét. Miután a jelenlegi Ausztria és Törökország identitása nincs kapcsolatban a régi birodalmakkal, jogosan állíthatjuk, hogy a száz–százötven évvel ezelőtti délkelet-európai politikai berendezkedésekből semmi sem maradt, miközben a térségben jelenleg létező tíz állam közül egyiknek sem volt függetlenségi hagyománya, még Magyarország is csak *de facto* és nem *de jure* volt önálló.

Az autokrata berendezkedések eltűnése, az önrendelkezés eszméjének térhódítása olyan folyamatok, melyek összhangban állnak a modern fejlődésről alkotott elképzeléseinkkel. Akkor ez az átalakulás miért járt annyi fájdalommal és zűrzavarral és a végeredménynek miért lett ilyen általános elutasíttósága? Az persze tény, hogy a múltat nem olyan könnyű eltörölni. Először is, a Duna-medencei népek több száz éves, idegen uralmak alatt töltött életformája nem tudott átfőrdődni olyan természetes módon, jól körülhatárolható nemzetekké, mint ahogyan Nyugaton történt, például az angol és a francia nép kialakulása kapcsán. A Duna-medence néhány nemzetisége, melyek relatíve nagy létszámúak voltak, vagy volt történelmi múltjuk, mindig sikeresen megőrizték nemzeti identitásukat; ilyenek a magyarok, a románok és térség peremvidékein élő lengyelek és görögök. De nagyon gyakran, valószínűleg túl gyakran a nemzetiség fogalmának meghatározása sokkal nehezebb volt. Mind a mai napig legalább három olyan térségbeli nemzetállamot találunk, melyekben a nemzeti hovatartozás kérdéses, vagy megkérdőjelezhető: Csehszlovákiában (Létezik egységes csehszlovák nemzet, vagy csak csehek és szlovákok vannak?), Ausztriában (Létezik

osztrák nemzet a némettől elválasztva?) és Jugoszláviában (Meddig képesek a szerbek, horvátok, szlovének és macedónok megtartani nemzetiségüket és meddig fogadják el azt, hogy ők jugoszlávok?). Ráadásul a térség államainak jelenlegi határain belül számos kisebb népcsoport él, akiknek nemzeti identitása és politikai lojalitása eléggé kérdéses. A legjobb példa ilyen kisebb népcsoportokra a kárpátaljai rutének esete. *Az 1919-es párizsi békekonferenciát elárasztották az olyan kis népek függetlenségi követelései, melyekről a delegátusok jó része még csak nem is hallott, ugyanakkor néhány követelésük ugyanolyan jogos volt, mint azoké, amelyeket elfogadtak, és mint önálló nemzetek a Nemzetek Szövetségének tagjaivá váltak. A nemzeti hovatarozás meghatározásának hiánya egyike a legnagyobb akadályoknak, ami a Duna-medencei nemzetállamok létrehozása előtt áll.* A másik nehézség az, hogy az ilyen nemzetiségek belső keveredését nemzetként ismerjük-e el. Betelepülések és kivonulások, kolonializáció és belső népmozgások teljesen mozaikszerű képet adnak néhány területen, például Erdély három nemzetiségénél, a Bánát négy nemzetiségénél és Besszarábia déli részén, ahol legalább tizennégy nemzetiség él.

Továbbá, ahol hozzávetőlegesen tiszta etnikai határok léteznek, ott gazdasági szempontból kedvezőtlen a helyzet, mert az egyik nemzetiség a hegyekben él, a másik a síkságon és gazdasági valamint kereskedelmi szempontból kölcsönösen egymástól függnék. Ezért, még hogyha el is lehetne dönteni a nemzeti hovatarozást, ahhoz lehetetlen mindenkinek megfelelő határokat rendelni, így minden államban törvényszerűen lesznek kisebb-nagyobb létszámú nemzeti kisebbségek. A végeredmény az, hogy a Duna-medencében bármilyen rendezés a nemzetállami kereteken belül csak megegyezéssel jöhet létre és ez elég kemény dolog. Számos nemzetiséget kell figyelembe venni, a törvényeknek megfelelően kell őket kezelni. Aztán a legjobb megegyezést kell tető alá hozni, figyelembe véve a rivalizáló nemzetiségi, gazdasági, biztonsági, történelmi célokat, bár jelenleg a történelemmel és a legitimitációval vajmi kevesen törődnek. A Duna-medence jelenlegi berendezkedése egy ilyenfajta kompromisszum eredménye, és ezen belül egyetlen olyan országhatár sincs, melyet ilyen vagy olyan érveléssel ne lehetne megvédeni. De ugyanezeket az elveket majdnem teljes mértékben fel lehet használni egy teljesen más típusú berendezkedés igazolására is. A Szudéta-vidék Csehszlovákiából történő kiválását alátámasztó érvelést arra is ugyanúgy fel lehet használni, hogy Szlovákia is váljon ki és egyesüljön Magyarországgal. Az önrendelkezés eszméje magába foglalhatja azt is, hogy Ausztria, ajándékként nemzeti függetlenségéhez, megszabadulhat a számára nem kívánatos lakosaitól, és ugyanilyen jogok illethetik a Kelet-Galíciában, Észak-Bukovinában és a Kárpátalján élő ukránokat is. Gyakorlatilag egy tökéletesen elképzelhető Duna-medence térképet lehetne készíteni pusztán a békeszerződések elvei alapján, melyen nem létezne sem Ausztria, sem Csehszlovákia, de ábrázolna egy nagy ukrán államot és egy még mindig létező Montenegrót. A kisebb változtatások lehető-

sége végtelen; ezek közül csak a legfontosabbat említve: nagyon is elképzelhető, hogy Macedónia Bulgáriához tartozzon és ne Jugoszláviához. Van néhány olyan határ, amelyeknél a jelenlegi békeszerződések alapján létrejött helyzetnél jobb megoldásokat lehet találni.

Ezért számos tekintetben a Duna-medence jelenlegi térképe nem örökké való, és miután az oly sok rivalizáló követelés közül csak egyet lehet elfogadni, így a vesztesek elégedetlenek lesznek. Ez az elégedetlenség nem lesz általános, bár gyakorlatilag egyetlen Duna-medencei állam sem fogja elfogadni, hogy teljesen igazságosan bántak vele. Mégis van egyfajta megosztottság közöttük nyertesek és vesztesek alapon, ami természetesen annak köszönhető, hogy a békekonferencia alapelveit nem alkalmazták korrekt módon és mindez keveredett a döntéshozó nagyhatalmak számára szimpatikus helyi érdekekkel. A győztes hatalmak szövetségesei és partnerei természetesen sokkal elnézőbb bánásmódban részesültek, mint a legyőzött ellenfelek; miközben a múlt tapasztalatainál fontosabb volt a jövő biztosítása, így a győztes hatalmak egy részét az igazságos rendezésnél jobban érdekelte az, hogy szövetségeseiket nyerjenek maguknak a bekövetkezendő jövőbeli események idejére, és mindezt nem kapcsolták össze a Duna-medence belső problémáival. Ezért miközben egyet kell értenünk azzal, hogy semmilyen rendezés sem elégítheti ki a Duna-medence államainak mindegyikét, kétségtelenül világos az is, hogy egy másfajta rendezés nem hoz közelebb minket egy általános megalégedettség, vagy elégedetlenség állapotához. Ezért vitatható, hogy egy külső szervezet Taaffe gróf²³² formuláját alkalmazza, miszerint „egy államban minden nemzetiséget egyenlően és jól irányítottan kell elégedetlen státuszban tartani”. Tagadhatatlan, hogy a Duna-medence térképének másfajta megrajzolása esetleg közelebb hozhatna minket a közös akarathoz: a nagyobb jó elérése a lehető legtöbb ember számára. Amennyiben egy ilyen rendezés megvalósítható lenne, ez közös céllá válhatna azok számára, akik a békés változásokat békés módszerekkel akarják megvalósítani.

Az első nehézség valószínűleg definíciós probléma: csak a Duna-medence népeinek akaratát és érdekeit kell figyelembe venni, vagy mindezt alá kell rendelni a tágabb, külső megfontolásoknak? Első ránézésre ez egy súlyos probléma, de közelebbről vizsgálva le redukálható. Amennyiben egy Duna-medencei államban béke, elégedettség és prosperitás van, ez bizonyosan az egész világ érdekeit szolgálja. Amennyiben bármely Duna-medencén kívüli állam előnyt kívánna kovácsolni abból, hogy a térségben a zavarosban halásszon, ez hosszú távon

²³² Eduard Taaffe (1833–1895) Írországból bevándorolt nemesi család sarja, osztrák politikus. 1863 és 1867 között Salzburg koronataromány tartományi elnöke, 1868 és 1870 között Ciszlajtánia miniszterelnöke, 1879 és 1893 között Ausztria miniszterelnöke. Legfőbb célja a birodalmon belüli nemzetiségek megbékítése volt, de nem a folyamatos engedmények politikájával, hanem inkább az ésszerű engedmények és a korlátozások kombinálásával.

nem lehet versenytársa annak, hogyha a Duna-medencében végleg megszűnik az ellenségeskedés.

Éppen ezért megengedhető, hogy figyelmen kívül hagyjunk minden kívülről jövő erőt és csak a Duna-medence népeinek akaratával, érdekeivel és boldogulásával törődünk. Ezt a hosszú parafrázist használom az „igazságosság” kifejezése helyett, mert a Duna-medence viszonyai közepette az „igazságosság” kifejezés egyszerű és tiszta példája annak, hogy ezt lehetetlen definiálni a nemzetközi politikában, különösen azok számára, akik ismerik a térség történelmét. Például, ki lenne az, aki nem tartaná elfogadhatónak Magyarország tiltakozását, amikor azt mondják, hogy hol van az „igazságosság” akkor, amikor a határon túlról érkezők menedéket lelnek az anyaországban olyan országokból érkezve, melyeket feljogosítottak Magyarország feldarabolására az önrendelkezés megszentelt eszméje jegyében. De amennyiben távolságot tartunk, akkor el kell mélyednünk minden egyes etnikai csoport történetében, megtelepedésük időpontjában és körülményeiben, és miután mindez eléggé homályos, abba a helyzetbe kerülünk, hogy el kell döntenünk, hogy az adott nemzetiség alkalmas vagy sem államot létrehozni, s mindezt olyan bizonyítékok alapján, amiket rivalizáló nyelvészeti iskolák etimológiai példái szolgáltatnak. Mindez eléggé abszurd.

Aztán persze az „igazságosság” definíció nélkül is létezik, de mindig lehetséges az, hogy érzékeljük a jelen problémás körülményeit, melyek megváltoztatásával eljuthatunk a megbékéléshez.

Ezek a körülmények két csoportba oszthatóak: politikai és gazdasági, és közülük a politikai sokkal fontosabb. Annak, akinek közvetlen tapasztalata van a Duna-medencéről, nincs kétsége afelől, hogy a térség összes lakója, akiknek van némi politikai érzékük, és a zsidóságot, a cigányságot és néhány elmaradott kisebbséget leszámítva ilyen ott mindenkinek van, a politikai ambícióikat a gazdasági érdekeik elé helyezik. Bár egy államhatár gazdaságilag sohasem annyira anakronisztikus, az ott élők örömmel elviselik, hogyha az kielégíti politikai ambícióikat, és fordítva: lehet az általuk lakott terület gazdaságilag tökéletes egység, akkor is habozás nélkül élhetetlennek fogják találni és feláldozzák a politikai érdekeik oltárán. Ebben az összefüggésben tanulságos összehasonlítani a Nagy Háború előtti Magyarország és Ausztria példáját. Ausztriában a különböző nemzetiségek nagyfokú önállóságot élveztek, és állandóan egymás útját keresték, ami azt eredményezte, hogy mielőtt bármilyen gazdasági intézkedést törvénybe iktattak volna, vagy bárki is azt hirdette, hogy törvénybe kell iktatni, vég nélküli politikai egyeztetéseket kellett tartani, ami a legnagyobb kárára vált mindenféle fejlődésnek. Magyarországon politikai szempontból egyetlen meghatározó nemzet volt, mely gyakorolta is hatalmát, és így Magyarország gyors fejlődési útra lépett. De amint az ország nemzeti kisebbségei megfelelő támogatást kaptak önállóságukhoz, ami csak a háború éveiben történt meg, rövidlátóan szétverték az egész rendszert, függetlenül a gazdasági következményektől.

Világos, hogy egy nemzet szabadsága a nemzetet alkotó egyének szemében a boldogság legfőbb záloga. Amikor egy nemzet egy másik uralma alá kerül, akkor nem lesz béke. Ezért meg kell próbálnunk megadni az összes nemzeti-ségnek a lehető legteljesebb szabadságot és önrendelkezést. Ez a megjegyzés talán kevésbé tűnik utópikusnak annak tükrében, amit korábban említettem a Duna-medencei nemzeti érzések változó állapotáról. Ehhez hozzátehető, hogy 1919 óta a helyzet ebben a tekintetben figyelemre méltóan megváltozott. A nemzetiségi határok megszilárdultak, letisztultak. Ez a folyamat nem hozta szükségszerűen közelebb a valóságos és ideális politikai határok megvalósulását, sőt néhány esetben sokkal erőteljesebben hangsúlyozta a politikai és etnikai határok közötti különbséget, de mégis nagymértékben csökkent a határvitás ügyek száma. Ma már jóval nagyobb bizonyossággal ismerjük a Duna-medence népeit. *Miközben egyrészt nem teremthetünk tartós békét, amennyiben a csehek, szlovákok, szlovének és románok német és magyar uralom alatt maradnak, ugyanúgy a béke biztos alapja az is, hogy a lehető legkevesebb magyar, német és bolgár maradjon cseh, román vagy szerb uralom alatt. Más-képpen fogalmazva, meg vagyok győződve arról, hogy a más nemzetek alá rendelt nemzeti kisebbségek számát a lehető legkisebbre kell csökkenteni. Ez a szempont a legfontosabb és ezt kell érvényesíteni a béke érdekében minden olyan esetben, amikor az etnikai, stratégiai, vagy történeti elveket vették figyelembe az érintett lakosság akarata helyett.*

A gazdasági kérdés sokkal bonyolultabb, de itt viszonylag könnyen különbséget tehetünk két eset között, ahol az egyiknél a népességet saját gazdasági érdekeik alapján egy idegen nemzet államához csatolták. A másik esetben az illető állam érdekei alapján jelölték ki őket. Az első esetben még talán pozitívan is fogadták ezt, mindaddig, amíg gazdaságilag ki nem használták őket, megfosztva nemzeti önállóságuktól is. Ahol még mindig elkerülhetetlen, hogy a nemzeti eszmét gazdasági alapokon lehet módosítani, ott számomra az igazságosság olybá tűnik, mintha azt követelnénk, hogy az egyéni áldozatvállalást a lehető legnagyobb mértékben és egyenlően osszák szét. Úgy gondolom, hogy jelenleg sokkal nagyobb igény van különleges gazdasági megegyezések és együttműködések létrehozására, mint 1919-ben. Azóta általában annyi történt, hogy az államok gazdasági szuverenitása megmaradt, politikai szuverenitásukat azonban a kisebbségi szerződéseken keresztül korlátozták. A kisebbségi szerződések a gyakorlatban megbuktak, részben azért, mert a kikényszerítésükre létrehozott mechanizmusok hatástalanok voltak, de leginkább azért, mert olyan felfoghatatlan fogalmakat tartalmaztak, mint „az egyenlő bánásmód”, melyet a jog nem is tud értelmezni. Nyilvánvaló, hogy a szabad zónák és a speciális tranzit megállapodások rendszerre is működésképtelen, hibás szándék volt; a láb- és szájbetegségek terjedése pedig isteni üzenetként hatott a kormányok számára, hogy emiatt bosszút álljanak szomszédjaikon. De a nemzeti kisebbségek számának a minimumra csökkentése

nagymértékben enyhítheti a fennálló feszültségeket, és úgy gondolom, hogy az ezt szolgáló megegyezések sokkal hasznosabbak lehetnek, mint a kisebbségvédelmi egyezmények.

Ugyanakkor nehéz az ehhez hasonló mondatokat nagyfokú optimizmussal kezelni és meg vagyok arról győződve, hogy az egyetlen igazi megoldás a Duna-medence problémáira csak radikális eszközökkel érhető el. *Amennyiben megvan rá a szándék, úgy meg lehet szabadulni számos nemzeti kisebbségtől, de sohasem lehet eltüntetni őket, és minél inkább meg akarjuk oldani ezt a problémát, annál több gazdasági nehézség adódik. Csak egyetlen mód van a nemzeti kisebbségek eltüntetésére és ez a nemzetállam felszámolása,²³³ mégpedig úgy, hogy a vegyes lakosságú területeket egyetlen politikai egységbe kell vonni, melynek optimális gazdasági határai vannak, és úgy van megalkotva, hogy egyetlen nemzetnek se legyen lehetősége konfliktusba keveredni más nemzetekkel vagy elnyomni azokat. Ennek az államnak nem a nemzeti hovatartozás alapján kell megszerveződnie (ahogyan ez a Szovjetunióban is van), vagy együttműködő független nemzetekre kell alapozódnia, mint Svájc esetében. Az ehhez szükséges működési mechanizmusok kidolgozása vélhetően hosszú távú, de azt hiszem nem megoldhatatlan feladat lesz, miután már rendelkezünk ezzel kapcsolatos sikeres és kevésbé sikeres tapasztalatokkal. Valószínűleg ez lehet az egyetlen megoldás.*

1937. március 16.

²³³ A nemzetállamok létjogosultságának megkérdőjelezése és azok felszámolására irányuló törekvések a korszakban népszerűek voltak (ld. föderalista mozgalom), mert sokan úgy gondolták, hogy az egymással versengő nemzetállamok a legfőbb kerékkötői a hatékony nemzetközi együttműködésnek. Erről bővebben: *Barta Róbert: Az államférfi és a világpolgár.* Winston Churchill és Emery Reves. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2013. 67–93.

**CARLILE AYLNER MACARTNEY:
KISEBBSÉGVÉDELEM. KULTURÁLIS AUTONÓRIA
(MEMORANDUM)²³⁴**

ÖSSZEFOGLALÁS

1. A „kulturális autonómia” jelentése általánosságban egy olyan rendszert jelent, ahol az állam elismeri a nemzeti kisebbségeket, mint önálló csoportokat és engedélyezi számukra saját kulturális életük irányítását (ld. az észrt rendszert)²³⁵
2. A középkortól kezdve az ilyen autonómiák rendszere a vallási hovatartozásra alapozódott, de később a jogalkotás és az oktatás területére is kiterjedt, ahogyan mindez látható volt a zsidó és muszlim kisebbségek esetében bizonyos keresztény államokban és az Ottomán Birodalom nem muszlim vallási kisebbségei esetében (Millet-rendszer)²³⁶
3. 1919 óta számos nemzeti kisebbség követelt kulturális autonómiát, de csak kevesen kapták meg. Utóbbiak közül a legjobban dokumentált példa az észtrországi német kisebbségé 1920 és 1939 között, ahol minden háromezer főnél nagyobb létszámú kisebbség megkapta a kulturális autonómiát, amennyiben igényt tartott rá.
4. A kulturális autonómia feltétele, hogy a nemzeti kisebbség és az államalkotó nemzet eredményesen együttműködjön a közös érdekek alapján, a nemzeti kisebbségnek lojalitást kell mutatnia az állam felé, és magas szintű társadalmi szervezethez kell rendelkezniük. A kulturális autonómia sikertelen, amennyiben a nemzeti kisebbség létszáma túl nagy, nacionalista eszméket hirdetnek, vagy megkérdőjeleződik lojalitásuk, illetve amennyiben az állam nacionalista, vagy totalitárius jellegzetességeket mutat.

²³⁴ Carlile Aylmer Macartney: Minoity protection. Cultural Autonomy (Memorandum) In. C. A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3281. Box 2. Doc. 24. fols 197–204. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

²³⁵ Macartney a memorandumhoz függelékben csatolta az észtr kulturális autonómia szabályozását, melynek fordításától és közlésétől eltekintettem, mert a memorandum szövege részletesen leírja a rendszer lényegét.

²³⁶ Macartney magyarázata szerint a Millet-rendszer a mediterrán térség keleti részét uraló muszlimok birodalmában évszázadok alatt jött létre, azért, hogy megoldja a keresztény, zsidó és muszlim közösségek együttélését a térségben. A rendszernek két lényegi eleme volt: 1. A vallási közösségeket politikai és közigazgatási egységként kezelték. 2. A szóban forgó közösségeknek a vallási vezetőit beemelték a civil kormányzás rendszerébe. A Millet jelentése: nemzet. A rendszer Konstantinápoly oszmán kézre kerülése után vált általánossá és a 20. század elejére már 14 millet volt az Oszmán Birodalomban (örmények, koptok, katolikusok, zsidók, stb.). Macartney a Millet-rendszerről részletes leírást ad a memorandumhoz csatolt függelékben.

DEFINÍCIÓ

1. A „kulturális autonómia” jelentése általánosságban egy olyan rendszert jelent, ahol az állam elismeri a nemzeti kisebbségeket, mint önálló csoportokat és engedélyezi számukra saját kulturális életük irányítását az adott államon belül. Ebbe beletartozik az iskolák (és esetleg más intézmények, pl. könyvtárak) fölötti saját, közvetlen ellenőrzés. Ezt a rendszert élesen el kell különíteni a helyi, vagy regionális autonómiáktól, ahol minden lakos, függetlenül nemzetiségétől az államhoz tartozik, és ahol a nyelvi és vallási hovatartozás ügyeivel a helyi hatóságok foglalkoznak, melyek a központi kormányzatot szolgálják és hatáskörük nem feltétlenül csak kulturális ügyekre korlátozódik.
2. A középkorban néhány keresztény államban voltak olyan intézmények, melyek különösen a zsidó és muszlim vallási közösségeknek biztosítottak kulturális autonómiát. Ezek az intézmények, melyek modern szemmel nézve a vallási önkormányzatiság szervei voltak, időnként kulturális jogokat is birtokoltak, sőt esetenként a kulturális szférából is kiléptek. Az ilyen autonómiát élvező néhány közösség tagjainak megengedték, hogy saját bírászkodásuk és bíráik legyenek személyes és polgári ügyekben és csak az ún. vegyes ügyekben (például, amikor a peres felek eltérő kulturális közösségekhez tartoztak) és a bűnügyek esetében kellett királyi bírósághoz fordulniuk. *Miután azonban a modern korban az állam egyre centralizáltabbá vált és az élet minden területére kiterjeszkedett, ez a fajta hagyományos önkormányzatiság a tisztán vallási ügyekre redukálódott, és ezzel párhuzamosan a vallás, mint az egyének közötti legfőbb differenciáló tényező elveszítette elsődleges jelentőségét, ezzel ez a régi rendszer is elveszette eredeti funkcióját és már csak a politikamentes, vallási autonómiát képviselte. Bizonyos esetekben ez a vallási autonómia meg tudta őrizni a szóban forgó kisebbségek nemzeti karakterét, például az erdélyi szászok, vagy a magyar Délvidéken élő szerbek esetében. Az Oszmán Birodalomban a Millet-rendszer, amely vallási alapon széleskörű autonómiát biztosított, Szíriában és Libanonban a mai napig tovább él, mint a volt Oszmán Birodalom örökségének fontos eleme.*
3. A megnövekvő állami ellenőrzést a nemzeti kisebbségek ügyei fölött természetesen nem minden nemzeti kisebbség fogadta örömmel és a Nagy Háború óta elég széleskörű mozgalom indult bizonyos nemzeti kisebbségek körében, hogy az ún. nemzeti-kulturális autonómiát igazítsák a modern időkhöz. Nem minden nemzeti kisebbség képviselte ezt a követelést; főként csak azok, akik az államalkotó nemzeteknél magasabb társadalmi, kulturális és gazdasági fejlettségi szinten álltak, miközben a gyengén szervezett és egyszerűbb körülmények között élő nemzeti kisebbségek inkább az állam gyámkodására bízták magukat. A nemzeti-kulturális autonómia legfőbb követelői a német nemzeti kisebbségek voltak, és ugyan más nemzeti kisebbségek is képviselték ezt

az igényt és néhány esetben sikerrel is jártak, a legfontosabb eredmények a német kisebbségek ügyében születtek.

4. Az 1920 és 1939 között hatályban volt észt alkotmány és jogrend a "jelenlegi" legjobb példa arra, hogy hogyan működött ez a kulturális autonómia. A rendszer teljes leírása a mellékletben található. Ezzel kapcsolatban néhány magyarázó megjegyzés:
5. Az észt alkotmány és jogrend kimondja, hogy a háromezres lélekszámot meghaladó minden nemzeti kisebbségnek joga van autonóm intézményeket létrehozni nemzeti kultúrájuk és jólétük biztosítása érdekében. A kulturális autonómia megadása előtt meg kell arról bizonyosodni, hogy az adott nemzeti kisebbség igényli-e azt. Ilyen autonómiát kaptak az észtországi német és zsidó kisebbségek. Érdekes, hogy az ottani viszonylag jelentős orosz nemzeti kisebbség 1937-ig nem igényelte ezt. Ez utóbbi nemzeti kisebbség tagjai szegények, politikai szempontból gyengék és megosztottak voltak és már korábban is elég széleskörű oktatási autonómiát élveztek, melyet a liberális alapú észt helyhatósági törvény biztosított számukra. Az észt kulturális autonómia működésével kapcsolatban a legtöbb információnk az ottani német nemzeti kisebbségtől származik.
6. A kulturális autonómiát élvező csoportok tagjának lenni önkéntes elvi deklarációval lehetett és vannak adatok arról, hogy észt anyanyelvű állampolgárok is csatlakoztak a német kulturális autonómiával rendelkezőkhöz, hogy kihasználják az ottani magasabb színvonalú oktatás előnyeit. Ezt a lehetőséget 1934 után megszüntették.
7. A kulturális autonómiát irányító hatóságokat feljogosították arra, hogy intézzék a tagság oktatási és kulturális ügyeit és szabályozzák ezeket a területeket. Az államtól ugyanolyan mértékű pénzügyi támogatásban részesültek és ugyanolyan feltételekkel, mint a helyi, állami oktatási hatóságok és arra is engedélyt kaptak, hogy különadót vessenek ki a kulturális autonómiában részesülő tagjaikra, hogy azokból fedezzék az olyan kiadásait, amelyekre nem járt állami támogatás (pl. egyházi oktatásra, középfokú- és felsőoktatásra, könyvtárakra, stb.). Ebben az önadózásban rejlő erő a kulturális autonómia sarokköve.
8. Az észt kulturális autonómia intézményesítése kapcsán különféle félelmek fogalmazódtak meg. Többen attól tartottak, hogy egy szervezetileg ennyire különálló nemzeti kisebbség állam iránti lojalitása megszűnik, az állam ellen fordul, és ez megszünteti az állam szerepét az észt politikai életben. Minden politikai erő egyetértett abban, hogy ezek a félelmek alaptalannak bizonyultak. A nemzeti kisebbségek kulturális szervezetei szigorúan megmaradtak eredeti feladataiknál, nem vettek részt a politikai életben és a nemzeti kisebbségek, valamint az észt állam viszonya egészen az 1930-as évek végéig harmonikusan alakult, aztán a náci Németországban és Észtországban felerősödő nacionalizmus az egész dolgot tönkretette.

KÖVETKEZTETÉSEK

9. A fentebbi példákból világosan látható, hogy a kulturális autonómiát csak ideális viszonyok között lehet sikerre vinni. Ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozók már eleve iskolázottak, felelősségteljes és eredményesen tevékenykedő vezetőik vannak, és ahol az állam, amelyben élnek liberális, demokratikus alapokon nyugszik, ott megfontolásra érdemes a kulturális autonómia bevezetése a kisebbségi kérdés kezelésére.
10. De vannak olyan körülmények, amelyek lehetetlenné teszik ennek alkalmazását. Kérdéses, hogy lenne-e olyan állam, amely bevezetné ezt egy nagy létszámú és erős nemzeti kisebbség számára, akiknek az állam iránti lojalitása egyébként is megkérdőjelezhető. Olyan államban sem vezethet ez sikerre, ahol az államalkotó nemzet és a nemzeti kisebbség is erőteljesen nacionalista, vagy totalitárius eszméket hirdet. Még kevésbé lehet ezt megadni egy olyan nemzeti kisebbségnek, mely a német *Volksturm* eszmének azt a formáját fogadja el, mely a német nemzeti kisebbségtől a Németország iránti lojalitást, és annak elfogadását várja el, hogy Németországból irányítják az életüket.
11. *Szerencsétlen példája ennek az, ami a háború alatt történt a német nemzeti kisebbségekkel Szlovákiában, Magyarországon, Romániában, Horvátországban és Szerbiában. Mindegyik ország esetében a német kisebbség „állam volt az államban”, az utasításokat Berlinből kapták, melyek gyakran szemben álltak az adott ország kormányával. Mindenesetre nem szabad elfelejteni, hogy az említett országokban nem voltak normális politikai viszonyok, és ezek a németek által befolyásolt, nagyjából azonos erejű és fontosságú országok, melyek időnként jó viszonyt ápoltak egymással (ld. Szlovákia és Románia), látszólag elérték céljaik egy részét.*
12. Vannak esetek, ahogyan fentebb is említésre került, ahol a kulturális autonómia bevezetése lehetetlen. Nem lehet ezt megtenni olyan esetben, amikor a nemzeti kisebbség nagyon kis létszámú, gyenge és elmaradott. Az Európai Nemzetek 1920 és 1936 között megtartott kongresszusain a gyengébb nemzeti kisebbség képviselői rendre elutasították a németek javaslatát, amely a kulturális autonómia általános alkalmazásának bevezetését célozta.

1945. október 2.

Research Department
Foreign Office

**CARLILE AYLMER MACARTNEY:
KÜLPOLITIKAI KAPCSOLATOK MAGYARORSZÁGON²³⁷**

A magyar nemzet külpolitikája, mint minden más nemzeté a megmaradásról szól; de esetükben ez az önvédelem az átlagosnál is erősebb, mert minden oldalról komoly külső nyomás és fenyegetés éri őket, és amiatt, hogy elszigetelt etnikumról van szó, nem olvadhatnak be egy nagyobb egységbe, mert egy ilyen lépés nemzetük pusztulásával járna. Másrészt a magyarság létszáma sohasem volt elég ahhoz, hogy megfelelően benépesítsék az általuk természetes és katonai határokkal birtokolt területet. A magyar nemesek, akik évszázadokon keresztül erőteljes, gyakran döntő befolyást gyakoroltak a magyar külpolitikára, sohasem akartak országukban nagyobb népesség fölött uralkodni, mint amit biztonságosan ellenőrzésük alatt tarthattak, és uralkodóik területszerző elképzeléseit sem támogatták, melyeket az ő segítségükkel kellett volna végrehajtani.

A magyar államalapítás utáni évszázadokban szláv szomszédjaik alig veszélyeztették őket. A lengyel fejedelemségek, melyeket a Kárpátok vonulatai választottak el Magyarországtól, inkább szövetségeseik, mint ellenségeik voltak. Az orosz fejedelemségek kicsik, megosztottak és távoli államok voltak. A csehekkel alkotott határunk mindvégig stabilnak bizonyult. Délen Horvátországot korán a magyar államhoz csatolták, miközben Szerbia és Bulgária csak rövidebb időszakokban voltak függetlenek és általában sokkal gyengébbek voltak Magyarországnál. Bizánccal, mely a korszak jó részében az egész Balkánt birtokolta, folyamatos háborúk zajlottak, de általában csak a határterületek birtoklásáért, melyek hol az egyik, hol a másik ország birtokába kerültek.

A két nagy ellenfél közül az első a keleti nomád népek, a besenyők, kunok, tatárok, törökök voltak, aztán a németek. A velük szemben vívott, döntően védekező háborúk száma végtelenül nagy volt. Ugyanakkor egyikük sem volt pusztán ellenség. A keleti nomádok a több időbeli hullámban és nagy létszámban telepedtek le Magyarországon, erősítve ezzel a magyarságot. A német betelepülés szintén növelte az ország népességét, emellett a szellemi, vallási életet is alakította. A vallási közösségek megléte különösen segíti a speciális nemzeti karakter kialakulását. Magyarország már nem úgy tekintett magára, mint a kezdetekben

²³⁷ The Foreign Political Relationships in Hungary. By C. A. M. Foreign Research and Press Service (F. R. P. S.) Memorandum. 1/10/ 1940. In. C.A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3287. Box. 8. Doc. 5. fols 146–155. Western Manuscripts, Bodleian Library-Weston Library, Oxford, United Kingdom. A *Foreign Research and Press Service* tevékenységéről részletesen: *Bán. D. András*: Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról: Osiris Kiadó, Budapest, 1996. *Christopher Brewin*: Arnold Toynbee and Chatham House. In. Chatham House and British Foreign Policy 1919–1945. The Royal Institute of International Affairs during the interwar period. Eds. Andrea-Bosco-Cornelia Navari. London, 1994. 137–161.

(a Kelet legtávolabbi része, amely messze van a Nyugattól), hanem inkább úgy, mint a kereszténység védelmezője a pogány Kelettel szemben, és sokkal inkább elfogadta a német segítséget a törökök ellen, mint fordítva. Ugyanakkor mindvégig jelen volt a félelem a német befolyástól. A magyarok gyakran léptek szövetségre az itáliai államokkal, melyek bizonyos fokig ellensúlyt képeztek a német törekvésekkel szemben és különösen a Vatikán volt állandó partner a német császár és a német egyház visszaszorításában. Természetesen a legkorábbi időszakban voltak olyan periódusok, amikor az ország uralkodói inkább dinasztikus és személyes, mint nemzeti külpolitikát folytattak, de ez az Árpád-ház idejében (1301-ig) elég ritka volt. Az Árpád-házi királyok nem elleneztek a területszerző háborúkat és a különböző időszakokban számottevő, nem magyar népesség által lakott területeket szereztek, főként Magyarországtól délre. Ezekből csak Horvátország maradt huzamosabb ideig Magyarország része, amit a magyarság nem nagy lelkesedéssel fogadott. Magyarország fénykorában, a 14–15. században számos próbálkozás történt a Duna-medence egyesítésére a magyar királyok uralma alatt, de minden ilyen kísérlet sikertelen maradt. Másrészt viszont Magyarország területi egységét komolyan és hosszabb távon csak ritkán veszélyeztették. A nagy változás az 1526-os mohácsi nemzeti katasztrófa után következett be, amikor a magyar haderőket legyőzték a törökök, a király életét veszítette és a magyar korona a Habsburgok kezébe került. Ezt a nemzet számottevő része, mint szükséges rosszat elfogadta és hosszú ideig tolerálta, különösen a török fenyegetés miatt, de a gyakorlatban Magyarország elveszítette külpolitikai önállóságát. Az ország külügyeit a Habsburgok intézték, akik egyáltalán nem, vagy alig vették figyelembe a magyar érdekeket. Miközben néhány befolyásos magyar azonosult a Habsburg birodalmi érdekekkel, a nemzet inkább Habsburg ellenes lázadások sorozatával fejezte ki akaratát, melyek során török, lengyel, francia vagy porosz segítséget kerestek Bécs ellen.

A Habsburg uralom alatt Magyarország helyzetének számos összetevője megváltozott. Az ország keleti határain túl Oroszország lassan meghódította a Fekete-tenger vidékét, miközben Lengyelország eltűnt a térképről. A 19. században Románia és Szerbia kis független államokká váltak, melyek későbbi növekedésük magját alkották. Az ősi Cseh Királyság eltűnt, de a 19. században elindult a cseh nemzeti mozgalom. Magyarországon a törökök elleni háborúk és más okok miatt a magyarság részaránya a teljes lakosságnak mintegy felére csökkent és az ország középső részére összpontosult. Északon szlovák többség volt, északkeleten rutének éltek, keleten románok, délen szerbek és a német települések az egész országot behálózták. A 19. századi modern nacionalizmusok megerősödésével néhány nemzeti kisebbség már valódi potenciális veszélyforrást jelentett Magyarország integritása tekintetében.

1867 után Magyarország újra hallatta hangját az osztrák–magyar külpolitikában, bár némelyek szerint ez csak ellenőrző szerep volt. Az ezzel kapcsolatos magyar vélekedések éles kontrasztot mutattak. Az egyik politikai oldal, mely nem volt túl nagy, de az uralkodó támogatta őket és hatalomban voltak, érzékelte a magyarokat fenyegető veszélyeket. A törökök eltűntek, de balkáni utódaik, különösen a szerbek és románok irredenta céljaikkal veszélyeztették Magyarország területi egységét. Ezért csakis az osztrák kapcsolat nyújthatott biztonságot ellenük és a cseh–szlovák mozgalom ellen, valamint az egységes Németországgal szemben, amely Német-Ausztriát akart létrehozni, nem beszélve az orosz előrenyomulásról, akik a közép- és délkelet-európai szláv népek támogatóinak szerepében tetszelegtek. A nagyobbik politikai oldal, amelyik igazi nemzeti érzelműnek tartotta magát, egyetértett abban, hogy Ferenc József 1867 óta a magyarokat támogatta a nem magyar nemzeti kisebbségekkel szemben, de a Kiegyezés előtt ennek ellenkezőjét tette és utódja vélhetően ugyanezt a politikát fogja követni. Így az osztrák kapcsolat nem megerősíti, hanem inkább meggyengíti Magyarországot és megfosztja teljes önállóságától. Ennek az érvelésnek a gyengesége abból fakadt, hogy groteszk módon túlértékelték Magyarország erejét. Ennek az álláspontnak a követői közül valójában csak kevesen gondolták úgy, hogyha megszakadnak a kapcsolatok Ausztriával, abból törvényszerűen következik, hogy a Habsburgok engedményeket adnak az ország nemzeti kisebbségeinek, vagy Magyarország szomszédjainak.

Az osztrák birodalmi politika bevitte Magyarországot az 1914-ben kezdődött háborúba és a háborús vereség lehetősége egy harmadik politikai irányzat erősödését hozta. Károlyi Mihály gróf azt hirdette, hogy Magyarország szakítsa meg kapcsolatait a központi hatalmakkal és az antant szövetségesek felé orientálódjon, miközben képes lesz megvédeni integritását, amennyiben megegyezésre jut a nem magyar nemzetiségekkel. Úgy gondolta, hogy ezt a tervet csak a feudális és reakciós magyar oligarchia gátolja. Amikor hatalomra jutott, proklamálták a *Pragmatica Sanctio* megszűnését, kikiáltották a köztársaságot, de mindez már túl későn történt: Magyarország feldarabolásában a győztesek már korábban megegyeztek. 1919 márciusában Károlyi átadta a hatalmat a Kun Béla vezette kommunistáknak, akiknek a támogatottsága nagymértékben nemzeti alapon állt; Kun Béla ki is hirdette, hogy a szovjetek segíteni fogják Magyarországot ellenségeivel szemben.

A szovjetek azonban semmivel sem tettek többet Magyarorszáért, mint az antant hatalmak és Kun Béla rövid uralma erőszakos reakciókat eredményezett. Oroszország a legnagyobb mértékben népszerűtlenné vált Magyarországon, részben azért, mert szláv nagyhatalomként természetes ellensége volt a kisebb, nem szláv népeknek, részben pedig 1849 emléke miatt, amikor a cári seregek a fiatal Ferenc József megsegítés érdekében megszállták Magyarországot. Mindezt összekapcsolták a szovjetekkel és Kun Béla bolsevik rezsimjével, ami teljesen

inkompetens rendszer volt, és hosszan tartó keserűséget hagyott maga után, ami nem csupán a hagyományos elit köreiből jelentkezett.

Röviddel Kun Béla bukása után a trianoni béke véglegesítette Magyarország felosztását. Az adatok alapján²³⁸ Magyarország minden szomszédja profitált az ország feldarabolásából és bár az Ausztriához került részek relatíve kicsik voltak, a két ország viszonyát súlyosbította a Sopron (*Ödenburg*) környéki népszavazás elhalasztása és a „vörös” Bécs, valamint a „fehér” Magyarország közötti ellenségeskedés. Magyarország ilyen módon történelme során először került valószínűleg is izolált helyzetbe.

A békeszerződés revíziója vált a magyar külpolitika fő, mondhatni kizárólagos céljává, miközben eltérő álláspontok alakultak ki azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehet legjobban elérni ezt a célt, vagy hogy milyen formában kell ezt megvalósítani. Sőt olyan álláspont is volt, hogy a külpolitikát teljesen félre kell tenni a konstruktív belpolitika javára. De senki sem volt, aki a revízió helyett bármilyen valós alternatívát javasolt volna.

Tágabban értelmezve a fő cél a teljes revízió volt, de áttekintve voltak azért bizonyos különbségek Magyarország különböző területi veszteségei között, melyekről érdemes szót ejteni. *Burgerland* ügyéről az első néhány hónapban alig esett szó, miután konzervatív politikai erők kerültek hatalomra²³⁹ Ausztriában és volt egy hallgatóságos megegyezésük a magyarokkal, hogy a kérdést egyszer majd békés úton rendezik. Csehszlovákia tekintetében a magyarok minden dühe a csehek ellen irányult. Ugyanis meg voltak arról győződve, hogy nemcsak a Csehszlovákiához csatolt magyarság, de a szlovákok és a rutének sem igazán akarták elhagyni Magyarországot, amelyhez, amennyiben a csehek ereje lehanynyalik, szabad akaratukból vissza fognak térni. Ez az álláspont részben a közmúlt magyar történelmére (a szlovák szeparatizmus ugyan esetlegesen létezett, rutén szeparatizmus nem is volt, miközben nagyszámú szlovák és rutén természetes módon asszimilálódott a magyarsághoz), részben az ország középső és északi része között fennálló, egyértelmű földrajzi és gazdasági kohézióra alapozódott. Románia esetében a Bihar-hegység nyugati sávjának elvesztését teljes mértékben igazságtalannak tartották, de azt elismerték, hogy Erdélyben nagyszámú és ellenséges érzelmű román lakosság él, akik számszerűen is többséget

²³⁸ Macartney itt az 1910-es és az 1920-as magyar népszámlálási és statisztikai adatok alapján számszerűsíti az utódállamokhoz került területeket és lakosságot. Ennek közlésétől az adatok közismertsége miatt eltekintünk. Az említett magyarországi népszámlálásokról részletesen: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. Népszámlálási Digitális Adattár. A Központi Statisztikai Hivatal könyvtára. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok_1910/ letöltés: 2021. 08. 22.

²³⁹ Az Osztrák Köztársaság 1918. novemberi kikiáltása után az 1920-ban megtartott második parlamenti választásokat nem a szociáldemokraták, hanem az osztrák Keresztény Szociális Párt nyerte, amely 1938-ig a legerősebb politikai erő volt Ausztriában.

alkotnak. Így az ide irányuló revíziós politika általában kiegészült valamilyen formájú erdélyi autonómia követelésével és ez időnként, ahogyan majd látni fogjuk, odáig jutott, hogy a teljesen önálló Erdély koncepcióját is felvetették.

Horvát-Szlavónia elvesztését minden további nélkül elfogadták és a magyar követelések Jugoszláviával szemben a déli magyar határ mentén húzódó területekre összpontosultak. Ez nem volt túl nagy terület és itt a magyarok kisebbségben éltek, de különösen rosszul bántak velük.

Amíg Csehszlovákia és Jugoszlávia létezett, addig a lengyeleknek és az olaszoknak juttatott területekkel a magyarok különösebben nem foglalkoztak.

Magyarországon mindig is voltak olyan politikai erők, amelyek teljesen kétségbe estek, amikor az önálló magyar állam létrejött. Álláspontjuk szerint az egyetlen megoldás az Osztrák–Magyar Monarchia visszaállítása és úgy gondolták, hogy ebben az esetben a revízió ügye magától megoldódik, hiszen a horvátok, szlovákok és más nemzetiségek önként vissza fognak térni a Szent Korona uralma alá.

A Magyarország új szomszédjaival szemben álló politikai erők szemében ez a politika (a Habsburg-restauráció) csak abban az esetben volt kivitelezhető, amennyiben azt valamelyik európai nagyhatalom támogatja. A trianoni béke utáni első időszakban ezt Nagy-Britannia és Olaszország finoman elutasította és hivatalosan a francia külpolitika irányítói sem preferálták. Ugyanakkor voltak olyan francia politikai körök, akik támogatták az utolsó magyar király 1921-es visszatérési kísérleteit. Az anti-legitimista Horthy admirális kormányzóvá választása után és IV. Károly halálával ez az irányzat eltűnt a süllyesztőben, bár Habsburg Ottónak manapság is vannak támogatói Magyarországon és Franciaországban. Ez a mozgalom a háború kitörése és Franciaország bukása közötti időszakban (1939–1940) újra aktivizálódott, de nyilvánvaló, hogy csak akkor lehet sikeres, hogyha Németországban belső összeomlás, vagy radikális változás következik be. Mindeközben Horthy kormányzósága megerősödött és bár számos magyar arra a kényszerű meggyőződésre jutott, hogy a Duna-medence szétaprózódása törvényszerűen maga után vonja a kisebb egységek pusztulását, mégis, a Habsburg-megoldás népszerűsége inkább csökken, mint növekszik.

Az alternatív tervek, melyeket különösen olyan erdélyi születésű politikusok, mint gróf Bethlen István favorizáltak és magyar–román perszonális unióról szóltak, ezen belül Erdéllyel, mint ütköző állammal vagy kapcsoló elemmel számoltak, szintén megbuktak a románok ellenkezésén, akik semmiféle erdélyi autonómiára nem voltak hajlandóak, de Jugoszlávia sem támogatta az ilyen elképzeléseket. Az ezzel kapcsolatos személyes intrikák mögé sohasem tekinthetünk be, de kétség kívül vannak olyan időszakok, amikor ezek nagy szerepet játszanak.

A magyaroknak 1920-ban feltétlenül számba kellett venniük lehetőségeiket. Az egyetlen ország, amely ebben az időszakban kézzelfogható segítséget nyújt-

hatott nekik, Olaszország volt, melynek konfliktusa Franciaországgal és annak délkelet-európai szláv szövetségeseivel már közismert volt. Olaszország ellenezte a Nyugat-Magyarországon áthúzódó csehszlovák–jugoszláv „szláv korridor” tervét és fellépésével lehetővé tette, hogy Sopron és környéke népszavazással Magyarországnál maradjon. Ezek után Olaszország Magyarország iránti érdeklődése átmenetileg alábbhagyott. Ezen túl valószínűleg az egyetlen említésre méltó külpolitikai akció a korszakban az volt, amikor a magyarok felajánlották katonai segítségüket a lengyeleknek, amikor a szovjetek Varsót fenyegették. Franciaországról úgy tartják, hogy támogatta ezt a tervet, sőt jutalmul még kárpátjai területek visszaadását is megígérték a magyaroknak, de a koncepció zátonyra futott, mert Csehszlovákia megtagadta a csapatok átengedését.

A jelenlegi Magyarország nem más, mint egy rosszkedvű, majdnem reménytelen állapotban lévő, elszigetelt tiltakozás a trianoni béke revíziójáért. Csak Ausztriában van némi szimpátia irántuk, az ottani hatalmon lévő Keresztény Szociális Párt ígéretei szerint *Burgerland* kérdését rendezni fogják, de az osztrák szociáldemokrata ellenzék és Csehszlovákia tiltakozása miatt meg van kötve a kezük. A szorosabb gazdasági együttműködést célzó alkalmankénti tárgyalások Csehszlovákiával mind zátonyra futottak, részben Magyarország revíziós céljai miatt, részben azért, mert Csehszlovákia ragaszkodott a *status quo* garantálásához, melyet IV. Károly második visszatérési kísérlete idején sikeresen képviselt.

A német kormány ebben az időszakban gyakorlatilag nem játszott szerepet. Ahogyan a múltban is, távol tartották magukat a maradék Magyarországtól és a szimpátia hiánya kölcsönös volt. Másrészről kétségtelen, hogy számos bajor és magyar illegális antiszocialista és monarchista csoport állt kapcsolatban egymással, és főként a magyar monarchisták kötődtek erősen a Habsburg-restauráció német híveihez.

A Magyarországnak szükséges pénzügyi rekonstrukció érdekében a magyarok beléptek a Nemzetek Szövetségébe és emiatt egy időre alábbhagyott a revíziós propaganda. 1926-ig a külpolitikában nyugalom volt. 1926-ban újra indult a közeledés Olaszország felé. Ennek első jele eléggé váratlanul a kormányzó augusztusban elmondott mohácsi beszéde volt, melyben szokatlanul baráti szavakat használt Jugoszlávia kapcsán. Az is igaz, hogy Magyarországnak sokkal kevesebb problémája volt Jugoszláviával, mint Csehszlovákiával vagy Romániával. Az ország területi veszteségei Jugoszlávia felé Horvát-Szlavóniát leszámítva nem voltak súlyosak, sőt a magyarokat és a szerbeket bizonyos fokú szimpátia és kölcsönös tisztelet is összekötötte, ami élesen szemben állt a gyűlölettel és megvetéssel, melyet majdnem minden magyar érzett a csehekkel és a románokkal szemben. Mindenesetre a kormányzó beszéde a magyar közvéleményt is meglepte, és minden nehézség nélkül el lehet fogadni egy jól értesült magyar diplomácia történész állítását, miszerint az egész mögött a ravasz Bethlen István

miniszterelnök állt, aki ezzel akarta felszítani az olaszokat, hogy keressék Magyarország barátságát. Egy másik magyarázat Lord Rothermere-től származik, aki legújabb könyvében²⁴⁰ azt állítja, hogy a magyar–olasz közeledés az ő ötlete volt; de mindez inkább úgy értendő, hogy ezt az ötletet a magyarok sugallták számára.

A felajánkozás gyorsan célba ért, olyannyira, hogy az olaszok még kereskedelmi előnyöket is biztosítottak a magyaroknak Fiume kikötőjében. Megkezdődtek a tárgyalások és 1927 áprilisában Bethlen miniszterelnök Rómába látogatott, ahol aláírták a magyar–olasz barátsági és döntőbíráskodási szerződést.

Tény, hogy ezt a szerződést a magyarok jó része nem fogadta kitörő örömmel, mert az olaszokról alkotott képük nem volt túl pozitív. Mindenesetre ez több volt, mint a semmi és ezt Mussolini a külpolitikáról elhangzott 1928. június 5-ei beszédében ki is fejtette: *„Magyarország számíthat Olaszország barátságára. Lehet azt mondani, hogy a trianoni béke területi döntései mélyen hásvavágóak voltak, de hozzá lehet tenni, hogy Magyarország a Duna-medencében ezer éven keresztül fontos történelmi szerepet játszott. A magyarok buzgó hazaszeretetükkel, saját erejükbe vetett hitükkel, állhatatos munkájukkal a békés időszakokban jobb sorsot érdemelnek. Nem csupán az általános közjó szempontjából, de Olaszország érdekében is kívánatos lenne, hogy Magyarország sorsának jobbra fordulása megvalósuljon.*” A további megjegyzés már majdhogynem Magyarország biztatására hangzott el: *„A békeszerződések nem tartanak örökké.*”²⁴¹

Az olasz–magyar barátság a magyar külpolitika sarokkövévé vált, bár Magyarország ezen a téren nem kötelezte el magát túlságosan, míg Olaszország, emlékezve a Nagy Háborúra, csak korlátozott mértékű anyagi támogatást nyújtott. Magyarország nem kockáztathatta brit, francia és német kapcsolatait, melyek közül az első két ország már komoly hiteleket nyújtott a magyaroknak, Németország pedig egyre fontosabb felvevő piaca volt a magyar mezőgazdasági termékeknek. Titokban persze az olasz–magyar kapcsolat nagyon szoros volt, bár ez csak ritkán derült ki, például az 1928. januári szentgotthárdi fegyverszállítási botránynál, amely 1932 decemberében Hirtenbergnél megismétlődött, vagy a Sándor jugoszláv király elleni merényletnél, 1934 októberében. Magyarország ekkor titokban fegyverkezett, és ehhez nyilvánvalóan olasz tá-

²⁴⁰ Itt a magyarbarát brit sajtócézár 1939-ben megjelent könyvéről van szó: *Viscount Rothermere: My Campaign for Hungary*. Eyre and Spottiswoode, London, 1939. <http://www.hungarianhistory.com/lib/rothermere/rothermere.pdf> Letöltés: 2021. 08. 22. Lord Rothermere ekkori tevékenységéről részletesen: *Zeidler Miklós: A revíziós gondolat*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009. 137–157.

²⁴¹ A beszédről részletesen: *A Magyar Távirati Iroda Hírei 1920–1944. Napi hírek. Napi tudósítások*. 1920. június 5. 22. 30. 23. 10. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1928_06_1/?pg=123&layout=s Letöltés: 2021. 08. 23.

mogatást kapott. Ezt a barátságot magyar részről időnként megtámadták legitimista és baloldali politikusok, akik szorosabb kapcsolatot szerettek volna Franciaországgal és kevésbé ellenséges magatartást a kisantant államok felé. Ezt az álláspontot az országban nem fogadták túl nagy bizalommal, de teljes mértékben sohasem utasították el.

A nagy gazdasági világválság idején a harc a pusztta túlélésért olyan éles volt, hogy Magyarországnak minden felkínálkozó lehetőséget el kellett fogadnia, ráadásul a franciák pénzügyi ereje és befolyása olyan jelentős és agresszív módon kiterjedt, hogy ez ellen egyetlen állam sem tudott hatékonyan fellépni. Ezért annak sincs sok értelme, hogy a korszakban született különféle eredménytelen terveket ismertessük. Magyarországnak végső soron maradt annyi ellenálló képessége, hogy visszautasítsa részvételét olyan Duna-medencei integrációs tervekben, amelyekbe a belépés feltétele e revíziós célokról történő lemondás volt. Végül, számos terv és célkitűzés bukása után Magyarország 1934. március 14-én az olasz–osztrák–magyar ún. Római Jegyzőkönyveket írta alá. Érdekes, hogy a magyar–osztrák és olasz gazdasági együttműködés tervét első ízben Bethlen gróf hirdette meg 1932 májusában és ekkor Németország még messze nem játszott olyan fontos szerepet, mint a későbbiekben, mint a délkelet-európai termékek felvevő piaca. Mindenesre az 1931-ben meghirdetett osztrák–német vámunió tervének a magyar iparra és mezőgazdaságra vonatkozó lehetséges következményeit a magyarok megdöbbenve fogadták; és ezért mára a magyar–osztrák kereskedelem eléggé felfutott, miközben Németország sikeresen ötvözte ipari exportját a mezőgazdasági autarkióval. Bethlen tervét hevesen kritizálták, olyan alapon, hogy Olaszország nem képes mezőgazdasági kivitelre és a Magyarországnak szükséges iparcikkeket sem tudja előállítani. És majdnem rögtön ezután, miközben kitört a vámháború Ausztriával (az autarkias mezőgazdasági termelés miatt), Olaszország külön megegyezések alapján nagyobb mennyiségű magyar búzát és húst vásárolt.

A Római Jegyzőkönyvek három részből állnak. Az első kötelezte a három országot, hogy a közös ügyekben és az általános érvényű problémáknál együtt lépjenek fel, azzal a szándékkal, hogy elősegítsék az európai államok közötti hatékony együttműködést, különösen a három aláíró fél tekintetében. A másik két jegyzőkönyv alapján növelni kellett az osztrák fa és a magyar búza exportját Olaszországba, és végül biztosították a kereskedelmi forgalmat Trieszt és Fiume kikötőin keresztül.

Az említett megegyezéseknek a lényege a politikai együttműködés, a gazdasági engedmények rendszere is a politikai támogatás alátámasztását szolgálta. Magyarország számára a revízió olasz támogatása volt a lényeges, de az egész ügy mögött a megerősödött Németországtól való félelem húzódott meg, különösen a németek Ausztria felé irányuló szándékai tekintetében.

Németország feltámadása, különösen, amikor a nemzetiszocialisták hatalomra kerültek és azután is, két szempontból is felkeltette a magyarok érdeklődését. Egyrészt ebben sokan lehetőséget láttak. Bizonyosra vehető, hogy Magyarország egyedül sohasem tudná megvalósítani a revíziót a kisantant szövetséggel szemben, melyet Franciaország és a Népszövetség is támogat; és az is eléggé világos, hogy az olasz segítség sem lesz ehhez elég. A revízió egyetlen reális esélye az, hogyha az egész békerendszert eltüntetjük, de ez csak Németországból kiindulva lehetséges (Magyarország nem vette fontolóra azt az extrém lehetőséget, hogy a cári Oroszország is újjáéledhet.). A náci Németország belpolitikájának volt néhány olyan vonása, melyek szintén felkeltették a magyarok érdeklődését; a rend és a fegyelem, a hadsereg dicsőítése és leginkább az antiszemitizmus. A zsidókérdés sokkal nagyobb probléma volt Magyarországon, mint Németországban, mint ahogyan jóval kiterjedtebb volt az antiszemitizmus által megcélzott társadalmi rétegek nagysága is. A felsőoktatás kiszélesedésével és az utódállamokból menekült magyarok megjelenésével az egyre növekvő állami és közigazgatási állások (mely területek mindig is menekülési utat jelentettek azoknak a magyaroknak, akik földbirtokaikból nem tudtak megélni) száma nem tudta követni az azok betöltésére jelentkezők számát. A kereskedelem és az ipar mindig is szinte teljesen zsidó kézben volt, és az állam itt nem tudott beavatkozni.

Másrészről viszont a hitlerizmus és Németország terjeszkedése félelemmel töltötte el a náciak által támadott csoportokat: a zsidókat, a szocialistákat, a hagyományos konzervatív elemeket és a hívőket. Ausztria német bekebelezése után még a revízió is kétélű fegyvernek bizonyult. Először is ez Magyarországot német gazdasági függésbe kényszeríthette, aminek a vége könnyen lehet politikai alárendeltség. Külön gondot jelentett az, hogy Nyugat-Magyarországon számottevő német ajkú lakosság élt, nem csupán a nyugati határ mentén, ahol Sopron újra veszélybe került, hanem sokkal beljebb, a Bakonyban, Buda és Pécs környékén is. Még az is elképzelhető volt, hogy egy megerősödött Németország visszatér a Habsburgok régi politikájához, és germanizálni akarja Magyarországot.

Ezek a remények és félelmek ott voltak minden magyar lelkében. Néhányan reménykedtek, néhányan féltek, a legtöbbjükben vélhetőleg mindkét érzés ott munkált, és valószínűleg csak néhány zsidó és néhány szélsőjobboldali személy esetében nem keveredtek ezek a dolgok. A Bethlen-kormány és az 1931 szeptemberében hivatalba lépett Károlyi Gyula vezette kormány szemben állt az új eszmékkel. Másrészt a kormányzóról úgy tartották, hogy hajlik az új eszmék felé, mint ahogyan a magyar politikai élet emelkedő csillaga, Gömbös Gyula is, aki 1929 őszén a Bethlen-kormányban honvédelmi miniszter volt, ezt a posztot a Károlyi-kormányban is megtartotta és 1932 szeptemberében miniszterelnök lett. Gömbös energikus és megnyerő egyéniség volt, antiszemita múlttal, populáris és diktatórikus hajlamokkal, élvezte Horthy támogatását és bizalmát, továbbá erő-

sen anti-legitimista volt. Így egy fontos pontban Horthyval együtt egyetértett Hitlerrel: a Habsburg-restauráció minden formáját el kell vetni, mert az a német expanzió akadályá lehet.

Gömbös nagy külpolitikai álma a német–olasz–magyar szövetség létrehozása volt, és ő használta erre a tengelyhatalmak (*Axis*) kifejezést. Nem tétovázott kimutatni szimpátiáját Németország iránt 1933 júniusában tett látogatása idején. Külügyminisztere, Kánya Kálmán egy 1933. májusi nyilatkozatában összekapcsolta a versailles-i béke revízióját a trianonival. Ekkor Olaszország és Németország, noha sok tekintetben hasonlítottak, még mindig feszült viszonyban álltak egymással Ausztria jövője miatt. Gömbös, aki bár elég nyíltan aspirált az Olaszország és Németország közötti közvetítő szerepre, nem volt elég jelentős személyiség egy ilyen feladatra. Ráadásul elég erős volt a német orientáció legitimista, egyházi, szocialista és egyéb ellenzéke. Így Németország iránti rokonszenve ellenére Gömbös Olaszországot tette az első helyre, folytatta a magyar államférfiak római látogatássorozatát, véglegesítette, majd később megújította a már említett Római Jegyzőkönyveket, melyek immár nem csupán a kisantant, de Németország ellen is irányultak. Még a belpolitikában is rákényszerült arra, hogy megváltoztassa néhány legfőbb fixa ideáját és már nem bátorította a különféle magyarországi náci pártok létrehozását. Ilyen pártok persze létrejöttek, de Dolfuss osztrák kancellár 1934. június 30-án bekövetkezett meggyilkolása után, ami sokkolta a magyar közvéleményt, fel is oszlatták ezeket.

A magyar–osztrák–olasz blokk élesen szemben állt a másik közép-európai csoportosulással, a kisantant államaival, melyek francia támogatással éppen ekkor fűzték szorosabbra szövetségüket. 1934-ben különösen durva nyilatkozathaború kezdődött, főleg akkor, amikor Barthou francia külügyminiszter kelet-európai körutat tett. Ezt követte Sándor jugoszláv király és Barthou meggyilkolása 1934 októberében (ebben Magyarországnak valószínűleg nem volt szerepe, mégis megvádolták a horvát terroristák támogatásával), ami még nagyobb válsághoz vezetett. Ez a kisantant állami közül leginkább Jugoszláviára hatott, aminek az lett a következménye, hogy Magyarországot immár mindhárom fontos szomszédja vádolta. Ezzel szemben állt a baráti viszony Ausztriával és az 1934 őszén aláírt és így megújított lengyel szövetség, ami azért jöhetett létre, mert a lengyel külpolitika németbarát és cseh ellenes fordulatot vett.

1935 elején a megbékélés jelei mutatkoztak, mely Magyarországra is kihatott, mert Olaszország és Franciaország átmenetileg félretették ellentéteiket. De a magyar belpolitikában érezhető nyugtalanság volt Gömbös diktatórikus törekvései miatt. Másrészről Gömbös, aki az 1935. márciusi választásokon megerősítette parlamenti többségét, látszólag osztozott abban az általános bizalmatlanságban, amit a magyar közvélemény az olasz szövetséges irányában érzett és ezért azt propagálta, hogy szorosabb német kapcsolatokra van szükség. De a régi dilemma is folytatódott: a kisantant államokkal kialakítandó szorosabb együttmű-

ködés szemben állt Magyarország merev revíziós céljaival, viszont a kisantant államok teljes elutasítása lehetetlenné tette a revízió megvalósulását. A magyar–osztrák–olasz blokk megerősítése szintén kockázatos volt és fokozta a német nyomást. 1936. április 21-én a római egyezményhez csatolt három dokumentum (agenda) aláírására került sor, melyek közül az első szerint állandó szövetség jön létre, hogy összehangolják a három ország lépéseit, létrejön a három külügyminiszter által alkotott testület a közös konzultációk céljából. A második agenda szerint minden ország tájékoztatja partnereit, amennyiben más országgal tárgyal, végül a harmadik előírta a három külügyminiszter rendszeres találkozóit. Magyarország és Ausztria már 1935-ben kinyilvánította kötődését Olaszországhoz azzal, hogy Albániával együtt nem szavazták meg a Nemzetek Szövetségében az abesszíniai háború miatti, Olaszország elleni szankciókat. Viszonzásul Mussolini 1936. november 1-jén heves hangvételű beszédet tartott a magyar revíziós politika mellett.²⁴²

A Németországhoz fűződő viszony ebben az időszakban nem alakult túl jól. Németország ekkor kezdett érdeklődni a magyar ügyek iránt. 1936 májusában derült ki, hogy komoly összegekkel támogatják a magyar sajtó egy részét és vélhetően egyéb célokra is költöttek. Miközben így sikerült egy kicsi, de aktív náci barát magyar pártot létrehozniuk, mindez a magyar közvéleményen nagy nyugtalanságot okozott. Ezért sem volt túl nagy a szomorúság, amikor Gömbös 1936 októberében elhunyt. Őt Darányi Kálmán követte a miniszterelnöki székben, aki sokkal higgadtabb és konzervatívabb személyiség volt. A következő hónapban jelent meg Rosenberg cikke a *Völkischer Beobachter*-ben, melyben kifejtette, hogy Németország nem feltétlenül támogat minden revizionista célkitűzést. Ez nagy csalódást okozott Budapesten.

Eközben Olaszország létrehozta a tengelyhatalmak szövetségét és a későbbiekben kiderült, hogy lemondott Ausztriáról Németország javára. Ezek nem voltak kedvező kilátások a magyarok számára. Már az Ausztriában alkalmazott német módszereket is kezdték bevezetni Magyarországon. 1937 februárjában és márciusában elég komoly és megalapozott szóbeszéd járt azzal kapcsolatban, hogy egy náci által támogatott szélsőjobboldali puccskísérletet az utolsó pillanatban hiúsítottak meg, és az ügyel kapcsolatba hozták a budapesti német nagykövetet, von Mackensent is, aki emiatt végleg elhagyta posztját. A veszély Magyarországon nem is a német kisebbség köréből fenyegetett, akik ellen a lakosság többsége bármikor készen állt egységesen fellépni, hanem inkább azon magyarok köréből, akiknek német felmenőik voltak és csak első, vagy második generációs magyarnak számítottak. Néhányan közülük a kisebb-nagyobb náci pár-

²⁴² A beszédről részletesen: A Magyar Távirati Iroda Hírei 1920–1944. Napi hírek. Napi tudósítások. 1936. november 1. 2. kiadás. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1936_11_1/?pg=1&layout=s Letöltés: 2021. 08. 23.

tokban tevékenykedtek, mások a kormánypárt jobbszárnyán helyezkedtek el. Egy nagyon furcsa belpolitikai helyzet kezdett kialakulni, amely jellemző volt az ezt követő időszakokra is: a kormány úgy tudta megtartani hatalmát, hogy saját ellenzéke: a kereszténypártiak, konzervatívok, legitimisták, szociáldemokraták, kisgazdák (ez utóbbi párt vezetője, Eckhardt Tibor demokratikus programot hirdetett) támogatták a kormánypártot annak szélsőjobboldali szárnya ellen. A kormánypárt említett tagjai mindig sokkal veszélyesebbek voltak, mint a magukat nyíltan náci-knak vallók, részben azért, mert ez utóbbi csoport megosztott, korrump és mindenre alkalmatlan volt, részben pedig azért, mert a kormánypárti szélsőségesek által hirdetett radikális szociális eszmék a földnélküli parasztság, a mezőgazdasági és ipari munkásság köreiből népszerűek voltak, ráadásul a társadalmi piramis nagyobb, szervezett rétegeinek a véleményét is befolyásolták.

Ilyen körülmények között a magyar kormány látványos jelzésekkel mutatta ki együttérzését az osztrák kormánnyal, melynek helyzete néhány tekintetben rosszabb, de lényegében hasonló volt a magyar kormányéhoz. A mindenkori kormányzati politikák általában egyfajta egyensúlyozást jelentenek: a legjobbat kell remélni, és el kell kerülni a legrosszabbat. Az osztrák kapcsolat erősítése túl sok előnnyel nem járt, hiszen két ország jó viszonyánál egy dunai szövetség több hasznot hozhatott, és bár a magyar–jugoszláv viszony javulni kezdett (a magyarok leállították a Jugoszlávia elleni revizionista propagandát), a Romániával és különösen a Csehszlovákiával szemben fennálló ellentétek semmit sem enyhültek. Magyarország sohasem hitt Csehszlovákia stabilitásában, és a magyarok meg voltak győződve arról, hogyha a csehek béklyóit lerázzák, akkor nem csupán a felvidéki magyarok, de a szlovákok is visszatérnek Magyarországhoz. Így amikor Németország megkezdte zavarkeltési akcióját Csehszlovákiában, az önálló Szlovákia és Ruténia (Kárpátalja) lehetősége sokkal elfogadhatóbb volt, mint Csehország bukása, ami az összes Duna-medencei állam helyzetét befolyásolta. Ezért 1937 nyarán és őszén némi megbékélés volt tapasztalható Magyarországon és a kisantant államok között. Tárgyalások kezdődtek a Magyarországot sújtó katonai korlátozások feloldásáról és az utódállamokban élő magyar kisebbségek jogainak garantálásáról. Cserébe Magyarország értésükre adta, hogy a tárgyalások befejezéséig, melyek végül semmilyen eredményt sem hoztak, felfüggeszti revizionista politikáját.

Az 1938-as év jelentős eseményei Ausztria 1938 márciusában bekövetkezett német megszállásával kezdődtek. Ez természetesen nagy riadalmat okozott Magyarországon, nagyobbban, mint az a csalódás, mely abból az eléggé alaptalan reményből fakadt, hogy a magyarok jó része meg volt arról győződve, hogy Hitler az alkalmat kihasználva visszaadja Burgerlandot Magyarországnak. A németekhez fűződő viszony kétélűsége hirtelen sokkal aktuálisabbá vált, mint bármikor azelőtt: csak Németország segítségével és akaratából valósítható meg a revízió, ugyanakkor Magyarország önállóságával a németek azt tehetnek, amit csak

akarnak. Magyarország most már nemcsak politikai, de gazdasági szempontból is Németország kegyeitől függött, elkezdődött a nagy német kereskedelmi offenzíva Délkelet-Európa felé és Magyarország korábbi osztrák kereskedelmi forgalma beleolvadt a németbe, így már ez jelentette a legnagyobb tételt. Az akkori százalékos adatok Magyarország kereskedelmi forgalmát jelzik a különböző országokkal 1929 és 1938 között.²⁴³

Politikai szempontból Magyarország elkezdte védelmezni függetlenségét. A magyar náci vezért, Szálasi²⁴⁴ 1937 őszen hűtlenséggel vádolták meg, mely nyilvánvalóan megalapozott volt. Ezután megújult erővel folytatta agitációját, de végzetes hibát követett el azzal, hogy egy általa terjesztett röplapon a kormányzó feleségének állítólagos zsidó felmenőiről írt. Ennek a taktikai hibának súlyos következményei lettek, amennyiben a kormányzó (akinek országos népszerűsége és tekintélye évek óta töretlen) azonnal és teljes mértékben a náci ellenes csoportokhoz csatlakozott. Szálasi újra hatalomátvétellel próbálkozott, amiért három éves börtönbüntetésre ítélték és Darányit, aki engedményeket akart tenni a nyilasoknak²⁴⁵ Imrédy Béla a Nemzeti Bank korábbi elnöke váltotta a miniszterelnöki székben. Imrédy német származású volt (eredeti családi neve Heinrich), markáns politikusnak tartották, aki elkötelezett volt a magyar függetlenség megtartásában. Mindezt a náci Harmadik Birodalom számos eszméje és gyakorlata iránti szimpátiával kombinálta, meggyőződéses, ugyanakkor mérsékelt antiszemita volt, támogatta a zsidótörvény elfogadását (bár azt még Darányi idején terjesztették elő) és rokonszenvezett az autokratikus típusú berendezkedésekkel.

A külpolitikában Imrédy kezdetben a német veszély miatt brit támogatást próbált szerezni hazájának (sohasem tűnt különösen olaszbarátnak). Magyarország szomszédjai közül Jugoszláviával törekedett jó viszonyt kialakítani. A Duna-medencei külpolitikát immár Németország irányította és ők egyértelműen Csehszlovákia lerohanására készültek, ami különösen nehezítette Magyarország helyzetét. Amíg a nyugati hatalmak passzivitást mutattak, a magyar kormány válaszút elé került: vagy elfogadják a Németország által felkínált jutalmat,

²⁴³ A Macartney által itt közölt táblázat öt ország (Németország, Ausztria, Nagy-Britannia, Olaszország, Csehszlovákia) és egy régió (Délkelet-Európa) Magyarországgal lebonyolított export-import adatait tartalmazza százalékos arányokban. Ennek részletes közlésétől eltekintettünk, azt azonban ki kell emelni, hogy 1938-ban a Németországból és Ausztriából származó import az össze magyar import mintegy 41%-át jelentette, míg az ide irányuló magyar export a teljes volumen mintegy 46%-át.

²⁴⁴ Szálasi Ferenc pályájáról részletesen: *Paksa Rudolf*: Szálasi Ferenc és a hungarizmus. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.

²⁴⁵ A nyilas és a nyilaskereszt kifejezés magyarázatához Macartney itt saját lábjegyzetet készített, melyben kifejtette, hogy a horogkereszt használata Magyarországon még Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt is tilos volt és részben ezért készítettek a magyar nácik önálló szimbólumot.

vagy nem, de akkor nem kapnak semmit. Bár a Duna-völgyi szolidaritás alapján viszonylag mérsékelt célokat fogalmaztak meg, az azért nehezen volt elképzelhető, hogy bármely magyar kormány lemondjon a teljes revíziós követelésekről.

1938 nyarán Németország figyelemre méltó, aktív tevékenységbe kezdett, hogy Magyarországot nyíltan a maga oldalára állítsa. Augusztusban a kormányzót Imrédyvel és Kánya külügyminiszterrel együtt meghívták Berlinbe és Kielbe, ahol nagy pompával fogadták őket. Mindenesetre a látogatás nem volt olyan meleg baráti hangulatú, ahogyan azt kommunikálták. Magyarország elutasította a közös vámszövetségért felkínált magyar–szlovák katonai szövetséget, Imrédy összeveszett vendéglátóival és a magyar delegációt megelőzve egyedül tért haza és a látogatás alatt nyilvánosságra hozták, hogy a következő évben Magyarország tárgyalásokat kezd szomszédjaival.

Ennek a bátor magyar kiállásnak az eredményei már a következő hónapban elenyésztek. Imrédy németországi népszerűtlenségét csak növelte azzal, hogy Németországot kritizáló interjút adott a *Daily Telegraph* külpolitikai tudósítójának, amit a lap közölt is, bár az egész interjú titokban történt. Ez az indiszkréciónak vezetett Imrédyt angol ellenes irányba, mely tartósan bizonyult.

A végső lökést Imrédy németbarátságához a müncheni szerződés adta. A franciák és a britek gyengeségének, valamint a közép-európai ügyek általuk történt teljes ignorálásának felismerése mély benyomást tett rá, a németbarát politikai erők pedig azzal vádolták, hogy Hitlerrel szembeni ellenérzése veszélybe sodorja Magyarország revíziós céljait. Nyilvánvaló, hogy a legutóbbi időkig a magyar kormány azt remélte, hogy a teljes revíziót úgy érheti el, hogy azt nemzetközi szinten is legitimálják, és ezzel igazságosnak tekintik a magyar követeléseket. Vonakodva ismerték el, hogy ebből nem lesz semmi, ezért nagy sietséggel delegációt küldtek Hitlerhez, köztük a *Führer* barátjával, hogy elsimítsák a korábbi ellentéteket, továbbá inkább Mussolinin keresztül próbálták Hitlert befolyásolni. Természetesen köztudott, hogy a két diktátor 1938 őszén és 1939 tavaszán eltérő álláspontokat képviselt Magyarországgal kapcsolatban. Hitler kész volt arra, hogy Magyarország etnikai alapú követeléseit a legnagyobb mértékben támogassa, miközben Szlovákiát és Ruténiát (Kárpátalja) saját vazallus államaiként tekintette: az előbbi kiinduló pontként a Lengyelország elleni invázióhoz, vagy esetleg Magyarország ellen, az utóbbit pedig egy későbbi ukrán hadjárathoz, amely a Szovjetunió ellen irányul. Egy esetleges Románia elleni német támadás esetén mindkét területet fel lehetett használni.

Hitler volt az, aki megakadályozta azt a magyar tervet, hogy Szlovákia teljes függetlenséget kapjon és ő vétőzta meg 1938 októberében és novemberében, hogy Kárpátalja visszatérhessen Magyarországhoz. Mussolini volt az, aki etnikai alapon elérte Magyarország számára a Felvidék déli részének visszacsatolását és valószínűleg ő tanácsolta Hitlernek 1939 tavaszán, hogy fogadja el Kárpátalja

magyar megszállását, melyet Magyarország a németekkel történő előzetes egyeztetés nélkül hajtott végre. Ezeknek a tényeknek az ismerete segít annak megértésében, hogy miért van Magyarországon németellenes hangulat, melyet tovább fokozott az, hogy a németek nyíltan támogatták a szlovák nacionalistákat a magyarokkal szemben, valamint, hogy két, korábban magyar területen lévő szlovákiai falut a Birodalomhoz csatoltak.

Ezzel szemben azonban meg kell jegyezni, hogy az ebben az időszakban lan-kadatlanul zajló német propaganda nem volt hatástalan. A magyar lakosság egy részével elhitették, hogyha ellentétek vannak Németország és Magyarország között, az a magyarok hibája, továbbá, hogy a müncheni szerződés megmutatta a nyugati hatalmak erőtlenségét és a tengelyhatalmak eltökéltségét a revízió megvalósításában. Még ha a Csehszlovákiától visszaszerzett területek nem is voltak olyan jelentősek, ez mégiscsak több volt a semminél, amit a Nyugat ajánlott fel és a Nyugat biztosan nem fogja ezt tenni a Romániával szembeni magyar területi követelések kapcsán. Ráadásul a német társadalmi berendezkedés egyre népszerűbb Magyarországon, az antiszemitizmus pedig, ami mindig is jelen volt, mostanra már virulenssé vált. Végső soron tehát sokan vannak olyanok, akik miközben mélyen gyűlölik Németországot, úgy gondolják, hogy az egyetlen biztosíték Magyarország számára az, hogyha nem tanúsít ellenállást.

Németország felé tett gesztusként Kánya Kálmán november végén lemondott a külügyminiszteri posztról, utódja gróf Csáky István lett, egy fiatal, erősen tengelybarát (különösen olaszbarát) politikus, aki hitt abban, hogy egyezsége lehet jutni Hitlerrel. Csáky gróf tétovázás nélkül számos tengelybarát beszédet mondott, Berlinbe látogatott, levezényelte Magyarország kilépését a Nemzetek Szövetségéből és aláírta az ország csatlakozását az Antikomintern Paktumhoz (emiatt Moszkva 1939. február 2-án megszakította diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal). Magyarország szomszédjai tekintetében a legszorosabb kapcsolatot Lengyelországgal építették ki, de a jugoszláv–magyar viszony is hasonlóan jól alakult. Másrésztől Romániával rendkívül feszültté vált a viszony és Kárpátalja magyar megszállása után a magyar és román haderők hónapokig farkasszemet néztek egymással a közös határnál.

Imrédy rövid idő alatt rájött, hogy túl nehéz a rábízott feladat. Noha korábban komoly támadások érték németellenes beállítódása miatt, éppen a németellenes politikai erők okozták bukását, mondván: a németellenesség hasznosabb a belpolitikában, mint a külpolitikában. Miután a kormányzó segítségével túlélte egy kormányválságot, 1939 elején lemondásra kényszerült. De az igazi ok az volt, hogy egy fasiszta jellegű mozgalmat akart indítani, aminek ő lett volna a vezére. Őt Teleki Pál gróf követte, egy erdélyi politikus, aki örökölte őseitől a politikai lavírozás képességét. 1939 tavaszán Teleki miniszterelnöksége alatt szereztek vissza Kárpátalját és ő volt az, aki az év első felében tárgyalások úton sikeresen kezelte a németeket, ami nem volt könnyű feladat. Eközben fenntartotta a nyugat-

ti kapcsolatokat, és megőrizte Magyarország formális függetlenségét, valamint a tényleges függetlenség jó részét is. Az ország általános belső helyzete nem sokat változott ebben az időszakban: egy kicsi, de vehemens németbarát politikai erő állt szemben egy sokkal nagyobb, de kevésbé aktív németellenes táborral. Az a tény, hogy az 1939 májusában lezajlott választásokon a nyilasok 42 parlamenti mandátumot szereztek (a kormánypárt 183-at) nem támasztja alá ez utóbbi állítást. A nyilas párti képviselők relatíve magas létszáma egyrészt a német pénzügyi támogatásnak köszönhető, részben pedig szociális okokra vezethető vissza, amit felerősített az, hogy a választásokat az egész országban a titkos választójog alapján bonyolították le.

Bizonyosan állítható, hogy a szovjet–német megneemtámadási egyezmény és a Lengyelország elleni német támadás miatt a magyar lakosság legalább 80%-ára a heves németellenesség jellemző. A háború nagyon népszerűtlen Magyarországon. A háború első hónapjaiban bizonyos körök, elbűvölve a német propagandától és katonai sikerektől gyors német győzelemre számítottak és sürgették a kormányt, hogy ebből Magyarország is húzzon hasznot. Azonban még ekkor is az óvatosabb elemek voltak többségben. A Beneš-nek nyújtott angol–francia támogatás és a Romániának adott nyugati garancia megerősítette az óvatosabb tábor, akik úgy gondolták, hogy a legbiztosabb és leghasznosabb terv az, hogyha kimaradnak ebből a konfliktusból, tartalékolják erőiket, bíznak ügyük igazában, és ezzel a szembenálló feleknél kölcsönös szimpátiát kelthetnek, hogy a megfelelő időpontban el tudják érni a revíziós célokat.

Ilyen körülmények között került kidolgozásra a magyar revizionizmus új programja. Jugoszláviától semmit sem követeltek (legalább is jelenleg) és Burgerland ügyét teljesen ejtették, részben azért, mert nem volt esély a terület visszaszerzésére, részben pedig a várható 300 ezres német lakosság megjelenésére, akiket a magyarok gyűlölködve fogadnának. Szlovákia felé ez az új politika a türelemre épült. Tény, hogy a szlovákok egyre nyugtalanabbá váltak. Megszabadulva a cseh uralomtól, a magyarok felé sokkal sovínisztábbnak és ellensége-sebbnek mutatkoztak, mint a csehekkel szemben. Ezeket az érzéseket a német ügynökök is erősítették, de nem ők hozták létre. Mindenesetre a magyar kormány ebben a tekintetben folytatta az óvatos politikázást, azt remélve, hogyha Szlovákia megszabadul a cseh és német befolyástól, értelemszerűen visszatér Magyarországhoz; vagy a magyar állam részeként, vagy teljesen önálló államként, melynek elemi érdeke lesz, hogy a legszorosabb kapcsolatokat építse ki Magyarországgal. Néhány magyar tervben az is szerepelt, hogy ez utóbbi esetben katonai megállapodást kötnek Szlovákiával, ami alapján Magyarország átveszi a szlovák határok őrzését, hasonlóan ahhoz, ahogyan azt a németek is tették. A magyar álláspont alátámasztása érdekében Magyarország többször is visszautasította a németek ajánlatát Szlovákia egészének, vagy egy részének visszaadásáról (egy alkalommal még Galícia egy részét is beígérték). Feltételezhető,

hogy ezt részben azért tették, mert a területi juttatások ára túl nagy lett volna, részben pedig azért, mert Magyarország a területek önkéntes alapon történő visszatértét és nem megszállását szerette volna elérni, mert ezt hosszútávon tartósabbnak bizonyulhatott.

Az Erdéllyel kapcsolatos álláspontokat is felülvizsgálták. Említettük már, hogy Magyarország érzékelte a nehézségeit és a veszélyeit egy nagy létszámú és vonakodó román lakosság beolvasztásának. A nagy létszámú, nem magyar népesség beolvasztásának tervét elvetették, és úgy gondolták, hogy az ideális megoldás alapján a magyar államban a nem magyar lakosság aránya legfeljebb 25–30% lehet. Másrészt azt is elutasították, hogy magyarok maradjanak az országhatárokon kívül, és ennek megfelelően minden olyan tervezetet elvetettek, amely az Erdély keleti részén élő székelyeknek csupán Románián belüli autonómiát ígért.

Ennek tükrében egy elképzelés szerint a székely területeket egy Erdélyen keresztül húzódó korridorral kell Magyarországhoz kapcsolni, meghagyva Romániának az ettől északra és délre fekvő területeket. Ez a terv azonban Erdély északi részét reménytelen gazdasági helyzetbe hozta volna, ezért a tervet úgy módosították, hogy az északi részekre is igényt tartottak, meghagyva Romániának a déli, délkeleti részeket (ideértve a Bánát területét, melynek német lakosságára Magyarország nem tartott igényt). Ezzel összefüggésben azt is hangsúlyozták, hogy az elképzelés megvalósulása esetén Magyarország ellenőrizné a Kárpátok fő vonulatait, és így megvédheti Európát a keletről érkező fenyegetésektől.

A fentebbi elképzeléseket 1940 elején számos kormányhoz eljuttatták. Gyors akciót nem terveztek. A háború elején Németország, féltve a Délkelet-Európából érkező utánpótlásait, nyilvánvalóan megvétózott minden térségbeli aktivitást, miközben Olaszország egyszerűen csak a béke védelmezőjének szerepében tetszelgett. Ugyanakkor Olaszország álláspontja Magyarországnak biztosított bizonyos fokú mozgásteret, így az olasz semlegesség nem volt pusztán színjáték.

Ebben az időszakban Magyarország nem foglalkozott Szlovákiával, barátságosan viselkedett Jugoszláviával, és várakozó álláspontra helyezkedett Romániával kapcsolatban. A Románia ellenes hangulat ugyanakkor fokozódott, mindkét hadsereget mozgósították és a közvélemény nagyon izgatott volt. Jugoszláv közvetítéssel 1939 késő őszen ugyan megegyezés született a csapatok kölcsönös visszavonásáról, de Csáky külügyminiszter, aki különösen türelmetlen volt, úgy remélte, hogy az év végén engedélyt kér Németországtól, arra, hogy megvalósíthassák a Romániával szembeni követeléseket. Kérését a németek visszautasították, aztán az olaszok is, bár ők megígérték, hogy a háború befejeztével visszatérnek Magyarország követeléseire. Röviddel ezután egy bizakodó sajtóközlemény jelent meg, miszerint Magyarország kívár a Romániával szembeni követeléseinek valóra váltásával mindaddig, amíg más országok (a Szovjetunió vagy

Bulgária) fel nem vetik a kérdést. Magyarország abban az esetben nem vonul be Romániába, hogyha a Szovjetunió csak Besszarábiát szállja meg.

1940 áprilisában Magyarországot ultimátumban figyelmeztették a németek, hogy túlságosan is önálló a külpolitikája és a sajtója. Júniusban pedig, Olaszország háborúba lépésével a magyarok elveszítették függetlenségük és semlegességük legerősebb támaszát. A tavaszi és kora nyári nagy német katonai sikerek közben természetesen megerősítették azt a politikai tábor, amelyik aktív magyar részvételt követelt a tengelyhatalmak oldalán, hangsúlyozva, hogy ez az egyetlen biztosítéka a magyar célkitűzések megvalósulásának. Mindezt a Németországból kiterjedt propaganda is alátámasztotta. Magyarországot belekényszerítették egy erőteljes német alárendeltségbe, bár természetesen az ország nagy része nem ezt akarta.

Ebben az időszakban újra felvették a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval és kereskedelmi kapcsolatokat is kezdeményeztek.

1940. június 26-án a Szovjetunió megszállta Besszarábiát és Észak-Bukovínát és Magyarország haladéktalanul újra felvetette az erdélyi kérdést. Miután a román–magyar megbeszélések zátonyra futottak, augusztus 30-án tengelyhatalmi megegyezés született. Az itt elfogadott határ kisebb módosításokkal a magyar területi követeléseket tartalmazta. A tárgyalások során Magyarország kinyilvánította, hogy amennyiben Románia elfogadja Magyarország követeléseit, akkor számíthat a magyarok tartós barátságára és még katonai támogatására is. Bár az egyezmény kihirdetése után a hangnem már kevésbé volt baráti, Magyarország újra megerősítette, hogy az egyezményt hajlandó véglegesnek tekinteni és újra felajánlotta barátságát Romániának. A magyarok külön köszönetüket fejezték ki a tengelyhatalmaknak.

1/10/1940.

**C. A. MACARTNEY LEVELE
SETON-WATSONNAK BÉCSBŐL**²⁴⁶

Kedves Dr. Seton-Watson,

Brit útlevélosztály
Bécs, 1921. 11. 28.

Az alábbi érdekes dokumentumot kaptam egy Golubovics²⁴⁷ nevű személytől, aki azt közölte velem, hogy egyszer találkozott önnel Szófiában, további referenciaként megadta Markovics professzor nevét a belgrádi egyetemről és Jován Nanjonim-ét ugyanonnan. Több mint két éve személyesen is ismerem Golubovicsot. Meggyőződéses kommunista és forradalmár, de úgy gondolom, hogy a legegyszerűbb gondolkodású idealista, akivel valaha is találkoztam és képtelen bármiféle hazugságra. Börtönben is ült és nyilvánvalóan sok mindent tud. Az a célja, hogy publikálja a történetét, amikor meglátogatta Sándor királyt kiszabadulása után. Ami engem illet, informálódhat rólam a *Winchester College*-től. 1909-től 1914-ig jártam oda, azután a cambridge-i *Trinity College*-ba. Ezzel a bevezetéssel együtt csatolom az anyagot, Golubovics azt közölte, hogy amennyiben bármilyen változtatást kell eszközölnie a szövegen, megteszi, és a nevét is adja hozzá. Azután Belgrádba készül forradalmat kirobbantani. Úgy gondolom, hogy ezt nem fogja megtenni, mert biztosan bebörtönöznék és felakasztanák. Attól tartok, hogy az ügyhöz nem adhatom a nevem, mert jelenleg brit kormánytisztviselő vagyok. Nagy örömmel venném, hogyha válaszolna nekem és Spencer kapitánynak is.

Őszinte tisztelettel,

C. A. Macartney

²⁴⁶ C. A. Macartney to Seton Watson. Vienna, 28. 11. 1921. Correspondence with C. A. Macartney. Seton-Watson Papers (SEW), SEW17/15/5. University College London, School of Slavonic and East European Studies (UCL-SSEES) Library Archive.

²⁴⁷ Randonja Golubovič montenegrói szerb radikális eszméket hirdető kommunista a későbbiekben részt vett a Tito vezette németellenes partizánmozgalomban. 1945 után Tito személyi titkára lett, majd Jugoszlávia bukaresti nagykövete. Később szembefordult a jugoszláv vezetéssel és 1948 nyarán a Kominform-on belüli lázadók egyik vezéréként lemondott nagyköveti tiszttségéről, majd emigrációba vonult. Pályájáról bővebben: *Ivo Banac: With Stalin against Tito-Cominformists Splits in Yugoslav Communism*. Cornell University Press, Ithaca and London. 1988. p. 222.

CSÁKY GRÓF BESZÉDE
MAGYARORSZÁG TENGELYHATALMAKTÓL VALÓ FÜGGŐSÉGÉRŐL.

C. A. MACARTNEY LEVELE PHILIP NICHOLS-NAK
(FOREIGN OFFICE, SOUTHERN DEPARTMENT)
ÉS AZ ARRA ADOTT VÁLASZ (1940. NOVEMBER 18.)²⁴⁸

All Souls College,
Oxford,

18.11. 40.

Kedves Philip,

Csáky gróf megjegyzéseket fűzött ahhoz, hogy a tengelyhatalmak szövetsége magasra emelte Magyarország szerencsecsillagát és az ország el fog bukni, amennyiben a tengelyhatalmakat legyőzik. *Az egyik értelmezés szerint azt mondta, hogyha a tengelyhatalmakat legyőzik, akkor Magyarországtól visszaveszik az összes revíziós területgyarapodást. Szeretném cáfolni ezt egy rádióadásban.*²⁴⁹ *Természetesen nem mondhatom azt, hogy egy ilyen esetben nem veszítenék el a visszatért területeiket, de azt elmondhatnám, hogy a Csáky beszéddel kapcsolatos sajtóközlemények ezt a benyomást keltik, mert Csáky biztosan nem kötelezheti el magát a mi külpolitikánk mellett. Olyan messze vagyunk tőlük, hogy nem érhetjük el a magyar rendszer bukását. Hangsúlyozni lehetne a görögök esetét, és Halifax, valamint Churchill engedékenyebb álláspontját a románok felé (a szóban forgó országoknak a sajtója ezt hangsúlyozza). Jelezni kell, hogy az ajtó nem zárult be és amennyiben a magyarok megfelelően politizálnak, akkor igazságos bánásmódra számíthatnak (a háború elején ezt néhány brit háborús beszéd tartalmazta). Visszafogottan és óvatosan fogalmaznék, és természetesen elküldéném önnek beszédem írásos változatát, mielőtt az adásba menne. De nagyon szeretném, hogyha ez megtörténne, mert ellenkező esetben úgy hiszem, hogy Csáky az egész országgal elhiteti, hogy a németeket sohasem szabad elárulni és én biztos vagyok abban, hogy a helyzet még nem jutott el odáig, hogy ne tanácsolhatnánk azt a magyaroknak, hogy cseréljék le német barátaikat.*

Alkalmasint megvan önnek a Csáky beszéd teljes szövege?

Üdvözlettel,

Aylmer Macartney

²⁴⁸ Speech by Count Csáky on Hungary's dependence upon the Axis. 1940. nov. 18. Mr. A. Macartney to Mr. Nichols. The National Archives (TNA), London-Kew, FO 37124431 c. 12800/12482/21.

²⁴⁹ Macartney heti egy, ritkábban heti két alkalommal ismétlődő, rövid magyar nyelvű BBC rádióbeszédei 1940. július 7-én kezdődtek és 1943 augusztusáig tartottak. Erről részletesen: *Pál Monika*: „Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél” C. A. Macartney és a BBC magyar adásai. In: Frank Tibor (szerk.): *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemeről.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 340–356.

PHILIP NICHOLS²⁵⁰ VÁLASZA

Foreign Office, S. W. 1.
1940. november 24.

Köszönettel vettem november 18-ai levelét a Csáky beszéddel kapcsolatban és a Magyarországgal kapcsolatos általános véleményét.

Attól tartok, hogy nincs meg nekünk a beszéd teljes szövege²⁵¹ *Nem célunk az Ön által javasolt témában nyilatkozatot tenni, és úgy gondoljuk, hogy nem ártana keményebb álláspontot képviselnünk azzal kapcsolatban, hogy Magyarország csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez, melyet nem értékelhetünk meg nem történt eseményként.*

Örülnék, hogyha láthatnánk az Ön által tervbe vett rádióadás szövegét.

Philip Nichols
(Southern Department)

Utóirat: A jövőben kérem, hogy írógéppel írja a leveleit. Egy kicsit nehéz a kézírását olvasni.

²⁵⁰ Sir Philip B. B. Nichols 1939 és 1941 között a Foreign Office Southern Department vezetője volt. A Southern Department-hez tartozott Olaszország, Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország és a balkáni államok. A Southern Department-et 1952-ben átszervezték. In: *Colin Mackie: Directory of British Diplomats*. <http://www.gulabin.com/britishdiplomatsdirectory/pdf/britishdiplomatsdirectory.pdf> Letöltés: 2021. 08. 09.

²⁵¹ A Németország, Olaszország és Japán között 1940. szeptember 17-én megkötött Háromhatalmi Egyezményhez Magyarország csatlakozott elsőként. A gróf Teleki Pál miniszterelnök vezette magyar küldöttség képviselőjében gróf Csáky István külügyminiszter 1940. november 20-án a bécsi Belvedere-palotában írta alá a csatlakozási egyezményt. Az aláírási ceremónián hangzott el Csáky beszéde, melynek részletei már korábban is nyilvánosságra kerültek. A beszédről részletesen: Gróf Csáky István élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában. Összeállította: Dr. Matolay Géza. Halász Irodalmi és Könyvkiadó vállalat, Budapest, 1941. 281–292. Az aláírás után elhangzott hivatalos magyar kormánynyilatkozatról: MTI Napi Hírek, 1940. november 20. 12, 20. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_11_2/?pg=159&layout=s Letöltés: 2021. 07. 27.

**BETHLEN GRÓF 1943. DECEMBER 13-I BESZÉDE.
C. A. MACARTNEY ÖSSZEFOGLALÓJA.²⁵²**

Az alábbi összefoglaló Bethlen gróf 1943. december 13-án a magyar Felsőház házbizottsági ülésén elmondott beszédének²⁵³ legfontosabb elemeit tartalmazza és a miniszterelnök, valamint a honvédelmi miniszter válaszait.

1. Bethlen három témával foglalkozott:

a) Az ország biztonsága.

b) A fegyverkezés ügye.

c) A magyar csapatok visszavonása a keleti frontról.

Figyelembe kell venni, hogy a keleti front hamarosan a román–magyar határ közelében lesz és ebben az esetben valószínűsíthető Románia átállása a szövetségesekhez. Dél-Erdélyben Romániának 11 hadosztálya van, melyek jól el vannak látva német fegyverekkel. Bukovinában 3 hadosztályuk van. Ezzel összevetve a magyar stratégiai pozíciók Észak-Erdélyben rosszak; ott nincs is hatékony magyar csapásmérő erő. A magyarok elvesztették katonai fölényüket és nehéziparuk a németeknek termel. Egyezségre kell jutniuk a németekkel a magyar csapatok visszavonásáról, és ehhez az egyezéshez a magyaroknak joguk van.

2. A Háromhatalmi Egyezményhez történt csatlakozás során Magyarország nem vállalt katonai kötelezettségeket, csak politikai szolidaritást. *Az akkori magyar külügyminiszter, Csáky gróf azt nyilatkozta, hogy ezt a kérdést tisztázta Ribbentrop-pal, és ennek értelmében Magyarországnak akkor sem lenne semmiféle katonai kötelezettsége, amennyiben az Egyesült Államok megtámadná Japánt, vagy a Szovjetunió Németországot. Mindenesetre kérdéses, hogy a Háromhatalmi Egyezmény jelenleg egyáltalán érvényes-e. Magyarország de facto elismerte az új olasz kormányt. Ráadásul a németek csapatokat vezényeltek át a keleti frontról, hogy megerősítsék a nyugati frontot. Magyarország régóta követeli saját biztonságának szavatolását.*

3. Bethlen a magyar hadügyminisztérium luxusköltekezéseinek a kritikájával folytatta beszédét. Az egész országban óriási luxus berendezésű lakatanyákat emeltek. És rögtön a háború kitörése után egymilliós hadse-

²⁵² Hungary: Political. Speech by Count Bethlen on 13. 12. 43. Substance by Carlile Aylmer Macartney. C. A. Macartney Papers. Ms. Eng. c. 3287. Box. 8. Doc. 11. fol. 242. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

²⁵³ Bethlen István a Felsőház pénzügyi bizottságában az 1944. évi költségvetési vitában szólalt fel. Erről tudósít: Magyar Távirati Iroda (MTI) Napi Hírek. 1943. december 13. 21 óra. In: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1943_12_1/?pg=555&layout=s Letöltés: 2021. 07. 26.

reget akartak felállítani. Kolozsváron modern kaszárnyaépületeket létesítettek, noha nyilvánvaló volt, hogy egy Romániával történő konfliktus esetén ezeket az első órákban a földdel teszik egyenlővé, mert nem jól védhetőek.

4. Válaszában Kállay miniszterelnök hangsúlyozta, hogy bár a magyar haderők állapota nem a legjobb, de nem is annyira rossz, mint amennyire képzelik. A fegyver és muníció ellátás lendületesen zajlik. A keleti fronton tartózkodó német erők jelenlegi helyzetében elég nehéz lesz a magyar érdekeket érvényesíteni. A honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök őszi hivatalos útjai, melyek némi eredménnyel is jártak mindenesetre ezt célozták. *Bethlennek igaza van, amikor azt mondja, hogy a magyar szuverenitás attól függ, hogy az ország rendelkezik-e saját hadereje fölött, de ezt óvatosan kell elérni, hogy ez ne provokáljon ellentéteket és nehézségeket az ország szövetségeseinél, mert ez még inkább veszélyezteti a szuverenitást.*
5. *Csatay honvédelmi miniszter hozzátette, hogy a magyar hadiipar és a csapatok fegyverellátása 60%-ban német kézben van. Amennyiben Magyarország visszavonná csapatait a keleti frontról, akkor az ország többé nem tudná beszerezni Németországtól a kokszt, fontos ipari melléktermékeket, golyóscsapágyakat, stb. és az egész hazai hadiipar leállna.*

**C. A. MACARTNEY LEVELÉNEK MÁSZOLATA,
MELYET 1940. FEBRUÁR 29-ÉN
A BUDAPESTI BRIT NAGYKÖVETNEK ÍRT AZ AZNAPI,
TELEKI PÁLLAL FOLYTATOTT BESZÉLGETÉSÉRŐL**²⁵⁴

Tisztelt nagykövet úr,²⁵⁵

Budapest, II.
Lánchíd utca 1.
1940. február 29.

A mai napon másodsor folytattam beszélgetést Teleki gróffal.²⁵⁶ Azzal kezdte, hogy Magyarország jelentős német nyomás alá került. Jelenleg ennek még gátat tudnak szabni, de várható, hogy ez erősödni fog és nemcsak erősödni, de hosszú távú lesz, és ez problémákat okozhat.

Egyébként főleg Erdélyről beszélt. Sokkal energikusabb volt, mint a korábbi találkozásunkkor. *Határozottan kijelentette, hogy Magyarországnak területi engedményekre van szüksége: semmiféle kisebbségvédelmi megoldás nem elégíti ki őket. Nem hagyhatnak magyar lakosságot román uralom alatt (kivéve kisebb-nagyobb szigeteket). Ugyanakkor egy önálló akcióval tovább bonyolítanak az európai helyzetet, de a revízióknak meg kell valósulnia, akár egy, akár tizenöt évet kell rá várni. Másrésztől kijelentette, hogy Magyarország nem akarja egész Erdélyt visszakapni („Mindent vissza!”) és a leghatározottabban állította, hogy Magyarország sohasem fog szövetségre lépni a Szovjetunióval. Hozzátette, hogyha ő személy szerint még hajlana is elfogadni valamiféle kisebbségvédelmi megoldást, amit persze nem fog megtenni, az ország lakossága hallani sem akar erről. Majdnem mindenre rá tudja venni a magyar parlamentet, de erre nem.*

A másik érdekes eleme a beszélgetésnek, ami váratlanul jött elő, Teleki teljes közömbössége volt a Habsburg restauráció ügyében. A délkelet-európai államok együttműködését elméletileg, lassan, fokozatosan elképzelhetőnek tartotta. Ugyanakkor szerinte egy elsietett, túl szoros együttműködés azonnal összeomlana. Nem hiszem, hogy ezzel a legitimizmus veszélyére akart volna figyelmeztetni, egyszerűen csak nem foglalkozik ezzel a kérdéssel.

²⁵⁴ Copy of a letter from C. A. Macartney to the British Minister in Budapest on his Conversation with Count Pál Teleki on the same day. C. 29/2/1940. C. A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3287. Box 8. Doc. 2. fols 1–2. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

²⁵⁵ Sir P. St. C. O'Malley 1939 és 1941 között volt budapesti brit nagykövet.

²⁵⁶ Macartney az aznapi „Magyar Hódolat” néven a pesti Vigadóban, Horthy kormányzóságának 20. évfordulójára rendezett ünnepségen beszélt Teleki Pállal. A miniszterelnök az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga elnökeként mondott beszédet az ünnepségen. Erről bővebben: MTI Napi Hírek. 1940. február 29. 17,50-kor. In: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Napi_Hirek_1940_02_2/?pg=549&layout=s. Letöltés. 2021. 07. 27.

Ennek fényében az általam, Erdélyről írott memorandum²⁵⁷ némi módosításra szorulhat, és a szöveget össze kell vetnem Selwe-nek a Times-ban megjelent mostani írásával. Selwe korábban beszélt velem erről és a szövegének egy részét be is illesztettem, de ahogyan most látom, és ezt ő is elismeri, elfelejtett néhány dologról tájékoztatni. Példának okáért arról, hogy Magyarország hajlandó az erdélyi kérdést nemzetközi döntőbírótság elé vinni.

Szombat reggel utazom haza és szeretném megragadni az alkalmat, hogy megköszönjem az irántam tanúsított kedvességét.

Tisztelettel,

C. A. Macartney (s. k.)

²⁵⁷ Macartney 1940-es memorandumának szövege: Memorandum on Hungary prepared by Mr. Macartney. The National Archive (TNA) FO/371/24429/c.4667/1733/21. 391–421. Magyarország és a délkelet-európai térség felé irányuló brit politikai szándékokról és Macartney ezzel kapcsolatos tevékenységéről bővebben: *Joó András: Szervezetek, háborús célok, memorandumok. A brit politikai hadviselés Magyarország és Románia irányában 1942–1944. Múltunk 2020/1. melléklet. 20–21.* http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2020/04/joa_20_1.pdf Letöltés: 2021. 07. 29.

**A KISEBBSÉGEK SZENVEDÉSEI:
MAGYARORSZÁG ESETE.
C. A. MACARTNEY LEVELE A THE TIMES SZERKESZTŐJÉNEK
BUDAPESTRŐL
(1938. szeptember 19.)²⁵⁸**

A The Times szerkesztőjének²⁵⁹

Tisztelt Uram! *Azt olvasom a magyar sajtóban, hogy a szudétanémet területeket Németországnak kell juttatni, Csehszlovákia megmaradt részeit pedig nemzetközi garanciákkal kell biztosítani. Ez azon a feltételezésen alapszik, hogy így rendezni lehet a problémákat. Bár évekig elhatárolódtam az ezzel kapcsolatos magyar célkitűzésektől, most kijelentem, hogy ez az elképzelés sem az ottani magyar kisebbségeknek, sem a terv támogatóinak nem lesz elfogadható.* Ez a magyarok számára nagyon fájdalmas lesz, mert még a németektől is nagyobb mértékben, akaraton kívül illesztették be őket Csehszlovákiába. A németek Csehországot még a jelenlegi abszurd határokkal is elfogadják, míg történelmi, gazdasági és nemzeti szempontokból a magyaroknak Magyarországhoz kellene csatlakozniuk. Rossz ötlet ez a rendezés azért is, mert kérdés, hogy mit jelentene pillanatnyilag Csehszlovákiának a magyarok távozása?

Csehszlovákiát Németország féken tartása miatt hozták létre, és most úgy tűnik, hogy magára hagyják. A magyarságot azért csatolták ide, hogy Csehszlovákia gazdasági és stratégiai szempontból erősebb legyen. Mostanra azonban teljesen védtelenné válik azzal, hogy a Szudéta-vidék elcsatolásával elveszíti a mezőgazdasági termékek felvevő piacának felét és a legtermékenyebb síkság határterületté válik, ami azt eredményezi, hogy a Duna érintett szakaszán élő lakosság jobban össze tud fogni egymással. A magyarok minden különösebb agitáció nélkül is ezt teszik, miután a revízióra csak vágyakozhatnak. A határok megváltoztatása megváltoztathatja álláspontjukat és megtehetik azt, amiről eddig szó sem eshetett: támogatják a határváltoztatások kapcsán tervezett nemzetközi garanciákat. *Úgy gondolom, hogy a magyaroknak a Kárpátalját (Ruténia) is vissza kelle-*

²⁵⁸ Grievances of Minorities: The Case of Hungary. A letter by C. A. Macartney. = *The Times*, 1938. oct. 17. p. 10. British Library (BL), London, Press Room, Microfilms, MLD 1. October, 1938. A *The Times*, valószínűsíthetően a brit liberális körök nyomására csak nyolc nappal a müncheni szerződés aláírása után közölte Macartney olvasói levelét.

²⁵⁹ A *The Times* a két világháború között az Astor-csoport kezében volt. 1922 és 1941 között a lap főszerkesztője (Editor) Geoffrey (Robinson) Dawson volt. In. *Leo Lewis: The Times Editors.* = *The Times*, 16 July, 2011. https://web.archive.org/web/20110716130656/http://www.timesonline.co.uk/tol/tools_and_services/services/press_office/article2085354.ece Letöltés: 2021. 08. 09.

ne kapniuk. Ezt a területet szintén Csehszlovákiához csatolták, nagyrészt stratégiai megfontolásokból, melyek ma már jelentéktelenek, hiszen Csehszlovákia kiszolgáltatott helyzetbe került. Gazdasági szempontból a kárpátaljai terület Magyarország szerves része, mint ahogyan Kelet-Szlovákia is, de ott erősebb a magyar kisebbség nemzeti öntudata. Amennyiben az ott élők akaratát figyelembe vesszük, akkor úgy hiszem, hogy Kárpátalja nyilvánvalóan, Kelet-Szlovákia pedig valószínűleg a Magyarországhoz csatlakozást választja.

Amennyiben Csehszlovákia eltűnik, vagy feldarabolják, egy erősebb Magyarország egy megerősödött Lengyelország támogatásával stabilabb megoldást jelentene, mint a jelenlegi állapot. Ez a konstrukció még erősebb lenne, hogyha Romániát is rá lehetne venni, hogy foglalkozzon ezzel az ügyel.

Hű olvasója: C. A. Macartney

**C. A. MACARTNEY: MAGYAROK ÉS SZLOVÁKOK.
RIVALIZÁLÓ KÖVETELÉSEK – LEHETŐSÉG AZ IGAZSÁGOS
REVÍZIÓRA²⁶⁰**

A Magyarország és Csehszlovákia között zajló jelenlegi tárgyalások a közös határok ügyében talán sokkal fontosabbak, mint ahogyan azt az abban résztvevők gondolják. *Európa legmakacsabbul védelmezett erődje, a Kisantant széthullóban van és nem a revíziót hirdető államok erőszakos fellépése miatt.* Ez azon ritka alkalmak egyike, amikor az igazságosság elvei alapján jöhet létre egy új rendezés, bizonyítván, hogy a revízió nem áll szemben a békével és egy sokkal tartósabb berendezkedést hozhat létre. Így tehát az új berendezkedés létrehozása mindkét fél számára kielégítő lehet és megteremtheti a Duna-medence népeinek együttműködését.

Szlovákia és Kárpátalja (Ruténia) a Kárpátok északi részén terül el. Amikor ezek a területek Magyarország részei voltak, akkor is köztudomású volt, hogy döntően nem magyar nyelvű lakosság élt itt. A felvidéki történelmi szepességi (*zipser*) városokban élő németeket és a zsidóságot leszámítva, akik mindenhol elterjedtek, de főleg keleten, a lakosság nagy része szlovák volt, főként a középső és nyugati részekben, valamint rutén többség a Kárpátalján. *A magyarság a kis létszámú arisztokráciát jelentette, a hivatalnokokat, és a középosztálybeliek, a zsidók és más magyarul beszélő rétegek is ide tartoztak. A térség magyar falvait főként a török hódítók elől menekülő hozták létre, akik szlávokkal körülvéve elvesztették nemzeti hovatartozásukat.*

A HEGYEK ÉS A SÍKSÁG

Ahogyan a hegyekből a síkság felé haladunk, úgy a népesség összetétele is megváltozik. Itt már a magyarság van többségben. A nemzetiségi letelepedése a földrajzi határokat követi, és amikor a szláv népesség egy része a török kiűzése után letelepedett az alföldre, ők is a magyar népesség befolyása alá kerültek. A Nagy Háború végén, de már a háború alatt is a leendő Csehszlovákia vezetői azon az alapon követelték a szlovákok által lakott területeket, hogy a szlovákok lényegében a csehek rokonai és együtt alkotják az egységes csehszlovák nemzetet. Ezért együvé kell, hogy tartozzanak és ez így is történt, amikor a szlovák ve-

²⁶⁰ C. A. Macartney: Magyar and Slovak. The rival claims: an opportunity for just revision. = *The Times*, 1938. oct. 26. pp. 15–16. British Library (BL), London, Press Room, Microfilms, MLD 1 October 1938.

zetők megalkották a túrócszentmártoni²⁶¹ deklarációt. Ami a ruténeket illeti, ők is szlávok és ők is megfogalmazták követeléseiket. Az ezzel kapcsolatos deklarációt Masaryk csehszlovák köztársasági elnök az Egyesült Államokban élő rutén közösségekkel történt tárgyalások után fogadta el, eszerint a terület Csehszlovákia része lett, megígérve a ruténeknek a széleskörű autonómiát és a rendezett belső etnikai határokat.

Miután a hegyvidék gazdasági szempontból a síkságtól függ, ahol ráadásul az összes közlekedési útvonal fut, Csehszlovákia, gazdasági és stratégiai pozícióit megerősítendő, ragaszkodott a hegyek lábánál húzódó magyarlakta sáv megszerzéséhez.

Az említett területek elcsatolásával Magyarország érzékeny veszteségeket szenvedett, a régi ország terület 20%-a 3,5 milliós lakossággal, melyből az 1910-es népszámlálás alapján egymillió fő volt magyar, Csehszlovákiához került. *Az elvesztett magyar lakosság nagy része az új határok mellett húzódó sávban él. Az etnikai szempontok nagymértékű figyelmen kívül hagyása az említett terület kapcsán azt eredményezte, hogy Magyarország követeléseinek fő célpontja ez a zóna lett.* Még külföldi vélemények is megkérdőjelezték a Csallóköz és a Pozsony előtti szigetközi terület Csehszlovákiához kerülésének jogosságát, miszerint ezzel biztosították a dunai kijáratot, hiszen Pozsonynak van saját kikötője.

MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYNŐ

De Magyarország nemcsak az elvesztett magyarok miatt neheztel. A jelenlegi Szlovákia mindig Magyarország integráns része volt. A magyar koronához kötődő ezzel kapcsolatos történeti folytonosság az Árpád vezette magyar honfoglalás óta töretlen, mióta a magyarok megfosztották Szvatopluk nagymorva fejedelem fiait a tróntól és a terület fölötti uralomtól. A Felvidék soha nem került török uralom alá.

Bratislava, a jelenlegi szlovák főváros, ismertebb nevén Pozsony a magyarság számára azt a várost jelenti, ahol „életüket és vérüket” ajánlották fel Mária Terézia osztrák császárnőnek és magyar királynőnek. Budapest relatív földrajzi közelsége miatt különösen szoros kapcsolatok épültek ki a Felvidék (hegyvidék) és az alföld között. Végül pedig, amikor Magyarország a Nagy Háború előtti utolsó évtizedekben nekilátott az ipari önellátás kiépítésnek, az északi területek természeti erőforrásai (fa, ásványkincsek, víz) elsődleges szerepet játszottak ebben az iparosításban és ehhez kapcsolódtak a legnagyobb beruházások. Közben elismerték a hegyvidéken élő lakosság nem magyar karakterét, Magyaror-

²⁶¹ A szlovák politikusok túrócszentmártoni gyűlésén 1918. október 30-án elfogadott nyilatkozat a Szlovák Nemzeti Tanács létrehozásán túl hitet tett az egységes cseh-szlovák nemzet és az önrendelkezési jog mellett, de még nem tartalmazta a Magyarországtól történő elszakadás követelését

szág határozottan tagadta, hogy a szlovákok, vagy a rutének el kívánnának szakadni tőlük. Sőt, egyenesen azt állították, hogy a két nemzetiség felé irányuló erőteljes asszimilációs politika (magyarizáció) – majdnem teljes magyarizáció a közép- és felsőfokú oktatás szintjein és a fokozódó magyarizáció az elemi oktatásban – összhangban volt mindkét nemzetiség vágyaival és céljaival. Tagadták, hogy a túrócszentmártoni deklaráció és az amerikai ruténnel kötött megállapodás a szlovákság és a rutének akaratát tükrözte volna.

A párizsi békekonferencia némi tétovázás után elfogadta a cseh követeléseket, miszerint „csak a rutének kapják meg a legszélesebb körű autonómiát, amely illeszkedik a csehszlovák állam egységébe.” Magyarországnak el kellett fogadnia az elkerülhetetlent, de ellenállása folytatódott. *A magyarok Csehszlovákia elleni fellépése sokkal keményebb, mint Románia, vagy Jugoszlávia ellen, és ez annak ellenére így van, hogy köztudomású, hogy a csehek nemzeti kisebbségi politikája a három állam közül a leginkább liberális. Ez részben a fentebb említett körülmények miatt alakult így, és különösen a miatt a folyamatosan napirenden lévő vélekedés miatt, miszerint Csehszlovákia minden célkitűzése jogtalan volt: sohasem tudták volna megnyerni maguknak a magyarokat, vagy a szlovákokat és a ruténeket, miközben Románia és Jugoszlávia létét, a román és szerb nemzeti célokkal együtt bizonyos fokig elismerték. Csehszlovákia, miközben szavakban egyre békülékenyebbnek mutatja magát, a gyakorlatban a revízió bármilyen formáját tekintve hajthatatlan, még a szövetségesei felé is. Meggyőződésük szerint a helyzetük annyira finoman kiegyensúlyozott, hogy bármiféle engedmény felborítaná azt.*

HÚSZ ÉV UTÁN

A csehszlovák állam első évei kétségkívül nehezek voltak. A csehek gyorsan ráeszméltek, hogy a magyarok jellemzése a szlovákok és a rutének igazi érzéseiről nem teljesen alaptalanok. Ezért eltökélten a saját kezükben vették az irányítást és tény, hogy a szlovákoknak és a ruténeknek szánt adminisztratív pozíciókat csehekkel töltötték be, akik idegennek számítottak és nem vették figyelembe a helyi érdekeket és sajátosságokat. Mindezt erősítette a szlovák területek átvétele miatt keletkezett gazdasági krízis. A szlovákság körében létező erős autonómista párt, a veterán Hlinka vezetésével folyamatosan és látványosan ellenezte azt, hogy a csehek lábbal tiporják a szlovákok jogait és szét akarják verni a szlovákság önállóságát. Ez a párt sohasem volt sikeres egyetlen választáson sem és optimista jóslatok szerint is folyamatosan hanyatlik. Mégis, amikor a német követelések elkezdtek megrengetni az állam politikai felépítményét, a szlovák autonómisták fokozták követeléseiket, növelték támogatóik számát, és a Prágára kényszerített engedmények között ott voltak az ő követeléseik is.

Mindenesetre a csehszlovák államban töltött húsz év, és mindenek előtt az új oktatási rendszer majdnem teljesen eltüntette a szlovákok magyarok iránti pozitív hozzáállását. Néhány idősebb szlovák, mélyen belül még máshogyan gondol az egységes Magyarország békés időszakára, de a harcok nemzeti öntudattal rendelkező fiatal generáció már soha többé nem fizeti meg azt az árat, amit a háború előtti magyar kormányok követeltek a szlovákoktól egy sikeres karrier érdekében. Makacsul elleneznének minden visszatérési kísérletet a régi szerkezetű, egységes magyar államhoz, és amíg a csehszlovák állam létezik, addig azt valószínűleg nem hagyják el.

NÉPSZAVAZÁS

Azok a magyarok, akik nem ismerik fel ezt az alapvető változást, ugyanolyan hibát követnek el, mint a csehek 1918-ban és ezt a hibát nem könnyű helyrehozni. A szlovákság körében tartandó népszavazás követelése nem különösebben taktikus lépés. Egy dolog szólhat emellett: egy tisztességesen végrehajtott népszavazás egyszer és mindenkorra véget vetne a vitáknak és kifejezné a szlovákság igazi akaratát. És az egyik leginkább reményteli összetevője a jelenlegi helyzetnek az, hogy Magyarországon készek széles körben elfogadni a szlovákok sajtó döntését, még akkor is, hogyha annak végeredménye végső soron nem Magyarországnak kedvezne.

Másrészről a magyar nemzeti kisebbség egésze nyugalomban maradt. Miután a csehszlovákiai viszonyok hosszú ideig stabilak voltak, alig volt némi elégedetlenség köreikben; a parasztok és a munkások helyzete még rendezettebb is volt, mint határon túli társaiké, különösen Dr. Hodža miniszterelnöksége idején. Ekkor a hegyekben élő szlovákok és rutén lakosság körében nagyobb volt az elégedetlenség. Mégis, a csehszlovák uralom, annak ellenére, hogy bölcs és liberális módon próbálja megnyerni a többséget és egy részük aktív támogatását, még mindig nem elég hatékony ahhoz, hogy biztosítsa a rendszer tényleges és általános elfogadottságát.

Amikor majd Szlovákia területét az ott élő lakosság akaratának megfelelően felosztják, akkor ez a felosztás valószínűleg a térségben élő két nagy nemzetiség etnikai határvonalait fogja követni. Ezt a határt azonban nem könnyű pontosan meghúzni. Az 1930-as csehszlovák népszámlálás az 1910-es magyarországgal összevetve a szlovákiai magyar népesség csökkenését jelezte az 1910-es 893 586 főről 571 988 főre, Kárpátalja (Ruténia) esetében pedig 169 414 főről 109 472 főre. Ugyanakkor a magyarság számbeli csökkenésének megfelelő mértékű növekedést mutattak ki a szlovákok és még inkább a csehek körében. Az ország nyelvi határvonalai úgy tűnik, hogy alig változtak, bár jelentékeny számú volt cseh légionáriust telepítettek le vidéki magyar körzetekbe, de ezek a zónák túl

homogének voltak ahhoz, hogy az ilyen betelepítésekkel döntő hatást gyakorolhattak volna a nemzetiségi összetételre.

KÉTNYELVŰ LAKOSSÁG

Az igazi nagy változások azokban a városokban következtek be, amelyek Szlovákia déli részén, valamint Kárpátalja (Ruténia) hegyvidéki és síkvidéki területeinek találkozásánál fekszenek, a nyelvi határoknál, vagy közel azokhoz. A szóban forgó városokban a magyar állami, közigazgatási hivatalnokokat leváltották és szlovákokra, vagy csehekre cserélték, az itt élő zsidóságot arra bátorították, hogy zsidónak vallják magukat és ebben a tekintetben a városlakó tömegek körében is érzékelhető változások következtek be. Az említett városok lakosságának nagy része többé-kevésbé kétnyelvű, jórészt az etnikai szempontból kevert családi gyökerek miatt és ezek az emberek természetesen a legkevésbé lázadó magatartásúak. Amikor pedig a zsidókról van szó, ők alkalmasint nem érdekeltek a nemzetiségi ügyekben. Az említett rétegek 1910-ben magyarnak vallották magukat, 1930-ban szlováknak és mindkét esetben az egyéni döntésektől függött, hogy mélyen belül ki milyen nemzetiségűnek tartotta magát.

Amennyiben elfogadnánk azt a magyar álláspontot, hogy az 1910-es népszámlálási adatokat kell figyelembe venni a további ilyen irányú kalkulációknál, akkor figyelmen kívül hagynánk a szlovákok nagyszabású nemzeti öntudatra ébredését és egyetértenénk azzal, hogy az 1918 utáni betelepítések és a hivatalnokok lecserélése törvénytelen volt. Az 1910-es népszámlálási adatok számottevő magyar többséget mutattak, amelyhez képest kimutatható a tényleges stagnálás. De az 1930-as adatok, már amennyire megbízhatóak, nem tartalmaznak mindenképpen, aki szabad választása alapján magyarnak vallaná magát, mellesleg pedig számba vettek jó néhány olyan cseh hivatalnokot is, akik a szlovákok kérésére éppen most hagyják el Szlovákiát.

Csehszlovákiánál hagyni minden olyan várost, melynek lakossága 1930-ban csehszlovák többséget mutatott, és amelyek közül néhány nem más, mint csehszlovák sziget a magyar tengerben, éppúgy igazságtalan lenne, mint Magyarországnak adni minden olyan várost, amely az 1910-es népszámlálás idején magyar többséggel rendelkezett, bár szlovákok, vagy rutének lakta térségben volt. A két eltérő követelés közötti kompromisszum megvalósítható, és amennyiben kölcsönösen figyelembe veszik a gazdasági szempontokat, nem lehetetlen, hogy mindkét fél számára kielégítő eredmény szülessen.

A „harmadik nemzeti kisebbség,” a rutének ügye a legfontosabb különálló kérdés és túl hosszadalmas ahhoz, hogy itt tárgyaljuk. Érdemes lenne megfontolni, hogy az etnikai elvek tisztességes alkalmazása magába foglalhatná azt is, hogy külön tárgyaljuk meg, akár gyakorlati szempontból is ezeknek a különböző országokban élő nemzeti kisebbségeknek a céljait és törekvéseit.

VI. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Carlile Aylmer Macartneyt a Magyar Tudományos Akadémia a háború után külföldi levelező tagjai közé fogadta és annak ellenére, hogy kommunista nyomásra 1949-ben megfosztották MTA tagságától, haláláig büszkén használta az MTA tagja titulust.²⁶² 1946-ban visszavonult a külügyi szolgálattól, de továbbra is aktívan tartotta a kapcsolatot a magyarsággal. Többször tett látogatást amerikai magyar szervezeteknél, az 1956-os forradalom leverése után Ausztriába utazott, hogy a menekülttáborokba került magyarokat segítse. A háború előtt az *Anglo-Hungarian Society* egyik vezetőjeként, később az *Anglo-Hungarian Fellowship* elnökeként nagy szerepe volt abban, hogy az Angliába menekült magyarok beilleszkedése sikeres legyen, a fiatalok közül többeknek segített egyetemi ösztöndíjak elnyerésében.

Tudományos munkára, publikálásra jóval több ideje maradt, mint a 1945 előtt és ez világosan látszik az 1969-ben megjelent, nagy terjedelmű Habsburg történeti monográfián (*The Habsburg Empire, 1790–1918*), valamint az Alan W. Palmerrel 1962-ben közösen írt és többször kiadott Kelet-Európa történeten.²⁶³ A mintegy félezer oldalas Kelet-Európa történet, az *October Fifteenth* című Macartney kötethez hasonlóan hosszú évekig egyetemi tankönyvként szolgált az angol és amerikai felsőoktatásban, teljes joggal, mert a könyv számos megállapításával a vonatkozó történeti szakirodalom ma is egyetért. A két háború közötti Kelet-Európa története 19. századi visszatekintéssel és 1941-ig tartó kitekintéssel, tematikus szempontok alapján tárgyalja a térség országainak történetét, a Magyarországról szóló részeket természetesen Macartney írta.²⁶⁴ A kötet hátsó

²⁶² Macartney ebben az összefüggésben mindig a *Member of Széchenyi Academy of Budapest* kifejezést használta.

²⁶³ C. A. Macartney and A. W. Palmer: *Independent Eastern Europe. A History*. St Martin's Press, Macmillan, New York, 1966.

²⁶⁴ Az 1966-os kiadásban a Magyarországról szóló index a 483–484. oldalakon található, a szakirodalmi hivatkozások pedig a 455. 457. 459. 462–463. oldalakon. A kötetben nem jelzik, hogy a két szerző mely fejezeteket írta, de Macartney korábbi tudományos és diplomáciai tevékenysége miatt egyértelmű, hogy a magyar részek mellett a Balkánról (Bulgária) szóló fejezetek, valamint a nemzeti kisebbségi kérdést tárgyaló részek az ő tollából származnak.

borítóján Macartney Foreign Office-beli, háború alatti munkatársa, Elisabeth Wiskermann²⁶⁵ és Hugh Seton-Watson méltatta a szerzők munkáját, kiemelve, hogy csak azok tudják igazán értékelni a szerzők precíz megfogalmazásait, az alapos dokumentációt és a helytálló következtetéseket, akik maguk is foglalkoznak ezzel a bonyolult témával és térséggel.

A szerzők a bevezetésben megállapítják, hogy „*az 1919-es párizsi békekonferencia által létrehozott, megnagyobbított, vagy megcsonkított államokat teljesen a békekonferencia döntései befolyásolták, direkt, vagy indirekt módon, és ez kihatott bel- és külpolitikájukra. A békekonferencia a nemzetállami eszmét preferálta a soknemzetiségű birodalmi eszmével szemben, és ez a dilemma már több mint száz éves.*”²⁶⁶ A trianoni békével és a revízióval kapcsolatban Macartney megállapítását lényegében ma sem haladta meg a hazai és a nemzetközi történetírás, miszerint „*az elkötelezettség, hogy erővel, vagy tárgyalásos úton elérjék a teljes, vagy részleges revíziót a korszak egyetlen magyar kormányának a programjából sem hiányzott, és ez többé-kevésbé minden kormányzati döntést befolyásolt.*”²⁶⁷

Ugyanakkor árnyalt és plasztikus leírást kapunk Magyarország és az utódállamok (kisantant) viszonyáról, amiből újra csak az derül ki, hogy bár Macartney Magyarország szakértőnek számított, a térség más országainak a helyzetét és jellemzőit is jól ismerte: „*Magyarország a kisantant tagjait különböző módon ítélte meg. Csehszlovákia felé eléggé engesztelhetetlen gyűlölettel fordult, bár a három kisantant állam közül itt bántak a legjobban a magyar kisebbségekkel. Csehszlovákia volt a magyarok fékentartására létrehozott kisantant alapköve. Ráadásul a magyarok biztosak voltak abban, hogy a szlovákok és a rutének körében még él a szimpátia a régi Magyarország iránt, és ebben 1930-ig igazuk is volt. Ezért Szlovákiában folytattak intenzív propaganda kampányt. Magyar–román viszonylatban kevés esély volt arra, hogy egy mindkét országot kielégítő megegyezés szülessen, de Bethlen a románokkal kapcsolatban húzta az időt, hogy rábírja őket egy semleges álláspontra egy esetleges csehszlovák–magyar konfliktus idején. De erre egyetlen román kormány sem tett ígéretet. A Jugoszlávia felé irányuló magyar politika ingamozgást mutatott. Egyrészlől gyűlölték a szerbeket és abban bíztak, hogy a horvátok az első adandó alkalommal kilépnek a rájuk*

²⁶⁵ Elisabeth Wiskermann (1899–1971) angol–német származású újságíró, történész, a második világháború alatt a brit hírszerzés Svájcban tevékenykedő munkatársa. 1945 után az Edinburg-i egyetem professzora (*Chair in International Relations at the University of Edinburgh*). 1944-ben nagy szerepe volt abban, hogy az amerikai-brit bombatámadások rákényszerítették Horthyt a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozására. Főbb művei: *Czechs and Germans* (1938), *Undeclared War* (1939) További publikációiról bővebben: https://openlibrary.org/authors/OL1111306A/Elizabeth_Wiskermann Letöltés: 2021. 08. 16.

²⁶⁶ *C. A. Macartney and A. W. Palmer: Independent Eastern Europe. A History.* St Martin's Press, Macmillan, New York, 1966. Preface V.

²⁶⁷ Ua. 166.

*kényszerített államszövetségből. Másrészről egyfajta rokonszenvet és félelemmel vegyes tiszteletet mutattak a szerbek felé, nem feledve a horvátok iránti szimpátiát sem. Horvátországot leszámítva, Magyarország Jugoszláviának juttatott területi és népességszámbeli veszteségei messze nem voltak olyan nagyok, mint Csehszlovákia és Románia esetében, és a szerb barát magyar irányzat úgy gondolta, hogyha a horvát függetlenséget nem támogatják, akkor a szerbek vezette Jugoszlávia ki fog lépni a kisantantból. Ez a két irányzat évekig egymással párhuzamosan létezett.*²⁶⁸

Több helyen is tetten érhető, hogy Macartney felhasználta az *October Fifteenth* című kötete megállapításait, különösen Magyarország második világháborús szereplése tekintetében. Megállapítása, miszerint a kassai bombázás körülményei tisztázatlanok, ma is érvényes. Az is teljesen helytálló premissza, hogy a német politikai és katonai vezetés nem kérte Magyarország segítségét a Szovjetunió elleni támadáshoz (Barbarossa-terv), ugyanakkor ennek okaként Macartney érdekes és kevésbé ismert magyarázattal szolgál: „*A magyarok részvételét a németek nem várták el és ennek fő oka Hitler szerint az volt, hogy a kormányzó családja bármilyen, a németektől kapott bizalmas információt 24 órán belül eljuttatott a britekhez. Hitler valószínűleg nem akarta fegyverekkel ellátni a rosszul felszerelt magyar haderőket, akik ezekkel a fegyverekkel az első adandó alkalommal a románok ellen fordulnának.*”²⁶⁹

Ahogy művei és gyakorlati tevékenysége, úgy személyisége sem volt elmentmondásoktól mentes. Mindez leginkább a Robert Seton-Watsonnal fenntartott kapcsolatában érhető tetten, aki Macartney-t mindvégig kis mértékben antiszemitanak és nagymértékben magyarbarátnak tartotta. Macartney azonban egyik utolsó konferencia szereplésén (Haifa, 1972. április) a két világháború közötti magyar külpolitikáról és a zsidókérdésről szóló előadásában imponáló módon rációzott erre, előadását egyöntetű elismerés fogadta.²⁷⁰ 1965-ben, egy ével nyugdíjba vonulása után a brit királyi akadémia tagjává választották és ezek után már több időt szánt kedvelt tevékenységére, az utazásra és a gyaloglásra. 1973-as utolsó magyarországi utazása mellett még Bulgáriában is járt, valamint az USA-ban, de leginkább az Oxfordtól délre lévő Boar Hills-i házának (*Hornbeams*) kertjében lévő íriszeket gondozta nagy lelkesedéssel. Az íriszek hazai elnevezése (magyar nőszírom) a magyarságra emlékeztette, és a Macartney házaspár kertjének írisz virágzása társasági eseménnyé vált, mert minden év június

²⁶⁸ Ua. 266–267.

²⁶⁹ Ua. 448.

²⁷⁰ C. A. Macartney: Hungarian Foreign Policy during the Inter-War Period, with Special Reference to the Jewish Question. In: Jews and non-Jews in Eastern Europe 1918–1945. Ed. by Bela Vago – George Lachmann Mosse. Keter Publishing House, New York – Jerusalem 1974. 125–136. Erről ld. még: Major Róbert: Macartney a magyar zsidókról. = *Látóhatár* füzetek. München, 1961.

elején ehhez kapcsolódott egy általuk szervezett *garden party*. Erre nemcsak a barátok és ismerősök kaptak meghívást, de alkalmanként az éppen Oxfordban, vagy Nagy-Britanniában tartózkodó magyar arisztokraták, emigránsok, diákok is. 1978. június 18-án, néhány nappal az utolsó ilyen *garden party* után Macartney összeesett és elhunyt Hornbeams-i otthonában. 1978. június 23-án, az oxfordi *All Souls Chapel*-ben megtartott gyászszertartás után Carlile Aylmer Macartney földi maradványait elhamvasztották. A *The Times* egy héttel később, 1978. június 20-án adott hírt az oxfordi történész-diplomata haláláról.²⁷¹

A történész-diplomata Macartney kétségtelenül magyarbarát „lobbistaként” sokat tett azért, hogy a brit közvélemény a Horthy-rendszerre árnyaltabban és kevésbé ellenségesen tekintsen. Ezt leginkább Foreign Office-beli tevékenységével és rádióbeszédeivel tudta elérni. Történeti munkáiban objektivitásra, szakmaiságra és pontosságra törekedett, egyéb publicisztikájában (cikkek, beszédek) már inkább tetten érhető a magyarság iránti rokonszenv. Az 1965-ben a brit királyi akadémia soraiba fogadott történész professzor „*Nyugaton a magyar történelem két korszakának, a korai középkornak és a legújabb kornak vitathatatlanul a legkiemelkedőbb szakértője volt.*”²⁷²

Az *All Souls College* történész professzora 1945 után is fenntartotta kapcsolatait Magyarországgal, de ez már inkább szakmai, mintsem politikai jellegű volt.²⁷³ Az első komolyabb szakmai kapcsolatfelvétel 1962-ben történt, amikor Ránki György a Nemzetközi Történész Társaság londoni ülése utáni oxfordi kiránduláson személyes eszmecsere-t folytatott Macartney-vel az *All Souls*-beli szobájában. A nehézkesen indult beszélgetés végül élénk szakmai diskurzussá változott, melynek során Macartney megmutatta Ránkinak a birtokában lévő Szálasi napló gépirásos változatát,²⁷⁴ ami vélhetően a háború befejezése után, a mai napig tisztázatlan körülmények között került a brit történészhez. Tíz évvel később Ránki György gazdaságtörténetet oktató vendégprofesszorként egy évet töltött az oxfordi *All Souls College*-ban, ahol többször is konzultált az akkor már nyugállományba vonult történésszel. 1973-ban jórészt ennek a kapcsolatnak köszönhetően Macartney a Magyar Tudományos Akadémia vendégként járt Budapesten, ahol az MTA Történettudományi Intézetében rendezett szakmai konzultáción már a fiatalabb magyar történész nemzedék képviselőit is megismerhette.

²⁷¹ Az angol szokásjog alapján az elhunyt hagyatékát nyilvánosságra lehet hozni. Eszerint C. A. Macartney hagyatékának értéke 1978. augusztus 7-én 81 499 angol font volt, ami a korszakban vagyonos középosztálybeli státuszt jelentett. In: <https://probatesearch.service.gov.uk/Calendar#calendar> Letöltés: 2021. 08. 17. Idézi: *Alan Palmer: Macartney, Carlile, Aylmer (1895–1978)*. Oxford Dictionary of National Biography. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/4655> Letöltés: 2019. 09. 14.

²⁷² Czigány, 1995.

²⁷³ Macartney 1945 utáni magyar kapcsolatairól bővebben: Ránki, 1978. Czigány, 1995.

²⁷⁴ C. A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3294. 3295. Box 15. 16. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

Magyarország és a magyarság iránti rokonszenvét, a magyar történelemmel kapcsolatos olthatatlan érdeklődését és vonzalmát sohasem rejtette véka alá. Czigány Lóránt, aki 1956-os menekültként Oxfordban hallgatója volt, idézi a történetet, miszerint az ifjú Macartneytől megkérdezte egy újságíró, hogy mi szeretett volna lenni, amennyiben régebbi korokban élhetett volna. A válasz így hangzott: Erdély fejedelme. Egykori magyar tanítványa a Macartney születésnek századik évfordulójáról megemlékező, 1995-ben megjelent írásában ehhez még némi szubjektivitással hozzáfűzte: *„Macartney professzor, ahogy azt a brit szigetek lakóitól elvárják a kontinensen, taglejtéseiben tartózkodó, szavaiban fukar és vonzalmaiban szemérmes volt.”*²⁷⁵

²⁷⁵ Czigány, 1995.

VII. CARLILE AYLMER MACARTNEY ÍRÁSAINAK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA²⁷⁶

1915

Poems, The Little Books of Georgian verse, etc., no.2, selected by S. G. Ford (Erskine Macdonald: London, 1915.) 40 pages.

1926

The Social Revolution in Austria, includes bibliogrphy and index (Cambridge University Press, 1926), xi+ 288 pages.

1928

'Austria since 1918', The Slavonic (and East Eurpoean) Review 7 (1928), pp. 288–303.

Survey of International Affairs (for) 1925 2 by C. A. Macartney et. al (Oxford University Press, 1928), x+486 pages.

1929

'The Armed Formations in Austria', Journal of the Royal Institute of International Affairs 8 (1929), pp. 617–632.

'Hungary since 1918', The Slavonic (and East European) Review 7 (1929), pp. 577–594.

²⁷⁶ Carlile Aylmer Macartney írásainak válogatott bibliográfiáját, kisebb módosításokkal és kiegészítésekkel a Czigány Lóránt és Péter László által szerkesztett, C. A. Macartney középkori magyar történelemmel foglalkozó tanulmánykötetében közölte (*C. A. Macartney: Studies on Early Hungarian and Pontic History. Variorum collected studies.* Eds. by Lóránt Czigány – László Péter. Ashgate Variorum, Aldershot 1999. xxxvii–xliii) bibliográfia alapján állítottam össze. Az angol nyelvű szakirodalomban a bibliográfiákra vonatkozó formai közlési szabályokon ezen a helyen nem változtattam, és Macartneynek a listában található, magyar nyelvre lefordított és kiadott publikációit is ezekhez igazítottam.

Minorities. The Story of Racial, Religious and Linguistic Minorities in Europe (League of Nations Union: London, 1929) 39 pages.

'The Petchenegs', Slavonic (and East European) review 8 (1929), pp. 342–355.

1930

'The Attack on Valandar', Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 8 (1929/1930), pp. 159–170.

„On the Black Bulgars”, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 8 (1929/1930), pp. 150–158.

The Magyars in the Ninth Century, includes map (Cambridge University Press, 1930), 241 pages

Minorities. The Story of Racial, Religious and Linguistic Minorities in Europe, Foreword by Lord Dickinson (League of the Nations Union, 1930), second edition, 39 pages.

„A Select List of References on Minorities”, Journal of the Royal Institute of International Affairs 9 (1910), pp. 819–825.

1931

„Minorities: a problem of Eastern Europe, Foreign Affairs 9 (1931), pp. 674–682.

Refugees. The Work of the League (League of Nations Union: London, 1931), 127 pages.

1932

World Labour Problems, (1932–1938). A Record of International Labour Organisations 7 parts, parts 1–5 by C. A. Macartney (League of Nations Union: London, 1932–38).

1933

What the League has Done: 1920–1932, in collaboration with Maurice Fanshawe (League of Nations Union: London, 1933), seventh edition, 110 pages.

1934

„The End of the Huns”, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 10 (1934), pp. 106–114.

Hours of Work and Employment (League of Nations Union: London, 1934), 94 pages.

Hungary, with a foreword by H. A. L. Fisher, includes map (E. Benn: London, 1934), part of the series *The Modern World*, 376 pages.

National States and National Minorities (Royal Institute of International Affairs: London), ix + 553 pages.

1935

Social and Economic Planning, an account of a Conference held by the Industrial Advisory Committee of the League of Nations Union, February 19–21. London, 1935 (League of Nations Union: London, 1935), 95 pages.

1936

What the League has done. 1920–1936, in collaboration with Maurice Fanshawe (League of Nations Union: London, 1936), ninth edition, 93 pages.

World Planning. The I. L. O. and the New Economic Order, an Account of a Conference held by the Industrial Committee of the League of Nations Union, February, London, 1936 (League of Nations Union: London, 1936), 92 pages.

Magyarország, Hungarian version of *Hungary, 1934*, translated by Sándor Fest and Miklós Kállay (Révai: Budapest, n.d. (1936), part of *Világkönyvtár*, 255 pages.

1937

Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919–1937, includes maps (Oxford University Press, 1937) ix + 504 pages.

1938

„The First Historians of Hungary”, *The Hungarian Quarterly* (1938, part II), pp. 630–641.

„Grievances of Minorities: the case of Hungary”, a letter, *The Times* (October 7, 1938.).

„Hungary and Czechoslovakia”, *Contemporary Review* 154 (1938), pp. 677–683.

„Hungary and the Present Crisis”, *International Affairs* 17 (1938), pp. 749–768.

„Magyar and Slovak. The rival claims: an opportunity for just revision”, *The Times* (October 26, 1938).

Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources part I: The Lives of St Gerard: part II: The Composition of the Zágráb and Várad Chronicles and their relationship to the longer narrative Chronicles, *Études sur l'Europe*

Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 18, ed. by E. Lukinich, 1938, pp. 456–507, (Sárkány: Budapest, 1938), 52 pages.

1939

The Danubian Basin, includes maps, Oxford Pamphlets on World-Affairs 10 (1939), 32 pages.

1940

La cuenca del Danubio (Oxford University Press, 1940)

The Danube Basin, reprinted with corrections, Oxford Pamphlets on World-Affairs 10 (1940), 32 pages.

„Pascua Romanorum”, Szádadok 74 (1940), pp. 1–11.

Os problemas da bacia Danubiana (Marinha: Lisbon, 1940).

Studies on the Early Hungarian Historical Sources III. part I: The relations between the narrative Chronicles and other historical texts; part II: The Attila Saga, The Hun Chronicle, and T., Études sur l'Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 21, ed. by E. Lukinich (Sárkány: Budapest, 1940), 228 pages.

1941

The Danube Basin, new edition, includes maps, reprinted Oxford Pamphlets on World-Affairs 10 (1941), 31 pages.

A. W. A. Leeper: A History of Medieval Austria, ed. by R. W. Seton-Watson and C. A. Macartney (Oxford University Press, 1941), vi + 420 pages.

1942

Problems of the Danube Basin, includes map, Current Problems 12, ed. by E. Barker, (Cambridge University Press, 1942), 160 pages

Studies on the Early Hungarian Historical Sources III–IV (recte part IV);

The Hungarian Texts Relating to the life of St Stephen; IV (recte part V):

The interpolations of the chronicon Poseniense and the Genealog of Almus on (!) the Chronicon Budense, Études sur l'Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 21, ed. by E. Lukinich (Sárkány: Budapest, 1940), 32 pages.

1943

A Dunamedence problémái, Hungarian version of Problems of the Danube Basin, 1942 (Keresztes: Budapest, 1943), 140 pages.

1944

„On the Greek Sources of the History of the Turks in the Sixth Century”,
Bulletin of the School of Oriental and African Studies 9 (1944),
pp. 266–275.

Problems of the Danube Basin, Second impression, includes nap, Current
Problems 12, ed. by E. Barker (1944), 160 pages.

1946

„Dlugosz et le Chronicon Budense”, Revue d’histoire comparée (1946),
pp. 301–316.

1947

État et nation by J. Szekfü, English Historical Review, vol. 62. no. 243.
Apr. 1947. pp. 264–265.

1951

Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources VI: Unrecognised
components of the Chronicon Budense; VII: The Origin, Structure and
Meaning of the Hun Chronicle, (B. Blackwell: Oxford, 1951), 184 pages.

1953

Chapter 7 ‘Hungary’, in the European Nobility in the Eighteenth Century.
Studies of the Nobilities of the Major States in the pre-Reform Era,
ed. A Goodwin, includes bibliography (A. and C. Black: London, 1953),
pp. 118–135.

The Medieval Hungarian Historians: A Critical and Analytical Guide
(Cambridge University Press, 1953), xv+ 190 pages.

1954

Foreword to Miklós Kállay: Hungarian Premier (Columbia University Press,
1954), xxxvii+518 pages.

1957

Contributions to the Encyclopaedia Britannica 24 vols (Chicago, etc., 1957).
‘Eastern Europe’, The New Cambridge Modern History I, ed. by G. R. Potter
(Cambridge University Press, 1957) pp. 368–394.

'The Habsburg Dominions', *The New Cambridge Modern History* 7, ed. by J. D. Lindsay (Cambridge University Press, 1957), pp. 391–415.
 October Fifteenth. *A History of Modern Hungary, 1929–1945*, includes maps, Edinburg University Publications. *History, Philosophy and Economic* 6 (Edinburg University Press, 1957), part 1: xvi+493 pages; part 2: 519 pages.
 Early issues of vol 1. published in 1956.

1959

'Francis Rákóczi and the Hungarian Rising of 1707–1711', *History Today* 9 (1959), pp. 565–571.

1960

'The Austrian Empire and Its Problems, 1848–1867', *The New Cambridge Modern History* 10, ed. by J. P. T. Bury (Cambridge University Press, 1960), pp. 522–551.
 'Der Vertrag von Trianon: Werden, Wesen und Folgen', *Der Donauraum* 2 (1960), pp. 14–19.

1961

'Hungary's Declaration of War on the U.S.S.R. in 1941'. *Studies in Diplomatic History and Historiography in Honour of G. P. Gooch*, ed. by A. A. Sarkissian (Longman: London, 1961) pp. 153–165.
 October Fifteenth. *A History of Modern Hungary, 1929–1945*, with a preface and notes on sources to the second edition (Edinburg University Press, 1961), part 1: xix+508 pages; part 2: 535 pages.

1962

Hungary. A Short history, includes plates and maps, Edinburg University Publications, *History, Politics and Economics* 13 (Edinburg University Press, 1962.), ix+262 pages.
Independent Eastern Europe, in collaboration with A. W. Palmer, includes maps (Macmillan: London, 1962.) viii+499 pages.

1963

'Britain and Eastern Europe', *Studies for a New Central Europe* 1 (1963), pp. 2–4.

1964

'The Hungarian National Chronicle', *Medievalia et Humanistica*, XVI, (1964) pp. 3–10.

1965

'The Austrian Monarchy, 1792–1847', *The New Cambridge Modern History* 9, ed. by C. W. Crawley (Cambridge University Press, 1965), pp. 395–411. Hungary and Her Successors, reprinted from the 1937 edition (Oxford University Press, 1965), 504 pages.

1966

Contributions to the Chamber's Encyclopaedia, new, revised edition (Pergamon Press, Oxford, 1966).

Independent Eastern Europe, in collaboration with A. W. Palmer, includes maps (Macmillan: London, 1966, vii + 499 pages).

„Ungars Weg aus dem Zweitze Werltkrieg", *Vierteljahrshefte für Zeitgesichter* 14 (1966), pp. 79–103.

1967

„Das ungarische Nationalgesetz von Jahre 1868", *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte and Wirkungen*, ed. by P. Berger (Verlag Herold: Vienna, 1967), pp. 219–230.

1968

The Habsburg Empire, 1790–1918, includes maps (Weidenfeld and Nicholson: London, 1968), xiv + 886 pages.

Hungary and Her Successors, reprinted from the 1937 edition (Oxford University Press 1968), xxi + 504 pages.

The Magyars in the Ninth Century, reprinted with author's note for Cambridge University Press Library Edition reprint, includes map (Cambridge University Press, 1968), 241 pages.

National States and National Minorities, reprinted from the 1937 edition (Rousell and Rousell: New York, 1968).

1969

„The Eastern Auxileries of the Magyars", *Journal of the Royal Academic Society* (1969), pp. 49–58.

Maria Theresa and the House of Austria (English Universities Press: London 1969), vii + 168 pages.

1970

„Britain and Eastern Europe”, Toward a New Central Europe, ed. by Francis S. Wagner, Problems Behind the Iron Curtain Series 7 (Danubian Press: Florida, 1970), pp. 52–58.

„The Compromise of 1867”, Studies in Diplomatic History, ed. by R. Hatton and M. S. Anderson (Longman: London, 1970), pp. 287–300.

The Habsburg and Hohenzollern Dynasties in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, ed. by C. A. Macartney, Documentary History of Western Civilisation, ed. by E. C. Black and L. W. Lewy (Macmillan: London, 1970), wii + 379 pages.

1971

Geschichte Ungarns, (Kohlhammer: Stuttgart, 1971).

The Habsburg Empire, 1790–1918, reprinted with corrections (Weidenfeld and Nicholson: London, 1971), xviii + 908 pages.

1973

Foreword to John H. Komlos: Louis Kossuth in America 1851–1852 (East European Institute, Buffalo, New York, 1973), pp. 7–11.

1974

„Hungarian Foreign Policy During the Inter-War Period with special reference to the Jewish Question”, Jews and non-Jews in Eastern Europe, 1918–1945, ed. by B. Vágó and G. L. Mosse (Wiley: New York, 1974), pp. 125–136.

1977

„1848 in the Habsburg Monarchy”, European Studies Review 7 (1977), pp. 285–309.

1978

The House of Austria. The Later Phase, 1790–1918, includes maps (Edinburgh University Press, 1978), 306 pages. A condensed version of The Habsburg Empire (1968).

1993

Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941, Hungarian version of October Fifteenth (1957), vol. I chapters xiii–xix, translated by Géza Csernyey, with an introduction and postscript by István Csicsery-Rónay (Occidental Press: Budapest, 1993), pp. xii + 290.

2006

Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945. I–II. Hungarian version of October Fifteenth (1957), part 1: xvi+493 pages; part 2: 519 pages, translated by: János Tudós-Takács, (Gede: Budapest, 2006.) 1288 pages.

VIII. FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Balogh József és C. A. Macartney levelezése. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 1/2064. Budapest

Carlile Aylmer Macartney's Papers, Western Manuscripts, Ms. Eng. c. 3280–3316. Box 1–37. Bodleian Library – Weston Library, Oxford, United Kingdom

League of Nations Union Miscellaneous, Pamphlets and Memorandums Vol. 1–10. 1920–1936. British Library (BL), London, United Kingdom

Magyar Távirati Iroda Hírei 1920–1956. Napi Hírek. Napi tudósítások. Magyar Nemzeti Levéltár – Országos levéltár (MNL-OL). Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/

Seton-Watson Papers (SEW), SEW 12/3/4. SEW 14/1/1. SEW17/15/5. Correspondence with C. A. Macartney. University College London, School of Slavonic and East European Studies (UCL-SSEES) Library Archive, London, United Kingdom.

Royal Institute of International Affairs (RIIA-Chatham House), Lectures by C. A. Macartney, 8/120. 8/161. 8/399. 8/475. 8/551. 8/1209. Library of RIIA, Chatham House, London, United Kingdom

The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) Files, Hungary, FO/371/2300-5900. London-Kew, United Kingdom

SZAKIRODALOM

ANDRÁS D. BÁN

Hungarian-British Diplomacy 1938–1941. The Attempt to Maintain Relations. Routledge, London, 2004.

BALOGH MARGIT

Mindszenty József. Elektra Kiadó, Budapest, 2002.

BANAC, IVO

With Stalin against Tito-Cominformists Splits in Yugoslav Communism. Cornell University Press, Ithaca and London. 1988.

BARCZA GYÖRGY

Diplomataemlékeim. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból 1911–1945. I–II. A kötetet összeállította és szerkesztette: Antal László. A jegyzeteket és az előszót írta: Bán. D. András. Európa-História, Bp. 1994.

BARTA RÓBERT

Oxfordi Magyar Liga a Magyar Önrendelkezésért. = *Debreceni Szemle* 2/3. 1994. 370–376.

BARTA RÓBERT

Brit követjelentések és a magyar belpolitika: 1945–1946. In: Horváth János (szerk.): *Tiltott történelmünk 1945–1947. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 77–87.*

BARTA RÓBERT

Az államférfi és a világpolgár. W. S. Churchill és Emery Reves. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2013.

BARTA RÓBERT

Történész a Foreign Office szolgálatában: C. A. Macartney (1895–1978) tevékenysége és írásai Magyarországról. In: *Diplomata írók – író diplomaták*. Szerk. Bárány Attila–Pusztai Gábor, MTA-DE, Memoria Hungariae 6. Debrecen, 2018. 131–146.

BARTA RÓBERT

Márffy-Mantuano Judit (Judit Listowel) angliai tevékenysége és kapcsolatrendszere. Papp Klára–Püske Levente–Novák Ádám (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2019. 377–392.*

BÁN D. ANDRÁS

A közép-kelet-európai brit külpolitika és Magyarország 1939–1947. In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Szerk. és bev. Romsics Ignác, Bp. 1995.

BÁN D. ANDRÁS

Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép Európáról, 1942–1943. Osiris Kiadó, Budapest. 1996

BÁN D. ANDRÁS

Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941. Osiris Kiadó, Bp. 1998.

BERETZKY ÁGNES

Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945). Akadémiai Kiadó, Budapest 2005.

BRIAN CARTLEDGE

Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével. Rubicon-Ház, Budapest, 2016.

BRIGGS, ASA

The History of Broadcasting in the United Kingdom. Vol. III. Oxford University Press, Oxford, 1995.

BREWIN, CHRISTOPHER

Arnold Toynbee and Chatham House. In. Chatham House and British Foreign Policy 1919–1945. The Royal Institute of International Affairs during the interwar period. Eds. Andrea Bosco – Cornelia Navari. Lothian Foundation Press, London 1994. 137–161.

CHARMLEY, JOHN

Churchill. The End of Glory. A John Curtis Book, Hodder & Stoughton, London, 1993.

CZIGÁNY LÓRÁNT

Trianon angol kritikusa. Száz éve született „Macartney Elemér.” = *Magyar Nemzet*, 1995. 1/19. 14.

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

A történelmi Magyarország eszménye. Szekfü Gyula a történetíró és ideológus. Kalligram Kiadó, Pozsony 2015.

Egy angol professzor beszélgetései Horthy Miklóssal. = *Élet és Tudomány*. 48. évf. 36. sz. 1993. 1128–1130. és 37. sz. 1993. 1160–1162.

ENGEL PÁL–KRISTÓ GYULA–KUBINYI ANDRÁS

Magyarország története 1301–1526. Osiris tankönyvek, Bp. 2005.

EVANS, ROBERT JOHN WESTON

The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700: An Interpretation. Clarendon Press, Oxford 1979.

EVANS, ROBERT JOHN WESTON

The Making of October Fifteenth: C. A. Macartney and his Correspondents. In. *British-Hungarian Relations since 1848*. Ed. by László Péter – Martyn Rady. SSEES Occasional Papers, 62. University College, London, 2004. 259–271.

FRANK TIBOR

Britannia vonzásában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

FEDINEC CSILLA–SZAKÁL IMRE

A Hucul Köztársaság. = *Rubicon*, 31. 2020/4. 10–12.

GÁBOR BÁTONYI

Britain and Central Europe 1918–1933. Oxford Historical Monographs, Clarendon Press, Oxford, 1999.

GRIEVANCES OF MINORITIES

The Case of Hungary. A letter by C. A. Macartney. = *The Times*, 1938. Oct. 7. 10.

Gróf Csáky István élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában. Összeállította: Dr. Matolay Géza. Halász Irodalmi és Könyvkiadó vállalat, Budapest, 1941.

Gróf Macartneynek Chinába tett követségbeli utazása. Fordította: Horvát ’Sigmund. Nevezetes utazások tárháza. Több tudósokkal együtt készítette ’s kiadta Kiss János. Ötödik kötet. Pesten, Nyomtatott Trattner János Tamás betűivel ’s költségével, 1818.

H. HARASZTI ÉVA

Horthy Miklós dokumentumok tükrében. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.

Hungary Basic Handbook. London. Part I.

Historical, Political and Social. March, 1944. Part II: Economic Survey. May, 1944. Part III: Supplement. Who’s Who. January, 1945.

JENKS, JOHN

British Propaganda and News Media in the Cold War. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.

JOÓ ANDRÁS

Szervezetek, háborús célok, memorandumok. A brit politikai hadviselés Magyarország és Románia irányában 1942–1944. Múltunk 2020/1. melléklet. 20–21. http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2020/04/jooa_20_1.pdf

KÁDÁR LYNN KATALIN

Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

KÁROLY VISKI

Hungarian Peasant Customs. George Vajna & Co. Bp. 1932.

KEREPESZKI RÓBERT

Darányi Kálmán. Pályakép, személyiség, korrajz. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.

KEYSERLINGK, ROBERT H.

Arnold Toynbee's Foreign Research and Press Service, 1939–43 and its Post-War Plans for South-East Europe.=*Journal of Contemporary History* 21. 1986. 539–558.

KUBINYI ANDRÁS

Mátyás király. Vince Kiadó, Bp. 2001.

LADÁNYI DEZSŐ

Magyarország külföldi eladósodása. Légrády Testvérek Nyomdai Műintézete, Budapest, 1933.

LAJOS Z. TAMÁS

Egy rendkívüli utazás. Novum Publishing GMBH, Pécs, 2017

LÁSZLÓ, PÉTER

The Political Conflict between R. W. Seton-Watson and C. A. Macartney over Hungary. In. *British-Hungarian Relations since 1848*. Ed. by László Péter – Martyn Rady. SSEES Occasional Papers, 62. University College, London, 2004. 167–193.

LIAS, GODFREY

Beneš of Czechoslovakia. G. Allen and Unwin, London, 1940.

LISTOWEL, JUDITH

This I Have Seen. Faber and Faber, London, 1944.

LISTOWEL, JUDITH

Hungary's Terrible Ordeal.=*Saturday Evening Post*, Jan 5, 1957. 22–23. Jan 12, 1957. 26–27.

MACARTNEY, CARLILE AYLNER

October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I–II. Edinburgh at the University Press, Edinburgh 1956–1957. Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney: Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945. I–II. Gede testvérek*, Bp. 2006.

MACARTNEY, CARLILE AYLNER

Hungary. (The Modern World. A Survey of Historical Forces.) Foreword by H. A. L. Fischer. Ernest Benn Ltd. London 1934. Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney: Magyarország*. Ford. Fest Sándor – Kállay Miklós. Révai Világkönyvtár, Bp. 1936.

MACARTNEY, CARLILE AYLNER

Hungary. From Ninth Century Origins to the 1956 uprising. Aldine Transactions. A Division of Transaction Publishers. New Brunswick – London 2009. (A kötet az 1962-es kiadás reprintje).

- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
The Habsburg Empire 1790–1918. Faber Finds, London 1969. (Reprinted with Correction 1971.)
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
Studies on Early Hungarian and Pontic History. Variorum collected studies. Eds. by Lóránt Czigány – László Péter. Ashgate Variorum, Aldershot 1999.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
National States and National Minorities. Issued under the auspices of Royal Institute of International Affairs. Oxford University Press, London 1934.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
État et nation by J. Szekfü. = *English Historical Review* 62/243. 1947.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
Hungary and Her Successors (1919–1937). The Treaty of Trianon and its Consequences. Oxford University Press, Oxford 1937.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
Magyar and Slovak. The rival claims: an opportunity for just revision. = *The Times*, 1938. oct. 26. 5–16.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
The Danubian Basin. Oxford Pamphlets of World Affairs 10. Oxford at the Clarendon Press, Oxford 1939. 32. New edition: 1941. Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney: A Dunamedence problémái*. Current Problems 12. Ed. by E. Barker. Cambridge 1942. Keresztes. Bp. 1943.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER – PALMER, ALAN WARWICK
Independent Eastern Europe. Macmillan, London 1962. Second edition: 1966.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
Eastern Europe. In. The New Cambridge Modern History (Potter). Vol. I. Chapter XIII. The Renaissance 1493–1520. Cambridge, 1957. 368–396.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
A bethleni konszolidáció. = *Egész Látóhatár*. Irodalmi és politikai folyóirat. III. évf. 2. sz. München, 1952. július. 33–36.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER
The Compromise of 1867. In. Studies in Diplomatic History. Essays in Memory of David Boyle Horn. Ed. by Rognhild Hatton – Matthew Smith Anderson. Longman, London 1970. 287–300.

MACARTNEY, CARLILE AYLMER

Hungarian Foreign Policy during the Inter-War Period, with Special Reference to the Jewish Question. In: *Jews and non-Jews in Eastern Europe 1918–1945*. Ed. by Bela Vago – George Lachmann Mosse. Keter Publishing House, New York – Jerusalem 1974. 125–136.

Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010). Főszerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, MTA-ELTE pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2011.

MAJOR RÓBERT

Macartney a magyar zsidókról. = *Látóhatár füzetek*. München, 1961.

MIKLÓS, LOJKÓ

C. A. Macartney and Central Europe. = *European Review of History* 6/1. 1999.

MIKLÓS LOJKÓ

Churchill, Eden and Hungary. In: *British-Hungarian Relations Since 1848*. Ed. by László Péter – Martyn Rady. SSEES Occasional Papers, 62. University College, London, 2004. 217–235.

MONA ILONA

Schlachta Margit. Corvina Kiadó, Budapest, 1997.

ORZOFF, ANDREA

Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948. Oxford University Press, Oxford, 2011.

ÖTVÖS ISTVÁN

Államvédelem a kalapszalón nyomában. Márffy Mantuano Tamás sikertelen beszervezési kísérlete. = *Kommentár*, 2012/2. In: http://kommentar.info.hu/iras/2012_2/allamvedelem_a_kalapszalon_nyomaban

PAKSA RUDOLF

Szálasi Ferenc és a hungarizmus. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.

PALMER, ALAN

Macartney, Carlile, Aylmer (1895–1978). Oxford Dictionary of National Biography. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/4655>

PÁL ENGEL

The Realms of St Stephen: a History of Medieval Hungary, 895–1526. I. B. Tauris, London, 2001.

PÁL MONIKA

„Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél.” C. A. Macartney és a BBC magyar adása. In: *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Szerk. Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Bp. 2004. 340–357.

PÁLOSFALVI TAMÁS

A Hunyadiak kora 1437–1490. In: Magyarország története 7. Főszerk. Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, Bp. 2009

PÉTER LÁSZLÓ

Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Osiris Kiadó, Bp. 1998.

PÜSKI LEVENTE

A Horthy-korszak szürke eminenciása – Károlyi Gyula (1871–1947). Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016.

RAINER M. JÁNOS

Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967. In: 1956-os Intézet Évkönyv IX. 2001. 69–86.

RÁNKI GYÖRGY

Találkozásaim Macartney Elemérrel. = *Élet és Irodalom* XXII. évf. 27. sz. 1978. 6.

ROMSICS IGNÁC

Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarországtudó Intézet, Budapest, 1991.

ROMSICS IGNÁC

A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914–1946. = *Századok*, 130. 1996/2. 273–339.

ROMSICS IGNÁC

Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.

ROTHERMERE, VISCOUNT

My Campaign for Hungary. Eyre and Spottiswoode, London, 1939.

SÁRKÖZY MÁTYÁS

Vízszintes zuhanás. Naplójegyzetek, 2006–2007. = *Kortárs*, 51. évf. 7–8. szám. 2007. július–augusztus. In: <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00117/sarkozi.htm>

SCURTU, IOAN

Választások Nagy-Romániában (1919–1937). = *Magyar Kisebbség*, 2. évf. 3–4. szám. 1996.

SETON-WATSON, HUGH

Carlile Aylmer Macartney 1895–1978. In: Proceedings of The British Academy, LXVII. Oxford University Press, London 1981. 411–432. .

ST GERMAIN, MARY S.

The C. A. Macartney Collection. Lancaster University Press, Lancaster 1981.

TÓTH IMRE

Egy polgári arisztokrata: Kánya Kálmán 1869–1945. Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016.

VONYÓ JÓZSEF

Gömbös Gyula és a hatalom. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.

ZEIDLER MIKLÓS

A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009.

Speculum Historiae Debreceniense

(Sorozatszerkesztő: Papp Klára)

SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST. Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM. Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Iff. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...” GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZÜNÉSE MAGYARORSZÁGON. Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS 17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. *Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás*. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ‘KÉT HAZÁBAN’...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISS ANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor*. Debrecen, 2012.
10. „NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!” TANULMÁNYOK SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ. Szerk. *Velkey Ferenc*. Debrecen, 2012.
11. *Jeney-Tóth Annamária*: „... URUNK UDVARNÉPE ...” UDVAR ÉS TÁRSADALMA BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE IDEJÉN A KOLOZSVÁRI SZÁMADÁSKÖNYVEK TÜKRÉBEN. Debrecen, 2012.
12. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2013.
13. FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN. Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely*, Debrecen, 2013.
14. SMALL NATIONS ON THE BORDERLINES OF GREAT POWERS. Eds. *Attila Bárány – Satu Matikainen*, Debrecen – Jyväskylä, 2013.
15. BETHLEN GÁBOR KÉPMÁSA. Szerk. *Papp Klára és Balogh Judit*. Debrecen, 2013.
16. KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN. Szerk. *Pieldner Judit, Papp Klára, Tapodi Zsuzsa, Forisek Péter és Papp Klára*, Debrecen, 2013.
17. „EKLEZSIÁKNAK, EGYHÁZI SZOLGÁKNAK EGYETLENEGY DAJKÁJA” TANULMÁNYOK BETHLEN GÁBOR EGYHÁZPOLITIKÁJÁRÓL. Szerk. *Dáné Veronka – Szabadi István*, Debrecen, 2014.

18. MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK: AZ ARISZTOKRÁCIA VÁLTOZÓ TÁRSADALMI SZEREPE Szerk.: *Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint*, Debrecen, 2014.
19. JÓSIKA ANTAL KOLOZSI FŐISPÁN TEVÉKENYSÉGE ÉS ÍRÁSAI. A tanulmányokat írta: *Papp Klára*, a forrásszövegeket gondozta: *Papp Klára és Tóth Orsolya*, Jósika Antalnak a katolikusokról szóló, latin nyelvű írását átírta és a szöveget fordította: *Tóth Orsolya*, Debrecen, 2015.
20. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA” II. ADATTÁR ZEMPLÉN MEGYE 18. SZÁZADVÉGI TÖRTÉNETÉHEZ. Debrecen, 2015.
21. *Orosz István*: A FÖNIX ÉS A BÁRÁNY VÁROSA. Debrecen, 2015.
22. A „NAGY HÁBORÚ” ÉS EMLÉKEZETE. Szerk. *Püski Levente és Kerepeszki Róbert*, Debrecen, 2015.
23. KATOLIKUS ÚJJÁSZÜLETÉS DEBRECENBEN. Szerk. *Orosz István és Papp Klára*, Debrecen, 2015.
24. *Papp Imre*: AGRÁR- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A 18. SZÁZADI FRANCIAORSZÁGRÓL. Szerk. *Bárány Attila, Györkös Attila és Jakab Melinda*, Debrecen, 2016.
25. MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK. Szerk. *Papp Klára és Kerepeszki Róbert*, Debrecen, 2016.
26. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAI ÉS SZEREPVÁLLALÁSA. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente és Novák Ádám*, Debrecen, 2019.
27. FÖLDVÁRY LÁSZLÓ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HADINAPLÓJA. Szerk. *Barta Róbert és Takács Bálint*, Debrecen, 2020.
28. *Anssi Halmesvirta*: A SZABADSÁG KESKENY ÖSVÉNYE. BIBÓ ISTVÁN KÖZÖSSÉGI MORALIZMUSA. Fordította: *Barta Máté*. Debrecen, 2020.
29. KULTÚRA, MŰVELŐDÉS, AGRÁRIUM. TANULMÁNYOK IFJ. BARTA JÁNOS 80. SZÜLETÉSNAPJÁRA. Szerk. *Kerepeszki Róbert és Pallai László*, Debrecen, 2020.
30. *Orosz István*: TANULMÁNYOK AZ ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁRÓL. Debrecen, 2020.